

CVRIA

HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE UNIE

Jaarverslag
2011

HOF VAN JUSTITIE VAN DE EUROPESE UNIE

JAARVERSLAG 2011

Overzicht van de werkzaamheden van het Hof van Justitie,
het Gerecht en het Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie

Luxemburg, 2012

www.curia.europa.eu

Hof van Justitie
L-2925 Luxemburg
Tel. +352 4303-1

Gerecht
L-2925 Luxemburg
Tel. +352 4303-1

Gerecht voor ambtenarenzaken
L-2925 Luxemburg
Tel. +352 4303-1

Het Hof op internet: <http://www.curia.europa.eu>

Manuscript voltooid op 1 januari 2012

Overneming met bronvermelding toegestaan. De foto's mogen slechts worden overgenomen in de context van deze publicatie. Voor elk ander gebruik moet toestemming worden gevraagd aan het Bureau voor publicaties van de Europese Unie.

Meer gegevens over de Europese Unie vindt u op internet via de Europaserver (<http://europa.eu>).

Catalografische gegevens bevinden zich aan het einde van deze publicatie.

Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2012

ISBN 978-92-829-1155-6

doi:10.2862/81953

© Europese Unie, 2012

Printed in Luxembourg

GEDRUKT OP ELEMENTAIR CHLOORVRIJ GEBLEEKT PAPIER (ECF)

Inhoud

Blz.

Voorwoord van Vassilios Skouris, president van het Hof van Justitie	5
--	---

Hoofdstuk I

Het Hof van Justitie

A — Ontwikkeling en werkzaamheden van het Hof van Justitie in 2011	9
B — Rechtspraak van het Hof van Justitie in 2011	13
C — Samenstelling van het Hof van Justitie	69
1. Leden van het Hof van Justitie	71
2. Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2011	87
3. Protocollaire rangorde	89
4. Gewezen leden van het Hof van Justitie	91
D — Gerechtelijke statistieken van het Hof van Justitie	95

Hoofdstuk II

Het Gerecht

A — Werkzaamheden van het Gerecht in 2011	127
B — Samenstelling van het Gerecht	179
1. Leden van het Gerecht	181
2. Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht in 2011	191
3. Protocollaire rangorde	193
4. Gewezen leden van het Gerecht	195
C — Gerechtelijke statistieken van het Gerecht	197

Hoofdstuk III

Het Gerecht voor ambtenarenzaken

A — De werkzaamheden van het Gerecht voor ambtenarenzaken in 2011	221
B — Samenstelling van het Gerecht voor ambtenarenzaken	233
1. Leden van het Gerecht voor ambtenarenzaken	235
2. Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht voor ambtenarenzaken in 2011	241
3. Protocollaire rangorde	243
4. Gewezen leden van het Gerecht voor ambtenarenzaken	245
C — Gerechtelijke statistieken van het Gerecht voor ambtenarenzaken	247

Hoofdstuk IV

Bijeenkomsten en bezoeken

A — Officiële bezoeken aan en evenementen bij het Hof van Justitie, het Gerecht en het Gerecht voor ambtenarenzaken in 2011	261
B — Studiebezoeken (2011)	265
C — Plechtige zittingen in 2011	269
D — Bezoeken of aanwezigheid bij officiële evenementen	271

<i>Beknopt organogram</i>	<i>277</i>
---------------------------------	------------

Voorwoord

2011 was voor de rechterlijke instanties van de Europese Unie vooral een jaar dat in het teken stond van de drukke gerechtelijke werkzaamheden. Met 1 569 aanhangig gemaakte zaken en 1 518 afgehandelde zaken zag het Hof van Justitie het aantal geschillen dat bij de drie rechterlijke instanties wordt aangebracht en beslecht aanzienlijk toenemen. De instelling kan zich oprecht over deze ontwikkeling verheugen, omdat zij aantoonde dat de nationale rechterlijke instanties en de justitiabelen vertrouwen hebben in de rechterlijke instanties van de Unie. Deze toename van het aantal geschillen gebiedt echter enige waakzaamheid van de zijde van zowel het Hof van Justitie van de Europese Unie als de wetgevende autoriteiten van de Unie om de doeltreffendheid van het gerechtelijk stelsel van de Unie niet in gevaar te brengen en de Europese burgers optimaal te kunnen blijven bedienen.

In die geest heeft het Hof van Justitie in het afgelopen jaar een reeks wijzigingen van zijn statuut en een volledige herziening van zijn Reglement voor de procesvoering voorgesteld, om zijn efficiëntie en productiviteit en die van het Gerecht te verhogen, en ook om zijn procedures te moderniseren.

In 2011 zijn ook met succes drie grote informaticaprojecten afgerond, die bedoeld zijn om het Hof dichterbij de burger te brengen. Met de openstelling van het systeem e-Curia — waarmee processtukken langs elektronische weg kunnen worden neergelegd en betekend —, de lancering van een nieuwe, beter presterende zoekmachine voor de rechtspraak en het online plaatsen van de catalogus van de bibliotheek van het Hof, wordt een stap gezet in de richting van een toegankelijker en transparanter Hof van Justitie.

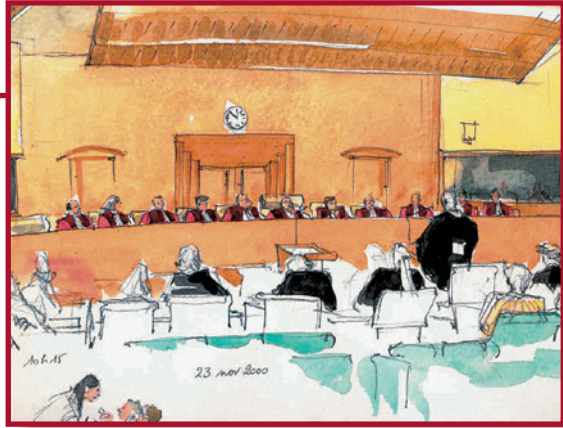
In het afgelopen jaar zijn voorts de president en twee leden van het Gerecht voor ambtenarenzaken vertrokken, in het kader van de gedeeltelijke vervanging ervan, evenals een lid van het Hof en een lid van het Gerecht.

In dit verslag wordt een compleet overzicht gegeven van de ontwikkeling en de werkzaamheden van de instelling in de loop van het jaar 2011. De lezer zal kunnen constateren dat een aanzienlijk deel van het verslag gewijd is aan een beknopte maar volledige uiteenzetting van de eigenlijke rechtsprekende activiteit van het Hof van Justitie, het Gerecht en het Gerecht voor ambtenarenzaken. De gerechtelijke analyse wordt aangevuld met en geïllustreerd aan de hand van statistische gegevens over elke rechterlijke instantie.

Graag neem ik de gelegenheid te baat om de collega's van de drie rechterlijke instanties en alle leden van het personeel van het Hof van Justitie hartelijk te bedanken voor het voortreffelijke werk dat zij in een bijzonder veeleisend jaar hebben verricht.

V. Skouris
President van het Hof van Justitie

Hoofdstuk I

Het Hof van Justitie

A — Ontwikkeling en werkzaamheden van het Hof van Justitie in 2011

door Vassilios Skouris, president

In dit eerste deel van het jaarverslag wordt een beknopt overzicht gegeven van de werkzaamheden van het Hof van Justitie van de Europese Unie in 2011. Eerst wordt een beeld geschetst van de ontwikkeling van de instelling in de loop van dit jaar, waarbij de nadruk wordt gelegd op de institutionele veranderingen waarmee het Hof van Justitie te maken kreeg en op de ontwikkelingen rond zijn interne organisatie. In de tweede plaats worden de statistieken over de evolutie van de werklast van het Hof van Justitie en de gemiddelde procesduur geanalyseerd. In de derde plaats worden, zoals elk jaar, per gebied de belangrijkste ontwikkelingen in de rechtspraak behandeld.

1. In 2011 heeft het Hof van Justitie de wetgever van de Unie een ontwerp van wijzigingen van zijn statuut en een voorstel tot herziening en actualisering van zijn Reglement voor de procesvoering voorgelegd. De beide voorstellen hebben hoofdzakelijk tot doel om de procedures voor de rechterlijke instanties van de Unie doeltreffender te laten verlopen.

De voorstellen tot wijziging van het statuut strekken er onder meer toe om de functie van vicepresident van het Hof in te voeren, om het aantal leden waaruit de Grote kamer bestaat te brengen op vijftien, om de stelselmatige deelname van de presidenten van de kamers van vijf rechters te schrappen en om het rapport ter terechtzitting af te schaffen. Het Hof stelt bij de bepalingen van het statuut over het Gerecht voor om het aantal rechters waaruit deze rechterlijke instantie bestaat te brengen op negenendertig om zo het hoofd te bieden aan de constante toename van het aantal geschillen bij deze instantie.

Het voorstel tot herziening van het Reglement voor de procesvoering heeft tot doel de structuur en de inhoud daarvan aan te passen aan de ontwikkeling van de geschillen, om door te gaan met de inspanningen die reeds sinds enkele jaren worden geleverd om ervoor te zorgen dat de rechterlijke instantie, die geconfronteerd wordt met steeds meer en complexere geschillen, in staat blijft om de zaken die daarbij aanhangig worden gemaakt binnen een redelijke termijn af te doen en om de procedureregels die het Hof toepast te verduidelijken door deze leesbaarder te maken.

Al deze voorstellen spruiten voort uit een lang proces van diepgaand, op intern overleg gebaseerd beraad. Zij worden thans besproken binnen de wetgevende autoriteiten van de Unie. De volledige tekst van deze voorstellen kan worden ingezien via de website van het Hof¹.

Daarnaast moet nog worden gewezen op de wijzigingen die op 24 mei 2011 in het Reglement voor de procesvoering van het Hof zijn aangebracht (PB L 162, blz. 17). Deze wijzigingen voorzien voor het eerst in de mogelijkheid voor het Hof om bij besluit de voorwaarden te bepalen waaronder een processtuk langs elektronische weg kan worden betekend. Het Hof heeft van deze mogelijkheid gebruik gemaakt door op 13 september 2011 het besluit betreffende de neerlegging en de betekening van processtukken met behulp van de applicatie e-Curia (PB C 289, blz. 7) vast te stellen. Deze applicatie, die uiteraard bijdraagt tot de modernisering van de procedures voor de rechterlijke instanties van de Unie, is met succes gelanceerd op 21 november 2011.

Voortaan zullen de burgers van de Unie ook toegang hebben tot een nieuwe zoekmachine, die voor het eerst alle gegevens betreffende de jurisprudentie van de rechterlijke instanties van de

¹ http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7031/.

Unie scant en dit vanaf de oprichting van het Hof van Justitie in 1952. Deze zoekmachine kan gratis worden geraadpleegd via de website van het Hof.

In diezelfde geest is ten slotte de catalogus van de bibliotheek van het Hof voortaan via de website van het Hof toegankelijk². De gebruiker kan dus online bibliografisch onderzoek doen naar het recht van de Unie en naar andere rechtsgebieden die in de catalogus van de bibliotheek van het Hof zijn opgenomen, zoals het internationale recht, rechtsvergelijking, het recht van de lidstaten van de Europese Unie en dat van sommige derde landen, evenals de algemene rechtsleer. Hij is, wat het Unierecht betreft, momenteel een van de omvangrijkste ter wereld. De catalogus bevat thans ongeveer 340 000 bibliografische notities, waarvan meer dan 80 000 het Unierecht betreffen, en groeit met een ritme van meer dan 20 000 notities per jaar.

2. De gerechtelijke statistieken van het Hof voor het jaar 2011 wijzen globaal op aanhoudende efficiëntie en productiviteit van de gerechtelijke instanties van het Hof. Tekenend is ook de aanzienlijke toename van het aantal aanhangig gemaakte zaken.

In 2011 heeft het Hof 550 zaken afgedaan (nettocijfer, waarin rekening is gehouden met de voegingen), hetgeen meer is dan in het voorafgaande jaar (522 afgedane zaken in 2010). In 370 van deze zaken is een arrest gewezen en in 180 daarvan is een beschikking gegeven.

In 2011 zijn 688 nieuwe zaken bij het Hof aanhangig gemaakt (ongeacht de voegingen wegens verknochtheid), hetgeen een significante toename is ten opzichte van 2010 (631 aanhangig gemaakte zaken) en voor het tweede jaar op rij het hoogste aantal in de geschiedenis van het Hof. Datzelfde geldt voor de verzoeken om een prejudiciële beslissing. Het aantal prejudiciële zaken dat dit jaar aanhangig is gemaakt, is voor het derde jaar op rij het hoogste dat ooit is bereikt en ten opzichte van 2009 een toename van bijna 41 % (423 zaken in 2011 tegenover 302 zaken in 2009). Ook moet worden gewezen op de sterke stijging van het aantal hogere voorzieningen (162 in 2011 tegenover 97 in 2010) en de daling van het aantal rechtstreekse beroepen, dit voor het vijfde jaar op rij. De rechtstreekse beroepen maken nu nog maar 12 % van de bij het Hof aanhangig gemaakte zaken uit, terwijl dit ongeveer 38 % was in 2007.

Wat de procesduur betreft, zijn de statistieken in grote lijnen net zo positief als in het voorafgaande jaar. Bij de prejudiciële verwijzingen bedroeg de gemiddelde duur van behandeling 16,4 maanden, hetgeen een statistisch verwaarloosbare toename is ten opzichte van het cijfer voor 2010 (16 maanden). Bij de rechtstreekse beroepen en de hogere voorzieningen was de gemiddelde duur van behandeling in 2011 respectievelijk 20,2 maanden en 15,4 maanden (tegenover 16,7 en 14,3 maanden in 2010).

De in stand gehouden efficiëntie van het Hof bij de behandeling van de zaken is niet alleen te danken aan wijzigingen in de werkwijze in de afgelopen jaren, maar ook aan het feit dat meer gebruik wordt gemaakt van de verschillende procedurele mogelijkheden die het Hof heeft om de behandeling van sommige zaken te versnellen (prejudiciële spoedprocedure, berechting bij voorrang, versnelde procedure, vereenvoudigde procedure en de mogelijkheid om uitspraak te doen zonder conclusie van de advocaat-generaal).

In vijf zaken is verzocht om toepassing van de prejudiciële spoedprocedure; de daarvoor aangewezen kamer was van oordeel dat in twee daarvan was voldaan aan de voorwaarden van

² <http://bib-curia.eu/>.

artikel 104 ter van het Reglement voor de procesvoering. Deze zaken zijn afgedaan in gemiddeld 2,5 maanden.

Dit jaar is in dertien zaken verzocht om toepassing van de versnelde procedure, maar slechts in twee daarvan was aan de in het Reglement voor de procesvoering gestelde voorwaarden voldaan. Overeenkomstig een in 2004 ingevoerde praktijk worden verzoeken om een versnelde procedure toe- of afgewezen bij een met redenen omklede beschikking van de president van het Hof. Zeven zaken zijn overigens bij voorrang behandeld.

Het Hof heeft ook veelvuldig gebruik gemaakt van de vereenvoudigde procedure die in artikel 104, lid 3, van het Reglement voor de procesvoering is vastgelegd voor de beantwoording van bepaalde prejudiciële vragen. Op basis van deze bepaling zijn 30 zaken afgedaan bij beschikking.

Ten slotte blijft het Hof gebruik maken van de bij artikel 20 van zijn statuut geboden mogelijkheid om een zaak zonder conclusie van de advocaat-generaal te berechten wanneer in die zaak geen nieuwe rechtsvraag aan de orde is. Ongeveer 46 % van de arresten in 2011 is zonder conclusie geweest (tegenover 50 % in 2010).

De zaken waren als volgt verdeeld over de verschillende rechtsprekende formaties van het Hof: van de in 2011 bij arrest of beschikking van gerechtelijke aard afgedane zaken werd ongeveer 11 % afgedaan door de Grote kamer, 55 % door de kamers van vijf rechters en ongeveer 33 % door de kamers van drie rechters. Vergeleken met vorig jaar is er geen groot verschil in het aandeel van zaken dat door de verschillende rechtsprekende formaties is behandeld.

Meer gedetailleerde statistische gegevens over het jaar 2011 zijn te vinden in het deel van dit verslag dat uitsluitend daaraan is gewijd.

B — Rechtspraak van het Hof van Justitie in 2011

In dit onderdeel van het jaarverslag wordt een overzicht gegeven van de rechtspraak in 2011.

Constitutionele of institutionele vraagstukken

Het Hof heeft in meerdere zaken verduidelijkt in welke omstandigheden het zijn rechterlijke bevoegdheden uitoefent. Om te beginnen wordt ingegaan op arresten in niet-nakomingszaken.

In het arrest *Commissie/Portugal* (arrest van 24 mei 2011, zaak C-52/08) heeft het Hof uitspraak gedaan over het niet-nakomingsberoep dat de Commissie had ingesteld tegen de Portugese Republiek, die volgens het verzoekschrift van de Commissie niet de wettelijke en bestuursrechtelijke maatregelen had genomen die noodzakelijk waren om te voldoen aan richtlijn 2005/36 betreffende de erkenning van beroepskwalificaties¹.

Het Hof heeft over de ontvankelijkheid van het beroep opgemerkt dat het verzoekschrift van de Commissie weliswaar de niet-omzetting van richtlijn 2005/36 betrof, maar dat de aanmaningsbrieven en het met redenen omklede advies van de Commissie betrekking hadden op richtlijn 89/48 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hogeronderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten².

Het heeft vervolgens in herinnering gebracht dat ofschoon het petitum van het verzoekschrift in beginsel niet meer mag omvatten dan de in het dispositief van het met redenen omklede advies en in de aanmaningsbrief gestelde niet-nakomingen, de Commissie kan verzoeken om de niet-nakoming vast te stellen van verplichtingen die voortvloeien uit de oorspronkelijke versie van een naderhand gewijzigde of ingetrokken handeling van de Unie en door de bepalingen van een nieuwe handeling van de Unie zijn gehandhaafd. Daarentegen mag het voorwerp van het geding niet worden uitgebreid tot verplichtingen die voortvloeien uit nieuwe bepalingen die niet hun tegenhanger vinden in de oorspronkelijke versie van de betrokken handeling, daar dit een schending zou opleveren van de wezenlijke vormvoorschriften waaraan de niet-nakomingsprocedure dient te voldoen.

Daarna heeft het Hof over de grond van de zaak geoordeeld dat wanneer door bijzondere omstandigheden tijdens het wetgevingsproces, zoals het feit dat de wetgever geen duidelijk standpunt heeft ingenomen of dat niet is verduidelijkt wat de werkingssfeer van een bepaling van Unierecht is, onzekerheid ontstaat, niet kan worden vastgesteld dat bij het verstrijken van de in het met redenen omklede advies gestelde termijn een voldoende duidelijke verplichting op de lidstaten rustte om een richtlijn uit te voeren. Het Hof heeft het beroep van de Commissie dan ook verworpen.

In de zaak *Commissie/Italië* (arrest van 17 november 2011, C-496/09) diende het Hof uitspraak te doen over een niet-nakomingsberoep dat de Commissie tegen de Italiaanse Republiek had ingesteld op grond dat deze lidstaat een eerder arrest van het Hof³ over de terugvordering van bij een beschikking van de Commissie onwettig en met de gemeenschappelijke markt onverenigbaar bevonden

¹ Richtlijn 2005/36/EG van het Europees Parlement en de Raad van 7 september 2005 betreffende de erkenning van beroepskwalificaties (PB L 255, blz. 22).

² Richtlijn 89/48/EEG van de Raad van 21 december 1988 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hoger-onderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten (PB 1989, L 19, blz. 16).

³ Arrest van 1 april 2004, C-99/02.

staatssteun niet had uitgevoerd. De Commissie vroeg ook dat de Italiaanse Republiek zou worden veroordeeld tot betaling van een dwangsom en een forfaitair bedrag.

Eerst heeft het Hof onder verwijzing naar het eerdere arrest in deze zaak, waarin de Italiaanse Republiek was veroordeeld, in herinnering gebracht dat wanneer tegen een beschikking van de Commissie waarbij de opheffing van een met de gemeenschappelijke markt onverenigbare staatssteun is gelast, geen rechtstreeks beroep is ingesteld of een dergelijk beroep is verworpen, het enige verweer dat een lidstaat kan aanvoeren, de volstreekte onmogelijkheid is om die beschikking correct uit te voeren. Noch de vrees voor binnenlandse, zelfs onoverkomelijke moeilijkheden noch het feit dat de betrokken lidstaat van plan is de individuele situatie van elke betrokken onderneming te onderzoeken, kan rechtvaardigen dat deze lidstaat de krachtens het Unierecht op hem rustende verplichtingen niet nakomt. Zo kan de vertraging van de betrokken lidstaat bij de uitvoering van de beschikking van de Commissie die in wezen toe te schrijven is aan het late optreden van deze staat om de moeilijkheden inzake de vaststelling en de invordering van de bedragen van de onrechtmatige steun weg te nemen, niet als rechtvaardiging worden aangevoerd. Het Hof heeft daaraan toegevoegd dat het in dit verband irrelevant is dat de betrokken lidstaat de Commissie heeft ingelicht over de onderzonden moeilijkheden bij de terugvordering van die steun en over de gekozen oplossingen om die moeilijkheden weg te nemen.

Vervolgens heeft het Hof over het opleggen van financiële sancties geoordeeld dat het in het kader van de procedure van artikel 228, lid 2, EG aan het Hof staat om in elke zaak en aan de hand van de omstandigheden van het geval dat bij hem aanhangig is gemaakt, alsmede naargelang van de mate van overreding en afschrikking die hem vereist lijkt, de financiële sancties vast te stellen die passend zijn om ervoor te zorgen dat het arrest waarbij eerder een niet-nakoming werd vastgesteld, zo spoedig mogelijk wordt uitgevoerd, en te voorkomen dat dergelijke inbreuken op het Unierecht zich vaker voordoen. Bovendien heeft het Hof daaraan toegevoegd dat de juridische en feitelijke context van de vastgestelde niet-nakoming er een aanwijzing voor kan vormen dat om effectief te voorkomen dat zich in de toekomst vaker dergelijke inbreuken op het Unierecht voordoen, vereist is dat een afschrikkende maatregel wordt genomen. Over het bedrag van de dwangsom heeft het Hof verduidelijkt dat het bij de uitoefening van zijn beoordelingsbevoegdheid ter zake aan hem staat om de dwangsom zodanig vast te stellen dat zij in overeenstemming is met de omstandigheden en evenredig is aan zowel de vastgestelde niet-nakoming als de draagkracht van de betrokken lidstaat.

Tot slot heeft het Hof eraan herinnerd dat het gelet op de doelstellingen van de procedure van artikel 228, lid 2, EG bij de uitoefening van de hem in het kader van dat artikel verleende beoordelingsbevoegdheid gelijktijdig een dwangsom en een forfaitaire som mag opleggen.

Vervolgens kan een zaak over een beroep tot nietigverklaring, de zaak *Commissie/Kronoply en Kronotex* (arrest van 24 mei 2011, C-83/09 P), worden vermeld.

In deze zaak diende het Hof uitspraak te doen over de ontvankelijkheid van een beroep tot nietigverklaring dat door derden was ingesteld tegen een beschikking van de Commissie om geen bezwaar te maken tegen staatssteun die een lidstaat aan een onderneming had verleend. Volgens het Hof hangt de rechtmatigheid van een dergelijke op basis van artikel 4, lid 3, van verordening nr. 659/1999⁴ genomen beschikking af van het antwoord op de vraag of twijfel bestaat over de verenigbaarheid van de steun met de gemeenschappelijke markt. Aangezien bij dergelijke twijfel een formele onderzoeksprocedure moet worden ingeleid waaraan de in artikel 1, sub h, van deze verordening bedoelde

⁴ Verordening (EG) nr. 659/1999 van de Raad van 22 maart 1999 tot vaststelling van nadere bepalingen voor de toepassing van artikel 93 van het EG-Verdrag (PB L 83, blz. 1).

belanghebbenden mogen deelnemen, moet ervan worden uitgegaan dat elke belanghebbende in de zin van laatstbedoelde bepaling door een dergelijke beschikking rechtstreeks en individueel wordt geraakt. Wie door de procedurele waarborgen van artikel 88, lid 2, EG en artikel 6, lid 1, van verordening nr. 659/1999 wordt beschermd, kan de naleving daarvan immers slechts afdwingen indien hij de beschikking om geen bezwaar te maken voor de Unierechter kan betwisten. Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat in het kader van een beroep tot nietigverklaring de bijzondere hoedanigheid van belanghebbende in de zin van artikel 1, sub h, van verordening nr. 659/1999, verbonden met het specifieke voorwerp van het beroep, volstaat om de verzoeker die een beschikking om geen bezwaar te maken betwist, in de zin van artikel 230, vierde alinea, EG te individualiseren.

Voorts heeft het Hof gepreciseerd dat artikel 1, sub h, van verordening nr. 659/1999 niet uitsluit dat een onderneming die niet direct met de begunstigde van de steun concurreert, maar voor haar productieproces wel dezelfde grondstof als de begunstigde nodig heeft, als belanghebbende wordt aangemerkt, voorzover zij betoogt dat haar belangen door de steunverlening nadelig kunnen worden beïnvloed. Tot slot heeft het Hof geoordeeld dat aan het vereiste dat het voorwerp van het beroep wordt gedefinieerd, dat uit artikel 44, lid 1, sub c, van het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht voortvloeit, rechtens genoegzaam is voldaan wanneer de verzoeker de beschikking aanduidt waarvan hij om nietigverklaring verzoekt. Of blijkens het verzoekschrift de nietigverklaring wordt gevorderd van een beschikking om geen bezwaar te maken — de formulering van artikel 4, lid 3, van verordening nr. 659/1999 —, dan wel van een beschikking om de formele onderzoeksprocedure niet in te leiden, is van weinig belang, aangezien de Commissie met één enkele beschikking over beide aspecten van de kwestie beslist.

Tot slot moeten nog twee zaken worden vermeld over de wijze waarop het Hof haar prejudiciële bevoegdheid uitoefent.

In de zaak *Miles e.a.* (arrest van 14 juni 2011, C-196/09) heeft het Hof zich uitgesproken over het begrip „nationale rechterlijke instantie” in de zin van artikel 267 VWEU.

Het Hof heeft geoordeeld dat het niet bevoegd is om te antwoorden op een verzoek van de kamer van beroep van de Europese Scholen om een prejudiciële beslissing. Om te beoordelen of het verwijzende orgaan een rechterlijke instantie in de zin van artikel 267 VWEU is, hetgeen uitsluitend door het Unierecht wordt bepaald, houdt het Hof rekening met een samenstel van factoren, zoals de wettelijke grondslag van het orgaan, het permanente karakter, de verplichte rechtsmacht, het uitspraak doen na een procedure op tegenspraak, de toepassing door het orgaan van de regels van het recht, alsmede de onafhankelijkheid van het orgaan. Weliswaar voldoet de kamer van beroep aan al deze factoren en moet zij derhalve worden aangemerkt als rechterlijke instantie in de zin van artikel 267 VWEU, maar zij valt, anders dan dit artikel vereist, niet onder een van de lidstaten, maar onder de Europese Scholen, die, zoals bepaald in de eerste en de derde overweging van de preambule van het Verdrag inzake de Europese Scholen, een stelsel „sui generis” zijn, waarmee middels een internationale overeenkomst een vorm van samenwerking tussen de lidstaten onderling en tussen de lidstaten en de Unie tot stand komt. De kamer van beroep is dus een orgaan van een internationale organisatie die, hoewel zij functionele banden met de Unie heeft, formeel van de Unie en haar lidstaten onderscheiden blijft. In die omstandigheden volstaat het loutere feit dat de kamer van beroep de algemene beginselen van het Unierecht moet toepassen wanneer bij haar een geding aanhangig is gemaakt, niet om deze kamer onder het begrip rechterlijke instantie van een van de lidstaten, en dus binnen de werkingssfeer van artikel 267 VWEU, te doen vallen.

In de zaak *Lesoochranárske zoskupenie* (arrest van 8 maart 2011, C-240/09) heeft het Hof zich uitgesproken over zijn bevoegdheid om een internationale overeenkomst (het Verdrag van Aarhus⁵) die de Gemeenschap en haar lidstaten op grond van een gedeelde bevoegdheid hebben gesloten, uit te leggen.

Het Hof was overeenkomstig de bepalingen van het Verdrag, inzonderheid artikel 267 VWEU, geëdieerd en heeft verklaard dat het bevoegd is om een scheidslijn aan te brengen tussen de verplichtingen die de Unie op zich neemt en die ten laste van de lidstaten, en om de bepalingen van het Verdrag van Aarhus uit te leggen. Bijgevolg moet worden vastgesteld of de Unie op het gebied dat onder artikel 9, lid 3, van het Verdrag van Aarhus valt, haar bevoegdheden heeft uitgeoefend en bepalingen heeft vastgesteld ter uitvoering van de verplichtingen die daaruit voortvloeien. Mocht dit niet het geval zijn, dan zijn de verplichtingen die uit artikel 9, lid 3, van het Verdrag van Aarhus voortvloeien nog steeds onderworpen aan het nationale recht van de lidstaten. In dat geval staat het aan de rechterlijke instanties van die staten om op basis van het nationale recht vast te stellen of particulariseren zich rechtstreeks op de voorschriften van deze internationale overeenkomst op dit gebied kunnen beroepen en of deze rechterlijke instanties deze ambtshalve moeten toepassen. Het Unierecht verlangt niet, maar sluit evenmin uit, dat de rechtsorde van een lidstaat in dat geval particulariseren het recht toekent om zich rechtstreeks op dit voorschrift te beroepen, of de rechter verplicht deze bepaling ambtshalve toe te passen. Indien daarentegen wordt vastgesteld dat de Unie haar bevoegdheden heeft uitgeoefend en bepalingen heeft vastgesteld op het gebied dat onder artikel 9, lid 3, van het Verdrag van Aarhus valt, is het Unierecht van toepassing en staat het aan het Hof, te bepalen of de betrokken bepaling van de internationale overeenkomst rechtstreekse werking heeft. Bovendien kan een specifiek vraagstuk waarover nog geen regelgeving van de Unie bestaat, toch onder het Unierecht vallen wanneer dit vraagstuk wordt geregeld in overeenkomsten die door de Unie en door haar lidstaten zijn gesloten en het een materie betreft die in ruime mate valt onder het Unierecht.

Het Hof heeft geoordeeld dat het bevoegd is om de bepalingen van artikel 9, lid 3, van het Verdrag van Aarhus uit te leggen en, meer bepaald, om uitspraak te doen over de vraag of deze al dan niet rechtstreekse werking hebben. Wanneer een bepaling zowel op situaties die onder het nationale recht als op situaties die onder het Unierecht vallen kan worden toegepast, heeft de Unie er stellig belang bij dat om uiteenlopende uitleggingen in de toekomst te vermijden die bepaling op eenvoudige wijze wordt uitgelegd, ongeacht de omstandigheden waaronder zij toepassing moet vinden.

Die uitspraken zijn echter lang niet de enige waarin de in 2011 gewezen rechtspraak aan de opheldering van constitutionele of institutionele vraagstukken heeft bijgedragen.

In de zaak *Patriciello* (arrest van 6 september 2011, C-163/10) heeft het Hof artikel 8 van het bij het VEU, het VWEU en het Euratom-Verdrag gevoegde Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten van de Europese Unie uitgelegd. Het heeft daarbij verduidelijkt hoe groot de immuniteit is die het Unierecht de Europese Parlementsleden verleent voor de mening of de stem die zij in de uitoefening van hun functie hebben uitgebracht.

Het Hof heeft geoordeeld dat artikel 8 van het Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten van de Europese Unie aldus moet worden uitgelegd dat een door een Europees Parlements lid buiten het Europees Parlement afgelegde verklaring die in zijn lidstaat van herkomst heeft geleid tot

⁵ Verdrag betreffende toegang tot informatie, inspraak bij besluitvorming en toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden, dat namens de Europese Gemeenschap is goedgekeurd bij besluit 2005/370/EG van de Raad van 17 februari 2005 (PB L 124, blz. 1).

strafvervolgning wegens lasterlijke aanklacht, slechts een in de uitoefening van zijn parlementair mandaat uitgebrachte mening vormt die onder de in die bepaling neergelegde immuniteit valt, indien die verklaring een subjectieve beoordeling weergeeft die een rechtstreeks en voor de hand liggend verband vertoont met de uitoefening van dat mandaat. De verwijzende rechter dient te beoordelen of die voorwaarden in een bepaald geval vervuld zijn.

In het kader van de toetreding van nieuwe lidstaten tot de Europese Unie, op 1 mei 2004, is het Hof in de gevoegde zaken *Vicoplus e.a.* (arrest van 10 februari 2011, C-307/09–C-309/09) ingegaan op de uitlegging van de artikelen 56 VWEU en 57 VWEU en van artikel 1, lid 3, sub c, van richtlijn 96/71⁶ betreffende de terbeschikkingstelling van werknemers met het oog op het verrichten van diensten.

Het Hof heeft geoordeeld dat de artikelen 56 VWEU en 57 VWEU zich er niet tegen verzetten dat een lidstaat gedurende de in hoofdstuk 2, punt 2, van bijlage XII bij de Toetredingsakte 2003⁷ voorziene overgangperiode vereist dat voor de terbeschikkingstelling in de zin van artikel 1, lid 3, sub c, van die richtlijn, op zijn grondgebied, van werknemers die Pools staatsburger zijn, een tewerkstellingsvergunning wordt verkregen. Hoewel een dergelijke nationale maatregel de vrijheid van dienstverrichting beperkt, moet hij worden geacht een maatregel te zijn die de toegang van Poolse onderdanen tot de arbeidsmarkt van de betrokken lidstaat regelt in de zin van hoofdstuk 2, punt 2, van bijlage XII bij de Toetredingsakte 2003. Deze slotsom dringt zich ook op vanuit het oogpunt van de doelstelling van dat punt, te weten te voorkomen dat zich na de toetreding van nieuwe lidstaten tot de Unie verstoringen voordoen op de arbeidsmarkt van de oude lidstaten ten gevolge van de onmiddellijke komst van een groot aantal werknemers die staatsburger van die nieuwe lidstaten zijn.

In het kader van het recht van toegang van het publiek tot documenten is in de zaak *Zweden/MyTravel en Commissie* (arrest van 21 juli 2011, C-506/08 P) bij het Hof hogere voorziening ingesteld tegen een arrest⁸ van het Gerecht waarbij het beroep is verworpen van My Travel tegen twee besluiten⁹ van de Commissie waarbij haar de toegang tot bepaalde interne documenten van de instelling in de context van een reeds afgesloten concentratieprocedure was geweigerd.

Artikel 4 van verordening nr. 1049/2001¹⁰ inzake de toegang van het publiek tot documenten van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie bevat uitzonderingen die afwijken van het beginsel van de ruimst mogelijke toegang van het publiek tot documenten en moet dus restrictief worden uitgelegd en toegepast. Het Hof heeft geoordeeld dat een instelling die weigert toegang te verlenen tot een document waarvan haar om openbaarmaking is verzocht, in beginsel dient aan te geven op welke wijze de toegang tot dat document een concrete en daadwerkelijke ondermijning zou kunnen vormen van het door deze instelling aangevoerde belang dat wordt beschermd, te weten met name de bescherming van het besluitvormingsproces van de instelling en de bescherming van juridisch advies.

⁶ Richtlijn 96/71/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 december 1996 betreffende de terbeschikkingstelling van werknemers met het oog op het verrichten van diensten (PB 1997, L 18, blz. 1).

⁷ Akte betreffende de toetredingsvoorwaarden voor de Tsjechische Republiek, de Republiek Estland, de Republiek Cyprus, de Republiek Letland, de Republiek Litouwen, de Republiek Hongarije, de Republiek Malta, de Republiek Polen, de Republiek Slovenië en de Slowaakse Republiek en de aanpassing van de Verdragen waarop de Europese Unie is gegrond (PB 2003, L 236, blz. 33).

⁸ Arrest Gerecht van 9 september 2008, *My Travel/Commissie* (T-403/05).

⁹ Besluit D(2005) 8461 van de Commissie van 5 september 2005, en besluit D(2005) 9763 van de Commissie van 12 oktober 2005.

¹⁰ Verordening (EG) nr. 1049/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 30 mei 2001 inzake de toegang van het publiek tot documenten van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie (PB L 145, blz. 43).

Na een onderzoek van alle betrokken documenten heeft het Hof in het bijzonder geoordeeld dat het Gerecht van de Commissie had moeten verlangen dat zij specifiek aangaf waarom zij van mening was dat de openbaarmaking van bepaalde van de betrokken documenten haar besluitvormingsproces ernstig zou hebben ondermijnd, ook al was de procedure waarop deze documenten betrekking hadden, reeds afgesloten.

Het Hof heeft dan ook geconcludeerd dat de Commissie in haar besluiten de uitzondering ter bescherming van haar besluitvormingsproces en de uitzondering ter bescherming van juridisch advies niet juist had toegepast, en heeft op die punten het arrest van het Gerecht vernietigd en de twee besluiten van de Commissie nietig verklaard.

Sommige argumenten van de Commissie om de openbaarmaking van bepaalde andere interne documenten te weigeren — met name de argumenten over de andere uitzonderingen ter bescherming van het doel van inspecties, onderzoeken en audits — waren niet door het Gerecht onderzocht, zodat het Hof heeft geoordeeld dat het daarover geen uitspraak kon doen en de zaak naar het Gerecht heeft terugverwezen.

In verband met de toepassing van het Unierecht in de rechtsorde van de lidstaten verdienen twee arresten bijzondere aandacht.

In de gevoegde zaken *Ze Fu Fleischhandel en Vion Trading* (arrest van 5 mei 2011, C-201/10 en C-202/10) heeft het Hof geoordeeld dat het rechtszekerheidsbeginsel in beginsel niet eraan in de weg staat dat de nationale autoriteiten en rechterlijke instanties van een lidstaat, in de context van de in verordening nr. 2988/95¹¹ vastgestelde bescherming van de financiële belangen van de Europese Unie en bij de toepassing van artikel 3, lid 3, van deze verordening, op geschillen betreffende de terugbetaling van een ten onrechte betaalde uitvoerrestitutie naar analogie een verjaringstermijn toepassen die is ontleend aan een nationale gemeenrechtelijke bepaling, op voorwaarde echter dat een dergelijke uit een jurisprudentiële praktijk voortvloeiende toepassing voldoende voorzienbaar was, hetgeen de nationale rechter dient na te gaan. Volgens het Hof staat het evenredigheidsbeginsel evenwel eraan in de weg dat de lidstaten, wanneer zij gebruikmaken van de hun bij artikel 3, lid 3, van verordening nr. 2988/95 geboden mogelijkheid, een verjaringstermijn van dertig jaar toepassen op geschillen betreffende de terugbetaling van onterecht ontvangen restituties. Gelet op de doelstelling van bescherming van de financiële belangen van de Unie, in verband waarmee de Uniewetgever van mening was dat een verjaringstermijn van vier, of zelfs drie, jaar als zodanig reeds volstaat voor de vervolging door de nationale autoriteiten van een onregelmatigheid die deze financiële belangen schendt en kan leiden tot een maatregel zoals de terugvordering van een onterecht verkregen voordeel, gaat het toekennen aan deze autoriteiten van een termijn van dertig jaar immers verder dan noodzakelijk is voor een zorgvuldige overheid. Tot slot heeft het Hof geoordeeld dat het rechtszekerheidsbeginsel in een situatie waarop die verordening van toepassing is eraan in de weg staat dat een „langere” verjaringstermijn in de zin van artikel 3, lid 3, van die verordening kan voortvloeien uit een gemeenrechtelijke verjaringstermijn die door de rechtspraak is beperkt om de toepassing ervan in overeenstemming te brengen met het evenredigheidsbeginsel, aangezien de verjaringstermijn van vier jaar waarin is voorzien bij artikel 3, lid 1, eerste alinea, van die verordening, hoe dan ook kan worden toegepast in dergelijke omstandigheden.

In de zaak *Lady & Kid A e.a.* (arrest van 6 september 2011, C-398/09) heeft het Hof geoordeeld dat de regels van het Unierecht inzake terugvordering van het onverschuldigd betaalde aldus moeten

¹¹ Verordening (EG, Euratom) nr. 2988/95 van de Raad van 18 december 1995 betreffende de bescherming van de financiële belangen van de Europese Gemeenschappen (PB L 312, blz. 1).

worden uitgelegd dat terugvordering van het onverschuldigd betaalde alleen tot ongerechtvaardigde verrijking kan leiden wanneer de bedragen die een belastingplichtige ten onrechte heeft betaald aan belasting die een lidstaat in strijd met het Unierecht heeft geheven, rechtstreeks op de koper zijn afgewenteld. Het heeft daaruit afgeleid dat het Unierecht zich ertegen verzet dat een lidstaat terugbetaling van een onrechtmatige belasting weigert op grond dat het door de belastingplichtige ten onrechte betaalde bedrag is gecompenseerd door een besparing als gevolg van de gelijktijdige afschaffing van andere heffingen, aangezien deze compensatie volgens het Unierecht niet kan worden aangemerkt als ongerechtvaardigde verrijking met betrekking tot deze belasting.

Het Hof heeft ook de gevolgen van overeenkomsten tussen de Unie en derde landen nader bepaald. In dit verband zijn de zaken *Unal* (arrest van 29 september 2011, C-187/10) en *Pehlivan* (arrest van 16 juni 2011, C-484/07) van belang. In die zaken waren belangrijke vraagstukken over de uitlegging van internationale overeenkomsten, in het bijzonder de associatieovereenkomst EEG-Turkije¹², aan de orde.

Op het gebied van internationale overeenkomsten kan ook worden gewezen op een arrest van het Hof over de uitlegging van het Verdrag van Aarhus¹³ (arrest van 8 maart 2011, *Lesoochranárske zoskupenie*, C-240/09).

Ten eerste heeft het Hof in de zaak *Unal* geoordeeld dat artikel 6, lid 1, eerste streepje, van besluit nr. 1/80 van de Associatieraad EEG-Turkije (hierna: „besluit nr. 1/80”) aldus moet worden uitgelegd dat het zich ertegen verzet dat de bevoegde nationale autoriteiten de verblijfsvergunning van een Turkse werknemer met terugwerkende kracht intrekken tot de datum waarop niet langer was voldaan aan de nationaalrechtelijke voorwaarde voor verlening van zijn vergunning, wanneer genoemde werknemer zich niet schuldig heeft gemaakt aan enig frauduleus handelen en deze intrekking plaatsvindt na afloop van het tijdvak van een jaar legale arbeid als voorzien in genoemd artikel 6, lid 1, eerste streepje, van dit besluit. Het Hof was namelijk van oordeel dat die bepaling niet aldus kan worden uitgelegd dat zij een lidstaat toestaat de draagwijdte van het stelsel van geleidelijke integratie van Turkse staatsburgers in de arbeidsmarkt van de gastlidstaat eenzijdig te wijzigen. Bovendien zou het met het algemene beginsel van eerbiediging van verworven rechten in strijd zijn, wanneer niet zou worden erkend dat die werknemer gedurende meer dan een jaar legaal in de gastlidstaat heeft gewerkt. Dit beginsel houdt in dat wanneer een Turks staatsburger aan een bepaling van besluit nr. 1/80 rechten kan ontlenen, die rechten niet langer afhangen van het voortbestaan van de omstandigheden op grond waarvan zij zijn ontstaan, aangezien dat besluit geen dergelijke voorwaarde stelt.

Vervolgens heeft het Hof in de zaak *Pehlivan* vastgesteld dat zowel uit de voorrang van het Unierecht als uit de rechtstreekse werking van een bepaling als artikel 7, eerste alinea, van besluit nr. 1/80 volgt dat een lidstaat niet bevoegd is om de draagwijdte van het stelsel van geleidelijke integratie van Turkse staatsburgers in de gastlidstaat eenzijdig te wijzigen, zodat deze lidstaat niet bevoegd is om maatregelen vast te stellen die een belemmering vormen voor de rechtspositie die het recht van de associatie EEG-Turkije dergelijke staatsburgers uitdrukkelijk toekent. Zo kan een gezinslid van een Turkse werknemer dat de voorwaarden van artikel 7, eerste alinea, van besluit nr. 1/80 vervult, de hem door deze bepaling verleende rechten slechts in twee gevallen verliezen, te weten wanneer de aanwezigheid van de Turkse migrant op het grondgebied van de gastlidstaat wegens zijn

¹² Besluit 64/732/EEG van de Raad van 23 december 1963 houdende sluiting van de Overeenkomst waarbij een associatie tot stand wordt gebracht tussen de Europese Economische Gemeenschap en Turkije (PB 1964, 217, blz. 3685).

¹³ Zie voetnoot 5.

persoonlijke gedrag een reële en ernstige bedreiging vormt voor de openbare orde, de openbare veiligheid of de volksgezondheid, als bedoeld in artikel 14, lid 1, van dit besluit, of wanneer de betrokkene het grondgebied van deze staat gedurende langere tijd zonder gegronde redenen heeft verlaten.

Tot slot heeft het Hof in de zaak *Lesoochranárske zoskupenie* geoordeeld dat artikel 9, lid 3¹⁴, van het Verdrag betreffende toegang tot informatie, inspraak in besluitvorming en toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden (Verdrag van Aarhus), naar het recht van de Unie geen rechtstreekse werking heeft. Het staat evenwel aan de nationale rechter om het nationale procesrecht ter zake van de voorwaarden voor het instellen van een administratief beroep of beroep bij de rechter, zo veel mogelijk in overeenstemming met zowel de doelstellingen van artikel 9, lid 3, van dat verdrag als de doelstelling van effectieve rechterlijke bescherming van de door het Unierecht verleende rechten uit te leggen, teneinde een milieuvereniging in staat te stellen, bij de rechter op te komen tegen een na een administratieve procedure gevolgde beslissing die in strijd zou kunnen zijn met het milieurecht van de Unie. Wanneer regelgeving van de Unie ter zake ontbreekt, is het een aangelegenheid van de interne rechtsorde van elke lidstaat om de procedureregels vast te stellen voor de beroepen die dienen ter bescherming van de rechten die de justitiabelen aan het Unierecht ontleen, waarbij de lidstaten evenwel gehouden zijn in elk geval een effectieve bescherming van die rechten te verzekeren. Uit dien hoofde mogen de procedureregels voor beroepen die worden ingesteld ter bescherming van de rechten die de justitiabelen aan het Unierecht ontleen, niet ongunstiger zijn dan die voor soortgelijke nationale vorderingen (gelijkwaardigheidsbeginsel), en mogen zij de uitoefening van de door de rechtsorde van de Unie verleende rechten niet in de praktijk onmogelijk of uiterst moeilijk maken (doeltreffendheidsbeginsel).

Er is nog lang geen duidelijkheid over alle gevolgtrekkingen die voortvloeien uit het burgerschap van de Unie en de daaraan verbonden rechten.

In de zaak *Ruiz Zambrano* (arrest van 8 maart 2011, C-34/09) heeft het Hof zich uitgesproken over de moeilijke vraag of de verdragsbepalingen over het burgerschap van de Unie een staatsburger van een derde land die als ouder zijn minderjarige kinderen die burgers van de Unie zijn ten laste heeft, het recht verlenen om in de lidstaat waarvan deze kinderen de nationaliteit bezitten, waar zij verblijven en die zij sinds hun geboorte nooit hebben verlaten, te verblijven en te werken. Het Hof heeft geoordeeld dat artikel 20 VWEU zich ertegen verzet dat een lidstaat aan een burger van een derde land die zijn jonge kinderen die burgers van de Unie zijn ten laste heeft, het recht ontzegt om te verblijven in de lidstaat waar deze kinderen verblijven en waarvan zij de nationaliteit bezitten, en hem bovendien een arbeidsvergunning weigert, aangezien zulke beslissingen deze kinderen het effectieve genot van de belangrijkste aan de status van burger van de Unie ontleende rechten ontzeggen. De hoedanigheid van burger van de Unie is namelijk de primaire hoedanigheid van de burgers van de lidstaten. Een dergelijke weigering van het verblijfsrecht in de betrokken lidstaat zou ertoe leiden dat deze kinderen die burgers van de Unie zijn, worden verplicht het grondgebied van de Unie te verlaten om hun ouders te volgen. Tevens zou de betrokken persoon, indien hem geen arbeidsvergunning werd afgegeven, het risico lopen niet over voldoende bestaansmiddelen te beschikken om te voorzien in zijn eigen onderhoud en in dat van zijn gezin, wat er eveneens toe zou leiden dat zijn kinderen die burgers van de Unie zijn, zouden worden verplicht het grondgebied van de Unie te verlaten. In die omstandigheden zouden bedoelde burgers van de Unie in de feitelijke

¹⁴ „Aanvullend op en onverminderd de in het voorgaande eerste en tweede lid bedoelde herzieningsprocedures, waarborgt elke partij dat leden van het publiek, wanneer zij voldoen aan de eventuele in haar nationale recht neergelegde criteria, toegang hebben tot bestuursrechtelijke of rechterlijke procedures om het handelen en nalaten van privépersonen en overheidsinstanties te betwisten die strijdig zijn met bepalingen van haar nationale recht betreffende het milieu.”

onmogelijkheid verkeren om de belangrijkste aan hun status van burger van de Unie ontleende rechten uit te oefenen.

In de zaak *McCarthy* (arrest van 5 mei 2011, C-434/09) diende het Hof te beoordelen of de bepalingen over het burgerschap van de Unie van toepassing zijn op de situatie van een burger van de Unie die zijn recht op vrij verkeer nooit heeft uitgeoefend, die altijd heeft verbleven in een lidstaat waarvan hij de nationaliteit bezit en die ook de nationaliteit van een andere lidstaat bezit. In de eerste plaats heeft het Hof geoordeeld dat artikel 3, lid 1, van richtlijn 2004/38 betreffende het recht van vrij verkeer en verblijf¹⁵, niet van toepassing is op die burger van de Unie. Het feit dat de betrokken burger tevens de nationaliteit van een andere lidstaat bezit dan die waarin hij verblijft, doet niet af aan deze vaststelling. Dat een burger van de Unie de nationaliteit van meer dan een lidstaat bezit, betekent immers niet dat hij zijn recht op vrij verkeer heeft uitgeoefend. In de tweede plaats heeft het Hof verklaard dat artikel 21 VWEU niet van toepassing is op een burger van de Unie die zijn recht op vrij verkeer nooit heeft uitgeoefend, die altijd heeft verbleven in een lidstaat waarvan hij de nationaliteit bezit en die ook de nationaliteit van een andere lidstaat bezit, voor zover de situatie van deze burger niet de toepassing meebrengt van maatregelen van een lidstaat die tot gevolg hebben dat hem het effectieve genot wordt ontzegd van de belangrijkste aan de status van burger van de Unie verbonden rechten of de uitoefening wordt belemmerd van zijn recht om vrij te reizen en te verblijven op het grondgebied van de lidstaten. De omstandigheid dat een burger naast de nationaliteit van de lidstaat waar hij verblijft, ook de nationaliteit van een andere lidstaat bezit, kan alleen niet volstaan om artikel 21 VWEU als toepasbaar te beschouwen op de situatie van de betrokken persoon, die geen enkel aanknopingspunt heeft met een van de situaties waarop het Unierecht ziet en waarvan alle relevante elementen geheel in de interne sfeer van een enkele lidstaat liggen.

In de zaak *Dereci e.a.* (arrest van 15 november 2011, C-256/11) was de vraag aan de orde of de bepalingen over het burgerschap van de Unie een staatsburger van een derde land toestaan in een lidstaat te verblijven, terwijl deze staatsburger wil verblijven bij een lid van zijn familie dat burger van de Unie is, dat in die lidstaat woont en daarvan de nationaliteit bezit, dat nooit van zijn recht op vrij verkeer gebruik heeft gemaakt en dat voor zijn levensonderhoud niet van die staatsburger afhangt. Het Hof heeft geoordeeld dat het Unierecht en meer bepaald de bepalingen inzake het burgerschap van de Unie zich niet ertegen verzetten dat een lidstaat een staatsburger van een derde land het verblijf op zijn grondgebied ontzegt, terwijl deze staatsburger wil verblijven bij een lid van zijn familie dat burger van de Unie is en in die lidstaat woont en daarvan de nationaliteit bezit, en dat nooit gebruik heeft gemaakt van zijn recht op vrij verkeer, mits een dergelijke ontzegging niet meebrengt dat de betrokken burger van de Unie het effectieve genot wordt ontzegd van de belangrijkste aan de status van burger van de Unie ontleende rechten, hetgeen de nationale rechter moet nagaan. In dit verband heeft het criterium van de ontzegging van de belangrijkste aan de status van burger van de Unie ontleende rechten betrekking op gevallen die erdoor gekenmerkt worden dat de burger van de Unie feitelijk wordt verplicht om het grondgebied van niet alleen de lidstaat waarvan hij staatsburger is, maar ook dat van de Unie als geheel te verlaten. Het enkele feit dat het voor een burger van een lidstaat misschien wenselijk is, om economische redenen of om de eenheid van de familie op het grondgebied van de Unie te bewaren, dat leden van zijn familie die niet de nationaliteit van een lidstaat bezitten, bij hem op het grondgebied van de Unie kunnen verblijven, volstaat bijgevolg op zich niet om aan te nemen dat de burger van de Unie verplicht zal worden om het grondgebied van de Unie te verlaten indien een dergelijk recht niet wordt toegekend.

¹⁵ Richtlijn 2004/38/EG van het Europees Parlement en de Raad van 29 april 2004 betreffende het recht van vrij verkeer en verblijf op het grondgebied van de lidstaten voor de burgers van de Unie en hun familieleden, tot wijziging van Verordening (EEG) nr. 1612/68 en tot intrekking van richtlijnen 64/221/EEG, 68/360/EEG, 72/194/EEG, 73/148/EEG, 75/34/EEG, 75/35/EEG, 90/364/EEG, 90/365/EEG en 93/96/EEG (PB L 158, blz. 77, en rectificatie in PB L 229, blz. 35).

In de zaak *Aladzhov* (arrest van 17 november 2011, C-434/10) heeft het Hof artikel 27, leden 1 en 2, van richtlijn 2004/38¹⁶ uitgelegd. Het Hof heeft geoordeeld dat het Unierecht niet in de weg staat aan een wettelijke bepaling van een lidstaat die het bestuur toestaat om een burger van die staat te verbieden het land te verlaten wegens een niet-betaalde belastingschuld van de vennootschap waarvan die burger een van de beheerders is, op de dubbele voorwaarde echter dat met de betrokken maatregel in bepaalde uitzonderlijke omstandigheden die onder meer uit de aard of de omvang van deze schuld kunnen voortvloeien, wordt gereageerd op een werkelijke, actuele en voldoende ernstige bedreiging voor een fundamenteel belang van de samenleving, en dat daarmee niet uitsluitend economische doeleinden worden nagestreefd. Het staat aan de nationale rechter, na te gaan of die dubbele voorwaarde is vervuld. Het valt namelijk principieel niet uit te sluiten dat het niet-invorderen van belastingvorderingen binnen de werkingssfeer van de eisen van de openbare orde valt. Daarbij komt dat, aangezien de invordering van schuldvorderingen van de overheid, inzonderheid belastingen, de financiering beoogt te verzekeren van acties van de betrokken lidstaat die zijn gebaseerd op keuzes die met name de uitdrukking zijn van diens algemeen economisch en sociaal beleid, de maatregelen die de overheid treft om deze invordering te verzekeren, in beginsel evenmin kunnen worden geacht uitsluitend voor economische doeleinden in de zin van artikel 27, lid 1, van richtlijn 2004/38 te zijn getroffen. Het Hof heeft voorts overwogen dat zelfs al zou een verbod om het grondgebied te verlaten voldoen aan de voorwaarden van artikel 27, lid 1, van richtlijn 2004/38, de in lid 2 van datzelfde artikel gestelde voorwaarden zich tegen een dergelijke maatregel verzetten indien deze uitsluitend op de belastingschuld van de vennootschap waarvan de betrokkene een van de medebeheerders is, en enkel op laatstgenoemde hoedanigheid is gebaseerd, zonder enige specifieke beoordeling van het persoonlijke gedrag van de betrokkene en zonder enige verwijzing naar een bedreiging die dit gedrag voor de openbare orde zou opleveren, en indien het verbod om het grondgebied te verlaten niet geschikt is om het daarmee nagestreefde doel te bereiken en verder gaat dan daartoe noodzakelijk is. Het staat ook hier aan de verwijzende rechter, na te gaan of dit in de aan hem voorgelegde zaak het geval is.

In de zaak *Runevič-Vardyn en Wardyn* (arrest van 12 mei 2011, C-391/09) heeft het Hof uitspraak gedaan over de regels inzake de transcriptie van voornamen en achternamen van burgers van de Unie in akten van de burgerlijke stand van een lidstaat. Het Hof heeft om te beginnen geoordeeld dat artikel 21 VWEU zich er niet tegen verzet dat de bevoegde autoriteiten van een lidstaat krachtens een nationale regeling die bepaalt dat de voornamen en de achternaam van een persoon in akten van de burgerlijke stand van die staat slechts kunnen worden geschreven in een vorm die voldoet aan de regels inzake de schrijfwijze van de officiële landstaal, weigeren om de voor- en achternaam van een van zijn burgers in de geboorteakte en de huwelijksakte te wijzigen overeenkomstig de regels inzake de schrijfwijze van een andere lidstaat. Het feit dat de voornaam en de achternaam van de betrokkene in akten van de burgerlijke stand van zijn lidstaat van herkomst slechts kunnen worden gewijzigd en geschreven in letters van de taal van laatstgenoemde staat, kan niet worden aangemerkt als een minder gunstige behandeling dan die welke hij genoot voordat hij gebruik maakte van de mogelijkheden die het Verdrag hem op het gebied van het vrije verkeer van personen biedt en kan hem dan ook niet ontmoedigen om de hem bij artikel 21 VWEU toegekende rechten van vrij verkeer uit te oefenen. Vervolgens heeft het Hof verklaard dat artikel 21 VWEU zich er niet tegen verzet dat de bevoegde autoriteiten van een lidstaat krachtens de hierboven beschreven nationale regeling weigeren om de gemeenschappelijke achternaam van een echtpaar bestaande uit burgers van de Unie, zoals hij is vermeld in door de lidstaat van herkomst van een van deze burgers afgegeven akten van de burgerlijke stand, te wijzigen in een vorm die voldoet aan de regels inzake de schrijfwijze van laatstbedoelde staat, op voorwaarde dat deze weigering voor deze burgers van de Unie geen ernstige ongemakken van administratieve, professionele en persoonlijke aard veroorzaakt, hetgeen

¹⁶ Zie voetnoot 15.

de nationale rechter dient na te gaan. Indien zulks het geval blijkt te zijn, dient de nationale rechter eveneens na te gaan of de weigering tot wijziging noodzakelijk is ter bescherming van de belangen die de nationale regeling beoogt te waarborgen en evenredig is aan de nagestreefde legitieme doelstelling. Tot slot heeft het Hof geoordeeld dat artikel 21 VWEU zich er niet tegen verzet dat die autoriteiten krachtens die nationale regeling weigeren om de huwelijksakte van een burger van de Unie die staatsburger van een andere lidstaat is, zodanig te wijzigen dat de voornamen van deze burger in deze akte met diakritische tekens worden geschreven zoals in de door zijn lidstaat van herkomst afgegeven akten van de burgerlijke stand en in een vorm die voldoet aan de regels inzake de schrijfwijze van de officiële landstaal van laatstbedoelde staat.

Na het arrest *Lassa*¹⁷ heeft het Hof artikel 16 van richtlijn 2004/38¹⁸ opnieuw uitgelegd in de zaak *Dias* (arrest van 21 juli 2011, C-325/09), die door dezelfde verwijzende rechter bij het Hof aanhangig was gemaakt. Het Hof heeft geoordeeld dat artikel 16, leden 1 en 4, van richtlijn 2004/38 aldus moet worden uitgelegd dat vóór de uiterste datum voor de omzetting van deze richtlijn, te weten 30 april 2006, vervulde perioden van verblijf die enkel zijn gebaseerd op het feit dat geldig een verblijfskaart uit hoofde van richtlijn 68/360¹⁹ was afgegeven, zonder dat was voldaan aan de voorwaarden om voor enig verblijfsrecht in aanmerking te komen, niet als legaal vervuld kunnen worden beschouwd met het oog op de verkrijging van het duurzame verblijfsrecht uit hoofde van artikel 16, lid 1, van richtlijn 2004/38, en dat perioden van verblijf van minder dan twee opeenvolgende jaren die enkel zijn gebaseerd op het feit dat geldig een verblijfskaart uit hoofde van richtlijn 68/360 was afgegeven, zonder dat was voldaan aan de voorwaarden om voor een verblijfsrecht in aanmerking te komen, en die zijn vervuld vóór 30 april 2006 en volgen op een ononderbroken legaal verblijf van vijf jaar dat vóór die datum is afgesloten, niet van invloed zijn op de verkrijging van het duurzame verblijfsrecht uit hoofde van artikel 16, lid 1, van richtlijn 2004/38. Hoewel artikel 16, lid 4, van richtlijn 2004/38 enkel verwijst naar de afwezigheden uit de gastlidstaat, wordt de integratie van de betrokkene in die lidstaat immers ook aangetast indien een burger, nadat hij een ononderbroken legaal verblijf van vijf jaar heeft gehad, vervolgens besluit om in die lidstaat te blijven zonder dat hij een verblijfsrecht heeft. In dit verband stoelt de aan het verblijfsrecht uit hoofde van artikel 16, lid 1, van richtlijn 2004/38 ten grondslag liggende integratiegedachte niet alleen op territoriale en temporele aspecten, maar ook op kwalitatieve aspecten die betrekking hebben op de mate van integratie in de gastlidstaat.

Tot slot heeft het Hof zich in de zaak *Stewart* (arrest van 21 juli 2011, C-503/09), over de tijdelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering voor jonggehandicapten, uitgesproken over de voorwaarden waaronder deze uitkering werd verleend. De aanvrager moest niet alleen op het moment van indiening van de aanvraag op het grondgebied van de lidstaat aanwezig zijn, maar ook voorafgaand aan de aanvraag op het grondgebied van die staat aanwezig zijn geweest. Volgens het Hof verzet artikel 21, lid 1, VWEU zich ertegen dat een lidstaat de toekenning van een tijdelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering voor jonggehandicapten afhankelijk stelt van een voorwaarde volgens welke de aanvrager voorafgaand aan de aanvraag op het grondgebied van die staat aanwezig moet zijn geweest, met uitsluiting van elke andere factor op grond waarvan het bestaan van een werkelijke band tussen de aanvrager en die lidstaat kan worden vastgesteld, en van een voorwaarde volgens welke de aanvrager op het moment van indiening van de aanvraag op het grondgebied van die lidstaat aanwezig moet zijn.

¹⁷ Arrest van 7 oktober 2010 in zaak C-162/09. Zie het Jaarverslag van 2010, blz. 17.

¹⁸ Zie voetnoot 15.

¹⁹ Richtlijn 68/360/EEG van de Raad van 15 oktober 1968 inzake de opheffing van de beperkingen van de verplaatsing en het verblijf van de werknemers der lidstaten en van hun familie binnen de Gemeenschap (PB L 257, blz. 13).

Vrij verkeer van goederen

Op dit gebied is er veel minder rechtspraak dan decennialang het geval is geweest. Toch blijft het aantal zaken groot.

Zo heeft het Hof in de zaak *Francesco Guarnieri & Cie* (arrest van 7 april 2011, C-291/09), over een handelsgeschil tussen een Monegaskische en een Belgische vennootschap, in de eerste plaats vastgesteld dat op goederen van Monegaskische oorsprong de verdragsregels betreffende het vrije verkeer van goederen van toepassing zijn. In artikel 3, lid 2, sub b, van verordening nr. 2913/92²⁰ tot vaststelling van het communautair douanewetboek wordt het grondgebied van het Vorstendom Monaco namelijk als deel van het douanegebied van de Unie beschouwd. Aangezien dus geen douanerechten of heffingen van gelijke werking mogen worden toegepast op de handel tussen Monaco en de lidstaten, moeten goederen van Monegaskische oorsprong die rechtstreeks worden uitgevoerd naar een lidstaat, worden behandeld alsof zij van oorsprong uit die staten zijn. In de tweede plaats heeft het Hof uitspraak gedaan over de vraag of een bepaling van een lidstaat volgens welke elke buitenlandse staatsburger, zoals een Monegaskische staatsburger, een borg tot zekerheid van de uitvoering van het vonnis moet stellen wanneer hij een rechtsvordering wil instellen tegen een burger van die lidstaat, terwijl voor de burgers van die lidstaat geen dergelijke verplichting geldt, gelet op artikel 34 VWEU het vrije verkeer van goederen belemmert. Het Hof heeft deze vraag ontkennend beantwoord. Het was van oordeel dat een dergelijke maatregel er toe leidt dat op een marktdeelnemer die een rechtsvordering wil instellen, een verschillende procesrechtelijke regeling van toepassing is naargelang hij al dan niet de nationaliteit van de betrokken lidstaat heeft. De omstandigheid dat de burgers van andere lidstaten om die reden zouden aarzelen om goederen te verkopen aan kopers die in die lidstaat zijn gevestigd en de nationaliteit van die lidstaat bezitten, is echter te onzeker en indirect om op grond daarvan te kunnen aannemen dat die maatregel de intracommunautaire handel belemmert, zodat niet kan worden aangenomen dat het causale verband tussen de eventuele aantasting van de handel tussen de lidstaten en het betrokken verschil in behandeling is aangetoond.

Er moet nog een arrest over het vrije verkeer van goederen worden vermeld. Het gaat om de zaak *Commissie/Oostenrijk* (arrest van 21 december 2011, C-28/09), over een nationale regeling waarbij vrachtwagens van meer dan 7,5 ton die bepaalde categorieën goederen vervoeren een rijverbod werd opgelegd op een uiterst belangrijk wegsegment, dat een van de hoofdverbindingen over land tussen bepaalde lidstaten vormde. Volgens het Hof komt een lidstaat die een dergelijke regeling vaststelt met het doel de luchtkwaliteit in de betrokken zone te waarborgen overeenkomstig artikel 8, lid 3, van richtlijn 96/62 inzake de beoordeling en het beheer van de luchtkwaliteit²¹ juncto richtlijn 1999/30 betreffende grenswaarden voor zwaveldioxide, stikstofdioxide en stikstofoxiden²², de krachtens de artikelen 28 EG en 29 EG op hem rustende verplichtingen niet na. Dit verbod beperkt namelijk het vrije verkeer van goederen aangezien het de betrokken ondernemingen dwingt om voor het vervoer van de bedoelde goederen op zoek te gaan naar rendabele alternatieve oplossingen, en moet dus worden aangemerkt als een maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve beperking, die onverenigbaar is met de uit de artikelen 28 en 29 EG voortvloeiende verplichtingen indien zij niet objectief gerechtvaardigd is. Volgens het Hof kunnen dwingende eisen inzake de bescherming van het milieu, die in beginsel ook de bescherming van de gezondheid omvat, weliswaar

²⁰ Verordening (EEG) nr. 2913/92 van de Raad van 12 oktober 1992 tot vaststelling van het communautair douanewetboek (PB L 302, blz. 1).

²¹ Richtlijn 96/62/EG van de Raad van 27 september 1996 inzake de beoordeling en het beheer van de luchtkwaliteit (PB L 296, blz. 55).

²² Richtlijn 1999/30/EG van de Raad van 22 april 1999 betreffende grenswaarden voor zwaveldioxide, stikstofdioxide en stikstofoxiden, zwevende deeltjes en lood in de lucht (PB L 163, blz. 41).

ationale maatregelen rechtvaardigen die de intracommunautaire handel kunnen belemmeren, mits zij geschikt zijn om de verwezenlijking van dit doel te verzekeren en niet verder gaan dan voor het bereiken daarvan noodzakelijk is, maar kan dit verbod niet daarmee worden gerechtvaardigd, aangezien niet is aangetoond dat het nagestreefde doel niet kan worden bereikt met maatregelen die het vrije verkeer minder beperken, met name de uitbreiding van het rijverbod voor vrachtwagens van bepaalde klassen tot vrachtwagens van andere klassen, of de vervanging van de variabele snelheidsbeperking door een permanente snelheidsbeperking tot 100 km/u.

Vrij verkeer van personen, diensten en kapitaal

Dit jaar heeft het Hof opnieuw talrijke arresten gewezen over de vrijheid van vestiging, de vrijheid van dienstverrichting, het vrije verkeer van werknemers en het vrije verkeer van kapitaal. Voor de duidelijkheid zullen de gekozen arresten bij de bespreking worden gebundeld per vrijheid waarop zij betrekking hebben, en vervolgens eventueel per activiteit.

Op het gebied van de vrijheid van vestiging heeft het Hof in meerdere verwante zaken uitspraak gedaan over het begrip activiteiten in het kader van de uitoefening van het openbaar gezag en over de uitsluiting van het beroep van notaris van de toepassing van artikel 49 VWEU (voorheen artikel 43 EG). Bij het Hof waren niet-nakomingsberoepen ingesteld tegen zes lidstaten waarvan de nationale regeling alleen nationale staatsburgers toegang tot het beroep van notaris gaf. In de arresten *Commissie/België* (arrest van 24 mei 2011, C-47/08), *Commissie/Frankrijk* (arrest van 24 mei 2011, C-50/08), *Commissie/Luxemburg* (arrest van 24 mei 2011, C-51/08), *Commissie/Oostenrijk* (arrest van 24 mei 2011, C-53/08), *Commissie/Duitsland* (arrest van 24 mei 2011, C-54/08) en *Commissie/Griekenland* (arrest van 24 mei 2011, C-61/08) heeft het Hof geoordeeld dat artikel 45, eerste alinea, EG een uitzondering vormt op de basisregel van vrijheid van vestiging, die aldus moet worden uitgelegd dat zij niet verder gaat dan wat strikt noodzakelijk is ter vrijwaring van de belangen die deze bepaling de lidstaten toestaat te beschermen. Voorts dient deze uitzondering beperkt te blijven tot werkzaamheden die, op zich beschouwd, een rechtstreekse en specifieke deelneming aan de uitoefening van het openbaar gezag vormen. Over de werkzaamheden waarmee de notaris is belast, heeft het Hof vervolgens gepreciseerd dat om na te gaan of deze werkzaamheden een dergelijke rechtstreekse en specifieke deelneming aan de uitoefening van het openbaar gezag inhouden, rekening moet worden gehouden met de aard van de door de notaris verrichte werkzaamheden. In dit verband heeft het Hof vastgesteld dat de diverse werkzaamheden van de notaris in de betrokken lidstaten geen rechtstreekse en specifieke deelneming aan de uitoefening van het openbaar gezag in de zin van artikel 45, eerste alinea, EG (thans artikel 51, eerste alinea, VWEU) vormen, ook al sorteren hun handelingen belangrijke rechtsgevolgen, aangezien de wil van de partijen of het toezicht of de beslissing van de rechter van bijzonder belang zijn. Het Hof heeft ook opgemerkt dat notarissen binnen de grenzen van hun respectieve territoriale bevoegdheden hun ambt vervullen in mededingingsomstandigheden, wat niet typerend is voor de uitoefening van het openbaar gezag. Evenzo zijn zij jegens hun cliënten rechtstreeks en persoonlijk aansprakelijk voor schade die het gevolg is van bij de uitoefening van hun werkzaamheden gemaakte fouten, wat niet het geval is voor overheidsinstanties, voor de fouten waarvan de staat verantwoordelijk is. Het Hof heeft dan ook vastgesteld dat alle betrokken lidstaten de krachtens artikel 43 EG (thans artikel 49 VWEU) op hen rustende verplichtingen niet waren nagekomen, aangezien met de notariële werkzaamheden in de rechtsorde van elk van die staten niet aan de uitoefening van het openbaar gezag in de zin van artikel 45, eerste alinea, EG (thans artikel 51, eerste alinea, VWEU) wordt deelgenomen.

Nog steeds op het gebied van de vrijheid van vestiging heeft het Hof ook zijn rechtspraak over de bij de verplaatsing van de zetel van een vennootschap naar een andere lidstaat dan die van haar oprichting opgelegde beperkingen gepreciseerd.

Zo heeft het Hof in de zaak *National Grid Indus* (arrest van 29 november 2011, C-371/10) geoordeeld dat artikel 49 VWEU zich niet verzet tegen een regeling van een lidstaat krachtens welke het bedrag van de heffing over de latente meerwaarden in vermogensbestanddelen van een vennootschap definitief wordt vastgesteld — zonder eventuele later optredende waardeverminderingen of meerwaarden in aanmerking te nemen — op het moment waarop de vennootschap, wegens de verplaatsing van haar feitelijke bestuurszetel naar een andere lidstaat, ophoudt in de eerste lidstaat belastbare winst te ontvangen. Het is in dat verband onverschillig dat de belaste latente meerwaarden betrekking hebben op valutawinsten die in de lidstaat van ontvangst niet tot uitdrukking kunnen komen, gelet op het daar geldende belastingregime. Volgens het Hof is een dergelijke regeling in overeenstemming met het evenredigheidsbeginsel, gelet op de doelstelling om de meerwaarden die in het kader van de fiscale bevoegdheid van de lidstaat van oorsprong zijn ontstaan, in deze lidstaat te belasten. Het is immers evenredig dat de lidstaat van oorsprong, teneinde de uitoefening van zijn fiscale bevoegdheid veilig te stellen, de verschuldigde belasting bepaalt over de op zijn grondgebied aangegroeide latente meerwaarden op het moment waarop zijn bevoegdheid om van de betrokken vennootschap belasting te heffen, ophoudt te bestaan, in casu het moment van de verplaatsing van de feitelijke bestuurszetel van deze vennootschap naar een andere lidstaat. Daarentegen verzet artikel 49 VWEU zich volgens het Hof tegen een regeling van een lidstaat die de onmiddellijke invordering voorschrijft van de heffing over de latente meerwaarden in vermogensbestanddelen van een vennootschap die haar feitelijke bestuurszetel naar een andere lidstaat verplaatst, op het moment zelf van genoemde verplaatsing. Een regeling die de vennootschap die haar feitelijke bestuurszetel naar een andere lidstaat verplaatst, de keuze biedt tussen, enerzijds, de onmiddellijke betaling van het bedrag van de heffing, hetgeen tot een liquiditeitsnadeel zou leiden voor deze vennootschap maar haar zou vrijstellen van latere administratieve lasten, en, anderzijds, de uitgestelde betaling van het bedrag van genoemde heffing, in voorkomend geval inclusief rente overeenkomstig de toepasselijke nationale regeling, hetgeen voor de betrokken vennootschap noodzakelijkerwijs gepaard gaat met een administratieve last in verband met de monitoring van de verplaatste activa, zou namelijk een maatregel vormen die, als maatregel die geschikt is om de evenwichtige verdeling van de heffingsbevoegdheid tussen de lidstaten te waarborgen, minder zou ingrijpen in de vrijheid van vestiging dan de onmiddellijke invordering van die heffing.

Ook op het gebied van de vaststelling van de honoraria van advocaten heeft het Hof de verdragsregels over de vrijheid van vestiging en de vrijheid van dienstverrichting uitgelegd.

In de zaak *Commissie/Italië* (arrest van 29 maart 2011, C-565/08) verweet de Commissie de Italiaanse Republiek dat zij in strijd met de artikelen 43 EG en 49 EG (thans de artikelen 49 VWEU en 56 VWEU) bepalingen had ingevoerd die erin voorzien dat advocaten bij de vaststelling van hun honoraria maximumtarieven in acht moeten nemen. Het Hof heeft de argumenten van de Commissie afgewezen en geconcludeerd dat de Italiaanse Staat niet was tekortgeschoten in de krachtens de artikelen 43 EG (thans artikel 49 VWEU) en 49 EG (thans artikel 56 VWEU) op hem rustende verplichtingen, aangezien de betrokken regeling niet aldus was opgezet dat zij de toegang, onder normale en doeltreffende mededingingsvoorwaarden, tot de markt voor diensten van advocaten ongunstig beïnvloedde. Volgens het Hof is dit het geval voor een regeling die wordt gekenmerkt door een flexibiliteit die het mogelijk maakt om alle soorten diensten die door advocaten worden verricht, passend te belonen, aangezien de maximumtarieven voor de honoraria in bepaalde omstandigheden kunnen worden overschreden en worden verhoogd tot het dubbele of het vierdubbele of zelfs tot een nog hoger bedrag, en advocaten in verschillende situaties een bijzondere overeenkomst met hun cliënten kunnen sluiten om de honoraria vast te stellen. Het Hof heeft gepreciseerd dat het bestaan van een beperking in de zin van het Verdrag niet kan worden afgeleid uit het enkele feit dat in een andere lidstaat dan de lidstaat van ontvangst gevestigde advocaten zich voor de berekening van hun honoraria voor in de lidstaat van ontvangst verrichte diensten aan de in deze laatste lidstaat geldende

regels moeten aanpassen, maar moet zijn gebaseerd op het feit dat die regeling de toegang van uit andere lidstaten afkomstige advocaten tot de markt van de lidstaat van ontvangst belemmert.

Met betrekking tot de vrijheid van dienstverrichting heeft het Hof meerdere belangrijke arresten gewezen op zeer diverse gebieden, waaronder omroepdiensten, kansspelen, activiteiten van gerechtelijk deskundigen, volksgezondheid en commerciële communicatie. In die arresten heeft het Hof het in het Verdrag neergelegde beginsel van vrije dienstverrichting toegepast en in andere gevallen richtlijnen uitgelegd die dit beginsel op een bepaald gebied toepassen.

Wat de rechtspraak over artikel 56 VWEU betreft, kan in de eerste plaats worden gewezen op het arrest *Football Association Premier League e.a.* (arrest van 4 oktober 2011, gevoegde zaken C-403/08 en C-429/08), over het uitsluitend recht dat bepaalde zenders op geografische basis wordt verleend om voetbalwedstrijden rechtstreeks uit te zenden, en over de praktijk van bepaalde horecabedrijven om deze exclusiviteit te omzeilen door buitenlandse decoderkaarten te gebruiken. Volgens het Hof verzet artikel 56 VWEU zich tegen een regeling die de invoer, de verkoop en het gebruik in de betrokken staat verbiedt van buitenlandse decodeerapparatuur waarmee toegang kan worden verkregen tot een gecodeerde satellietomroepdienst uit een andere lidstaat die door de regeling van eerstgenoemde staat beschermd materiaal bevat. In het bijzonder kan een dergelijke beperking niet worden gerechtvaardigd door het doel om intellectuele-eigendomsrechten te beschermen. Het Hof heeft erkend dat sportwedstrijden op zich uniek en in dat opzicht oorspronkelijk zijn, zodat zij materiaal kunnen worden dat in aanmerking komt voor een vergelijkbare bescherming als die van werken. Aangezien de bescherming van de rechten die het specifieke voorwerp van de betrokken intellectuele eigendom vormen, de betrokken rechthebbenden slechts een passende vergoeding en niet de hoogst mogelijke vergoeding voor het commercieel gebruik van het beschermde materiaal garandeert, is deze bescherming echter verzekerd omdat voor de ontvangst van een satellietuitzending decodeerapparatuur vereist is en derhalve zeer nauwkeurig kan worden bepaald hoeveel televisiekijkers behoren tot het daadwerkelijke en het potentiële aantal kijkers van de betrokken uitzending, en dus hoeveel televisiekijkers in de lidstaat van uitzending en hoeveel er daarbuiten wonen. Overigens leidt het supplement dat omroeporganisaties voor het verkrijgen van territoriale exclusiviteit betalen, tot kunstmatige prijsverschillen tussen de afgeschermden nationale markten. Volgens het Hof zijn die compartimentering en die kunstmatige prijsverschillen in strijd met het fundamentele doel van het Verdrag, namelijk de totstandbrenging van de interne markt.

Vervolgens dient het arrest *Dickinger en Ömer* (arrest van 15 september 2011, C-347/09) te worden vermeld. Daarin wordt de rechtspraak van het Hof over het monopolie voor de exploitatie van kansspelen bevestigd en verduidelijkt. Zo heeft het Hof in herinnering gebracht dat een monopolie op kansspelen weliswaar een beperking van de vrijheid van dienstverrichting vormt, maar dat deze beperking kan worden gerechtvaardigd door dwingende redenen van algemeen belang, zoals het doel om een bijzonder hoog niveau van consumentenbescherming te garanderen, wat de nationale rechter moet nagaan. Wat meer bepaald de aan de monopolist geboden mogelijkheid om een expansionistisch beleid te voeren betreft, heeft het Hof verduidelijkt dat een nationale regeling die op het gebied van kansspelen een monopolie instelt, slechts coherent is met de doelstelling de criminaliteit te bestrijden en de gelegenheden tot gokken te beperken indien zij is gesteund op de vaststelling dat de aan kansspelen verbonden criminele en frauduleuze activiteiten en de gokverslaving in de betrokken lidstaat een probleem vormen, dat door een uitbreiding van de legale en gereguleerde activiteiten kan worden opgelost, en zij enkel gematigde reclame toestaat die strikt beperkt is tot hetgeen nodig is om de consument in de richting van gecontroleerde kansspelcircuits te leiden. Om ervoor te zorgen dat de kansspelactiviteiten in controleerbare banen worden geleid, moeten de marktdeelnemers met een vergunning een betrouwbaar, maar tegelijkertijd aantrekkelijk, alternatief bieden voor de niet-gereguleerde activiteiten, hetgeen op zich een aanbod van een breed scala aan spelen, reclame van een bepaalde omvang en gebruikmaking van nieuwe distributietechnieken

kan impliceren. In dit verband heeft het Hof echter te kennen gegeven dat de reclame gematigd moet blijven en strikt beperkt moet zijn tot wat noodzakelijk is en niet tot doel mag hebben de natuurlijke goklust van de consument aan te wakkeren door hem ertoe aan te zetten actief aan kansspelen deel te nemen, met name door deze spelen te banaliseren of er een positief beeld van te scheppen dat verband houdt met het feit dat de ingezamelde inkomsten bestemd zijn voor activiteiten van algemeen belang, of nog door de aantrekkingskracht van kansspelen te vergroten door middel van indringende reclameboodschappen die aanzienlijke winsten voorspiegelen.

Ook is het Hof in het arrest *Peñarroja Fa* (arrest van 17 maart 2011, gevoegde zaken C-372/09 en C-373/09) ingegaan op de voorwaarden met betrekking tot de kwalificatie die kunnen worden opgelegd aan gerechtelijk deskundigen die op vertaalgebied werkzaam willen zijn. In antwoord op verschillende prejudiciële vragen van de Franse Cour de cassation heeft het Hof om te beginnen vastgesteld dat de werkzaamheden van gerechtelijk deskundigen op vertaalgebied geen werkzaamheden ter uitoefening van het openbaar gezag in de zin van artikel 45, eerste alinea, EG (thans artikel 51, eerste alinea, VWEU) zijn, aangezien de door een dergelijke deskundige gemaakte vertalingen slechts een ondersteunend karakter hebben en de beoordeling door de rechter en de vrije uitoefening van de rechtsprekende bevoegdheid onaangetast laten. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat artikel 49 EG (thans artikel 56 VWEU) zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke de inschrijving op een lijst van gerechtelijk deskundigen-vertalers afhankelijk is van voorwaarden met betrekking tot de kwalificatie zonder dat de betrokkenen kennis kunnen nemen van de redenen van de hen betreffende beslissing en zonder dat tegen deze beslissing een effectief beroep in rechte kan worden ingesteld teneinde de wettigheid ervan te toetsen en meer bepaald na te gaan of is voldaan aan de uit het Unierecht voortvloeiende voorwaarde dat hun in andere lidstaten verworven en erkende kwalificatie naar behoren in aanmerking is genomen. Evenzo verzet artikel 49 EG (thans artikel 56 VWEU) zich volgens het Hof tegen een voorwaarde volgens welke de inschrijving als vertaler op de lijst van nationale gerechtelijk deskundigen slechts mogelijk is na overlegging van het bewijs dat de betrokkene gedurende drie opeenvolgende jaren ingeschreven is geweest op een door een Cour d'appel opgestelde lijst van gerechtelijk deskundigen, wanneer een dergelijke voorwaarde verhindert dat bij het onderzoek van een aanvraag van een in een andere lidstaat gevestigde persoon die niet kan doen blijken van een dergelijke inschrijving, naar behoren rekening wordt gehouden met de door hem verworven en in een andere lidstaat erkende kwalificatie om te bepalen of en in hoeverre deze dezelfde waarde heeft als de bekwaamheden die normaal worden verwacht van iemand die gedurende drie opeenvolgende jaren is ingeschreven op een door een Cour d'appel opgestelde lijst van gerechtelijk deskundigen. In dit verband heeft het Hof eraan herinnerd dat de nationale instanties met name ervoor moeten zorgen dat de in andere lidstaten verworven kwalificatie op haar juiste waarde wordt geschat en naar behoren in aanmerking wordt genomen.

Tot slot moet worden gewezen op het arrest *Commissie/Luxemburg* (arrest van 27 januari 2011, C-490/09), waarin een Luxemburgse regeling aan de orde was die de terugbetaling uitsloot van kosten van in een andere lidstaat uitgevoerde laboratoriumanalyses en -onderzoeken. In dat arrest heeft het Hof geoordeeld dat de Luxemburgse staat, door in het kader van zijn socialezekerheidswetgeving niet te voorzien in de mogelijkheid dat die kosten ten laste worden genomen in de vorm van een vergoeding van de kosten die de sociaal verzekerde voor deze analyses en onderzoeken heeft voorgeschoten, maar enkel te voorzien in rechtstreekse betaling door de ziekenfondsen, de krachtens artikel 49 EG (thans artikel 56 VWEU) op hem rustende verplichtingen niet was nagekomen. Nu de toepassing van die regelgeving in de praktijk de mogelijkheid van vergoeding uitsluit voor laboratoriumanalyses en -onderzoeken die bijna alle, of zelfs alle, zijn uitgevoerd door in een andere lidstaat gevestigde medische zorgverstrekkers, schrikt zij volgens het Hof namelijk de bij de sociale zekerheid van die lidstaat aangesloten personen af, of belet zij hen zelfs om zich tot dergelijke zorgverstrekkers te wenden, zodat zij zowel voor deze verzekerden als voor de zorgverstrekkers een beperking van de vrijheid van dienstverrichting vormt.

Met betrekking tot de zaken die de uitlegging van een bepaalde richtlijn betreffen, kan om te beginnen worden gewezen op het arrest *Société fiduciaire nationale d'expertise comptable* (arrest van 5 april 2011, zaak C-119/09), over de uitlegging van richtlijn 2006/123²³. In die zaak wenste de Franse Conseil d'État te vernemen of een lidstaat de beoefenaars van een gereguleerd beroep, zoals het beroep van accountant, volledig kan verbieden actief cliënten te werven. Eerst heeft het Hof geoordeeld dat het in artikel 4, punt 12, van richtlijn 2006/123 omschreven begrip commerciële communicatie niet alleen klassieke reclame, maar ook andere vormen van reclame en informatieverstrekking die zijn bedoeld om nieuwe cliënten te werven omvat en dat het actief werven van cliënten dus onder dat begrip valt. Vervolgens heeft het Hof vastgesteld dat het verbod op ieder actief werven van cliënten, ongeacht zijn vorm, zijn inhoud of de gebruikte middelen, dat het verbod op alle communicatievormen die deze vorm van commerciële communicatie mogelijk maken omvat, als een algeheel verbod op commerciële communicatie in de zin van artikel 24, lid 1, van richtlijn 2006/123 moet worden beschouwd. Het Hof heeft daaruit afgeleid dat een regeling die een vorm van commerciële communicatie volledig verbiedt en dus valt binnen de werkingssfeer van artikel 24, lid 1, van richtlijn 2006/123, onverenigbaar is met deze richtlijn en niet kan worden gerechtvaardigd op grond van artikel 24, lid 2, van deze richtlijn, ook al is zij niet-discriminerend, gebaseerd op een dwingende reden van algemeen belang en evenredig.

Vervolgens kan met betrekking tot televisieomroeporganisaties het arrest *Mesopotamia Broadcast en Roj TV* (arrest van 22 september 2011, gevoegde zaken C-244/10 en C-245/10) worden vermeld. In dat arrest heeft het Hof geoordeeld dat artikel 22 bis van richtlijn 89/552²⁴, zoals gewijzigd bij richtlijn 97/36, dat bepaalt dat de lidstaten er zorg voor dragen dat uitzendingen geen enkele „aansporing tot haat op grond van ras, geslacht, godsdienst of nationaliteit” bevatten, aldus moet worden uitgelegd dat omstandigheden waarop een nationale rechtsregel van toepassing is op grond waarvan het verboden is te handelen in strijd met de bevordering van het begrip tussen de volkeren, moeten worden geacht onder voormeld begrip te vallen. Volgens het Hof staat dit artikel er niet aan in de weg dat een lidstaat krachtens een algemene wettelijke regeling, zoals een wet op verenigingen, maatregelen vaststelt ten aanzien van een in een andere lidstaat gevestigde televisieomroeporganisatie, en daarbij als reden aanvoert dat de activiteiten en de doelstellingen van deze organisatie in strijd zijn met het verbod van handelen in strijd met de bevordering van het begrip tussen de volkeren, mits deze maatregelen geen beletsel vormen voor het eigenlijke doorgeven op het grondgebied van de lidstaat van ontvangst van de televisie-uitzendingen welke die organisatie vanuit de andere lidstaat verricht, hetgeen door de nationale rechter moet worden nagegaan.

Op het gebied van het vrije verkeer van werknemers dient de aandacht op twee zaken te worden gevestigd. In de eerste plaats moet het arrest *Toki* (arrest van 5 april 2011, zaak C-424/09) worden vermeld, over de uitlegging van richtlijn 89/48²⁵. In die zaak was een Grieks staatsburger die haar diploma milieutechnologie in het Verenigd Koninkrijk had behaald, de toegang tot het gereguleerde beroep van ingenieur in Griekenland geweigerd omdat zij geen volwaardig lid was van de

²³ Richtlijn 2006/123/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 december 2006 betreffende diensten op de interne markt (PB L 376, blz. 36).

²⁴ Richtlijn 89/552/EEG van de Raad van 3 oktober 1989 betreffende de coördinatie van bepaalde wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen in de lidstaten inzake de uitoefening van televisieomroepactiviteiten (PB L 298, blz. 23), zoals gewijzigd bij richtlijn 97/36/EG van het Europees Parlement en de Raad van 30 juni 1997 (PB L 202, blz. 60).

²⁵ Richtlijn 89/48/EEG van de Raad van 21 december 1988 betreffende een algemeen stelsel van erkenning van hoger-onderwijsdiploma's waarmee beroepsopleidingen van ten minste drie jaar worden afgesloten (PB 1989, L 19, blz. 16), zoals gewijzigd bij richtlijn 2001/19/EG van het Europees Parlement en de Raad van 14 mei 2001 (PB L 206, blz. 1).

Engineering Council, een Britse particuliere organisatie die uitdrukkelijk in richtlijn 89/48 is vermeld, maar waarvan iemand geen lid hoeft te zijn om in het Verenigd Koninkrijk het gereguleerde beroep van ingenieur te kunnen uitoefenen. Het Hof heeft om te beginnen gepreciseerd dat het in artikel 3, eerste alinea, sub b, van richtlijn 89/48 bepaalde erkenningsmechanisme van toepassing is ongeacht of de betrokkene al dan niet volwaardig lid is van de vereniging of organisatie in kwestie. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat de beroepservaring van een persoon die verzoekt om toestemming om in de ontvangende lidstaat een gereguleerd beroep uit te oefenen, aan de volgende drie voorwaarden moet voldoen: 1) de aangevoerde ervaring moet zijn opgedaan tijdens een voltijdse werkzaamheid van ten minste twee jaar tijdens de voorafgaande tien jaren; 2) die werkzaamheid moet de permanente en regelmatige uitoefening hebben omvat van een geheel van beroepsactiviteiten die in de lidstaat van herkomst kenmerkend zijn voor het beroep in kwestie, zonder dat zij noodzakelijkerwijs al die activiteiten moet omvatten, en 3) het beroep zoals het normaliter wordt uitgeoefend in de lidstaat van herkomst, moet met betrekking tot de activiteiten die het bestrijkt, gelijkwaardig zijn aan het beroep voor de uitoefening waarvan in de ontvangende lidstaat toestemming is aangevraagd.

In de tweede plaats dient te worden gewezen op het arrest *Casteels* (arrest van 10 maart 2011, zaak C-379/09), over het behoud van de rechten op aanvullend pensioen van een migrerend werknemer. In dat arrest heeft het Hof geoordeeld dat artikel 45 VWEU zich bij verplichte toepassing van een collectieve arbeidsovereenkomst verzet tegen niet-meetelling van de door een werknemer bij dezelfde werkgever in diens exploitatiezetels in verschillende lidstaten en krachtens eenzelfde algemene arbeidsovereenkomst vervulde dienstjaren voor de bepaling van de periode voor verwerving van definitieve rechten op aanvullende pensioenuitkeringen in een lidstaat. Dit artikel verzet zich ook tegen gelijkstelling met vertrek uit eigen wil door een werknemer van de overplaatsing van deze werknemer van een in een lidstaat gelegen exploitatiezetel van zijn werkgever naar een in een andere lidstaat gelegen exploitatiezetel van dezelfde werkgever. Het Hof heeft ook gepreciseerd dat artikel 48 VWEU geen rechtstreekse werking heeft waarop een particulier zich in een geding voor een nationale rechter kan beroepen tegenover een werkgever uit de particuliere sector.

Het beginsel van vrij verkeer van kapitaal was in meerdere arresten in belastingzaken aan de orde. In de eerste plaats kan worden gewezen op het arrest *Commissie/Oostenrijk* (arrest van 16 juni 2011, zaak C-10/10), waarin het Hof heeft geoordeeld dat een lidstaat die de belastingaftrek van giften aan onderzoeks- en onderwijsinstellingen alleen aanvaardt wanneer deze instellingen op zijn grondgebied zijn gevestigd, de verplichtingen niet nakomt die op hem rusten krachtens artikel 56 EG (thans artikel 63 VWEU) en artikel 40 van de Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte. Volgens het Hof kan een criterium op basis waarvan een onderscheid wordt gemaakt dat alleen op de vestigingsplaats van de begiftigde is gebaseerd, per definitie geen rechtsgeldig criterium zijn op basis waarvan kan worden beoordeeld of situaties objectief vergelijkbaar zijn en dus kan worden aangetoond dat deze situaties objectief verschillen. Bovendien kan de bevordering van onderzoek en ontwikkeling weliswaar een dwingende reden van algemeen belang uitmaken, maar een nationale regeling volgens welke een belastingkrediet wordt voorbehouden aan onderzoek dat in de betrokken lidstaat wordt verricht, komt rechtstreeks in aanvaring met de doelstelling van het beleid van de Unie op het gebied van onderzoek en technologische ontwikkeling. Ingevolge artikel 163, lid 2, EG strekt dit beleid namelijk tot opheffing van fiscale belemmeringen die de samenwerking op het gebied van onderzoek in de weg staan, en kan dit beleid dus niet worden uitgevoerd door onderzoek en ontwikkeling op nationaal vlak te stimuleren.

In de tweede plaats moet het arrest *Schröder* (arrest van 31 maart 2011, zaak C-450/09) worden vermeld. In dat arrest heeft het Hof geoordeeld dat artikel 63 VWEU zich verzet tegen een regeling van een lidstaat volgens welke een ingezetene belastingplichtige de uitkeringen die hij heeft betaald aan een ouder die hem op het grondgebied van deze staat gelegen onroerende goederen heeft

overgedragen, kan aftrekken van de huurinkomsten uit deze goederen, terwijl deze aftrek niet mogelijk is voor een niet-ingezeten belastingplichtige, voorzover de verbintenis tot betaling van deze uitkeringen voortvloeit uit de overdracht van deze goederen. Het Hof heeft in dit verband opgemerkt dat voorzover de verbintenis van een niet-ingezeten belastingplichtige om zijn ouder de uitkering te betalen voortvloeit uit de overdracht van de in de betrokken lidstaat gelegen onroerende goederen aan deze belastingplichtige, deze uitkering een rechtstreeks met de exploitatie van deze goederen verbonden uitgave is, zodat de situatie van deze belastingplichtige in dit opzicht vergelijkbaar is met die van een ingezeten belastingplichtige. In deze omstandigheden is een nationale regeling volgens welke niet-ingezetenen aftrek van een dergelijke uitgave in de inkomstenbelasting wordt geweigerd, terwijl ingezetenen wel deze aftrekmogelijkheid hebben, bij ontstentenis van een geldige rechtvaardiging in strijd met artikel 63 VWEU.

Tot slot kan worden gewezen op het arrest *Stewart* (arrest van 21 juli 2011, zaak C-503/09), waarin het Hof zich ter zake van de sociale zekerheid van migrerende werknemers heeft uitgesproken over de aard van een tijdelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering voor jonggehandicapten en de voorwaarde dat de aanvrager zijn normale woonplaats op het grondgebied van de lidstaat moet hebben om de uitkering te verkrijgen heeft onderzocht. Uit het arrest van het Hof volgt dat een tijdelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering voor jonggehandicapten een prestatie bij invaliditeit vormt in de zin van artikel 4, lid 1, sub b, van Verordening (EEG) nr. 1408/71²⁶ als vaststaat dat de aanvrager op het moment van indiening van de aanvraag een permanente of duurzame handicap heeft, aangezien deze uitkering in een dergelijke situatie rechtstreeks betrekking heeft op het in die bepaling bedoelde risico van invaliditeit, en dat artikel 10, lid 1, eerste alinea, van verordening nr. 1408/71 zich ertegen verzet dat een lidstaat de toekenning van een tijdelijke arbeidsongeschiktheidsuitkering voor jonggehandicapten, die als een prestatie bij invaliditeit wordt beschouwd, afhankelijk stelt van een voorwaarde volgens welke de aanvrager zijn normale woonplaats op het grondgebied van die lidstaat moet hebben.

Onderlinge aanpassing van wetgevingen

De rechtspraak over de onderlinge aanpassing van wetgevingen, die opnieuw overvloedig is, bestrijkt, evenals de wetgevende maatregelen waarop zij betrekking heeft, verschillende gebieden.

Op het gebied van de bescherming van de consument heeft het Hof in het arrest *Gebr. Weber en Putz* (arrest van 16 juni 2011, gevoegde zaken C-65/09 en C-87/09) uitspraak gedaan over de uitlegging van artikel 3, leden 2 en 3, van richtlijn 1999/44 betreffende bepaalde aspecten van de verkoop van en de garanties voor consumptiegoederen²⁷, dat bepaalt dat wanneer het geleverde goed niet overeenstemt, de consument van de verkoper het kosteloze herstel of de kosteloze vervanging van het goed mag verlangen. Meer bepaald moest het Hof een antwoord geven op de vraag of de kosteloze vervanging de verwijdering van het gebrekkige goed en de installatie van het vervangingsgoed omvat, en op de vraag of de verkoper kan weigeren om buitensporige vervangingskosten te dragen wanneer het om de enige mogelijke vorm van schadeloosstelling gaat.

²⁶ Verordening (EEG) nr. 1408/71 van de Raad van 14 juni 1971 betreffende de toepassing van de socialezekerheidsregelingen op werknemers en zelfstandigen, alsmede op hun gezinsleden, die zich binnen de Gemeenschap verplaatsen (PB L 149, blz. 2), zoals gewijzigd en bijgewerkt bij Verordening (EG) nr. 118/97 van de Raad van 2 december 1996 (PB 1997, L 28, blz. 1), zoals gewijzigd bij Verordening (EG) nr. 647/2005 van het Europees Parlement en de Raad van 13 april 2005 (PB L 117, blz. 1).

²⁷ Richtlijn 1999/44/EG van het Europees Parlement en de Raad van 25 mei 1999 betreffende bepaalde aspecten van de verkoop van en de garanties voor consumptiegoederen (PB L 171, blz. 12).

In zijn antwoord op de eerste vraag heeft het Hof eraan herinnerd dat de kosteloosheid van het in overeenstemming brengen van het goed door de verkoper een wezenlijk element van de door die richtlijn aan de consument verleende bescherming is. Het heeft dan ook op basis van het doel van die richtlijn, te weten een hoog niveau van consumentenbescherming te verzekeren, beslist dat artikel 3, leden 2 en 3, van richtlijn 1999/44 aldus moet worden uitgelegd dat, wanneer een niet-conform consumptiegoed dat de consument vóór de ontdekking van het gebrek overeenkomstig de aard en het gewenste gebruik ervan te goeder trouw heeft geïnstalleerd, door de verkoper door vervanging in overeenstemming wordt gebracht, de verkoper verplicht is dit goed zelf te verwijderen van de plaats waar het is geïnstalleerd en er een vervangingsgoed te installeren, dan wel de kosten voor deze verwijdering en installatie van het vervangingsgoed te vergoeden. Het Hof heeft daarnaast gepreciseerd dat hierbij geen rol speelt of de verkoper zich in de verkoopovereenkomst al dan niet ertoe had verbonden het aanvankelijk aangekochte consumptiegoed te installeren.

Met betrekking tot de tweede vraag heeft het Hof geoordeeld dat artikel 3, lid 3, van die richtlijn zich ertegen verzet dat een nationale wettelijke regeling aan de verkoper het recht verleent om de enig mogelijke vorm van schadeloosstelling, namelijk de vervanging van het niet-conforme goed, te weigeren op grond dat deze vervanging hem, gelet op de ernst van het gebrek aan overeenstemming en de waarde die het goed zonder gebreken zou hebben, onevenredig veel zou kosten, doordat hij zou verplicht zijn dit goed te verwijderen van de plaats waar het is geïnstalleerd en er een vervangingsgoed te installeren. Het Hof heeft echter ook erkend dat de aan de orde zijnde bepaling, die een juist evenwicht tot stand wil brengen tussen de belangen van de consument en die van de verkoper, zich er niet tegen verzet dat het recht van de consument op vergoeding van de kosten voor verwijdering van het gebrekkige goed en installatie van een vervangingsgoed in een dergelijk geval in die mate wordt beperkt dat de verkoper slechts een evenredig gedeelte van de kosten moet dragen, dat volgens in het arrest omschreven criteria wordt bepaald.

Op het gebied van de aansprakelijkheid voor producten met gebreken kan de zaak *Dutruieux* (arrest van 21 december 2011, C-495/10) worden vermeld. In die zaak, waarin een uitleggingsvraag was gesteld, heeft het Hof opnieuw²⁸ gepreciseerd wat de omvang van de door richtlijn 85/374²⁹ tot stand gebrachte harmonisatie is. In casu was in wezen gevraagd of die richtlijn zich verzet tegen de handhaving van de Franse regeling waarbij openbare gezondheidsinstellingen ten aanzien van hun patiënten de risicoaansprakelijkheid dragen voor schade veroorzaakt door gebreken aan de bij de verzorging gebruikte producten en toestellen.

In de eerste plaats heeft het Hof herinnerd aan zijn rechtspraak over de omvang en de mate van de door richtlijn 85/374 tot stand gebrachte harmonisatie en daarbij gesteld dat deze voor alle punten die zij regelt een algehele³⁰ en volledige³¹ harmonisatie nastreeft. Om te weten of die richtlijn zich overeenkomstig deze rechtspraak verzet tegen een bepaalde aansprakelijkheidsregeling, moet in de eerste plaats worden vastgesteld of deze regeling binnen de werkingssfeer van deze richtlijn valt. Na dit in herinnering te hebben gebracht, hebben de rechters dus meteen onderzocht wat de grenzen van het toepassingsgebied van die richtlijn zijn met betrekking tot de kring van de personen

²⁸ Zie arrest van 4 juni 2009, *Moteurs Leroy Somer*, C-285/08, Jurispr. blz. I-4733.

²⁹ Richtlijn 85/374/EEG van de Raad van 25 juli 1985 betreffende de onderlinge aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen der lidstaten inzake de aansprakelijkheid voor producten met gebreken (PB L 210, blz. 29).

³⁰ Zie met name arresten van 25 april 2002, *Commissie/Frankrijk*, C-52/00, Jurispr. blz. I-3827, punt 24; 25 april 2002, *Commissie/Griekenland*, C-154/00, Jurispr. blz. I-3879, punt 20, en 10 januari 2006, *Skov en Bilka*, C-402/03, Jurispr. blz. I-199, punt 23.

³¹ Zie arrest *Moteurs Leroy Somer*, reeds aangehaald, punten 24 en 25.

die op basis van de door die richtlijn ingevoerde aansprakelijkheidsregeling aansprakelijk kunnen worden gesteld. Volgens het Hof wordt die kring, die volgens artikel 3 van die richtlijn bestaat uit de producent, de importeur van het product in de Gemeenschap en de leverancier indien niet kan worden vastgesteld wie de producent van het product is, op uitputtende wijze afgebakend. Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat de aansprakelijkheid van een dienstverrichter die in het kader van een dienstverrichting, zoals de zorgverstrekking in een ziekenhuisomgeving, toestellen of producten met gebreken gebruikt waarvan hij niet de producent is in de zin van artikel 3 van richtlijn 85/374 en daardoor schade veroorzaakt aan de dienstontvanger, niet binnen de werkingssfeer van deze richtlijn valt. De rechters hebben daaruit afgeleid dat die richtlijn zich er niet tegen verzet dat een lidstaat een regeling instelt als die in het hoofdgeding, die voorziet in de aansprakelijkheid van een dergelijke dienstverrichter voor de daardoor veroorzaakte schade, zelfs bij ontbreken van een aan hem toe te rekenen fout, evenwel op voorwaarde dat voor de gelaedeerde en/of voor de dienstverrichter de mogelijkheid blijft bestaan om tegen de producent een aansprakelijkheidsvordering in te stellen op grond van die richtlijn, indien is voldaan aan de voorwaarden ervan.

Op het gebied van geneesmiddelen voor menselijk gebruik kunnen twee arresten van dezelfde dag worden vermeld (arresten van 5 mei 2011, *Novo Nordisk*, C-249/09, en *MSD Sharp & Dohme*, C-316/09), waarin het Hof belangrijke verduidelijkingen heeft gegeven over de betekenis van sommige bepalingen van richtlijn 2001/83 tot vaststelling van een communautair wetboek betreffende geneesmiddelen voor menselijk gebruik³², die voorschriften bevatten over de reclame voor deze geneesmiddelen.

In de eerste zaak, *Novo Nordisk*, betrof het hoofdgeding een in de behandeling van diabetes gespecialiseerde gezondheidsonderneming die bij een beslissing van de geneesmiddelendienst van de Republiek Estland verbod was opgelegd in een medisch tijdschrift reclame voor een geneesmiddel op basis van insuline te maken die gericht was op voorschrijvers, op grond dat deze in strijd was met het nationaal recht, dat bepaalt dat reclame voor een geneesmiddel geen gegevens mag bevatten die niet voorkomen in de samenvatting van de kenmerken van het product. De verwijzende rechter, bij wie een beroep tot nietigverklaring van die beslissing was ingesteld, heeft het Hof twee prejudiciële vragen gesteld over de uitlegging van artikel 87, lid 2, van richtlijn 2001/83, volgens hetwelk „[a]l aspecten van de reclame voor een geneesmiddel [...] in overeenstemming [moeten] zijn met de gegevens die in de samenvatting van de kenmerken van het product worden verstrekt”.

Met de eerste vraag wenste de verwijzende rechter te vernemen of artikel 87, lid 2, van richtlijn 2001/83 aldus moet worden uitgelegd dat het ook van toepassing is op aan medische tijdschriften of aan wetenschappelijke werken ontleende citaten die voorkomen in reclame voor geneesmiddelen die gericht is op voorschrijvers. Het Hof heeft deze vraag bevestigend beantwoord en geoordeeld dat zowel uit de plaats van artikel 87 van richtlijn 2001/83 in de structuur van deze richtlijn als uit de bewoordingen en uit de inhoud van dit artikel 87 in zijn geheel blijkt dat lid 2 ervan een algemene regel is die betrekking heeft op alle geneesmiddelenreclame, met inbegrip van die welke gericht is op personen die gerechtigd zijn om ze voor te schrijven of af te leveren.

Met de tweede vraag wenst de nationale rechter van het Hof te vernemen wat de reikwijdte van het verbod van artikel 87, lid 2, van richtlijn 2001/83 is. Het Hof heeft geantwoord dat deze bepaling aldus moet worden uitgelegd dat zij verbiedt in reclame voor een geneesmiddel die gericht is op personen die gerechtigd zijn het voor te schrijven of af te leveren, beweringen op te nemen die in tegenspraak zijn met de samenvatting van de kenmerken van het product, maar niet vereist dat alle

³² Richtlijn 2001/83/EG van het Europees Parlement en de Raad van 6 november 2001 tot vaststelling van een communautair wetboek betreffende geneesmiddelen voor menselijk gebruik (PB L 311, blz. 67), zoals gewijzigd bij richtlijn 2004/27/EEG van het Europees Parlement en de Raad van 31 maart 2004 (PB L 136, blz. 34).

in deze reclame opgenomen beweringen in de betrokken samenvatting voorkomen of eruit kunnen worden afgeleid. Het heeft daarnaast gepreciseerd dat een dergelijke reclame beweringen mag bevatten die de in artikel 11 van de betrokken richtlijn bedoelde inlichtingen aanvullen, op voorwaarde dat deze beweringen de betrokken inlichtingen bevestigen of preciseren in een zin die ermee verenigbaar is en zonder de aard ervan te wijzigen, en in overeenstemming zijn met de eisen van de artikelen 87, lid 3, en 92, leden 2 en 3, van deze richtlijn.

In de tweede zaak, *MSD Sharp & Dohme*, moest het Hof uitspraak doen over de uitlegging van artikel 88, lid 1, sub a, van richtlijn 2001/83, dat publieksreclame voor receptplichtige geneesmiddelen verbiedt. In casu beweerde een farmaceutische onderneming dat een van haar concurrenten het nationale recht tot uitvoering van die regel had geschonden door op haar website voor iedereen toegankelijke informatie te publiceren over drie door haar vervaardigde receptplichtige geneesmiddelen. Verzoekster heeft van de nationale rechter een verbod op de aan de orde zijnde publicatie verkregen. De verwijzende rechter, bij wie verweerster beroep tot „Revision” had ingesteld, wenste in wezen van het Hof te vernemen of de litigieuze publicatie daadwerkelijk reclame in de zin van artikel 88, lid 1, sub a, van richtlijn 2001/83 vormde. Het Hof heeft geantwoord dat die bepaling aldus moet worden uitgelegd dat zij de verspreiding via een website door een farmaceutische onderneming van informatie over receptplichtige geneesmiddelen niet verbiedt, wanneer die informatie op deze website uitsluitend beschikbaar is voor wie ernaar op zoek gaat en enkel een getrouwe weergave omvat van de verpakking van het geneesmiddel, overeenkomstig artikel 62 van richtlijn 2001/83, en een letterlijke en onverkorte weergave van de bijsluiter of van de samenvatting van de productkenmerken, zoals door de bevoegde autoriteiten inzake geneesmiddelen goedgekeurd. Verboden is daarentegen het via een dergelijke website verstrekken van informatie over een geneesmiddel die door de fabrikant is geselecteerd of gewijzigd, indien deze bewerkingen van informatie uitsluitend door reclamedoeleinden kunnen worden verklaard.

Nog steeds op het gebied van geneesmiddelen voor menselijk gebruik, maar dit keer met betrekking tot verordening nr. 469/2009 betreffende het aanvullend beschermingscertificaat voor geneesmiddelen³³, kan de zaak *Medeva* (arrest van 24 november 2011, C-322/10) worden vermeld. In die zaak heeft het Hof geantwoord op een verzoek om een prejudiciële beslissing ter verduidelijking van de voorwaarden waaronder een aanvullend beschermingscertificaat (hierna: „ABC”) kan worden verkregen.

Om de gevolgen te verzachten van het feit dat een octrooi onvoldoende bescherming biedt, bepaalt artikel 3 van verordening nr. 469/2009 dat de houder van een nationaal octrooi een ABC kan verkrijgen indien onder andere het product reeds wordt beschermd door een van kracht zijnd basisoctrooi en voor het product als geneesmiddel reeds een nog van kracht zijnde vergunning voor het in de handel brengen (hierna: „VHB”) is verkregen. Om te beginnen heeft het Hof met betrekking tot de criteria om te bepalen of „het product wordt beschermd door een van kracht zijnd basisoctrooi” gepreciseerd dat artikel 3, sub a, van die verordening aldus moet worden uitgelegd dat het eraan in de weg staat dat de bevoegde diensten voor de industriële eigendom van een lidstaat een ABC afgeven voor werkzame stoffen die niet zijn vermeld in de conclusies van het basisoctrooi waarop een beroep wordt gedaan ter ondersteuning van een aanvraag voor een dergelijk certificaat. Vervolgens heeft het Hof over de tweede voorwaarde van artikel 3, sub b, van verordening nr. 469/2009, dat voor het product als geneesmiddel een VHB is verkregen, en over de samenstelling van dat geneesmiddel te kennen gegeven dat mits tevens aan de overige voorwaarden van artikel 3 is voldaan, artikel 3, sub b, van die verordening niet eraan in de weg staat dat de bevoegde diensten voor de industriële

³³ Verordening (EG) nr. 469/2009 van het Europees Parlement en van de Raad van 6 mei 2009 betreffende het aanvullend beschermingscertificaat voor geneesmiddelen (PB L 152, blz. 1).

eigendom van een lidstaat een ABC afgeven voor een samenstelling van twee werkzame stoffen die overeenkomt met die welke is vermeld in de conclusies van het basisoctrooi waarop een beroep wordt gedaan, wanneer het geneesmiddel waarvan de VHB wordt aangevoerd ter ondersteuning van de aanvraag voor een ABC, niet alleen deze samenstelling van de twee werkzame stoffen maar ook nog andere werkzame stoffen bevat.

Op het gebied van de bescherming van biotechnologische uitvindingen heeft het Hof een belangrijk prejudicieel arrest gewezen in de zaak *Brüstle* (arrest van 18 oktober 2011, C-34/10), waarin het begrip „menselijk embryo” is gedefinieerd. Het verzoek om een prejudiciële beslissing was ingediend in het kader van een door Greenpeace ingestelde vordering tot nietigverklaring van een octrooi voor uit menselijke embryonale stamcellen gewonnen neurale voorlopercellen die worden gebruikt om neurologische aandoeningen te behandelen. In die zaak zijn het Hof vragen gesteld over de uitlegging van het begrip „menselijk embryo”, dat niet is gedefinieerd in richtlijn 98/44 betreffende de rechtsbescherming van biotechnologische uitvindingen³⁴, en over de reikwijdte van de in artikel 6, lid 2, sub b, van die richtlijn bepaalde uitsluiting van de octrooieerbaarheid van uitvindingen die gaan over het gebruik van menselijke embryo's voor industriële of commerciële doeleinden.

In de eerste plaats heeft het Hof gepreciseerd dat het in artikel 6, lid 2, van richtlijn 98/44 gebruikte begrip „menselijk embryo” moet worden geacht een autonoom Unierechtelijk begrip te zijn, dat op het grondgebied van de Unie uniform moet worden uitgelegd. Vervolgens heeft het Hof opgemerkt dat uit de context en het doel van die richtlijn blijkt dat de Uniewetgever de bedoeling had om elke mogelijkheid van octrooieerbaarheid uit te sluiten wanneer de eerbiediging van de menselijke waardigheid daardoor zou kunnen worden aangetast, en geoordeeld dat het begrip „menselijk embryo” ruim moet worden opgevat en dat in die context elke niet-bevruchte menselijke eicel waarin de kern van een uitgerijpte menselijke cel is geïmplanteerd en elke niet-bevruchte menselijke eicel die is gestimuleerd tot deling en ontwikkeling middels parthenogenese, een „menselijk embryo” in de zin van voormelde bepaling is. Aan de andere kant heeft het Hof geoordeeld dat het aan de nationale rechter staat om in het licht van de ontwikkeling van de wetenschap te beoordelen of een stamcel die is gewonnen uit een menselijk embryo in het blastocyststadium, een menselijk embryo in de zin van die bepaling vormt.

In de tweede plaats heeft het Hof geoordeeld dat de uitsluiting van octrooieerbaarheid ten aanzien van het „gebruik van menselijke embryo's voor industriële en commerciële doeleinden” mede betrekking heeft op gebruik voor wetenschappelijk onderzoek. Volgens het Hof houdt het verlenen van een octrooi voor een uitvinding in beginsel de industriële en commerciële exploitatie ervan in en kan, ook al moet het doel van wetenschappelijk onderzoek worden onderscheiden van industriële of commerciële doeleinden, het gebruik van menselijke embryo's voor onderzoeksdoelen, waarop de octrooiaanvraag betrekking zou hebben, niet worden losgemaakt van het octrooi zelf en van de daaraan verbonden rechten.

Tot slot heeft het Hof uitspraak gedaan over de octrooieerbaarheid van een uitvinding die betrekking heeft op de voortbrenging van neurale voorlopercellen. Het heeft beslist dat octrooieerbaarheid van een uitvinding moet worden uitgesloten wanneer, zoals in casu, de toepassing van die uitvinding de voorafgaande vernietiging van menselijke embryo's of het gebruik ervan als basismateriaal vereist, ongeacht het stadium waarin dat gebeurt, en zelfs indien de beschrijving van de geclaimde technische informatie geen melding maakt van het gebruik van menselijke embryo's.

³⁴ Richtlijn 98/44/EG van het Europees Parlement en de Raad van 6 juli 1998 betreffende de rechtsbescherming van biotechnologische uitvindingen (PB L 213, blz. 13).

In de zaken *Monsanto e.a.* (arrest van 8 september 2011, gevoegde zaken C-58/10–C-68/10) heeft het Hof zich uitgesproken over de voorwaarden waaronder nationale autoriteiten spoedmaatregelen kunnen vaststellen om het gebruik of het in de handel brengen van genetisch gemodificeerde organismen (hierna: „GGO's”) waarvoor reeds een vergunning voor het in de handel brengen is verkregen op basis van richtlijn 90/220 inzake GGO's³⁵ (ingetrokken bij richtlijn 2001/18³⁶, tijdelijk op te schorten of te verbieden.

Het Hof heeft opgemerkt dat MON 810-maïs, die overeenkomstig richtlijn 90/220 onder meer als zaaizaad voor teeltdoeleinden is toegelaten, in casu is aangemeld als een „bestaand product” in de zin van verordening nr. 1829/2003 inzake genetisch gemodificeerde levensmiddelen³⁷, en dat daarvoor vervolgens overeenkomstig deze verordening een aanvraag tot hernieuwing van de vergunning is ingediend, waarop nog dient te worden beslist. Het heeft geoordeeld dat een lidstaat zich in dergelijke omstandigheden niet op de vrijwaringsclausule van richtlijn 2001/18 kan beroepen om maatregelen vast te stellen die het gebruik of het in de handel brengen van een GGO zoals MON 810-maïs tijdelijk opschorten en vervolgens verbieden. Het heeft verduidelijkt dat dergelijke spoedmaatregelen daarentegen wel kunnen worden vastgesteld overeenkomstig verordening nr. 1829/2003.

In dit verband heeft het Hof benadrukt dat een lidstaat die krachtens deze laatste verordening spoedmaatregelen wenst vast te stellen, zich niet alleen dient te houden aan de in deze verordening vermelde materiële voorwaarden, maar ook aan procedurele voorwaarden die zijn vastgesteld in verordening nr. 178/2002³⁸, waarnaar de eerste verordening op dit punt verwijst. Zo moet de lidstaat de Commissie „officieel” in kennis stellen van de noodzaak om spoedmaatregelen te nemen. Wanneer de Commissie geen maatregelen neemt, dient de lidstaat de Commissie en de andere lidstaten „onverwijld” in kennis te stellen van de beschermende maatregelen die hij heeft vastgesteld.

Het Hof heeft daarnaast met betrekking tot de materiële voorwaarden voor de op basis van verordening nr. 1829/2003 vastgestelde spoedmaatregelen geoordeeld dat deze verordening vereist dat de lidstaten niet alleen aantonen dat er sprake is van spoedeisendheid, maar ook dat er sprake is van een situatie waarin er een aanzienlijk risico kan bestaan dat de gezondheid van mens of dier of het milieu duidelijk in gevaar brengt. Die maatregelen kunnen, ondanks hun voorlopige en preventieve karakter, slechts worden vastgesteld voorzover zij steunen op een risicobeoordeling die zo volledig mogelijk is gelet op de bijzondere omstandigheden van het geval, waaruit blijkt dat maatregelen noodzakelijk zijn.

Tot slot heeft het Hof opgemerkt dat tegen de achtergrond van de algemene opzet van de regeling waarin is voorzien bij verordening nr. 1829/2003 en van de doelstelling ervan dat vermeden moeten worden dat er kunstmatige verschillen ontstaan, uiteindelijk alleen de Commissie en de Raad, onder het toezicht van de Unierechter, bevoegd zijn voor de beoordeling en het beheer van een ernstig en duidelijk risico.

³⁵ Richtlijn 90/220/EEG van de Raad van 23 april 1990 inzake de doelbewuste introductie van genetisch gemodificeerde organismen in het milieu (PB L 117, blz. 15).

³⁶ Richtlijn 2001/18/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 maart 2001 inzake de doelbewuste introductie van genetisch gemodificeerde organismen in het milieu en tot intrekking van richtlijn 90/220/EEG van de Raad (PB L 106, blz. 1).

³⁷ Verordening (EG) nr. 1829/2003 van het Europees Parlement en de Raad van 22 september 2003 inzake genetisch gemodificeerde levensmiddelen en diervoeders (PB L 268, blz. 1).

³⁸ Verordening van het Europees Parlement en de Raad van 28 januari 2002 tot vaststelling van de algemene beginselen en voorschriften van de levensmiddelenwetgeving, tot oprichting van een Europese Autoriteit voor voedselveiligheid en tot vaststelling van procedures voor voedselveiligheidsaangelegenheden (PB L 31, blz. 1).

Ook de zaak *Bablok e.a.* (arrest van 6 september 2011, C-442/09), die eveneens de uitlegging van verordening nr. 1829/2003 inzake genetisch gemodificeerde levensmiddelen³⁹ betreft, moet worden vermeld. Het hoofdgeding was tussen een imker en de Freistaat Bayern (Duitsland), die eigenaar is van grondstukken waarop MON 810-maïs (GGO) is geteeld. De imker beweerde dat de aanwezigheid van DNA van MON 810-maïs in het maïsstuifmeel en in enkele stalen honing van zijn productie tot gevolg kon hebben dat zijn imkerijproducten niet in de handel mochten worden gebracht en geconsumeerd. De verwijzende rechter heeft opgemerkt dat het litigieuze stuifmeel zodra het in honing of in voedingssupplementen op basis van stuifmeel wordt opgenomen, zijn vermogen tot bevruchting verliest, en het Hof prejudiciële vragen gesteld waarmee hij hoofdzakelijk wenste te vernemen of het enkele feit dat genetisch gemodificeerde maïs die zijn vermogen tot bevruchting heeft verloren, aanwezig is in de betrokken imkerijproducten, tot gevolg heeft dat voor het in de handel brengen van die producten een vergunning vereist is.

Het Hof heeft zo het begrip genetisch gemodificeerd organisme in de zin van artikel 2, punt 5, van verordening nr. 1829/2003 verduidelijkt. Het heeft geoordeeld dat een stof zoals stuifmeel van een genetisch gemodificeerd maïsras, die geen reproductiecapaciteit meer bezit en niet in staat is tot overdracht van het daarin aanwezige genetische materiaal, niet langer onder dat begrip valt. Het Hof was niettemin van oordeel dat producten zoals honing en voedingssupplementen waarin zulk stuifmeel is opgenomen, levensmiddelen zijn die ingrediënten bevatten die met GGO's zijn geproduceerd in de zin van die verordening. In dit verband heeft het vastgesteld dat het litigieuze stuifmeel „met GGO's geproduceerd” is en dat het een „ingrediënt” van honing en van voedingssupplementen op basis van stuifmeel is. Het heeft met betrekking tot honing benadrukt dat het stuifmeel geen vreemd lichaam of onzuiverheid is, maar een normaal bestanddeel van dat product, zodat het daadwerkelijk als „ingrediënt” moet worden aangemerkt. Het betrokken stuifmeel valt dus binnen de werkingssfeer van de verordening en moet voordat het in de handel wordt gebracht worden onderworpen aan het vergunningstelsel van deze verordening. Voorts heeft het Hof opgemerkt dat het feit dat dit stuifmeel opzettelijk of onvoorzien in de honing is geïntroduceerd, niet kan betekenen dat het levensmiddel dat met GGO's geproduceerde ingrediënten bevat, aan de toepassing van dat vergunningstelsel ontsnapt. Het Hof heeft tot slot gepreciseerd dat de in de artikelen 3, lid 1, en 4, lid 2, van verordening nr. 1829/2003 gestelde verplichting om een vergunning af te geven voor en toezicht te houden op een levensmiddel, bestaat, ongeacht de verhouding waarin het genetisch gemodificeerde materiaal in het betrokken product aanwezig is, en dat op die verplichting niet *mutatis mutandis* een tolerantiedrempel kan worden toegepast als die waarin ter zake van etikettering is voorzien bij artikel 12, lid 2, van die verordening.

Op het gebied van de bescherming van het auteursrecht in de informatiemaatschappij verdienen twee arresten bijzondere aandacht.

Het eerste betreft de nationale maatregelen ter bestrijding van het illegaal downloaden van internet (arrest van 24 november 2011, *Scarlet Extended*, C-70/10). In die zaak ging het om een geding tussen Scarlet Extended SA, een internetprovider, en SABAM, een Belgische beheersmaatschappij die belast is met het verlenen van toestemming voor het gebruik door derden van muziekwerken van auteurs, componisten en uitgevers. SABAM had vastgesteld dat internetgebruikers die van de diensten van Scarlet gebruik maakten, zonder toestemming en zonder rechten te betalen werken uit haar catalogus van het internet downloaden via „peer-to-peer”-netwerken. SABAM heeft de nationale rechter aangezocht en in eerste instantie verkregen dat de internetprovider werd gelast deze inbreuken op het auteursrecht te beëindigen door elke verzending of ontvangst door haar klanten via „peer-to-peer”-programma's van elektronische bestanden die een muziekwerk uit het repertoire van SABAM

³⁹ Zie voetnoot 37.

bevatten, onmogelijk te maken. De internetprovider heeft daartegen hoger beroep ingesteld. De appèlrechter heeft de behandeling van de zaak geschorst en het Hof in wezen de prejudiciële vraag gesteld of een dergelijk bevel verenigbaar is met het Unierecht.

Het Hof heeft geantwoord dat de richtlijnen 2000/31⁴⁰, 2001/29⁴¹, 2004/48⁴², 95/46⁴³ en 2002/58⁴⁴, samen gelezen en uitgelegd tegen de achtergrond van de vereisten die voortvloeien uit de bescherming van de toepasselijke grondrechten, aldus moeten worden uitgelegd dat zij eraan in de weg staan dat een internetprovider door de rechter wordt gelast een filtersysteem in te voeren voor alle elektronische communicatie via zijn diensten, met name door het gebruik van „peer-to-peer“-programma's, dat zonder onderscheid op al zijn klanten wordt toegepast, dat preventief werkt, dat uitsluitend door hem wordt bekostigd en dat geen beperking in de tijd kent, dat in staat is om op het netwerk van deze provider het verkeer van elektronische bestanden die een muzikaal, cinematografisch of audiovisueel werk bevatten waarop de verzoeker intellectuele-eigendomsrechten zou hebben, te identificeren, om de overbrenging van bestanden waarvan de uitwisseling het auteursrecht schendt, te blokkeren.

Het Hof heeft bij de motivering van zijn beslissing te kennen gegeven dat een dergelijk bevel niet in overeenstemming is met het in artikel 15, lid 1, van richtlijn 2000/31 gestelde verbod om een internetprovider een algemene toezichtverplichting op te leggen, en evenmin met het vereiste dat een juist evenwicht wordt verzekerd tussen enerzijds het intellectuele-eigendomsrecht en anderzijds de vrijheid van ondernemerschap, het recht op bescherming van persoonsgegevens en de vrijheid om informatie te ontvangen of te verstrekken.

In de tweede zaak (arrest van 16 juni 2011, *Stichting de ThuisKopie*, C-462/09) heeft het Hof uitspraak gedaan over de wijze van uitvoering en de omvang van de verplichting die rust op de lidstaten die de uitzondering voor het kopiëren voor privégebruik aanvaarden, om te waarborgen dat aan de auteursrechthebbenden een billijke compensatie wordt betaald overeenkomstig artikel 5, lid 2, sub b, van richtlijn 2001/29 betreffende het auteursrecht en de naburige rechten in de informatiemaatschappij⁴⁵. De aan de orde zijnde zaak betrof het bijzondere geval waarin de bedrijfsmatig handelende verkoper van de informatiedrager in een andere lidstaat is gevestigd dan die waarop voormelde verplichting rust en zijn activiteiten op deze staat richt.

In de eerste plaats heeft het Hof erkend dat hoewel in beginsel de eindgebruiker die voor privégebruik een reproductie van een beschermd werk vervaardigt moet worden aangemerkt als de schuldenaar van de billijke compensatie, het de lidstaten, gelet op de praktische moeilijkheden om de

⁴⁰ Richtlijn 2000/31/EG van het Europees Parlement en de Raad van 8 juni 2000 betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, met name de elektronische handel, in de interne markt (PB L 178, blz. 1).

⁴¹ Richtlijn 2001/29/EG van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2001 betreffende de harmonisatie van bepaalde aspecten van het auteursrecht en de naburige rechten in de informatiemaatschappij (PB L 167, blz. 10).

⁴² Richtlijn 2004/48/EG van het Europees Parlement en de Raad van 29 april 2004 betreffende de handhaving van intellectuele-eigendomsrechten (PB L 157, blz. 45).

⁴³ Richtlijn 95/46/EG van het Europees Parlement en de Raad van 24 oktober 1995 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens (PB L 281, blz. 31).

⁴⁴ Richtlijn 2002/58/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 juli 2002 betreffende de verwerking van persoonsgegevens en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer in de sector elektronische communicatie (PB L 201, blz. 37).

⁴⁵ Zie voetnoot 41.

particuliere gebruikers te identificeren en om hen te verplichten de rechthebbenden te compenseren voor de schade die zij hun veroorzaken, vrij staat een vergoeding voor het kopiëren voor privégebruik in te voeren die dient te worden betaald door de personen die installaties, apparaten of informatiedragers ter beschikking stellen van deze eindgebruiker, wanneer die personen beschikken over de mogelijkheid om het bedrag van die vergoeding door te berekenen in de door de eindgebruiker betaalde prijs van die terbeschikkingstelling. Vervolgens heeft het Hof de bepalingen van die richtlijn aldus uitgelegd dat zij aan de lidstaat die de uitzondering voor het kopiëren voor privégebruik in zijn nationale recht heeft ingevoerd, een resultaatsverplichting opleggen die inhoudt dat die staat verplicht is om, binnen het kader van zijn bevoegdheden, te verzekeren dat de billijke compensatie die bedoeld is om de benadeelde auteurs te compenseren voor het nadeel dat zij ondervinden, met name wanneer dit is ontstaan op het grondgebied van die lidstaat, daadwerkelijk wordt betaald. Dienaangaande is de enkele omstandigheid dat de bedrijfsmatig handelende verkoper van installaties, apparaten en informatiedragers is gevestigd in een andere lidstaat dan die waar de kopers wonen, niet van invloed op die resultaatsverplichting. Het staat aan de nationale rechter om, wanneer het onmogelijk is om de kopers de billijke compensatie te doen betalen, het nationale recht aldus uit te leggen dat een schuldenaar die optreedt als handelaar die compensatie dient te betalen.

Wat meer algemeen de bescherming van intellectuele-eigendomsrechten betreft, heeft het Hof zich in de zaak *Realchemie Nederland* (arrest van 18 oktober 2011, C-406/09) uitgesproken over de draagwijdte van de regel van artikel 14 van richtlijn 2004/48 betreffende de handhaving van intellectuele-eigendomsrechten⁴⁶. Deze regel bepaalt dat de lidstaten ervoor moeten zorgen dat in een geding over een aantasting van een intellectuele-eigendomsrecht de gerechtskosten van de in het gelijk gestelde partij in beginsel worden gedragen door de in het ongelijk gestelde partij.

In die zaak heeft het Hof geoordeeld dat de kosten die zijn verbonden aan een in een lidstaat ingeleide exequaturprocedure waarin wordt verzocht om erkenning en tenuitvoerlegging van een beslissing die in een andere lidstaat is gegeven in het kader van een procedure tot handhaving van een intellectuele-eigendomsrecht, vallen onder artikel 14 van richtlijn 2004/48. Volgens het Hof is die uitlegging namelijk in overeenstemming met zowel het algemene doel van richtlijn 2004/48, te weten de onderlinge aanpassing van de wetgevingen van de lidstaten teneinde een hoog, gelijkwaardig en homogeen niveau van bescherming van de intellectuele eigendom te waarborgen, als het specifieke doel van artikel 14, te weten te voorkomen dat een benadeelde partij ervan zou worden weerhouden om ter waarborging van zijn intellectuele-eigendomsrechten een gerechtelijke procedure in te stellen. Overeenkomstig die doelen moet de pleger van de inbreuk op intellectuele-eigendomsrechten in het algemeen alle financiële gevolgen van zijn handelwijze dragen.

In de zaak *Belgische Verbruikersunie Test-Aankoop e.a.* (arrest van 1 maart 2011, C-236/09) heeft het Grondwettelijk Hof van het Koninkrijk België het Hof vragen gesteld over de geldigheid van artikel 5, lid 2, van richtlijn 2004/113⁴⁷, dat bepaalt dat „[n]iettegenstaande lid 1, [...] de lidstaten vóór 21 december 2007 [kunnen] besluiten proportionele verschillen in premies en uitkeringen voor individuele personen toe te staan in de gevallen waarin sekse een bepalende factor is bij de beoordeling van het risico op basis van relevante en nauwkeurige actuariële en statistische gegevens”. Het Hof heeft in herinnering gebracht dat vaststaat dat richtlijn 2004/113 in de sector van de verzekeringsdiensten de toepassing van de regel van unisekspremies en -uitkeringen tot doel heeft, zoals blijkt uit artikel 5, lid 1, ervan. In punt 18 van de considerans van deze richtlijn is uitdrukkelijk verklaard dat ter verze-

⁴⁶ Zie voetnoot 42.

⁴⁷ Richtlijn 2004/113/EG van de Raad van 13 december 2004 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de toegang tot en het aanbod van goederen en diensten (PB L 373, blz. 37).

kering van de gelijke behandeling van mannen en vrouwen het gebruik van seksegerelateerde actuariële factoren niet mag resulteren in verschillen tussen de premies en uitkeringen van verzekerden. Volgens punt 19 van de considerans van deze richtlijn is de aan de lidstaten verleende mogelijkheid om de regel van de unisekspremies en -uitkeringen niet toe te passen een „uitzondering”. Richtlijn 2004/113 gaat voor de toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van vrouwen en mannen in de zin van de artikelen 21 en 23 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie dus uit van de vergelijkbaarheid van de respectieve situaties van vrouwen en mannen inzake de premies en uitkeringen van door hen aangegane verzekeringen. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat artikel 5, lid 2, van richtlijn 2004/113, dat de betrokken lidstaten toestaat een uitzondering op de regel van unisekspremies en -uitkeringen zonder beperking in de tijd te handhaven, in strijd is met de verwezenlijking van het door deze richtlijn nagestreefde doel van gelijke behandeling van vrouwen en mannen en onverenigbaar is met de artikelen 21 en 23 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. Het Hof heeft dan ook vastgesteld dat die bepaling met ingang van 21 december 2012 ongeldig is.

In de zaak *Churchill Insurance Company en Evans* (arrest van 1 december 2011, C-442/10), over de Eerste richtlijn 72/166⁴⁸, de Tweede richtlijn 84/5⁴⁹ en de Derde richtlijn 90/232⁵⁰ inzake de wettelijke-aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen, die voortaan zijn gecodificeerd door richtlijn 2009/103⁵¹, was het Hof verzocht om een prejudiciële beslissing over de omvang van de dekking door de verplichte verzekering ten aanzien van derden die slachtoffer zijn van een ongeval.

In zijn arrest heeft het Hof geoordeeld dat artikel 1, eerste alinea, van de Derde richtlijn 90/232 en artikel 2, lid 1, van de Tweede richtlijn 84/5 zich verzetten tegen een nationale regeling die tot gevolg heeft dat de voor de verzekeraar geldende verplichting tot schadeloosstelling van een slachtoffer van een verkeersongeval automatisch wordt uitgesloten wanneer dit ongeval door een niet door de polis gedekte bestuurder is veroorzaakt en het ten tijde van het ongeval als passagier meerijsdende slachtoffer verzekerd was om dat voertuig te besturen en aan deze bestuurder toestemming had gegeven om dat voertuig te besturen. Het Hof heeft bovendien gepreciseerd dat die uitlegging niet verschilt naargelang het verzekerde slachtoffer wist dat de persoon aan wie het toestemming had gegeven om het voertuig te besturen, daarvoor niet verzekerd was, veronderstelde dat deze persoon daarvoor verzekerd was, dan wel het zich dat al dan niet had afgevraagd. Het Hof heeft echter erkend dat dit niet betekent dat de lidstaten daarmee geen rekening kunnen houden in het kader van hun wettelijke-aansprakelijkheidsregeling. Voorwaarde is wel dat bij de uitoefening van hun bevoegdheden op dit gebied het Unierecht en in het bijzonder artikel 3, lid 1, van de Eerste richtlijn, artikel 2, lid 1, van de Tweede richtlijn en artikel 1 van de Derde richtlijn worden nageleefd, en dat die nationale regeling niet tot gevolg heeft dat deze richtlijnen hun nuttige werking wordt ontnomen.

⁴⁸ Richtlijn 72/166/EEG van de Raad van 24 april 1972 inzake de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten betreffende de verzekering tegen de wettelijke aansprakelijkheid waartoe de deelneming aan het verkeer van motorrijtuigen aanleiding kan geven en de controle op de verzekering tegen deze aansprakelijkheid (PB L 103, blz. 1).

⁴⁹ Tweede richtlijn 84/5/EEG van de Raad van 30 december 1983 inzake de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten betreffende de verzekering tegen de wettelijke aansprakelijkheid waartoe de deelneming aan het verkeer van motorrijtuigen aanleiding kan geven (PB 1984, L 8, blz. 17).

⁵⁰ Derde richtlijn 90/232/EEG van de Raad van 14 mei 1990 inzake de onderlinge aanpassing van de wetgevingen van de lidstaten betreffende de verzekering tegen de wettelijke aansprakelijkheid waartoe deelneming aan het verkeer van motorrijtuigen aanleiding kan geven (PB L 129, blz. 33).

⁵¹ Richtlijn 2009/103/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 september 2009 betreffende de verzekering tegen de wettelijke aansprakelijkheid waartoe de deelneming aan het verkeer van motorrijtuigen aanleiding kan geven en de controle op de verzekering tegen deze aansprakelijkheid (PB L 263, blz. 11). Deze richtlijn was ten tijde van de feiten nog niet in werking getreden.

Volgens het Hof mag een nationale regeling dus niet aan de hand van algemene en abstracte criteria het recht van de passagier op schadeloosstelling door de verplichte motorrijtuigenverzekering weigeren of op onevenredige wijze beperken, louter op de grond dat deze passagier tot de schade heeft bijgedragen. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden kan de omvang van de schadevergoeding op basis van een individuele beoordeling worden beperkt.

Vervoer

In de zaak *Luxemburg/Parlement en Raad* (arrest van 12 mei 2011, C-176/09) heeft het Hof uitspraak gedaan over de geldigheid van richtlijn 2009/12 inzake luchthavengelden⁵². Hoewel de enige luchthaven van die lidstaat het kwantitatieve criterium van deze richtlijn (vijf miljoen passagiersbewegingen per jaar) niet vervult en dichtbij andere luchthavens in aangrenzende lidstaten ligt, moet zij toch de administratieve en financiële verplichtingen van deze richtlijn nakomen omdat zij, volgens de bewoordingen van deze richtlijn, een bevoorrechte positie als toegangspoort tot deze staat inneemt. Het Groothertogdom Luxemburg voerde ter betwisting van de geldigheid van deze richtlijn aan dat het gelijkheidsbeginsel was geschonden. Het betoogde ten eerste dat er andere regionale luchthavens bestonden die grotere passagiersbewegingen telden en ten tweede dat zijn enige luchthaven werd behandeld als een luchthaven die een jaarlijkse passagiersstroom van meer dan vijf miljoen optekent.

Het Hof heeft er om te beginnen aan herinnerd dat de Uniewetgever een onderscheid tussen twee categorieën luchthavens heeft gemaakt en dat de luchthaven met de meeste passagiersbewegingen per jaar in een lidstaat waar geen enkele luchthaven de drempel van vijf miljoen gebruikersbewegingen bereikt, als toegangspoort tot de lidstaat wordt beschouwd omdat zij een bevoorrechte positie inneemt. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat de Uniewetgever zich niet heeft vergist en evenmin zijn bevoegdheid heeft overschreden door een onderscheid te maken tussen secundaire luchthavens en hoofdluchthavens, ongeacht het aantal passagiersbewegingen per jaar: secundaire luchthavens kunnen namelijk niet in de zin van deze richtlijn worden beschouwd als toegangspoort tot de lidstaat. Tot slot heeft het Hof geoordeeld dat het enkele feit dat een luchthaven een bevoorrechte positie inneemt, volstaat om de toepassing van deze richtlijn te rechtvaardigen. Het Hof heeft ook benadrukt dat de lasten die de bij deze richtlijn ingevoerde regeling meebrengt niet kennelijk buiten verhouding lijken te staan tot de voordelen die eruit voortvloeien en dat de Uniewetgever terecht heeft geoordeeld dat luchthavens met minder dan vijf miljoen passagiersbewegingen per jaar niet binnen de werkingssfeer van deze richtlijn behoeven te worden gebracht wanneer zij niet de hoofdluchthaven van hun lidstaat zijn.

Mededinging

Het Hof heeft in het kader van het onderzoek van hogere voorzieningen tegen arresten van het Gerecht of naar aanleiding van prejudiciële verwijzingen de gelegenheid gehad om diverse aspecten van het mededingingsrecht te verduidelijken. Daarbij gaat het zowel om de materiële verdragsregels als om de procedures tot toepassing ervan, met name de bevoegdheidsverdeling tussen de Unie en de lidstaten.

In de zaak *Paint Graphos e.a.* (arrest van 8 september 2011, gevoegde zaken C-78/08–C-80/08) zijn het Hof verschillende prejudiciële vragen gesteld over de belastingvoordelen die de Italiaanse wetgeving aan coöperatieve vennootschappen toekent. Het Hof diende uitspraak te doen over de

⁵² Richtlijn 2009/12/EG van het Europees Parlement en de Raad van 11 maart 2009 inzake luchthavengelden (PB L 70, blz. 11).

toepassing van de bepalingen inzake staatssteun⁵³ op de diverse belastingvrijstellingen die de Italiaanse regeling die coöperatieve vennootschappen toekent. De verwijzende rechter was namelijk van oordeel dat eerst moest worden nagegaan of en in voorkomend geval onder welke voorwaarden het feit dat de betrokken coöperatieve vennootschappen vaak aanzienlijke belastingbesparingen kunnen realiseren, met de gemeenschappelijke markt onverenigbare steun in de zin van artikel 87, lid 1, EG vormt. Een dergelijke onverenigbaarheid zou er immers op grond van de rechtstreekse werking van artikel 88, lid 3, EG toe leiden dat de nationale autoriteiten, de gerechtelijke daaronder begrepen, het Italiaanse decreet waarin die fiscale voordelen zijn opgenomen, buiten toepassing moeten laten.

Het Hof heeft uiteengezet hoe de voorwaarden moeten worden uitgelegd waaronder ingevolge artikel 87, lid 1, EG een nationale maatregel als staatssteun kan worden aangemerkt, te weten in de eerste plaats de financiering van die maatregel door de staat of met staatsmiddelen, in de tweede plaats de selectiviteit van die maatregel en in derde plaats de invloed ervan op het handelsverkeer tussen de lidstaten en de daaruit voortvloeiende vervalsing van de mededinging. Het heeft in herinnering gebracht dat een belastingvoordeel staatssteun vormt en dat steunmaatregelen die bepaalde ondernemingen of bepaalde producties begunstigen verboden zijn. Het Hof heeft er ook aan herinnerd dat een maatregel die een uitzondering op de toepassing van het algemene belastingstelsel vormt, toch kan worden gerechtvaardigd wanneer de betrokken lidstaat kan aantonen dat deze maatregel rechtstreeks uit de basis- of hoofdbeginselen van zijn belastingstelsel voortvloeit, en daarbij gepreciseerd dat het door overheidsinterventies nagestreefde doel niet volstaat om ten aanzien daarvan meteen de kwalificatie als staatssteun uit te sluiten. Hoe dan ook kunnen belastingvrijstellingen zoals die van de Italiaanse coöperatieve vennootschappen hun rechtvaardiging slechts vinden in de aard of de algemene opzet van het belastingstelsel van de betrokken lidstaat, indien zij met het evenredigheidsbeginsel in overeenstemming zijn en niet verder gaan dan nodig is, in die zin dat het nagestreefde legitieme doel niet met minder vergaande middelen kan worden bereikt. Tot slot heeft het Hof overeenkomstig artikel 87, lid 1, EG de invloed op het handelsverkeer tussen de lidstaten en de vervalsing van de mededinging onderzocht. Het Hof heeft eraan herinnerd dat wanneer steun van een lidstaat de positie van een onderneming ten opzichte van andere concurrerende ondernemingen in het intracommunautaire handelsverkeer versterkt, dit handelsverkeer moet worden geacht door de steun te worden beïnvloed. Het Hof heeft gepreciseerd dat het in dat verband niet noodzakelijk is dat de begunstigde onderneming zelf aan het intracommunautaire handelsverkeer deelneemt. Wanneer een lidstaat steun toekent aan een onderneming, kan de binnenlandse activiteit immers in stand blijven of stijgen, met als gevolg dat de kansen van in andere lidstaten gevestigde ondernemingen om in die lidstaat op de markt te komen, afnemen. Bovendien kan de versterking van een onderneming die voordien niet aan het intracommunautaire handelsverkeer deelnam, haar in een situatie brengen waardoor zij de markt van een andere lidstaat kan betreden. Daarom heeft het Hof daaruit afgeleid dat het aan de Italiaanse coöperatieve vennootschappen toegekende belastingvoordeel het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig kon beïnvloeden en de mededinging kon vervalsen en staatssteun opleverde, op voorwaarde evenwel dat aan alle voorwaarden voor toepassing van artikel 87, lid 1, EG was voldaan. Het Hof heeft benadrukt dat het aan de verwijzende rechter staat om na te gaan of de aan de coöperatieve vennootschappen toegekende belastingvrijstellingen selectief zijn en of zij gerechtvaardigd worden door de aard of de algemene opzet van het nationale belastingstelsel waarvan zij onderdeel uitmaken. Het Hof heeft de Italiaanse rechter daartoe gesuggereerd om meer in het bijzonder te onderzoeken of de coöperatieve vennootschappen zich feitelijk in een situatie bevinden die vergelijkbaar is met die van andere marktdeelnemers die zijn opgericht in de vorm van juridische entiteiten met een winst oogmerk en, indien dit inderdaad het geval is, of de gunstigere fiscale behandeling die die coöperatieve vennootschappen genieten, inherent is aan de wezenlijke beginselen van het stelsel van belastingheffing dat

⁵³ Artikelen 87 en 88 van het EG-Verdrag (PB 2002, C 325, blz. 67).

in de betrokken lidstaat van toepassing is en voorts in overeenstemming is met de beginselen van coherentie en evenredigheid.

In de zaak *Commissie en Spanje/Government of Gibraltar en Verenigd Koninkrijk* (arrest van 15 november 2011, gevoegde zaken C-106/09 P en C-107/09 P) heeft het Hof het arrest van het Gerecht van eerste aanleg van 18 december 2008 vernietigd waarbij een beschikking van de Commissie inzake de steunregeling die het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland voornemens was ten uitvoer te leggen via de hervorming van de vennootschapsbelasting in Gibraltar, nietig was verklaard. Het Hof heeft geoordeeld dat het Gerecht blijk had gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat de voorgenomen belastinghervorming offshorevennootschappen geen selectieve voordelen toekende. Het Hof was namelijk van oordeel dat het feit dat uit de toepassing van een „algemene” belastingregeling een verschillende belastingdruk voortvloeit, op zich niet als bewijs van de selectiviteit van een heffing volstaat, maar dat deze selectiviteit toch bestaat indien, zoals in casu, de door een belastingstelsel gehanteerde criteria de begunstigde ondernemingen op basis van hun specifieke eigenschappen als bevoorrechte categorie aanduiden. In het bijzonder heeft het Hof eraan herinnerd dat de kwalificatie van een belastingstelsel als „selectief” niet afhangt van het feit dat dit stelsel aldus is ontworpen dat alle ondernemingen aan dezelfde fiscale lasten zijn onderworpen en dat bepaalde ondernemingen voor uitzonderingsbepalingen in aanmerking komen waardoor hun een selectief voordeel wordt toegekend. Een dergelijke opvatting van het selectiviteitscriterium zou immers inhouden dat een belastingstelsel enkel als selectief kan worden aangemerkt indien het volgens een welbepaalde regelgevingstechniek is vastgesteld. Dit zou meebrengen dat nationale fiscale bepalingen reeds daarom aan elk toezicht op het gebied van staatssteun ontsnappen omdat zij via een andere regelgevingstechniek tot stand zijn gebracht, ook al sorteren zij dezelfde effecten.

In de zaak *TeliaSonera Sverige* (arrest van 17 februari 2011, C-52/09) heeft het Hof een mededingingsverstorende praktijk in de telecomunicatiesector op de groothandelmarkt voor intermediaire diensten inzake de ADSL-aansluiting, die wordt gebruikt voor breedbandtoegang, behandeld. Een Zweedse rechter stelde het Hof vragen over de criteria op grond waarvan een in een prijs-squeeze resulterende tariefpraktijk moet worden aangemerkt als misbruik van machtspositie. Deze „prijsqueeze”-praktijk houdt in dat een — over het algemeen verticaal geïntegreerde — operator zowel de retailtarieven op een markt als het tarief van een intermediaire dienst die voor de toegang tot de retailmarkt noodzakelijk is, vaststelt en daarbij niet voldoende ruimte tussen de twee laat om de andere kosten te dekken die voor het verrichten van de retaildienst worden gemaakt. Een dergelijke praktijk kan misbruik van de door een verticaal geïntegreerde telecomunicatieonderneming ingenomen machtspositie vormen in de zin van artikel 102 VWEU.

Het Hof heeft eraan herinnerd dat artikel 102, tweede alinea, sub a, VWEU ondernemingen met een machtspositie uitdrukkelijk verbiedt om rechtstreeks of zijdelings onbillijke prijzen op te leggen. Het heeft vervolgens gepreciseerd dat de lijst van misbruikpraktijken van artikel 102 VWEU niet uitputtend is, zodat deze bepaling geen uitputtende opsomming geeft van de wijzen waarop in strijd met het in het Unierecht neergelegde verbod misbruik van machtspositie kan worden gepleegd. Het door die bepaling verboden misbruik van een machtspositie is immers een objectief begrip dat betrekking heeft op gedragingen van een onderneming met een machtspositie die, op een markt waar de mededinging juist door de aanwezigheid van deze onderneming reeds is verzwakt, de instandhouding of de ontwikkeling van de nog op de markt aanwezige mededinging verhinderen door het gebruik van andere middelen dan die welke bij een normale, op ondernemersprestaties berustende mededinging van goederen of diensten gebruikelijk zijn. Om uit te maken of de onderneming met een machtspositie met haar tariefpraktijken deze positie heeft misbruikt, moeten volgens het Hof alle omstandigheden in aanmerking worden genomen en moet worden onderzocht of deze praktijken tot doel hebben de afnemer geen of minder keus te laten in zijn bevoorradingsbronnen, concurrenten de toegang tot de markt te verhinderen, ongelijke voorwaarden bij gelijkwaardige prestaties

toe te passen ten aanzien van handelspartners, of de machtspositie te versterken door de mededinging te vervalsen.

Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat van misbruik in de zin van artikel 102 VWEU sprake kan zijn wanneer een verticaal geïntegreerde onderneming met een machtspositie op de groothandelsmarkt voor intermediaire ADSL-diensten, zonder enige objectieve rechtvaardiging een tariefpraktijk toepast waarbij het verschil tussen de op deze markt gehanteerde prijzen en de prijzen op de retailmarkt voor breedbandtoegangsdiensten voor eindgebruikers onvoldoende groot is om de specifieke kosten te dekken die deze onderneming dient te dragen om toegang te krijgen tot deze laatste markt.

Het Hof heeft in het kader van de beoordeling of een dergelijke praktijk misbruik oplevert gepreciseerd welke omstandigheden van de zaak irrelevant zijn bij de beoordeling of er sprake is van misbruik van machtspositie. Het gaat om de volgende omstandigheden: de omstandigheid dat de betrokken onderneming geen wettelijke verplichting heeft om op de groothandelsmarkt waarop zij een machtspositie inneemt intermediaire ADSL-diensten aan te bieden; de sterkte van de machtspositie van deze onderneming op die markt; de omstandigheid dat deze onderneming tegelijk niet ook nog een machtspositie inneemt op de retailmarkt voor breedbandtoegangsdiensten voor eindgebruikers; de vraag of de tariefpraktijk wordt toegepast op nieuwe dan wel bestaande klanten van de betrokken onderneming; de onmogelijkheid voor de onderneming met een machtspositie om haar eventuele verliezen als gevolg van een dergelijke tariefpraktijk weer goed te maken, en de ontwikkelingsgraad van de betrokken markten en de aanwezigheid daarop van een nieuwe technologie die zeer zware investeringen vereist.

Het Hof heeft geoordeeld dat in beginsel in eerste instantie rekening moet worden gehouden met de prijzen en de kosten van de betrokken onderneming op de markt voor retaildiensten. Slechts wanneer het, gelet op de omstandigheden, onmogelijk is zich op die prijzen en kosten te baseren, moeten namelijk de prijzen en kosten van de concurrenten op deze markt worden onderzocht. Het Hof heeft ook geoordeeld dat moet worden aangetoond dat deze praktijk, gelet op met name de onmisbaarheid van het groothandelsproduct, een althans potentieel mededingingsbelemmerend effect heeft op de retailmarkt, zonder dat daarvoor enige economische rechtvaardiging bestaat.

In de zaak *General Química e.a./Commissie* (arrest van 20 januari 2011, C-90/09) heeft het Hof in het kader van een mededingingsregeling in de rubberchemicaliënsector uitspraak gedaan over de regeling van het vermoeden dat een moedermaatschappij daadwerkelijk een beslissende invloed over het gedrag van haar dochteronderneming uitoefent. Die zaak betrof een houdstermaatschappij die het volledige kapitaal in handen had van een tussenliggende vennootschap, die op haar beurt het volledige kapitaal van een dochteronderneming in handen had. Volgens het Hof kan niet worden uitgesloten dat een houdstermaatschappij hoofdelijk aansprakelijk kan worden gesteld voor inbreuken op het mededingingsrecht van de Unie die zijn begaan door een dochteronderneming van haar groep waarvan zij het aandelenkapitaal niet rechtstreeks in handen heeft, voorzover deze houdstermaatschappij beslissende invloed over die dochter uitoefent, zelfs indirect via een tussenliggende vennootschap. Dit is met name het geval wanneer een dochteronderneming haar marktgedrag niet zelfstandig bepaalt ten aanzien van deze tussenliggende onderneming, die zelf evenmin autonoom op de markt optreedt, maar in hoofdzaak de haar door de houdstermaatschappij gegeven instructies uitvoert. In een dergelijke situatie behoren de houdstermaatschappij, de tussenliggende vennootschap en laatstgenoemde dochteronderneming van de groep tot eenzelfde economische eenheid, en vormen zij dus één enkele onderneming in de zin van het mededingingsrecht van de Unie. Het Hof heeft dus bevestigd dat de Commissie het recht heeft om de houdstermaatschappij hoofdelijk te verplichten tot betaling van de geldboete die aan de laatste dochteronderneming van de groep is opgelegd, zonder dat zij hoeft aan te tonen dat deze onderneming rechtstreeks betrokken was bij

die inbreuk, tenzij deze houdstermaatschappij dit vermoeden weerlegt door aan te tonen dat hetzij de tussenliggende vennootschap hetzij bedoelde dochteronderneming zich op de markt autonoom gedraagt. Het Hof heeft het arrest van het Gerecht, waarbij de beschikking van de Commissie was bevestigd, echter vernietigd op grond dat het Gerecht rekening had moeten houden met de gegevens die de moedermaatschappij ten bewijze van de autonomie van de dochteronderneming bij de uitvoering van haar commercieel beleid had aangevoerd en deze gegevens concreet had moeten onderzoeken, teneinde na te gaan of de Commissie een beoordelingsfout had gemaakt door zich op het standpunt te stellen dat uit deze bewijzen niet bleek dat deze dochteronderneming niet één enkele economische entiteit met de moedermaatschappij vormde. Het Gerecht heeft blijk gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat de ten bewijze van het bestaan van een dergelijke autonomie aangevoerde argumenten niet konden slagen, zonder de door de moedermaatschappij overgelegde bewijzen concreet te onderzoeken, maar door zich alleen op de rechtspraak te beroepen.

In een zaak over een mededingingsregeling in de sector chemische producten heeft het Hof zich opnieuw uitgesproken over de regeling van het vermoeden dat een moedermaatschappij daadwerkelijk een beslissende invloed over het gedrag van haar dochteronderneming uitoefent (arrest van 29 september 2011, *Elf Aquitaine/Commissie*, C-521/09 P).

Bij een beschikking van 2005 had de Commissie geldboeten opgelegd aan diverse ondernemingen, waaronder Elf Aquitaine S.A. en haar dochteronderneming Arkema S.A., die volgens haar een mededingingsregeling hadden opgezet op de markt voor een stof die als chemisch tussenproduct wordt gebruikt.

Die twee ondernemingen stelden bij het Gerecht twee afzonderlijke beroepen in tot nietigverklaring van de beschikking van de Commissie dan wel vermindering van de hun opgelegde geldboetes.

Het Gerecht heeft alle argumenten van de twee ondernemingen afgewezen. Het heeft zoals in eerdere gevallen geoordeeld dat wanneer een moedermaatschappij het gehele of vrijwel het gehele kapitaal van een dochteronderneming in handen heeft, de Commissie kan vermoeden dat de moedermaatschappij een beslissende invloed over het commerciële beleid van haar dochteronderneming uitoefent.

Het Hof heeft om te beginnen in herinnering gebracht dat een beschikking op het gebied van het mededingingsrecht die meerdere adressaten heeft en betrekking heeft op de toerekening van een inbreuk, een toereikende motivering moet bevatten ten aanzien van elke adressaat. Zo moet een dergelijke beschikking, wanneer een moedermaatschappij aansprakelijk wordt gesteld voor het inbreukmakend gedrag van haar dochter, in beginsel omstandig de redenen voor de toerekening van de inbreuk aan deze onderneming uiteenzetten.

Het Hof heeft benadrukt dat, aangezien de beschikking van de Commissie zich uitsluitend beriep op het vermoeden van de daadwerkelijke uitoefening van een beslissende invloed van Elf Aquitaine S.A. op het gedrag van haar dochteronderneming, de Commissie gehouden was — omdat dit vermoeden anders onweerlegbaar wordt — om afdoende de redenen uiteen te zetten waarom de door Elf Aquitaine S.A. aangevoerde gegevens, feitelijk en rechtens, niet volstonden om dit vermoeden te weerleggen. De weerlegbaarheid van het vermoeden vereist namelijk dat de belanghebbenden ter weerlegging bewijs overleggen over de economische, organisatorische en juridische banden tussen de betrokken ondernemingen.

Volgens het Hof stond het dus aan het Gerecht om bijzondere aandacht te besteden aan de vraag of in de beschikking van de Commissie omstandig de redenen waren uiteengezet waarom het door Elf

Aquitaine S.A. overgelegde bewijs niet volstond ter weerlegging van het in deze beschikking toegepaste vermoeden van aansprakelijkheid.

Het Hof heeft vervolgens vastgesteld dat de motivering van de beschikking van de Commissie over de argumenten van Elf Aquitaine S.A. niet meer dan een reeks beweringen en ontkenningen bevatte, die repetitief waren en in het geheel niet waren uitgewerkt, zodat deze reeks beweringen en ontkenningen, bij gebreke van aanvullende preciseringen, niet van dien aard was dat Elf Aquitaine S.A. de rechtvaardigingsgronden van de genomen maatregel kon kennen en de bevoegde rechter zijn toezicht kon uitoefenen.

Het Hof heeft dan ook het arrest van het Gerecht vernietigd en de beschikking van de Commissie nietig verklaard voorzover de inbreuk aan Elf Aquitaine SA was toegerekend en deze onderneming een geldboete was opgelegd.

In een zaak over een mededingingsregeling in de sector industriële koperen buizen, die drie ondernemingen van dezelfde groep betrof, had de Commissie een beschikking gegeven in een procedure op grond van artikel 81 EG en artikel 53 van de Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte⁵⁴. De drie ondernemingen stelden beroep bij het Gerecht in en voerden daarbij middelen aan over het bedrag van de door de Commissie opgelegde geldboete. Het Gerecht heeft alle middelen afgewezen en de ondernemingen hebben hogere voorziening bij het Hof ingesteld (arrest van 8 december 2011, *KME Germany e.a./Commissie*, C-272/09 P).

Het Hof heeft niet alleen toezicht uitgeoefend op de toepassing van de criteria — waarover vaste rechtspraak van de Europese rechter bestaat — inzake de vaststelling van het bedrag van de geldboetes bij mededingingsversturende praktijken, te weten de duur van de inbreuk, de zwaarte van de inbreuk en de eventuele medewerking van de betrokken ondernemingen, maar ook uitspraak gedaan over het middel ontleend aan schending van het recht op een effectief beroep in rechte. De ondernemingen betoogden dat het Gerecht het Unierecht en hun fundamenteel recht op een effectief en onbelemmerd beroep in rechte had geschonden omdat het hun argumenten niet aandachtig en zorgvuldig had onderzocht en zich op buitensporige en onredelijke wijze op de beoordelingsbevoegdheid van de Commissie had verlaten. Zij beriepen zich op artikel 6 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en op het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie⁵⁵.

Het Hof heeft eraan herinnerd dat het beginsel van effectieve rechterlijke bescherming een algemeen beginsel van Unierecht vormt, dat thans is neergelegd in artikel 47 van het Handvest, en dat het rechterlijk toezicht op beslissingen van de instellingen is opgezet bij de oprichtingsverdragen. Daarbij heeft het gepreciseerd dat naast het wettigheidstoezicht, dat thans in artikel 263 VWEU is neergelegd, een toetsingsbevoegdheid met volledige rechtsmacht is voorzien voor de bepaalde sancties.

Met betrekking tot het wettigheidstoezicht heeft het Hof overeenkomstig zijn oudere rechtspraak geoordeeld dat de Commissie in economisch ingewikkelde kwesties weliswaar een beoordelingsmarge heeft, maar dat dit niet wegneemt dat de Unierechter de interpretatie door de Commissie van economische gegevens mag toetsen. Hij moet deze toetsing op basis van de door de verzoeker aangebrachte gegevens verrichten.

⁵⁴ Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte (PB 1994, L 1, blz. 181-185).

⁵⁵ Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (PB 2010, C 83, blz. 401).

Het Hof heeft dus geoordeeld dat de Unierechter zich niet kan verlaten op de beoordelingsmarge waarover de Commissie beschikt, noch met betrekking tot de keuze van de factoren waarvan de Commissie uitgaat bij de toepassing van de criteria om het bedrag van de geldboetes te bepalen, noch met betrekking tot de beoordeling van deze factoren, om af te zien van een grondig toezicht in rechte en in feite.

Met betrekking tot de toetsingsbevoegdheid met volledige rechtsmacht ter zake van het bedrag van de geldboetes heeft het Hof gepreciseerd dat de rechter, naast het eenvoudige wettigheidstoezicht op de sanctie, op basis van zijn volledige rechtsmacht bevoegd is om zijn beoordeling in de plaats te stellen van die van de Commissie en dus de opgelegde financiële sanctie in te trekken, te verminderen of te vermeerderen. Het Hof heeft echter benadrukt dat de uitoefening van de volledige rechtsmacht niet neerkomt op een ambtshalve toezicht op de gehele bestreden beschikking; dit zou namelijk veronderstellen dat het dossier volledig opnieuw wordt onderzocht.

Het Hof heeft dus eerst vastgesteld dat de Unierechter een toezicht in feite en in rechte moet uitoefenen en dat hij het bewijs kan beoordelen, de beslissing van de Commissie nietig kan verklaren en de hoogte van de geldboetes kan wijzigen. Het Hof heeft dan ook benadrukt dat het in het Unierecht neergelegde rechterlijk toezicht niet in strijd is met het beginsel van effectieve rechterlijke bescherming dat in het Handvest van de grondrechten is opgenomen. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat het Gerecht in de aan hem voorgelegde zaak het volledige toezicht in rechte en in feite had uitgeoefend waartoe het gehouden is.

In de zaken *Solvay/Commissie* (arrest van 25 oktober 2011, gevoegde zaken C-109/10 P en C-110/10 P) heeft het Hof de grenzen van de verplichting om de rechten van de verdediging te eerbiedigen verduidelijkt. De Commissie had Solvay in 1990 een eerste keer een sanctie opgelegd omdat zij haar machtspositie op de markt voor natriumcarbonaat had misbruikt en een prijsafsprake had gemaakt met een concurrent. De beschikkingen waarbij de Commissie de Belgische onderneming een sanctie had opgelegd zijn nietig verklaard. Daarop heeft de Commissie in 2000 nieuwe beschikkingen vastgesteld waarbij Solvay voor dezelfde feiten nieuwe geldboetes werden opgelegd. Solvay heeft de zaak bij het Gerecht aanhangig gemaakt met het betoog dat de Commissie het recht op toegang tot documenten die in haar bezit waren heeft geschonden, met name omdat sommige van die documenten zoek waren geraakt. Solvay betoogde ook dat de Commissie haar had moeten horen alvorens nieuwe beschikkingen vast te stellen. Het Gerecht heeft de beroepen van Solvay verworpen. Daarop heeft Solvay hogere voorziening ingesteld bij het Hof, dat dezelfde bezwaren heeft moeten onderzoeken.

Het Hof heeft er eerst aan herinnerd dat het recht van toegang tot het dossier impliceert dat de Commissie de betrokken onderneming de mogelijkheid geeft alle stukken van het onderzoeksdossier te onderzoeken die voor haar verdediging relevant kunnen zijn. De schending van het recht van toegang tot het dossier in de procedure die voorafgaat aan de vaststelling van de beschikking, kan in beginsel tot de nietigverklaring van deze beschikking leiden wanneer de rechten van de verdediging zijn geschonden.

Het Hof heeft gepreciseerd dat het in die zaak niet ging om enkele ontbrekende documenten waarvan de inhoud met behulp van andere bronnen had kunnen worden gereconstrueerd, maar om hele subdossiers die essentiële stukken in de voor de Commissie gevoerde procedure hadden kunnen bevatten en ook relevant hadden kunnen zijn voor Solvays verweer.

Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat het Gerecht blijk heeft gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat de omstandigheid dat Solvay geen toegang had gehad tot alle documenten van het dossier, geen schending van de rechten van de verdediging vormde.

Wat het horen van de onderneming vóór de vaststelling van een beschikking van de Commissie betreft, heeft het Hof eraan herinnerd dat dit deel uitmaakt van de rechten van de verdediging en dus moet worden onderzocht aan de hand van de specifieke omstandigheden van elk geval. Wanneer de Commissie na de nietigverklaring van een beschikking wegens een procedurefout die enkel betrekking had op de wijze waarop deze beschikking door het college van Commissieleden definitief was vastgesteld, een nieuwe beschikking geeft met in wezen dezelfde inhoud en gebaseerd op dezelfde bezwaren, is zij niet verplicht om de betrokken onderneming opnieuw te horen. Het vraagstuk van het horen van Solvay kon volgens het Hof echter niet los worden gezien van de toegang tot het dossier, aangezien de Commissie Solvay tijdens de administratieve procedure die aan de eerste beschikkingen van 1990 was voorafgegaan niet alle documenten van haar dossier had verstrekt. Desondanks en niettegenstaande het belang dat in de rechtspraak van de Hof en het Gerecht aan de toegang tot het dossier wordt gehecht, heeft de Commissie dezelfde beschikkingen vastgesteld als de beschikkingen die nietig waren verklaard wegens het ontbreken van een regelmatige authenticatie, zonder een nieuwe administratieve procedure in te leiden in het kader waarvan zij Solvay had moeten horen na haar toegang tot het dossier te hebben verleend.

Het Hof heeft dus vastgesteld dat het Gerecht blijk heeft gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat Solvay niet hoefde te worden gehoord om de nieuwe beschikkingen vast te stellen, het arrest van het Gerecht vernietigd en, de zaak afdoende, de beschikkingen van de Commissie nietig verklaard.

In zaken over overeenkomsten en onderling afgestemde feitelijke gedragingen van Europese balenproducenten had de Europese Commissie in 1994 een beschikking vastgesteld tegen de onderneming ARBED (thans Arcelor Mittal) en in 1998 een beschikking vastgesteld tegen Thyssen Stahl (thans ThyssenKrupp), waarbij beide ondernemingen geldboeten werden opgelegd. Het Hof heeft die beschikkingen nietig verklaard op grond dat de rechten van de verdediging waren geschonden. De Commissie heeft niettemin in 2006 twee nieuwe beschikkingen vastgesteld voor dezelfde feiten, die in het tijdvak 1988-1991 hadden plaatsgevonden, en heeft zich daarbij met name gebaseerd op het EGKS-Verdrag, dat is geëxpireerd op 23 juli 2002. Die twee laatste beschikkingen zijn eerst aan het Gerecht (dat ze heeft bevestigd) en vervolgens aan het Hof voorgelegd. Het Hof heeft in zijn arresten (arresten van 29 maart 2011, *ArcelorMittal Luxembourg/Commissie en Commissie/ArcelorMittal Luxembourg e.a.*, C-201/09 P, en *ThyssenKrupp Nirosta/Commissie*, C-352/09 P) het arrest van het Gerecht bevestigd. Daarbij heeft het zich in het bijzonder uitgesproken over de vraag of procedurevoorschriften die op basis van het EG-Verdrag zijn vastgesteld, na expiratie van het EGKS-Verdrag kunnen worden toegepast op inbreuken op dit laatste Verdrag. Het Hof heeft namelijk geoordeeld dat bij de wijziging van wettelijke voorschriften de continuïteit van de rechtsorde moet worden verzekerd tenzij de wetgever uitdrukkelijk anders heeft beslist. Nu niets erop wijst dat de Uniewetgever heeft gewenst dat onder vigeur van het EGKS-Verdrag verboden onderling afgestemde gedragingen na expiratie van dit Verdrag aan elke sanctie kunnen ontsnappen, zou het volgens het Hof indruisen tegen het doel en de samenhang van de Verdragen en onverenigbaar zijn met de continuïteit van de rechtsorde van de Unie dat de Commissie niet bevoegd zou zijn om een eenvoudige toepassing te verzekeren van de regels van het EGKS-Verdrag die ook na expiratie van dat Verdrag nog effect blijven sorteren. Het Hof heeft vervolgens gepreciseerd dat de inachtneming van het rechtszekerheidsbeginsel en van het beginsel van bescherming van het gewettigde vertrouwen in casu geboden dat de materiële bepalingen van het EGKS-Verdrag toepassing vonden, en daarbij benadrukt dat een zorgvuldige onderneming niet onwetend kan zijn van de gevolgen van haar gedrag en er ook niet op mag vertrouwen dat zij aan een sanctie ontsnapt doordat de rechtsregeling van het EG-Verdrag in de plaats van die van het EGKS-Verdrag is gekomen. Het Hof heeft dan ook vastgesteld dat de bevoegdheid van de Commissie om aan de betrokken ondernemingen geldboetes op te leggen, voortvloeide uit de op basis van het EG-Verdrag vastgestelde bepalingen en dat de

procedure overeenkomstig die bepalingen diende te worden gevoerd, maar dat het EGKS-Verdrag het materiële recht vormde dat in de toepasselijke sanctie voorzag.

In een zaak over een besluit van een nationale mededingingsautoriteit waarin was vastgesteld dat de onderneming haar machtspositie naar nationaal recht niet had misbruikt en de zaak zonder beslissing over de schending van het EG-Verdrag was afgedaan, zijn het Hof prejudiciële vragen gesteld over de omvang van de bevoegdheden van de nationale mededingingsautoriteiten (arrest van 3 mei 2011, *Tele2 Polska*, C-375/09).

Het Hof heeft er allereerst aan herinnerd dat Verordening (EG) nr. 1/2003⁵⁶ in het kader van het algemene beginsel van loyale samenwerking een mechanisme voor samenwerking tussen de Commissie en de nationale mededingingsautoriteiten heeft ingevoerd, teneinde in de lidstaten een coherente toepassing van de mededingingsregels te waarborgen.

Vervolgens heeft het Hof opgemerkt dat voor het geval dat een nationale mededingingsautoriteit op grond van de inlichtingen waarover zij beschikt van mening is dat niet aan de voorwaarden voor een verbod is voldaan, de verordening duidelijk aangeeft dat deze autoriteit enkel een beslissing mag geven waarin zij vaststelt dat er voor haar geen reden bestaat om op te treden.

Indien de nationale mededingingsautoriteiten bevoegd zouden zijn om beslissingen te geven waarbij zij vaststellen dat de verdragsbepalingen over het misbruik van machtspositie niet zijn geschonden, zou volgens het Hof namelijk worden afgedaan aan het door verordening nr. 1/2003 ingevoerde stelsel van samenwerking en zouden de bevoegdheden van de Commissie worden aangetast. Het Hof heeft geoordeeld dat een dergelijke negatieve beslissing ten gronde de eenvormige toepassing van de mededingingsregels van het Verdrag⁵⁷, die één van de doelstellingen van deze verordening is, in gevaar zou kunnen brengen, aangezien zij zou kunnen verhinderen dat de Commissie later zou vaststellen dat de betrokken praktijk een inbreuk op deze regels vormt.

Het Hof was dus van oordeel dat enkel de Commissie mag vaststellen dat het in artikel 102 VWEU neergelegde verbod van misbruik van machtspositie niet is geschonden, zelfs indien een nationale mededingingsautoriteit dit artikel in het kader van een door haar gevoerde procedure toepast. Het Hof heeft geconcludeerd dat een nationale mededingingsautoriteit die nagaat of de voorwaarden voor toepassing van artikel 102 VWEU zijn vervuld en meent dat er geen sprake is van misbruik, geen besluit kan nemen waarbij zij vaststelt dat het verbod van misbruik van machtspositie niet is geschonden.

Het Hof heeft ook geoordeeld dat het Unierecht zich verzet tegen een regel van nationaal recht die voorschrijft dat een procedure betreffende de toepassing van artikel 102 VWEU dient te worden beëindigd met een besluit waarbij wordt vastgesteld dat dit artikel niet is geschonden. Een nationale mededingingsautoriteit mag haar nationale regels namelijk slechts toepassen indien het Unierecht niet in specifieke regels voorziet.

In de zaak *Pfleiderer* (arrest van 14 juni 2011, C-360/09) is het Hof door een Duitse rechter de prejudiciële vraag gesteld of, in het kader van geldboeteprocedures voor mededingingsregelingen, derden, daaronder begrepen gelaedeerden van mededingingsregelingen, toegang kunnen hebben tot

⁵⁶ Verordening (EG) nr. 1/2003 van de Raad van 16 december 2002 betreffende de uitvoering van de mededingingsregels van de artikelen 81 en 82 van het Verdrag (PB 2003, L 1, blz. 1).

⁵⁷ De artikelen 101 en 102 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (PB 2010, C 83, blz. 47).

clementieverzoeken en tot door de clementieverzoekers vrijwillig aan een nationale mededingingsautoriteit overgelegde informatie en stukken.

Het Hof heeft in de eerste plaats in herinnering gebracht dat noch de EG-verdragsbepalingen inzake mededinging noch verordening nr. 1/2003⁵⁸ voorzien in gemeenschappelijke clementieregels of in gemeenschappelijke regels over het recht van toegang tot in het kader van een nationaal clementieprogramma aan een nationale mededingingsautoriteit vrijwillig meegedeelde documenten betreffende een clementieprocedure. Het heeft vervolgens gepreciseerd dat de mededeling van de Commissie betreffende de samenwerking binnen het netwerk van mededingingsautoriteiten⁵⁹ en de mededeling betreffende immuniteit tegen geldboeten en vermindering van geldboeten in kartelzaken⁶⁰ niet dwingend zijn voor de lidstaten, evenmin als het modelprogramma inzake clementie dat in het kader van het Europees mededingingsnetwerk is opgesteld.

Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat de bepalingen van het Unierecht inzake mededingingsregelingen, inzonderheid verordening nr. 1/2003, zich niet ertegen verzetten dat personen die als gevolg van een inbreuk op het mededingingsrecht van de Unie schade hebben geleden en schadevergoeding willen verkrijgen, toegang tot documenten over een clementieprocedure betreffende de inbreukmaker verkrijgen. Het Hof heeft evenwel gepreciseerd dat het aan de rechters van de lidstaten staat om op basis van hun nationaal recht te bepalen onder welke voorwaarden deze toegang moet worden toegestaan of geweigerd, waarbij zij de door het Unierecht beschermde belangen tegen elkaar afwegen.

Belastingen

Op het gebied van de belasting over de toegevoegde waarde verdient het arrest *Commissie/Duitsland* (arrest van 15 november 2011, C-539/09) bijzondere aandacht. In die zaak verweet de Commissie de Bondsrepubliek Duitsland dat zij zich ertegen had verzet dat de Rekenkamer van de Europese Unie op haar grondgebied controles uitvoerde van de administratieve samenwerking uit hoofde van verordening nr. 1798/2003⁶¹. Het Hof heeft geoordeeld dat de Bondsrepubliek Duitsland door zo te handelen de verplichtingen niet was nagekomen die op haar rusten krachtens artikel 248, leden 1 tot en met 3, EG, dat bepaalt dat de Rekenkamer de rekeningen van alle ontvangsten en uitgaven van de Gemeenschap en de regelmatigheid en de wettigheid van die ontvangsten en uitgaven onderzoekt en nagaat of een goed financieel beheer is gevoerd, en de Rekenkamer machtigt om controles uit te voeren aan de hand van stukken en, zo nodig, ter plaatse, met name in de lidstaten.

Het krachtens het Verdrag ingevoerde stelsel van eigen middelen wil volgens het Hof namelijk wat de btw-middelen betreft de lidstaten wel degelijk de verplichting opleggen om een gedeelte van de als btw geheven bedragen als eigen middelen ter beschikking van de Gemeenschap te stellen. Aangezien de regelingen voor samenwerking die de lidstaten krachtens verordening nr. 1798/2003 moeten naleven, de bestrijding van btw-ontduiking en -ontwijking beogen, zijn zij zelf van rechtstreeks en essentieel belang voor de daadwerkelijke inning van de btw-ontvangsten en dus voor de terbeschikkingstelling van btw-middelen aan de begroting van de Gemeenschap. Zo kan de

⁵⁸ Zie voetnoot 56.

⁵⁹ Mededeling 2004/C 101/04 van de Commissie betreffende de samenwerking binnen het netwerk van mededingingsautoriteiten (PB C 101, blz. 43).

⁶⁰ Mededeling van de Commissie 2006/C 298/11 betreffende immuniteit tegen geldboeten en vermindering van geldboeten in kartelzaken (PB C 298, blz. 17).

⁶¹ Verordening (EG) nr. 1798/2003 van de Raad van 7 oktober 2003 betreffende de administratieve samenwerking op het gebied van de belasting over de toegevoegde waarde (PB L 264, blz. 1).

daadwerkelijke toepassing door een lidstaat van de bij verordening nr. 1798/2003 ingevoerde samenwerkingsregels niet alleen bepalend zijn voor de mate waarin deze lidstaat op zijn eigen grondgebied belastingontwijking en -ontduiking doeltreffend kan bestrijden, maar ook voor de mate waarin de andere lidstaten op hun eigen grondgebied deze strijd kunnen aanbinden, in het bijzonder wanneer de juiste toepassing van de btw in deze andere lidstaten afhangt van de informatie waarover deze staat beschikt. De controle door de Rekenkamer van de administratieve samenwerking uit hoofde van verordening nr. 1798/2003 ziet dus wel degelijk op de wettigheid van de ontvangsten van de Gemeenschap en op het goed financieel beheer ervan, en vertoont dan ook een rechtstreeks verband met de bij artikel 248 EG aan deze instelling toegekende bevoegdheden.

Merken

Het merkenrecht is door het Hof herhaaldelijk behandeld, in het kader van het gemeenschapsmerk⁶² of in het kader van de onderlinge aanpassing van de wetgevingen van de lidstaten ter zake⁶³.

Het Hof heeft zich in de zaak over de geldigheid van het merk dat bestaat uit de familienaam van de Italiaanse designer Elio Fiorucci (arrest van 5 juli 2011, *Edwin/BHIM*, C-263/09 P) in het kader van een hogere voorziening tegen een arrest van het Gerecht (arrest van 14 mei 2009, zaak T-165/06) uitgesproken over de gevallen van nietigheid van een gemeenschapsmerk. Het Hof heeft geoordeeld dat volgens artikel 52, lid 2, van verordening nr. 40/94⁶⁴ een gemeenschapsmerk nietig kan worden verklaard op vordering van een belanghebbende die een ander, ouder recht doet gelden. De in dat artikel opgenomen lijst van rechten vormt geen uitputtende opsomming van rechten, die belangen van verschillende aard beogen te beschermen, zoals het recht op de naam, het recht op een afbeelding, het auteursrecht en het recht van industriële eigendom. Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat wanneer een recht op de naam wordt aangevoerd, het niet mogelijk is om op grond van de formulering en de structuur van dat uit te leggen artikel de toepassing van deze bepaling te beperken tot de loutere gevallen waarin de inschrijving van een gemeenschapsmerk in strijd is met een recht dat uitsluitend beoogt de naam als kenmerk van de persoonlijkheid te beschermen. Zoals bij andere rechten worden dus ook de economische aspecten van het recht op de naam beschermd. Het Hof heeft bovendien verklaard dat het Gerecht bevoegd is om een wettigheidstoetsing te verrichten met betrekking tot de wijze waarop het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt de aangevoerde nationale wetgeving heeft beoordeeld. Het Hof was het vervolgens met het Gerecht eens dat uit de vaststellingen over de inhoud van de in de zaak aan de orde zijnde nationale wetgeving kon worden afgeleid dat de houder van een algemeen bekende naam het recht heeft om zich te verzetten tegen het gebruik van zijn naam als merk wanneer hij geen toestemming voor de inschrijving van dat merk heeft gegeven.

In de zaak *DHL Express France* (arrest van 12 april 2011, zaak C-235/09) heeft het Hof na een prejudiciële vraag geoordeeld dat een door een rechtbank voor het gemeenschapsmerk opgelegd verbod op voortzetting van inbreuken of dreigende inbreuken, in beginsel geldt op het gehele grondgebied van de Europese Unie. Zowel de door verordening nr. 40/94⁶⁵ nagestreefde doelstelling van een eenvormige bescherming van het gemeenschapsmerk als het eenheidskarakter van het gemeenschapsmerk rechtvaardigen een dergelijke werking. Het Hof heeft gepreciseerd dat de territoriale werking

⁶² Verordening (EG) nr. 40/94 van de Raad van 20 december 1993 inzake het gemeenschapsmerk (PB 1994, L 11, blz. 1).

⁶³ Richtlijn 2004/48/EG van het Europees Parlement en de Raad van 29 april 2004 betreffende de handhaving van intellectuele-eigendomsrechten (PB L 157, blz. 45).

⁶⁴ Zie voetnoot 62.

⁶⁵ Zie voorgaande voetnoot.

van het verbod evenwel beperkt kan zijn, met name wanneer er op een deel van het grondgebied van de Europese Unie geen afbreuk wordt of kan worden gedaan aan de functies van het merk. De territoriale omvang van het uitsluitend recht van de houder van een gemeenschapsmerk kan namelijk niet verder gaan dan hetgeen de houder op grond daarvan mag doen ter bescherming van zijn merk. Het Hof heeft daaraan toegevoegd dat de overige lidstaten in beginsel de rechterlijke beslissing moeten erkennen en ten uitvoer leggen, waardoor aan deze beslissing grensoverschrijdende gevolgen worden verleend. Met een beroep op het in artikel 4, lid 3, tweede alinea, van het Verdrag betreffende de Europese Unie neergelegde beginsel van loyale samenwerking heeft het Hof vervolgens geoordeeld dat de lidstaten de maatregelen, procedures en rechtsmiddelen dienen vast te stellen die nodig zijn om de eerbiediging van de in richtlijn nr. 2004/48⁶⁶ bedoelde intellectuele-eigendomsrechten te waarborgen. Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat een dwangmaatregel die door een rechtbank voor het gemeenschapsmerk op grond van zijn nationale recht wordt vastgesteld, zoals een dwangsom, ook rechtsgevolgen sorteert in de andere lidstaten dan de lidstaat van deze rechtbank. Dergelijke maatregelen kunnen slechts doeltreffend zijn indien zij gevolgen sorteren op hetzelfde grondgebied als dat waarin de rechterlijke beslissing zelf gevolgen sorteert. Wanneer het recht van de lidstaat die om tenuitvoerlegging wordt verzocht geen dwangmaatregel kent die overeenkomt met de maatregel die is vastgesteld door de rechtbank voor het gemeenschapsmerk, moet de geadieerde rechterlijke instantie het doel van bestrijding van de inbreuk verwezenlijken door een beroep te doen op de relevante bepalingen van haar nationale recht zodat de naleving van de oorspronkelijk opgelegde dwangmaatregel in dezelfde mate wordt verzekerd.

In de zaak tussen de vennootschap L'Oréal en sommige van haar dochterondernemingen enerzijds en de vennootschap eBay International, sommige van haar dochterondernemingen en particuliere wederverkopers anderzijds (arrest van 12 juli 2011, *L'Oréal e.a.*, C-324/09), heeft het Hof zich na diverse prejudiciële vragen van een Britse rechter over betaalde verwijzingsdiensten aan de hand van trefwoorden die met ingeschreven merken overeenstemmen, uitgesproken over diverse interessante aspecten van het gemeenschapsmerkenrecht. Zo heeft het geoordeeld dat wanneer verkoopaanbiedingen, of reclameboodschappen, voor waren die zijn voorzien van gemeenschapsmerken voor het gebruik waarvan de houder geen toestemming heeft gegeven, zijn bestemd voor consumenten die zich op het grondgebied van de Europese Unie bevinden, het Unierecht van toepassing is. Om te beoordelen of dergelijke aanbiedingen of reclameboodschappen daadwerkelijk voor consumenten uit de Unie zijn bestemd, heeft het Hof de nationale rechters verzocht na te gaan of er relevante aanwijzingen zijn, in het bijzonder de geografische zones waarnaar de verkoper bereid is de betrokken waar te verzenden. Het Hof heeft ook gepreciseerd dat van een merk voorziene artikelen die bestemd zijn om te worden aangeboden als gratis monsters die de houder van dit merk aan zijn erkende distributeurs verstrekt, niet in de handel worden gebracht in de zin van richtlijn 89/104⁶⁷ of verordening nr. 40/94⁶⁸. Het Hof heeft de aansprakelijkheid verduidelijkt van de beheerder van een marktplaats op het internet. Indien deze zijn klanten enkel de mogelijkheid biedt om met merken overeenstemmende tekens weer te geven en dus niet de gebruiker van de merken is, blijft hij aansprakelijk wanneer hij een actieve rol speelt waardoor hij kennis van of controle over de gegevens betreffende die aanbiedingen krijgt. De beheerder is dus niet van aansprakelijkheid vrijgesteld wanneer hij zijn klanten bijstand verleent om de wijze waarop de verkoopaanbiedingen worden getoond te optimaliseren of deze aanbiedingen te bevorderen. Evenmin is hij vrijgesteld van aansprakelijkheid wanneer hij kennis had van feiten of omstandigheden op grond waarvan een zorgvuldige marktdeelnemer de onwettigheid van onlineverkoopaanbiedingen kan vaststellen en

⁶⁶ Zie voetnoot 63.

⁶⁷ Eerste richtlijn 89/104/EEG van de Raad van 21 december 1998 betreffende de aanpassing van het merkenrecht der lidstaten (PB 1989, L 40, blz. 1).

⁶⁸ Zie voetnoot 62.

niet prompt heeft gehandeld om de betrokken informatie te verwijderen of de toegang daartoe onmogelijk te maken. Het Hof heeft geoordeeld dat in het laatste geval rechterlijke bevelen kunnen worden vastgesteld tegen de betrokken beheerder, waaronder het bevel om informatie door te geven op basis waarvan de klanten-verkopers kunnen worden geïdentificeerd, met inachtneming van de regels voor de bescherming van persoonsgegevens. Zo vereist het Unierecht volgens het Hof van de lidstaten dat zij ervoor zorgen dat de op het gebied van de bescherming van de intellectuele-eigendomsrechten bevoegde nationale rechterlijke instanties de beheerder van een marktplaats op internet kunnen gelasten om maatregelen te treffen die niet alleen bijdragen tot het doen eindigen van de inbreuken op die rechten, maar ook tot het voorkomen van nieuwe inbreuken van die aard. De aldus toegestane bevelen moeten echter doeltreffend, evenredig en afschrikkend zijn en mogen geen belemmeringen voor het legitieme handelsverkeer scheppen.

Naar aanleiding van een hogere voorziening tegen een arrest van het Gerecht (arrest van 16 december 2008, gevoegde zaken T-225/06, T-255/06, T-257/06 en T-309/06) heeft het Hof geoordeeld over een geding tussen de vennootschappen Anheuser-Busch en Budějovický Budvar over het gebruik van het merk BUD om bepaalde waren, waaronder bier, aan te duiden. Het eerste middel van de hogere voorziening betrof de betekenis van de oudere rechten (nationaal merk en beschermd oorsprongsbenamingen in bepaalde lidstaten) die waren ingeroepen ter onderbouwing van de opposities tegen de inschrijving van de aan de orde zijnde merken⁶⁹. In zijn arrest *Anheuser-Busch/Budějovický Budvar* (arrest van 29 maart 2011, zaak C-96/09 P) heeft het Hof geoordeeld dat het niet volstaat dat de oudere rechten in diverse lidstaten zijn beschermd om daaruit af te leiden dat die rechten geen louter plaatselijke betekenis hebben. Zelfs indien de geografische omvang van de bescherming meer dan plaatselijk is, moeten de rechten namelijk op voldoende significante wijze zijn gebruikt in het economisch verkeer op een groot gedeelte van het grondgebied waar zij worden beschermd. Het Hof heeft bovendien gepreciseerd dat het gebruik in het economisch verkeer afzonderlijk moet worden onderzocht voor elk betrokken grondgebied. Het heeft ook geoordeeld dat het slechts op het — volledige of een gedeelte van het — grondgebied van bescherming van de oudere rechten is dat de exclusieve rechten op het teken kunnen conflicteren met een gemeenschapsmerk. Het Hof heeft tot slot geoordeeld dat het Gerecht blijkt had gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te stellen dat het gebruik van een teken in het economisch verkeer enkel moet worden aangetoond vóór de publicatie van de gemeenschapsmerkaanvraag en niet uiterlijk vóór de indiening van deze aanvraag. Inzonderheid gelet op de aanzienlijke termijn die tussen de indiening van de inschrijvingsaanvraag en de publicatie daarvan kan verstrijken, waarborgt de toepassing van het tijds criterium dat wordt gebruikt met betrekking tot de verkrijging van het recht op een merk, te weten de datum van de indiening van de gemeenschapsmerkaanvraag, immers in grotere mate dat het aangevoerde gebruik van het betrokken teken een reëel gebruik is, en niet een praktijk die er enkel toe strekt, de inschrijving van een nieuw merk te beletten, zo heeft het Hof gepreciseerd. Het arrest is dan ook gedeeltelijk vernietigd en de zaak is naar het Gerecht terugverwezen.

Het Hof heeft zich opnieuw over de respectieve rechten van de vennootschappen Anheuser-Busch en Budějovický Budvar uitgesproken in het arrest *Budějovický Budvar* (arrest van 22 september 2011, zaak C-482/09). De prejudiciële vragen van de Britse rechter vonden hun oorsprong in bijzondere feiten waarmee het Hof rekening heeft gehouden om zijn arrest te wijzen. De twee vennootschappen hadden de term „Budweiser” namelijk gedurende bijna dertig jaar te goeder trouw als merk gebruikt om bier aan te duiden, alvorens dit teken als merk in te schrijven. In antwoord op de eerste twee vragen van de Britse rechter heeft het Hof in de eerste plaats geoordeeld dat het begrip gedogen in de zin van artikel 9, lid 1, van richtlijn 89/104⁷⁰ een Unierechtelijk begrip is en dat de houder van een

⁶⁹ Idem.

⁷⁰ Zie voetnoot 67.

ouder merk niet kan worden geacht het vaste en langdurige eerlijke gebruik, waarvan hij geruime tijd op de hoogte was, door een derde van een jonger merk dat gelijk is aan het zijne, te hebben gedoogd wanneer hij niet de mogelijkheid had om zich tegen dat gebruik te verzetten. Het heeft vervolgens benadrukt dat de termijn van rechtsverwerking wegens gedogen niet kan ingaan vanaf het ogenblik dat een jonger merk gewoon wordt gebruikt, ook al zorgt de houder ervan daarna voor inschrijving van dat merk, omdat, zo heeft het Hof gepreciseerd, inschrijving van het oudere merk in de betrokken lidstaat geen voorwaarde vormt waaraan moet zijn voldaan opdat de termijn van rechtsverwerking wegens gedogen begint te lopen. De voorwaarden waaraan moet zijn voldaan opdat deze termijn ingaat, hetgeen de nationale rechter moet nagaan, zijn immers inschrijving van het jongere merk in de betrokken lidstaat, inschrijving van dit merk te goeder trouw, maar ook gebruik van het jongere merk door de houder in de lidstaat van inschrijving, en tot slot kennis door de houder van het oudere merk van inschrijving van het jongere merk en van het gebruik na inschrijving ervan. Het Hof heeft in antwoord op de derde prejudiciële vraag in herinnering gebracht dat een ingeschreven jonger merk alleen nietig kan worden wanneer het afbreuk doet of kan doen aan de wezenlijke functie van het oudere merk, overeenkomstig artikel 4, lid 1, van richtlijn 89/104, die erin bestaat de consumenten de herkomst van de door dit merk aangeduide waren of diensten te waarborgen. Het Hof heeft vervolgens onder uitdrukkelijke verwijzing naar de goede trouw geoordeeld dat het langdurig en eerlijk parallel gebruik van twee gelijke merken die dezelfde waren aanduiden, geen afbreuk doet of kan doen aan de wezenlijke functie van het oudere merk en dat het jongere merk dus niet nietig behoefde te worden verklaard. Het Hof heeft de reikwijdte van zijn arrest echter zelf beperkt door herhaaldelijk te herinneren aan de bijzondere omstandigheden van de zaak en zelfs te preciseren dat de omstandigheden die aan het geding ten grondslag lagen, „uitzonderlijk” waren.

Sociaal beleid

Op het gebied van het sociaal beleid worden vaak vragen over gelijke behandeling gesteld. Toch zijn dit niet de enige vragen die het Hof heeft behandeld.

In twee zaken heeft het Hof het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd uitgelegd.

In de zaken *Hennigs en Mai* (arrest van 8 september 2011, gevoegde zaken C-297/10 en C-298/10) heeft het Hof in de eerste plaats geoordeeld dat het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd, dat is neergelegd in artikel 21 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie en is geconcretiseerd bij richtlijn 2000/78 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep⁷¹, en meer in het bijzonder de artikelen 2 en 6, lid 1, van deze richtlijn, zich verzetten tegen een maatregel in een collectieve arbeidsovereenkomst op grond waarvan binnen elke salarisgroep de basissalaris trap van een arbeidscontractant in de overheidssector bij zijn aanstelling wordt bepaald op basis van zijn leeftijd. In dit verband doet het feit dat het Unierecht zich verzet tegen die maatregel en dat deze is opgenomen in een collectieve arbeidsovereenkomst, niet af aan het in artikel 28 van het Handvest opgenomen recht om te onderhandelen en collectieve arbeidsovereenkomsten te sluiten. Het criterium dat op anciënniteit berust is weliswaar over het algemeen geschikt om het legitieme doel te bereiken dat erin bestaat rekening te houden met de door de arbeidscontractant vóór zijn aanstelling verworven beroepservaring, maar het basissalaris van een arbeidscontractant in de overheidssector bij diens aanstelling op basis van leeftijd vaststellen, gaat verder dan nodig en passend is om dit doel te bereiken. Een criterium dat eveneens op anciënniteit of beroepservaring berust zonder de leeftijd in aanmerking te nemen, lijkt gelet op richtlijn 2000/78

⁷¹ Richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep (PB L 303, blz. 16).

beter geschikt om bovengenoemde legitieme doelstelling te bereiken. In de tweede plaats was het Hof van oordeel dat de artikelen 2 en 6, lid 1, van richtlijn 2000/78 en artikel 28 van het Handvest zich niet verzetten tegen een maatregel in een collectieve arbeidsovereenkomst waarbij een beloningsstelsel voor arbeidscontractanten in de overheidssector dat een discriminatie op grond van leeftijd in het leven roept, wordt vervangen door een beloningsstelsel dat op objectieve criteria is gebaseerd, maar waarbij tevens gedurende een in de tijd beperkte overgangsperiode bepaalde discriminerende gevolgen van het eerste van deze stelsels worden gehandhaafd teneinde te verzekeren dat reeds aangestelde arbeidscontractanten zonder inkomensverlies overgaan naar het nieuwe stelsel. Een overgangsstelsel ter bescherming van de verworven voordelen streeft immers een legitiem doel na in de zin van artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78. Rekening houdend met de ruime beoordelingsmarge die op het gebied van de vaststelling van de beloningen aan de sociale partners is toegekend, is het overigens niet onredelijk dat de sociale partners overgangsmaatregelen vaststellen die passend en noodzakelijk zijn om inkomensverlies voor de betrokken arbeidscontractanten te voorkomen.

In de zaak *Prigge e.a.* (arrest van 13 september 2011, C-447/09) heeft het Hof om te beginnen geoordeeld dat artikel 2, lid 5, van richtlijn 2000/78⁷² aldus moet worden uitgelegd dat de lidstaten bepalingen mogen vaststellen waarbij de sociale partners worden gemachtigd om maatregelen vast te stellen in de zin van dit voorschrift, in de in dit voorschrift bedoelde materies, die binnen de werkingssfeer van collectieve overeenkomsten vallen en mits die bepalingen inzake machtiging voldoende nauwkeurig zijn om te verzekeren dat de betrokken maatregelen de in artikel 2, lid 5, van deze richtlijn neergelegde vereisten naleven. Een maatregel die de leeftijdsgrens vanaf welke piloten hun beroepsactiviteiten niet langer mogen uitoefenen op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen, is geen maatregel die noodzakelijk is voor de openbare veiligheid en voor de bescherming van de gezondheid in de zin van artikel 2, lid 5, van richtlijn 2000/78. Vervolgens was het Hof van oordeel dat artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78 zich verzet tegen een bepaling in een collectieve overeenkomst die de leeftijdsgrens vanaf welke wordt aangenomen dat piloten niet langer over de fysieke capaciteiten beschikken om hun beroepsactiviteit uit te oefenen, op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen. Artikel 4, lid 1, van die richtlijn moet namelijk strikt worden uitgelegd, aangezien het toestaat af te wijken van het beginsel van non-discriminatie. Hoewel het beschikken over bijzondere fysieke capaciteiten als een wezenlijk en bepalend beroepsvereiste in de zin van dat voorschrift kan worden beschouwd voor de uitoefening van het beroep van verkeerspiloot en het door die maatregel nagestreefde doel om de veiligheid van het luchtverkeer te verzekeren een legitiem doel in de zin van artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78 vormt, is het vaststellen van de leeftijdsgrens vanaf welke wordt aangenomen dat verkeerspiloten niet langer over de fysieke capaciteiten beschikken om hun beroepsactiviteit uit te oefenen op 60 jaar in dergelijke omstandigheden en gelet op de nationale en internationale voorschriften een onevenredig vereiste in de zin van dit artikel. Tot slot heeft het Hof verklaard dat artikel 6, lid 1, eerste alinea, van richtlijn 2000/78 aldus moet worden uitgelegd dat de veiligheid van het luchtverkeer geen legitiem doel in de zin van die bepaling is. Hoewel de in artikel 6, lid 1, eerste alinea, van die richtlijn opgesomde lijst van legitieme doelstellingen niet exhaustief is, zijn de doelstellingen die als legitiem in de zin van dit voorschrift kunnen worden aangemerkt en bijgevolg rechtvaardigen dat wordt afgeweken van het principiële verbod van discriminatie op grond van leeftijd, doelstellingen van sociaal beleid, zoals die in verband met het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt of de beroepsopleiding.

⁷² Zie voorgaande voetnoot.

Het Hof heeft richtlijn 2000/78⁷³ opnieuw uitgelegd, dit keer naar aanleiding van een andere discriminatie, in de zaak *Römer* (arrest van 10 mei 2011, C-147/08). Die zaak ging over een situatie van discriminatie op grond van seksuele geaardheid, met betrekking tot het bedrag van een aanvullend ouderdomspensioen. Wat de materiële werkingssfeer van die richtlijn betreft was het Hof om te beginnen van oordeel dat richtlijn 2000/78 aldus moet worden uitgelegd dat aanvullende ouderdomspensioenen zoals die welke een overheidswerkgever aan zijn voormalige werknemers en hun nabestaanden uitkeert uit hoofde van de nationale wettelijke bepalingen, die beloningen in de zin van artikel 157 VWEU zijn, niet op grond van artikel 3, lid 3, van deze richtlijn en evenmin op grond van punt 22 van de considerans ervan buiten de materiële werkingssfeer van voornoemde richtlijn vallen. Vervolgens heeft het Hof verklaard dat de gecombineerde bepalingen van de artikelen 1, 2 en 3, lid 1, sub c, van richtlijn 2000/78 in de weg staan aan een nationale bepaling op grond waarvan een persoon die een levenspartnerschap is aangegaan, een aanvullend ouderdomspensioen ontvangt dat lager is dan dat van een gehuwd persoon die niet duurzaam gescheiden leeft, indien in de betrokken lidstaat het huwelijk is voorbehouden aan personen van verschillend geslacht, terwijl daarnaast een levenspartnerschap bestaat, dat is voorbehouden aan personen van hetzelfde geslacht, en indien er een directe discriminatie is op grond van de seksuele geaardheid doordat bedoelde levenspartner zich naar nationaal recht in een situatie bevindt die, wat bedoeld pensioen betreft, juridisch en feitelijk vergelijkbaar is met die van een gehuwd persoon. De beoordeling van de vergelijkbaarheid behoort tot de bevoegdheid van de nationale rechter en moet worden toegespitst op de respectieve rechten en verplichtingen van gehuwden en personen die een levenspartnerschap hebben gesloten, zoals deze zijn geregeld in het kader van de desbetreffende instituten, die, gelet op het voorwerp en de voorwaarden voor de toekenning van de betrokken prestatie, relevant zijn. Tot slot heeft het Hof gepreciseerd dat in het geval dat een dergelijke nationale bepaling een discriminatie in de zin van artikel 2 van richtlijn 2000/78 vormt, een door deze bepaling getroffen particulier pas vanaf het verstrijken van de termijn voor de omzetting van deze richtlijn aanspraak kan maken op een gelijke behandeling, zonder dat hoeft te worden gewacht totdat die bepaling door de nationale wetgever in overeenstemming met het Unierecht is gebracht.

In de zaak *KHS* (arrest van 22 november 2011, C-214/10) heeft het Hof geoordeeld dat artikel 7, lid 1, van richtlijn 2003/88⁷⁴ niet in de weg staat aan nationale bepalingen of gebruiken, zoals collectieve arbeidsovereenkomsten, die de cumulatie van rechten op jaarlijkse vakantie met behoud van loon van een gedurende meerdere opeenvolgende referentieperioden arbeidsongeschikte werknemer beperken door middel van een overdrachtsperiode van vijftien maanden bij het verstrijken waarvan het recht op dergelijke vakantie vervalt. Een dergelijke onbeperkte cumulatie beantwoordt namelijk niet meer aan het doel zelf van het recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon. Dat doel is tweeledig, te weten de werknemer in staat stellen uit te rusten van zijn arbeid en over een periode van ontspanning en vrije tijd te beschikken. Het positieve effect van de jaarlijkse vakantie met behoud van loon op de veiligheid en de gezondheid van de werknemer doet zich ten volle gevoelen wanneer deze vakantie in het daartoe voorziene jaar, te weten het lopende jaar, wordt genomen, maar deze rusttijd boet niet aan belang in wanneer hij in een volgende periode wordt genomen. Wanneer de overdracht een bepaalde tijdsgrens overschrijdt, heeft de jaarlijkse vakantie echter geen positief effect meer voor de werknemer als tijd om uit te rusten, en behoudt zij enkel haar eigenschap als periode van ontspanning en vrije tijd. Gelet op het doel van het recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon, kan een werknemer die gedurende meerdere opeenvolgende jaren arbeidsongeschikt is bijgevolg geen recht hebben op het onbeperkt cumuleren van tijdens die periode verworven rechten op jaarlijkse vakantie met behoud van loon. In deze context heeft het

⁷³ Zie voetnoot 71.

⁷⁴ Richtlijn 2003/88/EG van het Europees Parlement en de Raad van 4 november 2003 betreffende een aantal aspecten van de organisatie van de arbeidstijd (PB L 299, blz. 9).

Hof geoordeeld dat teneinde het recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon, dat de bescherming van de werknemer beoogt, te eerbiedigen, elke overdrachtsperiode rekening moet houden met de specifieke omstandigheden waarin de werknemer die gedurende meerdere opeenvolgende referentieperioden arbeidsongeschikt is, zich bevindt. Aldus moet die overdrachtsperiode met name de duur van de referentieperiode waarvoor zij wordt toegekend, wezenlijk overschrijden. Volgens het Hof kan dus redelijkerwijs worden gesteld dat een overdrachtsperiode van vijftien maanden niet voorbijgaat aan het doel van het recht op jaarlijkse vakantie met behoud van loon, daar zij verzekert dat dit recht zijn positief effect voor de werknemer als tijd om uit te rusten behoudt.

In de zaak *Scattolon* (arrest van 6 september 2011, C-108/10) heeft het Hof de omvang van de bescherming van de rechten van werknemers die zijn overgenomen door een nieuwe werkgever, nader toegelicht. Het Hof heeft om te beginnen geoordeeld dat de overname door een overheidsorgaan van een lidstaat van het door een ander overheidsorgaan tewerkgestelde personeel dat belast is met het verstrekken van nevendiensten aan scholen, met name taken van onderhoud en administratieve bijstand, een overgang van een onderneming is die onder richtlijn 77/187⁷⁵ valt, indien dat personeel bestaat uit een gestructureerd geheel van personeelsleden die op grond van het interne recht van deze lidstaat als werknemers zijn beschermd. Het Hof heeft vervolgens geoordeeld dat wanneer een overgang in de zin van richtlijn 77/187 tot gevolg heeft dat op de overgedragen werknemers onmiddellijk de bij de verkrijger van kracht zijnde collectieve arbeidsovereenkomst toepasselijk wordt, en wanneer de in deze overeenkomst voorziene voorwaarden voor beloning met name gekoppeld zijn aan de anciënniteit, artikel 3 van die richtlijn zich ertegen verzet dat de overgedragen werknemers een wezenlijk salarisverlies ondergaan in vergelijking met hun situatie onmiddellijk voorafgaand aan de overgang, doordat bij de bepaling van hun aanvangssalaris bij de verkrijger geen rekening wordt gehouden met hun bij de vervreemder verworven anciënniteit, die gelijkwaardig is met die welke werknemers in dienst van de verkrijger hebben verworven. Het staat aan de nationale rechter om na te gaan of bij die overgang een dergelijk salarisverlies is geleden.

In de zaak *Van Ardennen* (arrest van 17 november 2011, C-435/10) heeft het Hof de omvang van de bescherming van de werknemers bij insolventie van de werkgever verduidelijkt. Het heeft geoordeeld dat de artikelen 3 en 4 van richtlijn 80/987⁷⁶ zich verzetten tegen een nationale regeling die werknemers, in geval van insolventie van hun werkgever, voor het volledig geldend maken van hun recht op honorering van onvervulde loonaanspraken die onbetwist zijn en door de nationale regeling worden erkend, verplicht om zich als werkzoekende te laten registreren. De lidstaten mogen namelijk slechts bij wijze van uitzondering krachtens artikel 4 van richtlijn 80/987 de in artikel 3 van deze richtlijn voorziene betalingsverplichting beperken. Dit artikel 4 moet eng worden uitgelegd en in overeenstemming met het sociale doel ervan, dat erin bestaat alle werknemers een minimum aan bescherming te verzekeren. Daartoe worden de gevallen waarin de betalingsverplichting van de waarborgfondsen mag worden beperkt, in richtlijn 80/987 limitatief opgesomd en dienen de betrokken bepalingen, aangezien het om uitzonderingen gaat en gelet op het doel van deze richtlijn, eng te worden uitgelegd. In deze optiek zou het met het doel van deze richtlijn in strijd zijn wanneer zij, in het bijzonder de artikelen 3 en 4 ervan, aldus werd uitgelegd dat de te honoreren onbetwiste en door de nationale regeling erkende loonaanspraken van een werknemer forfaitair en automatisch worden verlaagd op grond dat hij niet heeft voldaan aan de verplichting om zich binnen een

⁷⁵ Richtlijn 77/187/EEG van de Raad van 14 februari 1977 inzake de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten betreffende het behoud van de rechten van de werknemers bij overgang van ondernemingen, vestigingen of onderdelen daarvan (PB L 61, blz. 26).

⁷⁶ Richtlijn 80/987/EEG van de Raad van 20 oktober 1980 betreffende de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten inzake de bescherming van de werknemers bij insolventie van de werkgever (PB L 283, blz. 23), zoals gewijzigd bij richtlijn 2002/74/EG van het Europees Parlement en de Raad van 23 september 2002 (PB L 270, blz. 10).

bepaalde termijn als werkzoekende te laten registreren, zodat die werknemer niet in aanmerking komt voor de waarborg voor het loonverlies dat hij in de referentieperiode daadwerkelijk heeft geleden.

Milieu

Bij de uitvoering van het milieubeschermingsbeleid dat de Europese Unie resoluut voert, zijn een aantal vragen gerezen die het Hof diende te beantwoorden.

In de zaken *Stichting Natuur en Milieu e.a.* (arrest van 26 mei 2011, gevoegde zaken C-165/09–C-167/09) heeft het Hof zich uitgesproken over de uitlegging van richtlijn 2008/4⁷⁷, die de beginselen vaststelt met betrekking tot de procedures en de voorwaarden voor het verlenen van vergunningen voor de oprichting en exploitatie van grote industriële installaties, en van richtlijn 2001/81⁷⁸, die een regeling van nationale emissieplafonds voor bepaalde verontreinigende stoffen invoert. Het Hof was van oordeel dat de lidstaten bij de verlening van een milieuvergunning voor de oprichting en exploitatie van een industriële installatie niet verplicht zijn om de nationale emissieplafonds voor SO₂ en NO_x vastgesteld in richtlijn 2001/81 tot de voorwaarden voor de verlening daarvan te rekenen. Zij moeten zich echter houden aan de uit die richtlijn voortvloeiende verplichting om de emissies van met name die verontreinigende stoffen te beperken tot hoeveelheden die uiterlijk eind 2010 niet groter zijn dan de in bijlage I bij die richtlijn aangegeven plafonds. Gedurende de overgangsperiode van 27 november 2002 tot en met 31 december 2010 dienden de lidstaten zich te onthouden van maatregelen die de verwezenlijking van het voorgeschreven resultaat ernstig in gevaar zouden brengen⁷⁹. Het Hof heeft de lidstaten echter de mogelijkheid geboden om gedurende die periode een specifieke maatregel inzake één bron van SO₂ en NO_x vast te stellen, nu het van oordeel was dat deze maatregel de verwezenlijking van het voorgeschreven resultaat niet ernstig in gevaar zou brengen. Volgens het Hof verplichtte richtlijn 2001/81 als zodanig de lidstaten gedurende die periode niet om de verlening van een milieuvergunning voor de oprichting en exploitatie van een industriële installatie te weigeren of te beperken, en evenmin om specifieke compenserende maatregelen vast te stellen telkens wanneer een dergelijke vergunning wordt afgegeven, ook niet bij overschrijding of dreigende overschrijding van de nationale emissieplafonds voor SO₂ en NO_x. Tot slot heeft het Hof geoordeeld dat artikel 4 van richtlijn 2001/81 niet onvoorwaardelijk en onvoldoende nauwkeurig is om vóór 31 december 2010 door particulieren voor de nationale rechterlijke instanties te kunnen worden ingeroepen. Artikel 6 kent de rechtstreeks getroffen particulieren daarentegen rechten toe die voor de nationale rechterlijke instanties kunnen worden ingeroepen om te vorderen dat de lidstaten gedurende de overgangsperiode passende en samenhangende beleidsopties en maatregelen vaststellen of plannen, die geschikt zijn om de emissies van de bedoelde verontreinigende stoffen te beperken, zodat aan de nationale plafonds van bijlage I bij die richtlijn wordt voldaan. Particulieren kunnen ook vorderen dat de lidstaten de daartoe opgestelde programma's ter beschikking van het publiek en de relevante organisaties stellen door middel van heldere, begrijpelijke en gemakkelijk toegankelijke informatie.

⁷⁷ Richtlijn 2008/1/EG van het Europees Parlement en de Raad van 15 januari 2008 inzake geïntegreerde preventie en bestrijding van verontreiniging (PB L 24, blz. 8).

⁷⁸ Richtlijn 2001/81/EG van het Europees Parlement en de Raad van 23 oktober 2001 inzake nationale emissieplafonds voor bepaalde luchtverontreinigende stoffen (PB L 309, blz. 22).

⁷⁹ Artikelen 4, lid 3, VWEU en 288, lid 3, VWEU. Richtlijn 2001/81/EG, zie voetnoot 78.

Het Hof was in de zaak *The Air Transport Association of America e.a.* (arrest van 21 december 2011, C-366/10) van oordeel dat richtlijn 2008/101⁸⁰ moet worden uitgelegd tegen de achtergrond van de relevante regels van het internationale zeerecht en luchtrecht. De regeling van de Unie kan op een exploitant van een luchtvaartuig worden toegepast wanneer diens luchtvaartuig zich op het grondgebied van een van de lidstaten, in het bijzonder op een op dat grondgebied gelegen luchtvaartterrein bevindt. In dit verband gaat richtlijn 2008/101, door te voorzien in een criterium voor de toepasselijkheid van richtlijn 2008/101 op de exploitanten van in een lidstaat of in een derde staat geregistreerde luchtvaartuigen dat is gebaseerd op de omstandigheid dat die luchtvaartuigen een vlucht vanaf of naar een op het grondgebied van een van de lidstaten gelegen luchtvaartterrein uitvoeren, niet voorbij aan het territorialiteitsbeginsel en ook niet aan de soevereiniteit van de derde staten van waaruit of waarnaar die vluchten worden uitgevoerd, wanneer die luchtvaartuigen zich feitelijk op het grondgebied van een van de lidstaten van de Unie bevinden en uit dien hoofde onder de volle rechtsbevoegdheid van de Unie vallen. Het Hof heeft vervolgens gepreciseerd dat de Uniewetgever er in beginsel voor kan opteren om de uitoefening van een commerciële activiteit op zijn grondgebied, in het onderhavige geval luchtvervoer, slechts toe te staan op voorwaarde dat de marktdeelnemers zich houden aan de door de Unie vastgestelde criteria, die erop gericht zijn de doelstellingen te bereiken die de Unie zich ter zake van milieubescherming heeft gesteld, met name wanneer deze doelstellingen voortvloeien uit een internationale overeenkomst die de Unie heeft goedgekeurd, zoals het Raamverdrag⁸¹ en het Protocol van Kyoto. Het Hof redeneert aldus dat de omstandigheid dat in het kader van de toepassing van de milieuregeling van de Unie bepaalde elementen die bijdragen tot de vervuiling van de lucht, de zee of het landterritorium van de lidstaten, hun oorsprong vinden in een gebeurtenis die zich ten dele buiten het grondgebied van de lidstaten afspeelt, uit het oogpunt van de beginselen van het internationale gewoonterecht niet in de weg staat aan de volle toepassing van het Unierecht op dat grondgebied.

In de zaak *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, Landesverband Nordrhein-Westfalen* (arrest van 12 mei 2011, C-115/09) was het Hof van oordeel dat artikel 10 bis van richtlijn 85/337⁸² zich verzet tegen een regeling die een niet-gouvernementele organisatie die zich voor milieubescherming inzet zoals bedoeld in artikel 1, lid 2, van die richtlijn, de mogelijkheid ontzegt om zich in het kader van een beroep tegen een beslissing tot verlening van een vergunning voor projecten die aanzienlijke gevolgen voor het milieu kunnen hebben in de zin van artikel 1, lid 1, van deze richtlijn, voor de rechter te beroepen op schending van een uit het Unierecht voortvloeiend voorschrift van milieubescherming, op grond dat het voorschrift alleen de belangen van het algemene publiek beschermt en niet die van individuele personen.

In de zaken *Boxus e.a.* (arrest van 18 oktober 2011, gevoegde zaken C-128/09–C-131/09, C-134/09 en C-135/09) heeft het Hof geoordeeld dat artikel 1, lid 5, van richtlijn 85/337⁸³ aldus moet worden uitgelegd dat van de werkingssfeer van deze richtlijn enkel projecten zijn uitgesloten die in detail worden aangenomen via een specifieke wet, zodat de met deze richtlijn nagestreefde doelen via de wetgevingsprocedure zijn bereikt. Het staat aan de nationale rechter om, rekening houdend met zowel de inhoud van de vastgestelde wet als de volledige wetgevingsprocedure die tot de vaststelling ervan

⁸⁰ Richtlijn 2008/101/EG van het Europees Parlement en de Raad van 19 november 2008 tot wijziging van richtlijn 2003/87/EG teneinde ook luchtvaartactiviteiten op te nemen in de regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten in de Gemeenschap (PB 2009, L 8, blz. 3).

⁸¹ Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake klimaatverandering, ondertekend te New York op 9 mei 1992.

⁸² Richtlijn 85/337/EEG van de Raad van 27 juni 1985 betreffende de milieueffectbeoordeling van bepaalde openbare en particuliere projecten (PB L 175, blz. 40), zoals gewijzigd bij richtlijn 2003/35/EG van het Europees Parlement en de Raad van 26 mei 2003 (PB L 156, blz. 17).

⁸³ Zie voorgaande voetnoot.

heeft geleid, na te gaan of aan deze twee voorwaarden is voldaan. In dit verband kan een wet die een reeds bestaande bestuurshandeling zuiver en eenvoudig ratificeert, en daarbij louter gewag maakt van dringende redenen van algemeen belang zonder dat eerst een wetgevingsprocedure ten gronde is gevoerd om aan die voorwaarden te voldoen, niet als een specifieke wet in de zin van deze bepaling worden aangemerkt en volstaat een dergelijke wet dus niet om een project van de werkingssfeer van richtlijn 85/337 uit te sluiten. Bij de uitlegging van artikel 9, lid 2, van het Verdrag van Aarhus⁸⁴ en artikel 10 bis van richtlijn 85/337 heeft het Hof verklaard dat wanneer een binnen de werkingssfeer van deze bepalingen vallend project bij wet wordt vastgesteld, de toetsing van de naleving van de voorwaarden van artikel 1, lid 5, van deze richtlijn moet kunnen worden voorgelegd aan een rechterlijke instantie of een bij wet ingesteld onafhankelijk en onpartijdig orgaan. Het Hof heeft er ook aan herinnerd dat wanneer tegen een dergelijke wet geen beroep mogelijk is, elke op grond van haar bevoegdheid aangezochte nationale rechterlijke instantie die toetsing dient te verrichten en in voorkomend geval die wet buiten toepassing moet laten.

Visa, asiel en immigratie

De nationale rechters, die belast zijn met het toezicht op het optreden van de lidstaten op dit bijzonder gevoelig liggend gebied, hebben het Hof herhaaldelijk prejudiciële vragen gesteld met het oog op een verduidelijking van de eisen van het Unierecht ter zake van de behandeling van onderdanen van derde landen die op het grondgebied van de Unie willen verblijven.

In de zaak *El Dridi* (arrest van 28 april 2011, C-61/11 PPU) was het Hof gevraagd of richtlijn 2008/115⁸⁵, in het bijzonder de artikelen 15 en 16 ervan, aldus moet worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling krachtens welke aan een illegaal verblijvende vreemdeling een gevangenisstraf wordt opgelegd op de enkele grond dat die persoon, in strijd met een bevel om het nationale grondgebied binnen een bepaalde termijn te verlaten, zonder geldige reden zijn verblijf op dat grondgebied voortzet. Het Hof, dat de zaak op verzoek van de verwijzende rechter volgens de prejudiciële spoedprocedure heeft behandeld, heeft de vraag bevestigend beantwoord omdat een dergelijke straf, met name vanwege de voorwaarden en de wijze van uitvoering ervan, de verwezenlijking van de met deze richtlijn nagestreefde doelstelling, te weten de invoering van een doeltreffend beleid van verwijdering en terugkeer van illegaal verblijvende onderdanen van derde landen, in gevaar kan brengen.

Ook de zaak *Achughbabian* (arrest van 6 december 2011, C-329/11) betreft de uitlegging van richtlijn 2008/115⁸⁶ in verband met een nationale regel die strafsancities voorschrijft. Meer bepaald was het Hof gevraagd of richtlijn 2008/115 zich, gelet op de werkingssfeer ervan, verzet tegen een nationale regeling krachtens welke aan een onderdaan van een derde land een gevangenisstraf wordt opgelegd op de enkele grond dat hij illegaal het nationale grondgebied is binnengekomen en aldaar illegaal verblijft. In de eerste plaats heeft het Hof vastgesteld dat richtlijn 2008/115 enkel betrekking heeft op de vaststelling van terugkeerbesluiten voor illegaal in een lidstaat verblijvende onderdanen van derde landen en op de uitvoering van die besluiten. Zij heeft dus niet tot doel alle nationale voorschriften inzake het verblijf van vreemdelingen te harmoniseren. Volgens het Hof verzet deze richtlijn

⁸⁴ Verdrag betreffende toegang tot informatie, inspraak bij besluitvorming en toegang tot de rechter inzake milieuaangelegenheden, dat namens de Europese Gemeenschap is goedgekeurd bij besluit 2005/370/EG van de Raad van 17 februari 2005 (PB L 124, blz. 1).

⁸⁵ Richtlijn 2008/115/EG van het Europees Parlement en de Raad van 16 december 2008 over gemeenschappelijke normen en procedures in de lidstaten voor de terugkeer van onderdanen van derde landen die illegaal op hun grondgebied verblijven (PB L 348, blz. 98).

⁸⁶ Zie voorgaande voetnoot.

zich er bijgevolg niet tegen dat illegaal verblijf in het recht van een lidstaat wordt aangemerkt als een strafbaar feit en dat daarop strafsancities worden gesteld om een dergelijke inbreuk op de nationale verblijfsvoorschriften tegen te gaan en te bestraffen. Zij verzet zich evenmin tegen detentie teneinde te bepalen of het verblijf van een onderdaan van een derde land al dan niet legaal is.

In de tweede plaats heeft het Hof geoordeeld dat richtlijn 2008/115 aldus moet worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een regeling van een lidstaat waarbij illegaal verblijf wordt tegengegaan met strafsancities voorzover die regeling toestaat dat een gevangenisstraf wordt opgelegd aan een onderdaan van een derde land die weliswaar illegaal op het grondgebied van die lidstaat verblijft en niet bereid is dat grondgebied vrijwillig te verlaten, maar op wie niet de in artikel 8 van deze richtlijn bedoelde dwangmaatregelen zijn toegepast en voor wie, in geval van bewaring met het oog op de voorbereiding en de uitvoering van zijn verwijdering, de maximale duur van die bewaring nog niet is verstreken. Het Hof heeft vervolgens gepreciseerd dat die richtlijn zich daarentegen niet verzet tegen een dergelijke regeling voorzover deze toestaat dat een gevangenisstraf wordt opgelegd aan een onderdaan van een derde land op wie de bij die richtlijn ingestelde terugkeerprocedure is toegepast en die, zonder geldige reden om niet terug te keren, illegaal op dat grondgebied verblijft. Hoewel de door richtlijn 2008/115 gebonden lidstaten aan illegaal verblijvende onderdanen van derde landen geen gevangenisstraf mogen opleggen in situaties waarin deze personen krachtens de bij deze richtlijn ingestelde gemeenschappelijke normen en procedures moeten worden verwijderd, en zij, met het oog op de voorbereiding en de uitvoering van die verwijdering, hoogstens in bewaring kunnen worden gesteld, sluit dat immers niet de bevoegdheid uit van de lidstaten om — eventueel strafrechtelijke — bepalingen vast te stellen of te handhaven die, met inachtneming van de beginselen van die richtlijn en de doelstelling ervan, de situatie regelen waarin dwangmaatregelen niet hebben kunnen leiden tot verwijdering van een illegaal verblijvende onderdaan van een derde land.

De zaak *Samba Diouf* (arrest van 28 juli 2011, C-69/10) betrof een onderdaan van een derde land wiens bij de instanties van een lidstaat ingediend verzoek om internationale bescherming na een versnelde procedure was afgewezen. Hij had daarop beroep ingesteld, waarbij hij met name de nietigverklaring van de afwijzende beslissing vorderde voorzover de nationale instanties daarbij hadden beslist om volgens een versnelde procedure over de gegrondheid van zijn verzoek te beslissen, en de herziening dan wel de nietigverklaring van die beslissing vorderde voor zover hem daarbij internationale bescherming was geweigerd. Bij het onderzoek van de ontvankelijkheid van het beroep tot nietigverklaring van de beslissing van de nationale instanties om volgens een versnelde procedure te beslissen, overwoog de nationale rechter dat de toepassing van de nationale wetgeving, die bepaalt dat een dergelijke beslissing niet vatbaar is voor beroep, vragen deed rijzen over de uitlegging van artikel 39 van richtlijn 2005/85 betreffende minimumnormen voor de procedures in de lidstaten voor de toekenning of intrekking van de vluchtelingenstatus⁸⁷, in samenhang met de toepassing van het algemeen beginsel van het recht op een effectief rechtsmiddel. Het Hof heeft in het kader van de prejudiciële verwijzing geoordeeld dat artikel 39 van die richtlijn en het beginsel van effectieve rechterlijke bescherming aldus moeten worden uitgelegd dat zij zich niet verzetten tegen een nationale regeling op grond waarvan de beslissing van de bevoegde nationale instantie om een asielverzoek volgens een versnelde procedure te behandelen, niet voor enig afzonderlijk beroep vatbaar is wanneer de redenen op grond waarvan die instantie heeft beslist om de gegrondheid van het betrokken verzoek volgens een dergelijke procedure te behandelen, werkelijk aan een rechterlijke toetsing kunnen worden onderworpen in het kader van het beroep dat kan worden ingesteld tegen de beslissing tot definitieve afwijzing, hetgeen door de nationale rechter moet worden beoordeeld. Volgens het Hof is de beslissing aangaande de toe te passen procedure voor de behandeling van

⁸⁷ Richtlijn 2005/85/EG van de Raad van 1 december 2005 betreffende minimumnormen voor de procedures in de lidstaten voor de toekenning of intrekking van de vluchtelingenstatus (PB L 326, blz. 13).

het asielverzoek, afzonderlijk beschouwd en onafhankelijk van de eindbeslissing tot aanvaarding of afwijzing van dat verzoek, immers een voorbereidende handeling van de eindbeslissing over het verzoek. In die omstandigheden vormt het ontbreken van een rechtsmiddel in die fase van de procedure geen schending van het recht op een effectief rechtsmiddel, op voorwaarde evenwel dat de wettigheid van de eindbeslissing die volgens een versnelde procedure is genomen, en met name de redenen op grond waarvan de bevoegde instantie het asielverzoek als ongegrond heeft afgewezen, door de nationale rechter grondig kunnen worden getoetst in het kader van het beroep tegen de beslissing tot afwijzing van het bedoelde verzoek. Het Hof preciseert evenwel dat het niet om een effectief rechtsmiddel gaat indien, wegens de onmogelijkheid om beroep in te stellen tegen de beslissing van de bevoegde instantie om een asielverzoek volgens een versnelde procedure te behandelen, de redenen op grond waarvan deze instantie heeft beslist om volgens een dergelijke procedure over de gegrondheid van het verzoek te beslissen, niet kunnen worden getoetst, wanneer deze redenen dezelfde zijn als die op grond waarvan het verzoek is afgewezen. Een dergelijke situatie zou een wettigheidstoetsing van de beslissing, zowel van de feiten als van de rechtsvragen, onmogelijk maken. Bijgevolg is het van belang dat achteraf bij de nationale rechter daadwerkelijk kan worden opgekomen tegen dergelijke redenen en dat deze rechter ze kan onderzoeken in het kader van het beroep dat tegen de eindbeslissing die de asielprocedure afsluit, kan worden ingesteld.

Nog steeds op het gebied van het asielrecht is het Hof in de zaken *NS* (arrest van 21 december 2011, gevoegde zaken C-411/10 en C-493/10) gevraagd of de lidstaten asielzoekers kunnen overdragen aan andere lidstaten wanneer het risico bestaat dat de rechten die het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie deze asielzoekers waarborgt, ernstig worden aangetast. Daartoe heeft het Hof de artikelen 1, 4, 18 en 47 van het Handvest van de grondrechten en artikel 3 van verordening nr. 343/2003⁸⁸ uitgelegd.

Eerst heeft het Hof artikel 4 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie aldus uitgelegd dat de lidstaten, daaronder begrepen de nationale rechterlijke instanties, een asielzoeker niet aan de verantwoordelijke lidstaat in de zin van verordening nr. 343/2003 mogen overdragen wanneer zij niet onkundig kunnen zijn van het feit dat de tekortkomingen in het systeem van de asielprocedure en de opvangvoorzieningen voor asielzoekers in deze lidstaat ernstige, op feiten berustende gronden vormen om aan te nemen dat de asielzoeker een reëel risico zal lopen op onmenselijke en vernederende behandelingen in de zin van deze bepaling. Volgens het Hof staat het Unierecht dan ook in de weg aan de toepassing van een onweerlegbaar vermoeden dat de op basis van artikel 3, lid 1, van verordening nr. 343/2003 verantwoordelijke lidstaat de grondrechten van de Europese Unie eerbiedigt, wat niet wordt tegengesproken door de artikelen 1, 18 en 47 van het Handvest van de grondrechten.

Vervolgens heeft het Hof gepreciseerd dat onder voorbehoud van de door artikel 3, lid 2, van verordening nr. 343/2003 geboden mogelijkheid om het verzoek zelf te behandelen, wanneer een asielzoeker niet kan worden overgedragen aan een andere lidstaat van de Unie en deze staat op basis van de criteria van hoofdstuk III van deze verordening de verantwoordelijke lidstaat is, de lidstaat die de asielzoeker diende over te dragen het onderzoek van de criteria van dit hoofdstuk dient voort te zetten, teneinde na te gaan of aan de hand van een van de verdere criteria kan worden vastgesteld dat een andere lidstaat verantwoordelijk is om het asielverzoek te behandelen. Volgens het Hof is het echter van belang dat de lidstaat waar de asielzoeker zich bevindt, erop toeziet dat hij een situatie waarin de grondrechten van de asielzoeker worden geschonden, niet erger maakt door de

⁸⁸ Verordening (EG) nr. 343/2003 van de Raad van 18 februari 2003 tot vaststelling van de criteria en instrumenten om te bepalen welke lidstaat verantwoordelijk is voor de behandeling van een asielverzoek dat door een onderdaan van een derde land bij een van de lidstaten wordt ingediend (PB L 50, blz. 1).

procedure om de verantwoordelijke lidstaat te bepalen, onredelijk lang te laten duren. Zo nodig dient hij het verzoek zelf te behandelen overeenkomstig artikel 3, lid 2, van verordening nr. 343/2003. De artikelen 1, 18 en 47 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie leiden niet tot een ander antwoord.

Justitiële samenwerking in civiele zaken en internationaal privaatrecht

In 2011 heeft het Hof diverse arresten over verordening nr. 44/2001⁸⁹ gewezen. Twee ervan verdienen bijzondere aandacht.

Het eerste arrest, *BVG* (arrest van 12 mei 2011, C-144/10), betrof de werkingssfeer van artikel 22, punt 2, van verordening nr. 44/2001, dat bepaalt dat „[o]ngeacht de woonplaats [...] bij uitsluiting bevoegd [zijn] [...] voor de geldigheid, de nietigheid of de ontbinding van vennootschappen of rechtspersonen met plaats van vestiging in een lidstaat, dan wel van de besluiten van hun organen: de gerechten van die lidstaat”. Volgens het Hof is deze regel van exclusieve bevoegdheid niet van toepassing op een geschil in het kader waarvan een vennootschap aanvoert dat een overeenkomst haar niet kan worden tegengeworpen omdat een besluit van haar organen dat tot het sluiten van die overeenkomst heeft geleid, ongeldig is wegens schending van haar statuten. Elke vraag betreffende de geldigheid van een door de vennootschappelijke organen van een van de partijen genomen besluit om een overeenkomst te sluiten, moet namelijk als ondergeschikt worden beschouwd in kader van een geschil uit overeenkomst. Het voorwerp van een dergelijk geschil uit overeenkomst heeft niet noodzakelijk een bijzonder nauwe band met de gerechten van de plaats van vestiging van de partij die de ongeldigheid van een besluit van haar eigen organen aanvoert. Het zou dus met een goede rechtsbedeling in strijd zijn om dergelijke geschillen te onderwerpen aan de exclusieve bevoegdheid van de gerechten van de lidstaat van vestiging van een van de vennootschappen die de overeenkomst hebben gesloten.

In het tweede arrest, in de zaken *eDate Advertising e.a.* (arrest van 25 oktober 2011, gevoegde zaken C-509/09 en C-161/10), heeft het Hof verduidelijkt hoe de in artikel 5, punt 3, van verordening nr. 44/2001 gebruikte uitdrukking „plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan of zich kan voordoen” moet worden uitgelegd in geval van een beweerde schending van de persoonlijkheidsrechten door op een website geplaatste content. Het Hof herinnert er eerst aan dat die uitdrukking zowel doelt op de plaats van de veroorzakende gebeurtenis als op de plaats waar de schade is ingetreden. Het stelt vervolgens vast dat de publicatie van een content op het internet zich van de tot een bepaald gebied beperkte verspreiding van een drukwerk onderscheidt, doordat de content door een onbepaald aantal internetgebruikers overal ter wereld onmiddellijk kan worden ingezien. De universele verspreiding kan dus tot ernstigere aantastingen van de persoonlijkheidsrechten leiden en de bepaling van de plaats waar de uit deze aantastingen voortvloeiende schade is ingetreden uiterst moeilijk maken. Het Hof leidt daar dan ook uit af dat de moeilijkheden om het criterium van het intreden van schade die wordt veroorzaakt door de verspreiding van informatie toe te passen, meebrengen dat dit aanknopingscriterium moet worden aangepast. Aangezien de impact van een op het internet geplaatste content voor de persoonlijkheidsrechten van een persoon het best kan worden beoordeeld door het gerecht van de plaats waar het beweerde slachtoffer het centrum van zijn belangen heeft, wijst het Hof dat gerecht aan als gerecht dat bevoegd is voor de volledige op het grondgebied van de Europese Unie veroorzaakte schade. In die context preciseert het Hof dat de plaats waar een persoon het centrum van zijn belangen heeft meestal zijn gewone verblijfplaats is. Het Hof voegt daaraan toe dat deze persoon bovendien een vordering tot vergoeding

⁸⁹ Verordening (EG) nr. 44/2001 van de Raad van 22 december 2000 betreffende de rechterlijke bevoegdheid, de erkenning en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (PB 2001, L 12, blz. 1).

van de volledige schade kan indienen bij de gerechten van de lidstaat waar de uitgever van de op het internet geplaatste content gevestigd is. In plaats van een vordering tot vergoeding van de volledige schade kan die persoon ook een vordering indienen bij de gerechten van elke lidstaat op het grondgebied waarvan een op het internet geplaatste content toegankelijk is of is geweest. Deze gerechten kunnen enkel kennisnemen van vorderingen betreffende schade die is veroorzaakt op het grondgebied van de lidstaat van het aangezochte gerecht.

In hetzelfde arrest heeft het Hof zich ook uitgesproken over de methodologische strekking van artikel 3 van richtlijn 2000/31⁹⁰. Volgens het Hof verlangt dit artikel weliswaar geen omzetting in de vorm van een specifieke conflictregel, maar moeten de lidstaten, behoudens de volgens de voorwaarden van artikel 3, lid 4, van deze richtlijn toegestane afwijkingen, op het gecoördineerde gebied verzekeren dat de verlener van een dienst van de elektronische handel niet wordt onderworpen aan strengere eisen dan die voorzien in het in de lidstaat van vestiging van die dienstverlener toepasselijke materiële recht.

In de zaak *Koelzsch* (arrest van 15 maart 2011, C-29/10) is het Hof overigens voor het eerst verzocht om uitlegging van artikel 6 van het Verdrag van Rome van 19 juni 1980 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst⁹¹, betreffende individuele arbeidsovereenkomsten, in het kader van een internationaal geschil dat was ontstaan naar aanleiding van de opzegging van de arbeidsovereenkomst van een vrachtwagenchauffeur. Volgens artikel 6, lid 1, van dat verdrag „kan de rechtskeuze van partijen in een arbeidsovereenkomst er niet toe leiden dat de werknemer de bescherming verliest welke hij geniet op grond van de dwingende bepalingen van het recht dat ingevolge het tweede lid van het onderhavige artikel bij gebreke van een rechtskeuze op hem van toepassing zou zijn”. Het Hof diende in deze zaak het aanknopingscriterium van artikel 6, lid 2, sub a, van het Verdrag van Rome uit te leggen. Het heeft geoordeeld dat die bepaling aldus moet worden uitgelegd dat in het geval waarin de werknemer zijn werkzaamheden in meer dan één verdragsluitende staat verricht, het land waar de werknemer ter uitvoering van de overeenkomst gewoonlijk zijn arbeid verricht in die zin van deze bepaling, dat is waar of van waaruit de werknemer, rekening houdend met alle elementen die deze werkzaamheid kenmerken, het belangrijkste deel van zijn verplichtingen jegens zijn werkgever vervult. Het in die bepaling vervatte criterium dient namelijk ook te worden toegepast in een geval waarin de werknemer zijn werkzaamheden in meer dan één verdragsluitende staat verricht, wanneer het voor de aangezochte rechter mogelijk is te bepalen met welke staat de arbeid een duidelijk aanknopingspunt heeft. Het Hof heeft ook gepreciseerd dat gelet op de doelstelling van artikel 6 van het Verdrag van Rome, een passende bescherming van de werknemer te verzekeren, het in artikel 6, lid 2, sub a, bepaalde criterium van het land waar de arbeid gewoonlijk wordt verricht, ruim moet worden uitgelegd. In navolging van de uitlegging die het Hof in het kader van het Verdrag van Brussel van 27 september 1968 betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken⁹², aan artikel 5, punt 1, van dit Verdrag heeft gegeven, moet het criterium van het land waar de arbeid gewoonlijk wordt verricht, aldus worden opgevat dat het verwijst naar de plaats waar of van waaruit de werknemer daadwerkelijk zijn beroepswerkzaamheden verricht, en bij gebreke van een centrum van de activiteiten, naar de plaats waar hij het grootste gedeelte van zijn werkzaamheden verricht. Deze

⁹⁰ Richtlijn 2000/31/EG van het Europees Parlement en de Raad van 8 juni 2000 betreffende bepaalde juridische aspecten van de diensten van de informatiemaatschappij, met name de elektronische handel, in de interne markt („richtlijn inzake elektronische handel”) (PB L 178, blz. 1).

⁹¹ Verdrag van Rome van 1980 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (geconsolideerde versie) (PB 1998, C 27, blz. 34).

⁹² Verdrag van Brussel van 1968 betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (PB 1972, L 299, blz. 32).

uitlegging strookt ook met de bewoordingen van de nieuwe bepaling betreffende de collisieregels voor individuele arbeidsovereenkomsten, die is ingevoerd bij verordening nr. 593/2008 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (Rome I)⁹³, met name artikel 8 ervan.

Het Hof heeft daar tot slot nog aan toegevoegd dat, wat arbeid in de sector van het internationale transport betreft, de verwijzende rechter bij de bepaling van de staat waarin de werknemer gewoonlijk zijn arbeid verricht, rekening moet houden met alle elementen die specifiek zijn voor deze werkzaamheid. Daartoe moet hij met name vaststellen in welke staat zich de plaats bevindt van waaruit de werknemer zijn transportopdrachten verricht, instructies voor zijn opdrachten ontvangt en zijn werk organiseert, alsmede de plaats waar zich de arbeidsinstrumenten bevinden. Hij moet tevens nagaan in welke plaatsen het vervoer hoofdzakelijk wordt verricht, in welke plaatsen de goederen worden gelost en naar welke plaats de werknemer na zijn opdrachten terugkeert.

Politiële en justitiële samenwerking in strafzaken

Op dit gebied wordt enkel gewezen op de zaken *Gueye en Salmerón Sánchez* (arrest van 15 september 2011, gevoegde zaken C-483/09 en C-1/10), waarin het Hof de artikelen 2, 3, 8 en 10 van kaderbesluit 2001/220⁹⁴ inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure heeft uitgelegd, en daarbij met name de omvang van het in het kaderbesluit erkende recht van het slachtoffer om te worden gehoord en de gevolgen van dit recht voor de straffen die moeten worden opgelegd aan degene die een strafbaar feit heeft gepleegd, heeft gepreciseerd.

In de eerste plaats heeft het Hof geoordeeld dat de artikelen 2, 3 en 8 van dat kaderbesluit zich er niet tegen verzetten dat een sanctie van een straatverbod met een minimumduur, welke sanctie in het strafrecht van een lidstaat is voorzien als bijkomende straf, wordt uitgesproken jegens plegers van huiselijk geweld, hoewel de slachtoffers van dat geweld bezwaar maken tegen het opleggen van een dergelijke sanctie.

Het Hof heeft opgemerkt dat de verplichtingen in artikel 2, lid 1, van dat kaderbesluit beogen te verzekeren dat het slachtoffer daadwerkelijk en adequaat kan deelnemen aan de strafprocedure, hetgeen niet betekent dat een verplicht straatverbod niet tegen de opvatting van het slachtoffer in zou kunnen worden opgelegd. Bovendien verleent het procedurele recht om te worden gehoord in de zin van artikel 3, eerste alinea, van het kaderbesluit de slachtoffers geen enkel recht met betrekking tot de keuze van het soort straffen noch met betrekking tot de hoogte van die straffen. Vervolgens heeft het Hof gepreciseerd dat de strafrechtelijke bescherming tegen huiselijk geweld niet alleen de bescherming van de belangen van het slachtoffer beoogt, maar tevens andere, meer algemene belangen van de samenleving. Tot slot kan de bescherming waarvan sprake is in artikel 8 van dat kaderbesluit, die met name is bedoeld om het slachtoffer gedurende de strafprocedure op passende wijze te beschermen tegen de dader, niet aldus worden opgevat dat de lidstaten tevens gehouden zijn om de slachtoffers te beschermen tegen de indirecte gevolgen die, in een later stadium, worden teweeggebracht door de straffen die de nationale rechter heeft opgelegd.

Voor het overige heeft het Hof vastgesteld dat de verplichting om een straatverbod op te leggen overeenkomstig het aan de orde zijnde materiële recht, niet binnen de werkingssfeer van dat kaderbesluit valt.

⁹³ Verordening (EG) nr. 593/2008 van het Europees Parlement en de Raad van 17 juni 2008 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (Rome I) (PB L 177, blz. 6).

⁹⁴ Kaderbesluit 2001/220/JBZ van de Raad van 15 maart 2001 inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure (PB L 82, blz. 1).

In de tweede plaats heeft het Hof geoordeeld dat artikel 10, lid 1, van het kaderbesluit aldus moet worden uitgelegd dat het de lidstaten, gelet op de specifieke kenmerken van binnen het gezin begane strafbare feiten, is toegestaan bemiddeling in alle strafzaken betreffende dergelijke strafbare feiten uit te sluiten.

Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid

Binnen het beperkte kader van bevoegdheden die het op dit gebied heeft, heeft het Hof drie arresten gewezen die bijzondere aandacht verdienen.

In het kader van het buitenlands en veiligheidsbeleid heeft het Hof, na een door de Franse Republiek ingestelde hogere voorziening (arrest van 21 december 2011, *Frankrijk/People's Mojahedin Organization of Iran*, C-27/09 P) tegen een arrest van het Gerecht⁹⁵ waarbij besluit 2008/583⁹⁶ (hierna: „litigieus besluit”) nietig was verklaard voorzover het de People's Mojahedin Organization of Iran betrof, eraan herinnerd dat de instelling bij een aanvankelijk besluit tot bevrozing van tegoeden niet verplicht is om de betrokken persoon of entiteit vooraf de redenen mee te delen op grond waarvan zij de naam van die persoon of die entiteit op de in artikel 2, lid 3, van verordening nr. 2580/2001⁹⁷ bedoelde lijst wil plaatsen. Een dergelijke maatregel moet, om de doeltreffendheid ervan niet in gevaar te brengen, naar zijn aard immers een verrassingseffect kunnen hebben en onmiddellijk kunnen worden toegepast. In geval van een later besluit tot bevrozing van tegoeden waarbij de naam van een reeds op de in artikel 2, lid 3, van die verordening bedoelde lijst geplaatste persoon of entiteit wordt gehandhaafd, is dat verrassingseffect echter niet meer noodzakelijk om de doeltreffendheid van de maatregel te waarborgen, zodat de vaststelling van een dergelijk besluit in beginsel door een mededeling van de bezwarende elementen moet worden voorafgegaan en de betrokken persoon of entiteit tevens in de gelegenheid moet worden gesteld te worden gehoord. Het Hof heeft dan ook geoordeeld dat het Gerecht terecht heeft vastgesteld dat aangezien de naam van de People's Mojahedin Organization of Iran (hierna: „PMOI”) bij het litigieuze besluit op de in artikel 2, lid 3, van verordening nr. 2580/2001 bedoelde lijst is gehandhaafd, de Raad de nieuwe tegen de PMOI gerichte bezwarende elementen niet gelijktijdig met de vaststelling van het litigieuze besluit kon meedelen. Op de Raad rustte de dwingende verplichting, het recht van verdediging van de PMOI te eerbiedigen, te weten de mededeling van de bezwarende elementen en het recht om te worden gehoord vóór de vaststelling van dit besluit. In dit verband heeft het Hof verklaard dat de bescherming die wordt geboden door het vereiste van mededeling van de bezwarende elementen en het recht om opmerkingen te maken voordat een maatregel zoals het litigieuze besluit wordt vastgesteld waardoor beperkende maatregelen van kracht worden, van fundamenteel belang is en essentieel voor het recht van verdediging. Dit geldt temeer daar dergelijke maatregelen de rechten en vrijheden van de betrokken personen en groepen aanzienlijk beïnvloeden.

Tot slot heeft het Gerecht, rekening houdend met het fundamentele belang van de eerbiediging van het recht van verdediging, wat uitdrukkelijk is neergelegd in artikel 41, lid 2, sub a, van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, in de procedure die aan de vaststelling van een besluit zoals het litigieuze besluit voorafgaat, geen blijk gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat de Raad niet had aangetoond dat het litigieuze besluit met een dusdanige

⁹⁵ Arrest van 4 december 2008, *People's Mojahedin Organization of Iran/Raad* (T-284/08).

⁹⁶ Besluit 2008/583/EG van de Raad van 15 juli 2008 tot uitvoering van artikel 2, lid 3, van Verordening (EG) nr. 2580/2001 inzake specifieke beperkende maatregelen tegen bepaalde personen en entiteiten met het oog op de strijd tegen het terrorisme, en tot intrekking van besluit 2007/868/EG (PB L 188, blz. 21).

⁹⁷ Verordening (EG) nr. 2580/2001 van de Raad van 27 december 2001 inzake specifieke beperkende maatregelen tegen bepaalde personen en entiteiten met het oog op de strijd tegen het terrorisme (PB L 344, blz. 70).

hoogdringendheid diende te worden vastgesteld dat het voor die instelling onmogelijk was om de PMOI de nieuwe haar ten laste gelegde elementen mee te delen en om haar in staat te stellen te worden gehoord voordat het litigieuze besluit werd vastgesteld.

Bij het Hof is, in verband met beperkende maatregelen tegen de Islamitische Republiek Iran ter voorkoming van nucleaire proliferatie, hogere voorziening ingesteld door Bank Melli Iran, een Iraanse bank die in de handen is van de Iraanse staat, met het oog op vernietiging van het arrest van het Gerecht⁹⁸ waarbij het beroep van Bank Melli Iran⁹⁹ tot nietigverklaring van de op haar betrekking hebbende maatregelen was verworpen (arrest van 16 november 2011, *Bank Melli Iran/Raad*, C-548/09 P). Het Hof heeft geoordeeld dat het beginsel van effectieve rechterlijke bescherming inhoudt dat de autoriteit van de Unie die een handeling stelt die beperkende maatregelen ten aanzien van een persoon of een entiteit meebrengt, de gronden waarop deze handeling is gebaseerd, voorzover mogelijk meedeelt, op het tijdstip waarop deze handeling wordt vastgesteld of althans zo snel mogelijk daarna, teneinde deze personen of entiteiten in staat te stellen hun recht van beroep uit te oefenen. Met het oog op de naleving van dat beginsel schrijft artikel 15, lid 3, van verordening nr. 423/2007¹⁰⁰ de Raad voor de individuele en specifieke redenen op te geven voor de besluiten die op grond van artikel 7, lid 2, van deze verordening worden genomen en om deze mee te delen aan de betrokken personen, entiteiten en lichamen. De bevrozing van tegoeden heeft namelijk aanzienlijke gevolgen voor de betrokken entiteiten, aangezien daardoor de uitoefening van hun fundamentele rechten kan worden belemmerd. Bijgevolg dient de Raad via een individuele mededeling te voldoen aan de krachtens die bepaling op hem rustende verplichting. Bovendien is een individuele mededeling weliswaar in beginsel noodzakelijk, maar artikel 15, lid 3, van deze verordening, dat slechts de verplichting tot „mededeling” vermeldt, vereist niet dat deze mededeling in een bepaalde vorm gebeurt. Van belang is dat die bepaling nuttige werking is verleend, te weten een effectieve rechterlijke bescherming van de personen en entiteiten die worden geraakt door beperkende maatregelen die op grond van artikel 7, lid 2, van deze verordening zijn vastgesteld.

Voorts heeft het Hof geoordeeld dat de keuze van de rechtsgrondslag van een gemeenschapshandeling moet berusten op objectieve gegevens die voor rechterlijke toetsing vatbaar zijn, waaronder met name het doel en de inhoud van de handeling. Volgens het opschrift ervan betreft verordening nr. 423/2007 de vaststelling van beperkende maatregelen ten aanzien van de Islamitische Republiek Iran. Uit de considerans en alle bepalingen van deze verordening vloeit voort dat deze tot doel heeft het nucleaire beleid van die staat, wegens de daarmee verbonden gevaren, te beletten of af te remmen door beperkende economische maatregelen. Het zijn de specifieke risico's die verbonden zijn aan het Iraanse programma inzake nucleaire proliferatie die worden bestreden, en niet de activiteiten op het gebied van nucleaire proliferatie in het algemeen. Het doel en de inhoud van de betrokken handeling waren duidelijk de vaststelling van economische maatregelen tegen de Islamitische Republiek Iran. Artikel 308 EG hoefde dus niet als rechtsgrondslag te worden gebruikt. Artikel 301 EG vormt immers een voldoende rechtsgrondslag omdat de Unie op basis van dit artikel kan optreden om de economische betrekkingen met één of meer derde landen te onderbreken of geheel of gedeeltelijk te beperken. Daarbij kan het gaan om maatregelen tot bevrozing van tegoeden van entiteiten die, zoals Bank Melli Iran, banden hebben met het regime van het betrokken derde land.

⁹⁸ Arrest van 14 oktober 2009, *Bank Melli Iran/Raad* (T-390/08).

⁹⁹ Beroep tot nietigverklaring van punt 4 van tabel B van de bijlage bij besluit 2008/475/EG van de Raad van 23 juni 2008 houdende uitvoering van artikel 7, lid 2, van Verordening (EG) nr. 423/2007 betreffende beperkende maatregelen ten aanzien van Iran (PB L 163, blz. 29).

¹⁰⁰ Verordening (EG) nr. 423/2007 van de Raad van 19 april 2007 betreffende beperkende maatregelen ten aanzien van de Islamitische Republiek Iran (PB L 103, blz. 1).

Met betrekking tot de vraag of Gemeenschappelijk Standpunt 2007/140¹⁰¹ tot de rechtsgrondslagen moet behoren, blijkt uit artikel 301 EG dat het gemeenschappelijk standpunt of het gemeenschappelijk optreden moeten zijn vastgesteld om communautaire maatregelen te kunnen vaststellen, maar niet dat die maatregelen op dit gemeenschappelijk standpunt of dit gemeenschappelijk optreden moeten zijn gebaseerd. Hoe dan ook kan een gemeenschappelijk standpunt geen rechtsgrondslag van een gemeenschapshandeling zijn. De gemeenschappelijke standpunten van de Raad op het gebied van het gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid (GBVB), zoals Gemeenschappelijk Standpunt 2007/140 en Gemeenschappelijk Standpunt 2008/479¹⁰², zijn vastgesteld in het kader van het EU-Verdrag, overeenkomstig artikel 15 van dit Verdrag, terwijl de verordeningen van de Raad, zoals verordening nr. 423/2007, in het kader van het EG-Verdrag zijn vastgesteld. De Raad kon dus slechts een gemeenschapshandeling vaststellen op basis van de bevoegdheden die hem door het EG-Verdrag, in casu de artikelen 60 EG en 301 EG, zijn verleend.

Nog steeds over verordening nr. 423/2007¹⁰³ betreffende beperkende maatregelen ten aanzien van de Islamitische Republiek Iran, heeft het Hof naar aanleiding van een prejudiciële verwijzing van het Oberlandesgericht Düsseldorf artikel 7, leden 3 en 4, van deze verordening uitgelegd (arrest van 21 december 2011, *Afrasiabi e.a.*, C-72/11).

Het Hof heeft geoordeeld dat artikel 7, lid 3, van deze verordening aldus moet worden uitgelegd dat het verbod van indirecte terbeschikkingstelling van een economisch middel in de zin van artikel 1, sub i, van deze verordening, alle handelingen in verband met de levering en de installatie van een werkende, maar nog niet gebruiksklare sinteroven in Iran omvat die zijn verricht ten behoeve van een derde die, handelend namens, onder de zeggenschap van of in opdracht van een persoon, entiteit of lichaam genoemd in de bijlagen IV en V bij deze verordening, voornemens is deze oven te gebruiken om ten behoeve van een dergelijke persoon, entiteit of lichaam goederen te produceren die kunnen bijdragen tot de nucleaire proliferatie in die staat. Voorts heeft het Hof geoordeeld dat artikel 7, lid 4, van deze verordening aldus moet worden uitgelegd dat: a) het de activiteiten omvat die, hoewel formeel de schijn is gewekt dat de constitutieve bestanddelen van een schending van artikel 7, lid 3, van deze verordening niet aanwezig zijn, niettemin direct of indirect tot doel of tot gevolg hebben dat het bij deze laatste bepaling uitgevaardigde verbod wordt ondermijnd; b) de begrippen „bewust” en „opzettelijk” cumulatieve elementen van wetenschap en wil veronderstellen, die aanwezig zijn wanneer de persoon die deelneemt aan een activiteit met een dergelijk doel of een dergelijk gevolg, dit opzettelijk tracht te bereiken of het op zijn minst mogelijk acht dat zijn deelname een dergelijk doel of gevolg kan hebben en deze mogelijkheid op de koop toe neemt.

¹⁰¹ Gemeenschappelijk Standpunt 2007/140/GBVB van de Raad van 27 februari 2007 betreffende beperkende maatregelen tegen Iran (PB L 61, blz. 49).

¹⁰² Gemeenschappelijk Standpunt 2008/479/GBVB van de Raad van 23 juni 2008 tot wijziging van Gemeenschappelijk Standpunt 2007/140 (PB L 163, blz. 43).

¹⁰³ Zie voetnoot 100.

C — Samenstelling van het Hof van Justitie

(Protocollaire rangorde op 7 oktober 2011)

Eerste rij, van links naar rechts:

Kamerpresident U. Lõhmus; eerste advocaat-generaal J. Mazák; kamerpresidenten K. Lenaerts en A. Tizzano; de president van het Hof, V. Skouris; kamerpresidenten J. N. Cunha Rodrigues, J.-C. Bonichot, J. Malenovský en M. Safjan.

Tweede rij, van links naar rechts:

Rechters A. Borg Barthet en E. Juhász; advocaat-generaal J. Kokott; rechter A. Rosas; kamerpresident A. Prechal; rechter R. Silva de Lapuerta; rechters K. Schiemann, G. Arestis en M. Ilešič.

Derde rij, van links naar rechts:

Advocaten-generaal V. Trstenjak, Y. Bot en E. Sharpston; rechters A. Ó Caoimh, E. Levits en L. Bay Larsen; advocaat-generaal P. Mengozzi; rechter T. von Danwitz; rechter A. Arabadjiev.

Vierde rij, van links naar rechts:

Rechter C. G. Fernlund; advocaat-generaal P. Cruz Villalón; rechters M. Berger; J.-J. Kasel, C. Toader en D. Šváby; advocaat-generaal N. Jääskinen; rechter E. Jarašiūnas; de griffier, A. Calot Escobar.

1. Leden van het Hof van Justitie

(in volgorde van ambtsaanvaarding)

Vassilios Skouris

geboren in 1948; diploma rechten van de Vrije Universiteit te Berlijn (1970); doctor in het staatsrecht en het administratief recht van de Universiteit van Hamburg (1973); hoogleraar aan de Universiteit van Hamburg (1972-1977); hoogleraar publiekrecht aan de Universiteit van Bielefeld (1978); hoogleraar publiekrecht aan de Universiteit van Thessaloniki (1982); minister van Binnenlandse Zaken (in 1989 en in 1996); lid van het bestuurscomité van de Universiteit van Kreta (1983-1987); directeur van het Centrum voor Internationaal en Europees Economisch Recht te Thessaloniki (1997-2005); voorzitter van de Griekse Vereniging voor Europees Recht (1992-1994); lid van het Grieks Nationaal Comité voor het Onderzoek (1993-1995); lid van het Hoog Comité voor de Selectie van Griekse Ambtenaren (1994-1996); lid van de Wetenschappelijke Raad van de Academie voor Europees Recht te Trier (sinds 1995); lid van het Bestuurscomité van de Griekse Nationale School voor de Magistratuur (1995-1996); lid van de Wetenschappelijke Raad van het ministerie van Buitenlandse Zaken (1997-1999); voorzitter van de Griekse Economische en Sociale Raad in 1998; rechter in het Hof van Justitie sedert 8 juni 1999; president van het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Antonio Tizzano

geboren in 1940; hoogleraar recht van de Europese Unie aan de Universiteit La Sapienza, Rome; hoogleraar aan de Universiteiten Istituto Orientale (1969-1979) en Federico II te Napels (1979-1992) en aan de Universiteiten van Catania (1969-1977) en Mogadishu (1967-1972); advocaat bij het Italiaanse Hof van Cassatie; juridisch adviseur bij de permanente vertegenwoordiging van de Italiaanse Republiek bij de Europese Gemeenschappen (1984-1992); lid van de Italiaanse delegatie bij de onderhandelingen over de toetreding van het Koninkrijk Spanje en de Portugese Republiek tot de Europese Gemeenschappen, over de Europese Akte en over het Verdrag betreffende de Europese Unie; auteur van talrijke publicaties, waaronder commentaren op de Europese Verdragen en de wettelijke regelingen van de Europese Unie; oprichter en sinds 1996 directeur van het tijdschrift „Il Diritto dell’Unione Europea”; lid van directie- of redactiecomités van een aantal juridische tijdschriften; rapporteur bij talrijke internationale congressen; conferenties en cursussen bij verschillende internationale instellingen, waaronder de Academie voor Internationaal Recht te Den Haag (1987); lid van de groep onafhankelijke deskundigen die is aangewezen om de financiën van de Commissie van de Europese Gemeenschappen te onderzoeken (1999); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 7 oktober 2000 tot en met 3 mei 2006; rechter in het Hof van Justitie sedert 4 mei 2006.

José Narciso da Cunha Rodrigues

geboren in 1940; diverse ambten bij de rechterlijke macht (1964-1977); verschillende regeringsopdrachten met betrekking tot het verrichten en coördineren van studies betreffende de herziening van de rechterlijke organisatie; gemachtigde van de regering bij de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (1980-1984); deskundige in de Stuurgroep mensenrechten van de Raad van Europa (1980-1985); lid van de commissie voor de herziening van de wetboeken van strafrecht en strafvordering; procureur-generaal (Procurador-Geral da República) (1984-2000); lid van het Comité van toezicht van het Bureau voor fraudebestrijding van de Europese Unie (OLAF) (1999-2000); rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Allan Rosas

geboren in 1948; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Turku (Finland); hoogleraar recht aan de Universiteit van Turku (1978-1981) en aan de Åbo Akademi (Turku/Åbo) (1981-1996); directeur van het instituut voor de mensenrechten van deze universiteit (1985-1995); verschillende nationale en internationale academische verantwoordelijke functies; lid van wetenschappelijke genootschappen; coördinatie van verscheidene nationale en internationale onderzoeksprojecten en -programma's op het gebied van onder meer Europees recht, internationaal recht, rechten van de mens en grondrechten, constitutioneel recht en vergelijkend bestuursrecht; vertegenwoordiger van de Finse regering als lid of adviseur van Finse delegaties naar diverse internationale conferenties en bijeenkomsten; expert inzake het Finse juridische leven, onder meer in juridische commissies van de regering en het parlement van Finland, alsmede bij de Verenigde Naties, de Unesco, de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) en de Raad van Europa; sinds 1995 juridisch hoofdadviseur bij de Juridische Dienst van de Europese Commissie, belast met externe betrekkingen; sinds maart 2001 adjunct-directeur-generaal van de Juridische Dienst van de Europese Commissie; rechter in het Hof van Justitie sedert 17 januari 2002.

Rosario Silva de Lapuerta

geboren in 1954; licentiaat in de rechten van de Universidad Complutense de Madrid; advocaat van de staat (Abogado del Estado) te Malaga; advocaat van de staat (Abogado del Estado) in de Juridische Dienst van het ministerie van Vervoer, Toerisme en Communicatie, vervolgens in de Juridische Dienst van het ministerie van Buitenlandse Zaken; hoofd-advocaat van de staat (Abogado del Estado-Jefe) in de Juridische Dienst van de staat, belast met de procedures voor het Hof van Justitie, en adjunct-directeur-generaal van de dienst Communautaire en Internationale Juridische Bijstand van de algemene advocatuur van de staat (Abogacía General del Estado) (ministerie van Justitie); lid van de reflectiegroep van de Commissie over de toekomst van het communautaire rechterlijk systeem; hoofd van de Spaanse delegatie van de groep „Amis de la Présidence” voor de hervorming van het communautaire rechterlijk systeem in het Verdrag van Nice en van de ad-hocgroep „Hof van Justitie” van de Raad; hoogleraar gemeenschapsrecht aan de diplomaten school te Madrid; mededirecteur van het tijdschrift „Noticias de la Unión Europea”; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Koen Lenaerts

geboren in 1954; licentiaat en doctor in de rechten van de Katholieke Universiteit Leuven; Master of Laws, Master in Public Administration van Harvard University; assistent (1979-1983), vervolgens hoogleraar Europees recht aan de Katholieke Universiteit Leuven (sinds 1983); referendaris bij het Hof van Justitie (1984-1985); professor aan het Europacollege te Brugge (1984-1989); advocaat aan de balie te Brussel (1986-1989); gasthoogleraar („visiting professor”) aan de Harvard Law School (1989); rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot en met 6 oktober 2003; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Juliane Kokott

geboren in 1957; rechtenstudie aan de Universiteiten van Bonn en Genève; LL.M. van de American University, Washington DC; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Heidelberg (1985) en van Harvard University (1990); gasthoogleraar aan de University of California, Berkeley (1991); hoogleraar Duits en buitenlands publiekrecht, internationaal recht en Europees recht aan de Universiteiten van Augsburg (1992), Heidelberg (1993) en Düsseldorf (1994); plaatsvervangend rechter voor de Duitse regering in het Internationaal Hof voor Conciliatie en Arbitrage van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE); vicevoorzitter van de federale wetenschappelijke stuurgroep globale milieuveranderingen (WBGU, 1996); hoogleraar volkenrecht, internationaal economisch recht en Europees recht aan de Universiteit van St. Gallen (1999); directeur van het instituut voor Europees en internationaal economisch recht van de Universiteit van St. Gallen (2000); adjunct-directeur van het Master of Business Law-programma van de Universiteit van St. Gallen (2001); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2003.

Konrad Hermann Theodor Schiemann

geboren in 1937; rechtenstudie aan de Universiteit van Cambridge; Barrister (1964-1980); Queen's Counsel (1980-1986); rechter in de High Court of England and Wales (1986-1995); Lord Justice of Appeal (1995-2003); Benchers sinds 1985 en Treasurer in 2003 van de Honourable Society of the Inner Temple; rechter in het Hof van Justitie sedert 8 januari 2004.

Endre Juhász

geboren in 1944; diploma rechten van de Universiteit van Szeged, Hongarije (1967); toegangsexamen bij de Hongaarse balie (1970); studie van de derde cyclus rechtsvergelijking aan de Universiteit van Straatsburg, Frankrijk (1969, 1970, 1971, 1972); ambtenaar bij de juridische dienst van het ministerie van Buitenlandse Handel (1966-1974), directeur wetgeving (1973-1974); eerste handelsattaché bij de ambassade van Hongarije te Brussel, verantwoordelijk voor communautaire aangelegenheden (1974-1979); directeur bij het ministerie van Buitenlandse Handel (1979-1983); eerste handelsattaché, vervolgens handelsadviseur bij de ambassade van Hongarije te Washington DC, Verenigde Staten (1983-1989); directeur-generaal bij het ministerie van Handel en bij het ministerie van Internationale Economische Betrekkingen (1989-1991); hoofdonderhandelaar voor de associatieovereenkomst tussen de Republiek Hongarije en de Europese Gemeenschappen en hun lidstaten (1990-1991); secretaris-generaal van het ministerie van Internationale Economische Betrekkingen, hoofd van de dienst Europese Aangelegenheden (1992); staatssecretaris bij het ministerie van Internationale Economische Betrekkingen (1993-1994); staatssecretaris, voorzitter van de dienst Europese Aangelegenheden, ministerie van Industrie en Handel (1994); buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur, hoofd van de diplomatieke missie van de Republiek Hongarije bij de Europese Unie (januari 1995-mei 2003); hoofdonderhandelaar voor de toetreding van de Republiek Hongarije tot de Europese Unie (juli 1998-april 2003); minister zonder portefeuille voor de coördinatie van de Europese integratie (sinds mei 2003); rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

George Arestis

geboren in 1945; diploma rechten van de Universiteit van Athene (1968); M. A. Comparative Politics and Government van de Universiteit van Kent te Canterbury (1970); uitoefening van het beroep van advocaat te Cyprus (1972-1982); benoeming tot rechter bij de arrondissementsrechtbank (1982); bevordering tot president van de arrondissementsrechtbank (1995); administratief president van de arrondissementsrechtbank van Nicosia (1997-2003); rechter in het Hooggerechtshof van Cyprus (2003); rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

Anthony Borg Barthet U.O.M.

geboren in 1947; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Koninklijke Universiteit van Malta (1973); in Maltese overheidsdienst getreden als regeringsnotaris (Notary to Government) in 1975; adviseur van de Republiek in 1978, hoofadviseur van de Republiek in 1979, adjunct-procureur-generaal in 1988 en benoemd tot procureur-generaal door de president van Malta in 1989; deeltijds docent burgerlijk recht aan de Universiteit van Malta (1985-1989); lid van de raad van de Universiteit van Malta (1998-2004); lid van de commissie voor rechtsbedeling (1994-2004); lid van de raad van gouverneurs van het centrum voor arbitrage van Malta (1998-2004); rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

Marko Ilešič

geboren in 1947; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Ljubljana; specialisatie rechtsvergelijking aan de Universiteiten van Straatsburg en Coimbra; rechtersexamen; hoogleraar burgerlijk recht, handelsrecht en internationaal privaatrecht; vicedecaan (1995-2001) en decaan (2001-2004) van de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Ljubljana; auteur van vele juridische publicaties; honorair rechter en kamerpresident in de Arbeidsrechtbank te Ljubljana (1975-1986); president van de rechtbank voor sportaangelegenheden van Slovenië (1978-1986); president van de Arbitragekamer van de Beurs van Ljubljana; arbiter bij de Kamer van Koophandel van Joegoslavië (tot 1991) en van Slovenië (sinds 1991); arbiter bij de Internationale Kamer van Koophandel te Parijs; rechter bij de beroepscommissie van de UEFA en van de FIFA; voorzitter van het verbond van verenigingen van Sloveense juristen (1993-2005); lid van de International Law Association, van het International Maritime Committee en van verscheidene andere internationale juridische verenigingen; rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

Jiří Malenovský

geboren in 1950; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Karelsuniversiteit te Praag (1975); hoofdassistent (1974-1990), vicedecaan (1989-1991) en hoofd van het departement internationaal recht en Europees recht (1990-1992) aan de Masaryk-universiteit te Brno; rechter in het Tsjechoslowaaks Constitutioneel Hof (1992); ambassadeur bij de Raad van Europa (1993-1998); voorzitter van het Comité van afgevaardigden van de ministers van de Raad van Europa (1995); directeur-generaal bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1998-2000); voorzitter van de Tsjechische en Slowaakse afdeling van de International Law Association (1999-2001); rechter in het Constitutioneel Hof (2000-2004); lid van de raad wetgeving (1998-2000); lid van het Permanent Hof van Arbitrage te Den Haag (sinds 2000); hoogleraar internationaal publiekrecht aan de Masaryk-universiteit te Brno (2001); rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

Uno Lõhmus

geboren in 1952; doctor in de rechtsgeleerdheid (1986); lid van de balie (1977-1998); gasthoogleraar strafrecht aan de Universiteit van Tartu; rechter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (1994-1998); president van het Hooggerechtshof van Estland (1998-2004); lid van de juridische commissie van de grondwet; adviseur bij de werkgroep voor opstelling van het strafwetboek; lid van de werkgroep voor opstelling van het wetboek van strafvordering; auteur van verscheidene publicaties over de rechten van de mens en het constitutioneel recht; rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

Egils Levits

geboren in 1955; diploma's rechten en politieke wetenschappen van de Universiteit van Hamburg; wetenschappelijk medewerker aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Kiel; adviseur van het Letse parlement op het gebied van internationaal recht, constitutioneel recht en wetshervorming; ambassadeur van de Republiek Letland in Duitsland en in Zwitserland (1992-1993), in Oostenrijk, in Zwitserland en in Hongarije (1994-1995); vice-eerste minister en minister van Justitie, waarnemend voor de minister van Buitenlandse Zaken (1993-1994); bemiddelaar bij het Hof voor Conciliatie en Arbitrage van de OVSE (sinds 1997); lid van het Permanent Hof van Arbitrage (sinds 2001); in 1995 benoemd tot rechter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, herbenoemd in 1998 en 2001; vele publicaties op het gebied van constitutioneel recht en administratief recht, wetshervorming en gemeenschapsrecht; rechter in het Hof van Justitie sedert 11 mei 2004.

Aindrias Ó Caoimh

geboren in 1950; bachelor burgerlijk recht van de National University of Ireland, University College Dublin (1971); Barrister (King's Inns, 1972); diploma hogere studies Europees recht van het University College Dublin (1977); Barrister bij de Ierse balie (1972-1999); docent Europees recht (King's Inns, Dublin); Senior Counsel (1994-1999); vertegenwoordiger van de Ierse regering in tal van zaken voor het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen; rechter in het Ierse Hooggerechtshof (sinds 1999); Benchers van de Honourable Society of King's Inns (sinds 1999); vicevoorzitter van de Ierse Vereniging voor Europees Recht; lid van de International Law Association (Ierse afdeling); zoon van Andreas O'Keeffe (Aindrias Ó Caoimh), rechter in het Hof van Justitie (1974-1985); rechter in het Hof van Justitie sedert 13 oktober 2004.

Lars Bay Larsen

geboren in 1953; diploma politieke wetenschappen (1976) en licentiaat in de rechten (1983) van de Universiteit van Kopenhagen; ambtenaar bij het ministerie van Justitie (1983-1985); docent (1984-1991), vervolgens geassocieerd hoogleraar (1991-1996) familierecht aan de Universiteit van Kopenhagen; afdelingshoofd bij de Deense Vereniging van Advocaten (Advokatsamfund) (1985-1986); diensthoofd (1986-1991) bij het ministerie van Justitie; toegelaten tot de balie (1991); afdelingshoofd (1991-1995), hoofd van het departement Politie (1995-1999), hoofd van het Juridisch Departement (2000-2003) van het ministerie van Justitie; vertegenwoordiger van Denemarken in het Comité K-4 (1995-2000), de Centrale Groep van Schengen (1996-1998) en de Europol Management Board (1998-2000); rechter in het Deense Hooggerechtshof (2003-2006); rechter in het Hof van Justitie sedert 11 januari 2006.

Eleanor Sharpston

geboren in 1955; studie economie, talen en rechten aan het King's College, Cambridge (1973-1977); assistent en onderzoeker aan het Corpus Christi College, Oxford (1977-1980); toegelaten tot de balie (Middle Temple, 1980); Barrister (1980-1987 en 1990-2005); referendaris bij advocaat-generaal, vervolgens rechter Sir Gordon Slynn (1987-1990); hoogleraar Europees recht en rechtsvergelijking (Director of European Legal Studies) aan het University College London (1990-1992); docent (Lecturer) aan de faculteit der rechtsgeleerdheid (1992-1998), vervolgens geassocieerd docent (Affiliated Lecturer) (1998-2005) aan de Universiteit van Cambridge; Fellow of King's College, Cambridge (1992-2010); Emeritus Fellow of King's College, Cambridge (sinds 2011); geassocieerd hoogleraar en onderzoeker (Senior Research Fellow) aan het Centre for European Legal Studies van de Universiteit van Cambridge (1998-2005); Queen's Counsel (1999); Benchers of Middle Temple (2005); Honorary Fellow of Corpus Christi College, Oxford (2010); LL.D (h.c.) Glasgow (2010) en Nottingham Trent (2011); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 11 januari 2006.

Paolo Mengozzi

geboren in 1938; hoogleraar internationaal recht en titularis van de Jean Monnet-leerstoel voor het recht van de Europese Gemeenschappen aan de Universiteit van Bologna; doctor honoris causa van de Universiteit Carlos III te Madrid; gasthoogleraar aan de Universiteiten Johns Hopkins (Bologna Center), St. Johns (New York), Georgetown, Paris II, Georgia (Athens) en het Institut Universitaire International (Luxemburg); coördinator van het Pallas-programma European Business Law van de Radboud Universiteit Nijmegen; lid van het Raadgevend Comité van de Commissie van de Europese Gemeenschappen inzake overheidsopdrachten; onderstaatssecretaris voor Industrie en Handel tijdens het Italiaanse voorzitterschap van de Raad; lid van de reflectiegroep van de Europese Gemeenschap over de Wereldhandelsorganisatie (WTO) en directeur van de in 1997 aan de WTO gewijde leergang van het studiecentrum van de Haagse Academie voor Internationaal Recht; rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 4 maart 1998 tot en met 3 mei 2006; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 4 mei 2006.

Pernilla Lindh

geboren in 1945; licentiaat in de rechten van de Universiteit van Lund; referendaris bij en rechter in de rechtbank van eerste aanleg te Trolhättan (1971-1974); referendaris bij het Hof van beroep te Stockholm (1974-1975); rechter in de rechtbank van eerste aanleg te Stockholm (1975); adviseur voor juridische en administratieve aangelegenheden bij de president van het Hof van beroep te Stockholm (1975-1978); bijzonder adviseur bij de Zweedse nationale gerechtelijke administratie (Domstolverket) (1977); adviseur bij het bureau van de kanselier van justitie (1979-1980); rechter (assessor) in het Hof van beroep te Stockholm (1980-1981); juridisch adviseur bij het ministerie van Handel (1981-1982); juridisch adviseur, vervolgens directeur en directeur-generaal voor Juridische Zaken bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1982-1995); titel van ambassadeur in 1992; vicepresident van het Zweedse handelsrecht (Marknadsdomstol); belast met juridische en institutionele aangelegenheden bij de EER-onderhandelingen (vicevoorzitter en vervolgens voorzitter van de EVA-groep), en bij de onderhandelingen voor de toetreding van het Koninkrijk Zweden tot de Europese Unie; rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 18 januari 1995 tot en met 6 oktober 2006; rechter in het Hof van Justitie van 7 oktober 2006 tot en met 6 oktober 2011.

Yves Bot

geboren in 1947; diploma van de faculteit rechtsgeleerdheid te Rouen; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit Paris II Panthéon-Assas; geassocieerd hoogleraar aan de faculteit Rechtsgeleerdheid te Le Mans; substituut en vervolgens eerste substituut bij het parket van Le Mans (1974-1982); officier van justitie (Procureur de la République) bij de rechtbank van eerste aanleg te Dieppe (1982-1984); adjunct-officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Straatsburg (1984-1986); officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Bastia (1986-1988); advocaat-generaal bij het Hof van beroep te Caen (1988-1991); officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Le Mans (1991-1993); bijzonder adviseur bij de minister van Staat, Grootzegelbewaarder (garde des Sceaux) (1993-1995); officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Nanterre (1995-2002); officier van justitie bij de rechtbank van eerste aanleg te Parijs (2002-2004); procureur-generaal bij het Hof van beroep te Parijs (2004-2006); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2006.

Ján Mazák

geboren in 1954; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit Pavol Jozef Safarik, Košice (1978); hoogleraar burgerlijk recht (1994) en gemeenschapsrecht (2004); directeur van het Instituut voor gemeenschapsrecht van de faculteit Rechtsgeleerdheid van Košice (2004); rechter bij de regionale rechtbank van Košice (1980); vicepresident (1982) en president (1990) van de Rechtbank van de stad Košice; lid van de Slowaakse Orde van Advocaten (1991); juridisch adviseur bij het Constitutioneel Hof (1993-1998); viceminister van Justitie (1998-2000); president van het Constitutioneel Hof (2000-2006); lid van de Commissie van Venetië (2004); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2006.

Jean-Claude Bonichot

geboren in 1955; licentiaat in de rechten van de Universiteit van Metz, diploma van het Institut d'Études Politiques te Parijs, oud-leerling van de École nationale d'administration; rapporteur (1982-1985), regerings-commissaris (1985-1987 en 1992-1999); assessor (1999-2000); president van de zesde onderafdeling van de afdeling Rechtspraak (2000-2006) van de Franse Raad van State; referendaris bij het Hof van Justitie (1987-1991); directeur van het kabinet van de minister van Arbeid, Werkgelegenheid en Beroepsopleiding, vervolgens directeur van het kabinet van de minister van Staat, minister van Ambtenarenzaken en Bestuurshervorming (1991-1992); hoofd van de Juridische Missie van de Franse Raad van State bij de nationale ziekenkas voor werknemers (2001-2006); geassocieerd hoogleraar aan de Universiteit van Metz (1988-2000), vervolgens aan de Universiteit Paris I Panthéon-Sorbonne (sinds 2000); auteur van talrijke publicaties op het gebied van administratief recht, gemeenschapsrecht en Europees recht op het gebied van de rechten van de mens; oprichter en voorzitter van het redactie-comité van het Bulletin de jurisprudence de droit de l'urbanisme, medeoprichter en lid van het redactiecomité van het Bulletin juridique des collectivités locales, voorzitter van de wetenschappelijke raad van de onderzoeksgroep over de instellingen en het recht inzake ruimtelijke ordening, stedenbouw en habitat; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2006.

Thomas von Danwitz

geboren in 1962; studies te Bonn, Genève en Parijs; staatsexamen in de rechtsgeleerdheid (1986 en 1992); doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Bonn (1988); internationaal diploma overheidsadministratie van de École nationale d'administration (1990); doceerbevoegdheid aan de Universiteit van Bonn (1996); hoogleraar Duits publiekrecht en Europees recht (1996-2003), decaan van de faculteit rechtsgeleerdheid van de Universiteit van de Ruhr, Bochum (2000-2001); hoogleraar Duits publiekrecht en Europees recht aan de Universiteit van Keulen (2003-2006); directeur van het instituut voor publiekrecht en bestuurswetenschappen (2006); gasthoogleraar aan de Fletcher School of Law and Diplomacy (2000), de Universiteit François Rabelais (Tours, 2001-2006) en de Universiteit Paris I Panthéon-Sorbonne (2005-2006); doctor honoris causa van de Universiteit François Rabelais (Tours, 2010); rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2006.

Verica Trstenjak

geboren in 1962; examen in de rechtsgeleerdheid (1987), doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Ljubljana (1995); hoogleraar (sinds 1996) rechts- en staatstheorie (rechtsleer) en privaatrecht; onderzoeker; doctoraalstudies aan de Universiteit van Zürich, het instituut voor rechtsvergelijking van de Universiteit van Wenen, het Max Planck Instituut voor internationaal privaatrecht te Hamburg en de Vrije Universiteit Amsterdam; gasthoogleraar aan de Universiteit van Wenen, de Universiteit van Freiburg (Duitsland) en de Bucerius Law School te Hamburg; hoofd van de Juridische Dienst (1994-1996) en staatssecretaris bij het ministerie van Wetenschap en Technologie (1996-2000); secretaris-generaal van de regering (2000); sinds 2003 lid van de werkgroep voor het Europees Burgerlijk Wetboek (Study Group on European Civil Code); verantwoordelijke voor het onderzoeksproject Humboldt (Humboldt Stiftung); publicatie van meer dan honderd juridische artikelen en diverse boeken over Europees recht en privaatrecht; prijs van de Vereniging van Sloveense Juristen „jurist van het jaar 2003”; lid van de redactieraad van diverse juridische tijdschriften; secretaris-generaal van de Vereniging van Sloveense Juristen; lid van diverse verenigingen van juristen, waaronder de Gesellschaft für Rechtsvergleichung; rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 7 juli 2004 tot en met 6 oktober 2006; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2006.

Alexander Arabadjiev

geboren in 1949; rechtenstudie aan de Universiteit St. Clemens van Ohrid te Sofia; rechter in de rechtbank van eerste aanleg te Blagoevgrad (1975-1983); rechter in het regionale hof te Blagoevgrad (1983-1986); rechter in het Hooggerechtshof (1986-1991); rechter in het Constitutioneel Hof (1991-2000); lid van de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (1997-1999); lid van de Europese Conventie over de toekomst van Europa (2002-2003); kamerlid (2001-2006); waarnemer bij het Europees Parlement; rechter in het Hof van Justitie sedert 12 januari 2007.

Camelia Toader

geboren in 1963; licentiaat in de rechten (1986), doctor in de rechtsgeleerdheid (1997) van de Universiteit van Boekarest; rechter-stagiair in de rechtbank van eerste aanleg te Buftea (1986-1988); rechter in de rechtbank van eerste aanleg van de 5e sector van Boekarest (1988-1992); toegelaten tot de balie van Boekarest (1992); docent (1992-2005) en sinds 2005 hoogleraar burgerlijk recht en Europees contractenrecht aan de Universiteit van Boekarest; verschillende doctorale en onderzoeksstudies aan het Max Planck Instituut voor Internationaal Privaatrecht te Hamburg (tussen 1992 en 2004); hoofd van de afdeling Europese Integratie bij het ministerie van Justitie (1997-1999); rechter in het Hoge Hof van cassatie en justitie (1999-2007); gasthoogleraar aan de Universiteit van Wenen (2000 en 2001); opleider gemeenschapsrecht aan het nationaal instituut voor de magistratuur (2003 en 2005-2006); lid van het redactiecomité van verschillende juridische tijdschriften; sinds 2010 geassocieerd lid van de Internationale Academie voor Rechtsvergelijking en honorair onderzoeker bij het centrum voor Europeesrechtelijke studies van het instituut voor juridisch onderzoek van de Roemeense academie; rechter in het Hof van Justitie sedert 12 januari 2007.

Jean-Jacques Kasel

geboren in 1946; doctor in de rechtsgeleerdheid, bijzondere licentie in het administratief recht van de ULB (1970); diploma van het IEP te Parijs (Ecofin, 1972); advocaat-stagiair; juridisch adviseur van de Banque de Paris et des Pays-Bas (1972-1973); gezantschapsattaché, vervolgens gezantschapssecretaris bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1973-1976); voorzitter van werkgroepen van de Raad van ministers (1976); eerste ambassade-secretaris (Parijs), adjunct-permanent vertegenwoordiger bij de OESO (contactpersoon bij de Unesco, 1976-1979); kabinetschef van de vicevoorzitter van de regering (1979-1980); voorzitter van de EPS-werkgroepen (Azië, Afrika, Latijns-Amerika); adviseur, vervolgens adjunct-kabinetschef van de voorzitter van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1981); directeur Begroting en Statuut van het secretariaat-generaal van de Raad van ministers (1981-1984); bijzonder adviseur bij de permanente vertegenwoordiging bij de Europese Gemeenschappen (1984-1985); voorzitter van het Begrotingscomité; gevolmachtigd minister, directeur Politieke en Culturele Zaken (1986-1991); diplomatiek adviseur van de eerste minister (1986-1991); ambassadeur in Griekenland (1989-1991, niet-resident), voorzitter van het Politiek Comité (1991); ambassadeur, permanent vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschappen (1991-1998); voorzitter van het Coreper (1997); ambassadeur (Brussel, 1998-2002); permanent vertegenwoordiger bij de NAVO (1998-2002); hofmaarschalk en kabinetschef van ZKH de Groothertog (2002-2007); rechter in het Hof van Justitie sedert 15 januari 2008.

Marek Safjan

geboren in 1949; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Warschau (1980); doctor met doceerbevoegdheid in de rechtswetenschappen van de Universiteit van Warschau (1990); gewoon hoogleeraar rechten (1998); directeur van het Instituut voor Burgerlijk Recht van de Universiteit van Warschau (1992-1996); vicerector van de Universiteit van Warschau (1994-1997); secretaris-generaal van de Poolse afdeling van de Henri Capitant-vereniging van Vrienden van de Franse Rechtscultuur (1994-1998); vertegenwoordiger van Polen bij het Comité voor bio-ethiek van de Raad van Europa (1991-1997); rechter in het Constitutioneel Hof (1997-1998), vervolgens president van dat Hof (1998-2006); lid van de Internationale Academie voor Rechtsvergelijking (sinds 1994) en vicevoorzitter daarvan (sinds 2010), lid van de Internationale Vereniging voor Recht, Ethiek en Wetenschap (sinds 1995), lid van het Poolse Helsinki-comité; lid van de Poolse academie voor kunsten en letteren; medaille Pro Merito, uitgereikt door de secretaris-generaal van de Raad van Europa (2007); auteur van talrijke publicaties op het gebied van burgerlijk recht, medisch recht en Europees recht; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2009.

Daniel Šváby

geboren in 1951; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Bratislava; rechter in de rechtbank van eerste aanleg te Bratislava; rechter voor burgerrechtelijke zaken in het Hof van beroep te Bratislava, en vicepresident van dat hof; lid van de afdeling Burgerlijk Recht en Familierecht bij het Instituut voor Rechtsgeleerdheid van het ministerie van Justitie; tijdelijk rechter voor handelsrechtzaken in het Hoogerechtshof; lid van de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (Straatsburg); rechter in het Constitutioneel Hof (2000-2004); rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 12 mei 2004 tot en met 6 oktober 2009; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2009.

Maria Berger

geboren in 1956; studie rechten en economie (1975-1979), doctor in de rechtsgeleerdheid; assistent en docent aan het instituut voor publiekrecht en politieke wetenschappen van de Universiteit van Innsbruck (1979-1984); administrateur bij het bondsministerie van Wetenschap en Onderzoek, later adjunct-eenheidshoofd (1984-1988); voor EU-vraagstukken bevoegd ambtenaar bij de bondskanselarij (1988-1989); hoofd van de dienst Europese Integratie van de bondskanselarij (voorbereiding van de toetreding van de Republiek Oostenrijk tot de Europese Unie) (1989-1992); directeur bij de Toezichthoudende Autoriteit van de EVA te Genève en te Brussel (1993-1994); vicevoorzitter van de Donau-Universität te Krems (1995-1996); lid van het Europees Parlement (november 1996-januari 2007 en december 2008-juli 2009) en lid van de Commissie juridische zaken; plaatsvervangend lid van de Europese Conventie over de toekomst van Europa (februari 2002-juli 2003); gemeenteraadslid van de stad Perg (september 1997-september 2009); bondsminister van Justitie (januari 2007-december 2008); rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2009.

Niilo Jääskinen

geboren in 1958; licentiaat in de rechten (1980), magister in de rechtsgeleerdheid (1982), doctoraat van de Universiteit van Helsinki (2008); docent aan de Universiteit van Helsinki (1980-1986); referendaris bij en tijdelijk rechter in de rechtbank van eerste aanleg te Rovaniemi (1983-1984); juridisch adviseur (1987-1989), vervolgens hoofd van de afdeling Europees Recht (1990-1995) bij het ministerie van Justitie; juridisch adviseur bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1989-1990); adviseur en secretaris voor Europese Zaken bij de grote commissie van het Finse parlement (1995-2000); tijdelijk rechter (juli 2000-december 2002), vervolgens rechter (januari 2003-september 2009) in het Administratief Hooggerechtshof; verantwoordelijke voor juridische en institutionele vraagstukken tijdens de onderhandelingen voor de toetreding van de Republiek Finland tot de Europese Unie; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2009.

Pedro Cruz Villalón

geboren in 1946; diploma rechten (1963-1968) en doctor in de rechtsgeleerdheid (1975) van de Universiteit van Sevilla; studie van de derde cyclus aan de Universiteit van Freiburg im Breisgau (1969-1971); universitair docent politiek recht aan de universiteit van Sevilla (1978-1986); titularis van de leerstoel staatsrecht aan de universiteit van Sevilla (1986-1992), referendaris bij het Constitutioneel Hof (1986-1987); magistraat bij het Constitutioneel Hof (1992-1998); president van het Constitutioneel Hof (1998-2001); Fellow aan het Wissenschaftskolleg te Berlijn (2001-2002); titularis van de leerstoel staatsrecht aan de Universidad Autónoma de Madrid (2002-2009); verkozen lid van de Spaanse Raad van State (2004-2009); auteur van tal van publicaties; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 14 december 2009.

Alexandra (Sacha) Prechal

geboren in 1959; rechtenstudie aan de Rijksuniversiteit Groningen (1977-1983); doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam (1995); universitair docent aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht (1983-1987); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1987-1991); universitair docent aan het Europa Instituut van de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam (1991-1995); hoogleraar Europees recht aan de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Tilburg (1995-2003); hoogleraar Europees recht aan het departement Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Utrecht en lid van het bestuur van het Europa Instituut/Universiteit Utrecht (sinds 2003), lid van de redactie van meerdere landelijke en internationale juridische tijdschriften; auteur van een groot aantal publicaties; lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen; rechter in het Hof van Justitie sedert 10 juni 2010.

Egidijus Jarašiūnas

geboren in 1952; diploma rechten van de Universiteit van Vilnius (1974-1979); doctor in de rechtsgeleerdheid van de rechtenacademie van Litouwen (1999), advocaat aan de balie van Litouwen (1979-1990); lid van de Opperste Raad (parlement) van de Republiek Litouwen (1990-1992), vervolgens lid van het Seimas (parlement) van de Republiek Litouwen en lid van het comité voor staat en recht (1992-1996); rechter in het Constitutioneel Hof van de Republiek Litouwen (1996-2005), vervolgens adviseur van de president van het Constitutioneel Hof van de Republiek Litouwen (sinds 2006); assistent aan de leerstoel constitutioneel recht van de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteit Mykolas Romeris (1997-2000), vervolgens geassocieerd hoogleraar (2000-2004) en hoogleraar (sinds 2004) aan voormelde leerstoel en tot slot hoofd van die leerstoel constitutioneel recht (2005-2007); decaan van de faculteit rechtsgeleerdheid van de Universiteit Mykolas Romeris (2007-2010); lid van de Commissie van Venetië (2006-2010); ondertekenaar van de akte van 11 maart 1990 tot herstel van de onafhankelijkheid van Litouwen; auteur van talrijke juridische publicaties; rechter in het Hof van Justitie sedert 6 oktober 2010.

Carl Gustav Fernlund

geboren in 1950; diploma rechten van de Universiteit van Lund (1975); griffier van de districtsrechtbank te Landskrona (1976-1978); assessor in het administratief Hof van beroep (1978-1982); plaatsvervangend rechter in het administratief Hof van beroep (1982); juridisch adviseur bij het permanente comité voor de grondwet van het Zweedse parlement (1983-1985); juridisch adviseur bij het ministerie van Financiën (1985-1990); directeur van de afdeling Inkomstenbelasting van natuurlijke personen bij het ministerie van Financiën (1990-1996); directeur van de afdeling Accijnzen bij het ministerie van Financiën (1996-1998); belastingadviseur bij de permanente vertegenwoordiging van het Koninkrijk Zweden bij de Europese Unie (1998-2000); directeur-generaal Juridische Zaken bij het departement Belastingen en Douane van het ministerie van Financiën (2000-2005); rechter in het Administratief Hooggerechtshof (2005-2009); president van het administratief Hof van beroep te Göteborg (2009-2011); rechter in het Hof van Justitie sedert 6 oktober 2011.

Alfredo Calot Escobar

geboren in 1961; licentiaat in de rechten van de Universiteit van Valencia (1979-1984); marktanalist bij de Raad van Kamers van Koophandel van de Autonome Gemeenschap van Valencia (1986); jurist-vertaler bij het Hof van Justitie (1986-1990); jurist-reviseur bij het Hof van Justitie (1990-1993); administrateur bij de dienst Pers en Voorlichting van het Hof van Justitie (1993-1995); administrateur bij het secretariaat van de Institutionele Commissie van het Europees Parlement (1995-1996); medewerker van de griffier van het Hof van Justitie (1996-1999); referendaris bij het Hof van Justitie (1999-2000); hoofd van de Spaanse vertaalafdeling van het Hof van Justitie (2000-2001); directeur en vervolgens directeur-generaal Vertaling van het Hof van Justitie (2001-2010); griffier van het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2010.

2. Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2011

Plechtige zitting van 6 oktober 2011

Na de ambtsneerlegging van Pernilla Lindh hebben de vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten van de Europese Unie bij besluit van 8 september 2011 Carl Gustav Fernlund benoemd tot rechter in het Hof van Justitie van de Europese Unie voor de resterende ambtstermijn van mevrouw Lindh, te weten tot en met 6 oktober 2012.

3. Protocolaire rangorde

van 1 januari tot en met 6 oktober 2011

V. SKOURIS, president van het Hof
 A. TIZZANO, president van de Eerste kamer
 J. N. CUNHA RODRIGUES, president van de Tweede kamer
 K. LENAERTS, president van de Derde kamer
 J.-C. BONICHOT, president van de Vierde kamer
 Y. BOT, eerste advocaat-generaal
 K. SCHIEMANN, president van de Achtste kamer
 A. ARABADJIEV, president van de Zesde kamer
 J.-J. KASEL, president van de Vijfde kamer
 D. ŠVÁBY, president van de Zevende kamer
 A. ROSAS, rechter
 R. SILVA de LAPUERTA, rechter
 J. KOKOTT, advocaat-generaal
 E. JUHÁSZ, rechter
 G. ARESTIS, rechter
 A. BORG BARTHET, rechter
 M. ILEŠIČ, rechter
 J. MALENOVSKÝ, rechter
 U. LÖHMUS, rechter
 E. LEVITS, rechter
 A. Ó CAOIMH, rechter
 L. BAY LARSEN, rechter
 E. SHARPSTON, advocaat-generaal
 P. MENGZZI, advocaat-generaal
 P. LINDH, rechter
 J. MAZÁK, advocaat-generaal
 T. von DANWITZ, rechter
 V. TRSTENJAK, advocaat-generaal
 C. TOADER, rechter
 M. SAFJAN, rechter
 M. BERGER, rechter
 N. JÄÄSKINEN, advocaat-generaal
 P. CRUZ VILLALÓN, advocaat-generaal
 A. PRECHAL, rechter
 E. JARAŠIŪNAS, rechter
 A. CALOT ESCOBAR, griffier

van 7 oktober 2011 tot en met 31 december 2011

V. SKOURIS, president van het Hof
 A. TIZZANO, president van de Eerste kamer
 J. N. CUNHA RODRIGUES, president van de Tweede kamer
 K. LENAERTS, president van de Derde kamer
 J.-C. BONICHOT, president van de Vierde kamer
 J. MAZÁK, eerste advocaat-generaal
 J. MALENOVSKÝ, president van de Zevende kamer
 U. LÖHMUS, president van de Zesde kamer
 M. SAFJAN, president van de Vijfde kamer
 A. PRECHAL, president van de Achtste kamer
 A. ROSAS, rechter
 R. SILVA de LAPUERTA, rechter
 J. KOKOTT, advocaat-generaal
 K. SCHIEMANN, rechter
 E. JUHÁSZ, rechter
 G. ARESTIS, rechter
 A. BORG BARTHET, rechter
 M. ILEŠIČ, rechter
 E. LEVITS, rechter
 A. Ó CAOIMH, rechter
 L. BAY LARSEN, rechter
 E. SHARPSTON, advocaat-generaal
 P. MENGZZI, advocaat-generaal
 Y. BOT, advocaat-generaal
 T. von DANWITZ, rechter
 V. TRSTENJAK, advocaat-generaal
 A. ARABADJIEV, rechter
 C. TOADER, rechter
 J.-J. KASEL, rechter
 D. ŠVÁBY, rechter
 M. BERGER, rechter
 N. JÄÄSKINEN, advocaat-generaal
 P. CRUZ VILLALÓN, advocaat-generaal
 E. JARAŠIŪNAS, rechter
 C. G. FERNLUND, rechter
 A. CALOT ESCOBAR, griffier

4. Gewezen leden van het Hof van Justitie

Pilotti Massimo, rechter (1952-1958), president van 1952 tot 1958
Serrarens Petrus, rechter (1952-1958)
Van Kleffens Adrianus, rechter (1952-1958)
Rueff Jacques, rechter (1952-1959 en 1960-1962)
Riese Otto, rechter (1952-1963)
Lagrange Maurice, advocaat-generaal (1952-1964)
Delvaux Louis, rechter (1952-1967)
Hammes Charles Léon, rechter (1952-1967), president van 1964 tot 1967
Roemer Karl, advocaat-generaal (1953-1973)
Catalano Nicola, rechter (1958-1962)
Rossi Rino, rechter (1958-1964)
Donner Andreas Matthias, rechter (1958-1979), president van 1958 tot 1964
Trabucchi Alberto, rechter (1962-1972), vervolgens advocaat-generaal (1973-1976)
Lecourt Robert, rechter (1962-1976), president van 1967 tot 1976
Strauss Walter, rechter (1963-1970)
Gand Joseph, advocaat-generaal (1964-1970)
Monaco Riccardo, rechter (1964-1976)
Mertens de Wilmars Josse J., rechter (1967-1984), president van 1980 tot 1984
Pescatore Pierre, rechter (1967-1985)
Dutheillet de Lamothe Alain Louis, advocaat-generaal (1970-1972)
Kutscher Hans, rechter (1970-1980), president van 1976 tot 1980
Mayras Henri, advocaat-generaal (1972-1981)
O'Dalaigh Cearbhall, rechter (1973-1974)
Sørensen Max, rechter (1973-1979)
Reischl Gerhard, advocaat-generaal (1973-1981)
Warner Jean-Pierre, advocaat-generaal (1973-1981)
Mackenzie Stuart Alexander J., rechter (1973-1988), president van 1984 tot 1988
O'Keeffe Aindrias, rechter (1974-1985)
Touffait Adolphe, rechter (1976-1982)
Capotorti Francesco, rechter (1976), vervolgens advocaat-generaal (1976-1982)
Bosco Giacinto, rechter (1976-1988)
Koopmans Thymen, rechter (1979-1990)
Due Ole, rechter (1979-1994), president van 1988 tot 1994
Everling Ulrich, rechter (1980-1988)
Chloros Alexandros, rechter (1981-1982)
Rozès Simone, advocaat-generaal (1981-1984)
Verloren van Themaat Pieter, advocaat-generaal (1981-1986)
Slynn Sir Gordon, advocaat-generaal (1981-1988), vervolgens rechter (1988-1992)
Grévisse Fernand, rechter (1981-1982 en 1988-1994)
Bahlmann Kai, rechter (1982-1988)
Galmot Yves, rechter (1982-1988)
Mancini G. Federico, advocaat-generaal (1982-1988), vervolgens rechter (1988-1999)
Kakouris Constantinos, rechter (1983-1997)

Darmon Marco, advocaat-generaal (1984-1994)
Joliet René, rechter (1984-1995)
Lenz Carl Otto, advocaat-generaal (1984-1997)
O'Higgins Thomas Francis, rechter (1985-1991)
Schockweiler Fernand, rechter (1985-1996)
Da Cruz Vilaça José Luís, advocaat-generaal (1986-1988)
De Carvalho Moithinho de Almeida José Carlos, rechter (1986-2000)
Mischo Jean, advocaat-generaal (1986-1991 en 1997-2003)
Rodríguez Iglesias Gil Carlos, rechter (1986-2003), president van 1994 tot 2003
Diez de Velasco Manuel, rechter (1988-1994)
Zuleeg Manfred, rechter (1988-1994)
Van Gerven Walter, advocaat-generaal (1988-1994)
Tesauro Giuseppe, advocaat-generaal (1988-1998)
Jacobs Francis Geoffrey, advocaat-generaal (1988-2006)
Kapteyn Paul Joan George, rechter (1990-2000)
Murray John L., rechter (1991-1999)
Gulmann Claus Christian, advocaat-generaal (1991-1994), vervolgens rechter (1994-2006)
Edward David Alexander Ogilvy, rechter (1992-2004)
Elmer Michael Bendik, advocaat-generaal (1994-1997)
Hirsch Günter, rechter (1994-2000)
Cosmas Georges, advocaat-generaal (1994-2000)
La Pergola Antonio Mario, rechter (1994 en 1999-2006), advocaat-generaal (1995-1999)
Puissochet Jean-Pierre, rechter (1994-2006)
Léger Philippe, advocaat-generaal (1994-2006)
Ragnemalm Hans, rechter (1995-2000)
Fennelly Nial, advocaat-generaal (1995-2000)
Sevón Leif, rechter (1995-2002)
Wathelet Melchior, rechter (1995-2003)
Jann Peter, rechter (1995-2009)
Ruiz-Jarabo Colomer Dámaso, advocaat-generaal (1995-2009)
Schintgen Romain, rechter (1996-2008)
Ioannou Krateros, rechter (1997-1999)
Alber Siegbert, advocaat-generaal (1997-2003)
Saggio Antonio, advocaat-generaal (1998-2000)
O'Kelly Macken Fidelma, rechter (1999-2004)
Von Bahr Stig, rechter (2000-2006)
Colneric Ninon, rechter (2000-2006)
Geelhoed Leendert A., advocaat-generaal (2000-2006)
Stix-Hackl Christine, advocaat-generaal (2000-2006)
Timmermans Christiaan Willem Anton, rechter (2000-2010)
Poiares Pessoa Maduro Luís Miguel, advocaat-generaal (2003-2009)
Makarczyk Jerzy, rechter (2004-2009)
Klučka Ján, rechter (2004-2009)
Kūris Pranas, rechter (2004-2010)
Lindh Pernilla, rechter (2006-2011)

Presidenten

Pilotti Massimo (1952-1958)
Donner Andreas Matthias (1958-1964)
Hammes Charles Léon (1964-1967)
Lecourt Robert (1967-1976)
Kutscher Hans (1976-1980)
Mertens de Wilmars Josse J. (1980-1984)
Mackenzie Stuart Alexander John (1984-1988)
Due Ole (1988-1994)
Rodríguez Iglésias Gil Carlos (1994-2003)

Griffiers:

Van Houtte Albert (1953-1982)
Heim Paul (1982-1988)
Giraud Jean-Guy (1988-1994)
Grass Roger (1994-2010)

D — Gerechtelijke statistieken van het Hof van Justitie

Algemene werkzaamheden van het Hof van Justitie

1. Aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken (2007-2011)

Aanhangig gemaakte zaken

2. Aard van de procedures (2007-2011)
3. Onderwerp van het beroep (2011)
4. Beroepen wegens niet-nakoming (2007-2011)

Afgedane zaken

5. Aard van de procedures (2007-2011)
6. Arresten, beschikkingen, adviezen (2011)
7. Rechtsprekende formatie (2007-2011)
8. Bij arrest, advies of beschikking van gerechtelijke aard afgedane zaken (2007-2011)
9. Onderwerp van het beroep (2007-2011)
10. Onderwerp van het beroep (2011)
11. Beroepen wegens niet-nakoming: uitspraak (2007-2011)
12. Procesduur (arresten en beschikkingen van gerechtelijke aard) (2007-2011)

Op 31 december aanhangige zaken

13. Aard van de procedures (2007-2011)
14. Rechtsprekende formatie (2007-2011)

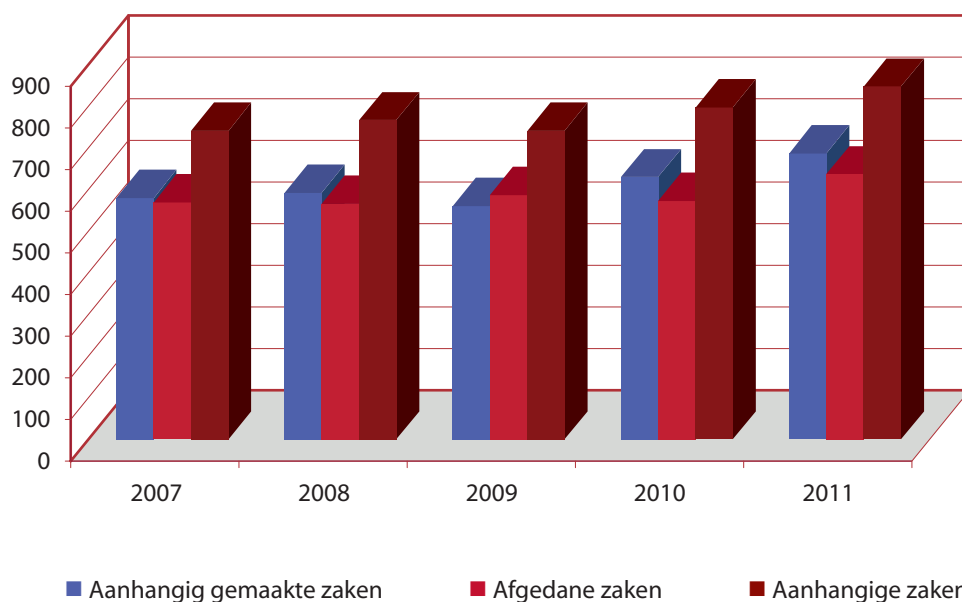
Diversen

15. Versnelde procedures (2007-2011)
16. Prejudiciële spoedprocedures (2008-2011)
17. Korte gedingen (2011)

Algemene ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2011)

18. Binnengekomen zaken en arresten
19. Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per jaar)
20. Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per rechterlijke instantie)
21. Beroepen wegens niet-nakoming

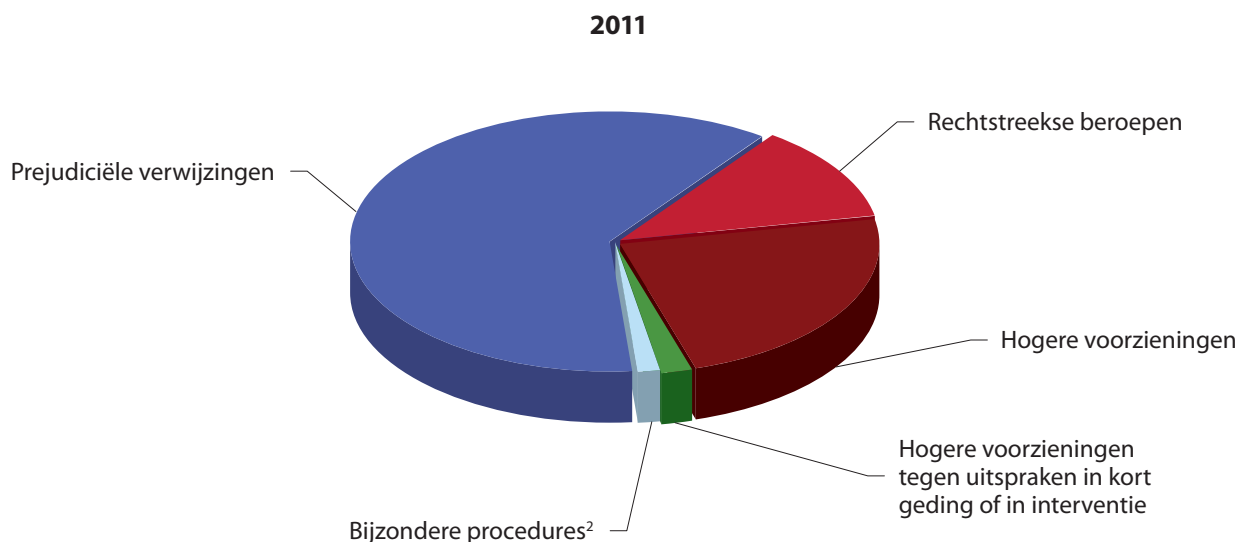
1. *Werkzaamheden van het Hof van Justitie — Aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken (2007-2011)*¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Aanhangig gemaakte zaken	581	593	562	631	688
Afgedane zaken	570	567	588	574	638
Aanhangige zaken	742	768	742	799	849

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

2. *Aanhangig gemaakte zaken — Aard van de procedures (2007-2011)*¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Prejudiciële verwijzingen	265	288	302	385	423
Rechtstreekse beroepen	222	210	143	136	81
Hogere voorzieningen	79	78	105	97	162
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie	8	8	2	6	13
Adviezen		1	1		
Bijzondere procedures ²	7	8	9	7	9
Totaal	581	593	562	631	688
Verzoeken in kort geding	3	3	2	2	3

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

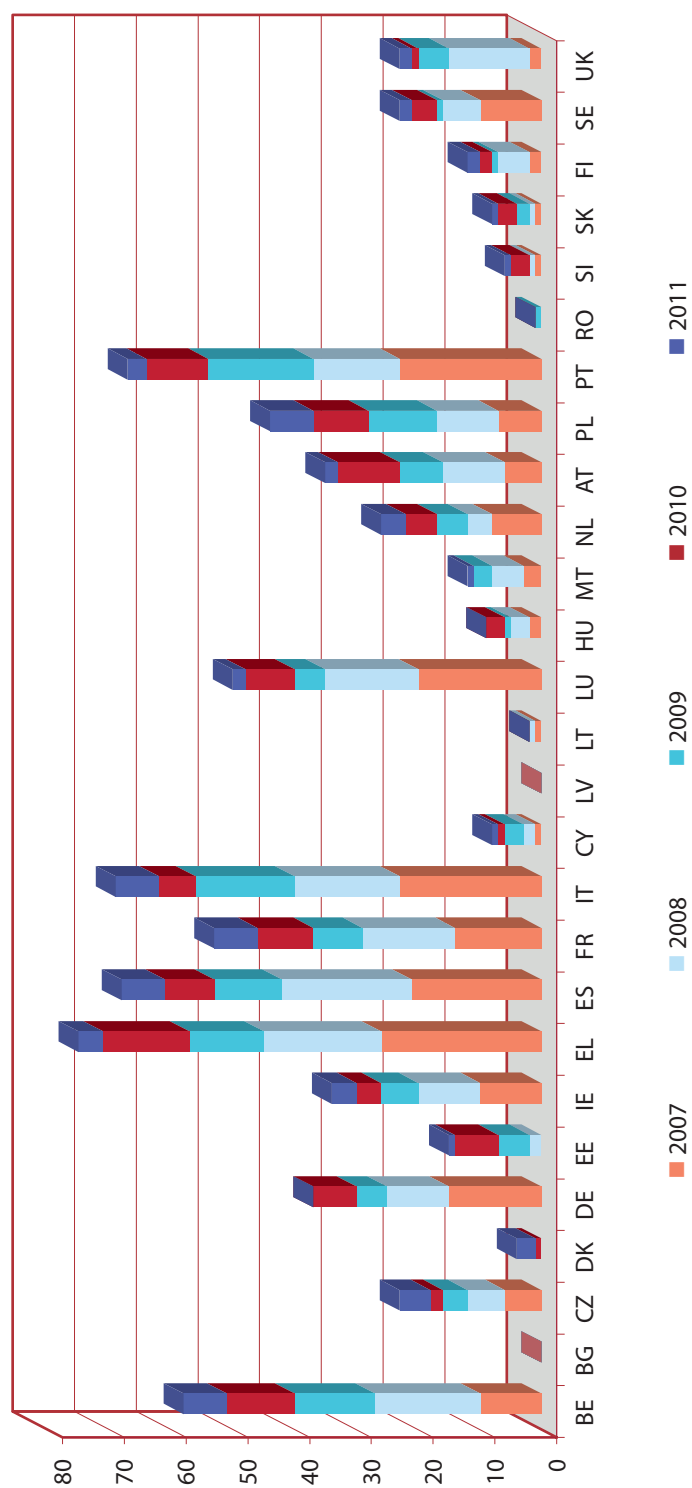
² Als „bijzondere procedures” worden beschouwd: rectificatie (artikel 66 Reglement voor de procesvoering); begroting van kosten (artikel 74 Reglement voor de procesvoering); rechtsbijstand (artikel 76 Reglement voor de procesvoering); verzet tegen een bij verstek gewezen arrest (artikel 94 Reglement voor de procesvoering); derdenverzet (artikel 97 Reglement voor de procesvoering); herziening (artikel 98 Reglement voor de procesvoering); uitlegging van een arrest (artikel 102 Reglement voor de procesvoering); onderzoek van een voorstel van de Eerste advocaat-generaal om een beslissing van het Gerecht te heroverwegen (artikel 62 Statuut); derdenbeslag (Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten); zaken met betrekking tot immuniteit (Protocol betreffende de voorrechten en immuniteiten).

3. Aanhangig gemaakte zaken — Onderwerp van het beroep (2011)¹

	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voor- zieningen te- gen uitspraken in kort geding of in interventie	Totaal	Bijzondere procedures
Beginselen van het recht van de Unie		9	2		11	
Burgerschap van de Unie	1	12			13	
Consumentenbescherming	2	21			23	
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief		19			19	
Economisch en monetair beleid			1		1	
Economische, sociale en territoriale samenhang		2	4		6	
Extern optreden van de Europese Unie	1	5	1		7	
Financiële bepalingen (begroting, financieel kader, eigen middelen, bestrijding van fraude, ...)	1	3			4	
Fiscale bepalingen	19	66			85	
Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid	1	9	6	1	17	
Handelspolitiek		2	2		4	
Harmonisatie van wetgevingen		15			15	
Industriebeleid	3	7			10	
Institutioneel recht	7	2	17	10	36	1
Intellectuele en industriële eigendom	2	17	39		58	
Landbouw	3	23	5		31	
Mededinging		7	52	1	60	
Milieu	20	19	3		42	
Ondernemingsrecht	2	1			3	
Onderwijs, beroepsopleiding, jeugd en sport		1			1	
Overheidsopdrachten		9	3		12	
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht		44			44	
Sociale politiek	3	37	1		41	
Sociale zekerheid van migrerende werknemers		11			11	
Steuomaatregelen van de staten	2	3	14		19	
Toegang tot documenten			6		6	
Toerisme		1			1	
Toetreding van nieuwe staten		2			2	
Vervoer	2	19			21	
Volksgesondheid		2			2	
Vrij verkeer van goederen	3	2			5	
Vrij verkeer van kapitaal	3	19			22	
Vrij verkeer van personen	1	11	2		14	
Vrij verrichten van diensten	1	12	3		16	
Vrijheid van vestiging	4	11			15	
VWEU	81	423	161	12	677	1
Ambtenarenstatuut			1		1	
Institutioneel recht				1	1	
Procedure						7
Voorrechten en immuniteiten						1
Diversen			1	1	2	8
TOTAAL-GENERAAL	81	423	162	13	679	9

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

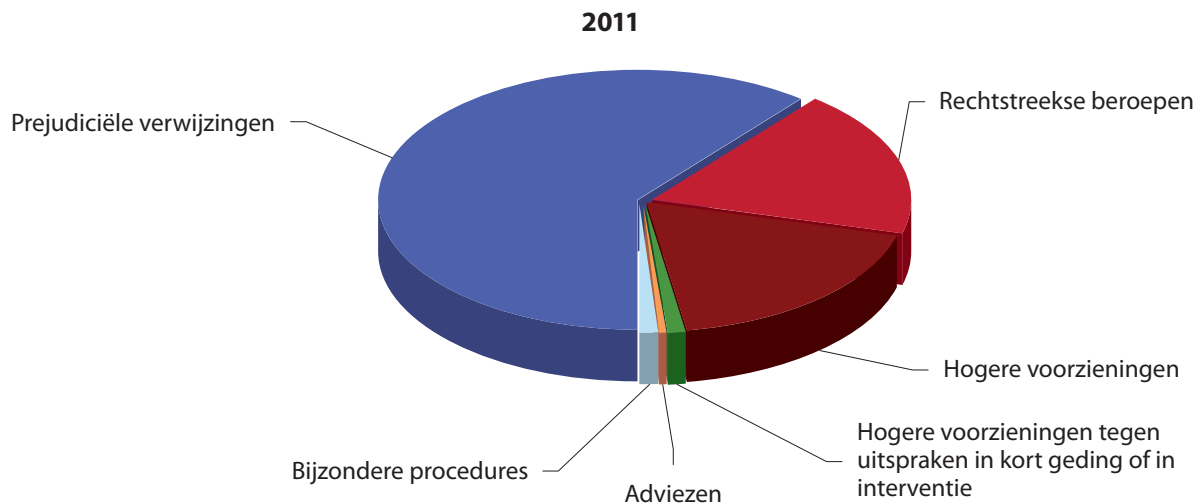
4. *Aanhangig gemaakte zaken — Beroepen wegens niet-nakoming (2007-2011)*¹

	2007	2008	2009	2010	2011
België	10	17	13	11	7
Bulgarije					
Tsjechië	6	6	4	2	5
Denemarken				1	3
Duitsland	15	10	5	7	
Estland		2	5	7	1
Ierland	10	10	6	4	4
Griekenland	26	19	12	14	4
Spanje	21	21	11	8	7
Frankrijk	14	15	8	9	7
Italië	23	17	16	6	7
Cyprus	1	2	3	1	1
Letland					
Litouwen	1	1			
Luxemburg	20	15	5	8	2
Hongarije	2	3	1	3	
Malta	3	5	3		1
Nederland	8	4	5	5	4
Oostenrijk	6	10	7	10	2
Polen	7	10	11	9	7
Portugal	23	14	17	10	3
Roemenië			1		
Slovenië	1	1		3	1
Slowakije	1	1	2	3	1
Finland	2	5	1	2	2
Zweden	10	6	1	4	2
Verenigd Koninkrijk	2	13	5	1	2
Totaal	212	207	142	128	73

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

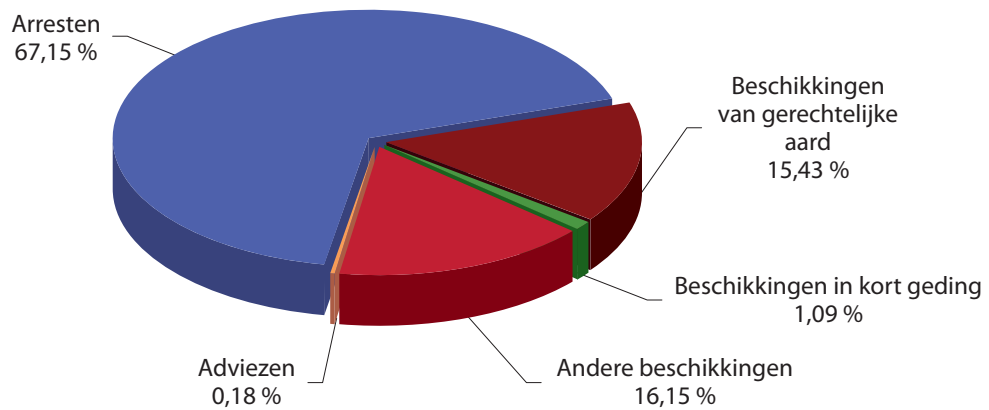
5. Afgedane zaken — Aard van de procedures (2007-2011)¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Prejudiciële verwijzingen	235	301	259	339	388
Rechtstreekse beroepen	241	181	215	139	117
Hogere voorzieningen	88	69	97	84	117
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie	2	8	7	4	7
Adviezen			1		1
Bijzondere procedures	4	8	9	8	8
Totaal	570	567	588	574	638

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

6. Afgedane zaken — Arresten, beschikkingen, adviezen (2011)¹

	Arresten	Beschikkingen van gerechtelijke aard ²	Beschikkingen in kort geding ³	Andere beschikkingen ⁴	Adviezen	Totaal
Prejudiciële verwijzingen	237	38		45		320
Rechtstreekse beroepen	82	1		34		117
Hogere voorzieningen	51	41	2	5		99
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie			4	3		7
Adviezen					1	1
Bijzondere procedures		5		2		7
Totaal	370	85	6	89	1	551

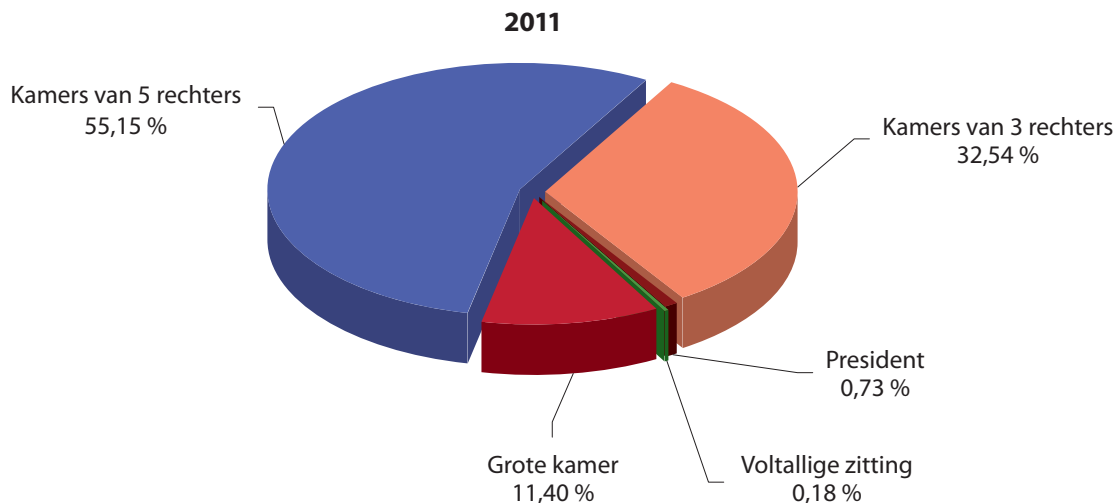
¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

² Beschikkingen waardoor een procedure anders wordt beëindigd dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

³ Beschikkingen op verzoeken op grond van de artikelen 278 VWEU en 279 VWEU (voorheen artikelen 242 EG en 243 EG), artikel 280 VWEU (voorheen artikel 244 EG) of de overeenkomstige bepalingen van het EGA-Verdrag, of beschikkingen op hogere voorziening tegen een beschikking in kort geding of in interventie.

⁴ Beschikkingen waardoor een procedure wordt beëindigd door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

7. Afgedane zaken — Rechtsprekende formatie (2007-2011)¹

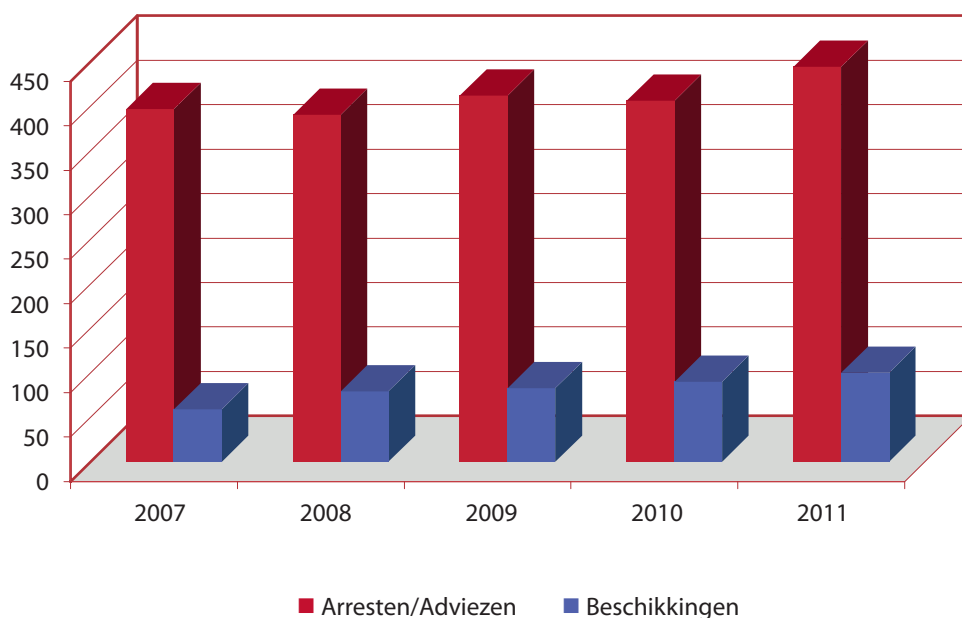

	2007			2008			2009			2010			2011		
	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal
Voltallige zitting													1		1
Grote kamer	51		51	66		66	41		41	70	1	71	62		62
Kamers van 5 rechters	241	8	249	259	13	272	275	8	283	280	8	288	290	10	300
Kamers van 3 rechters	105	49	154	65	59	124	96	70	166	56	76	132	91	86	177
President		2	2		7	7		5	5		5	5		4	4
Totaal	397	59	456	390	79	469	412	83	495	406	90	496	444	100	544

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² Beschikkingen waardoor een procedure anders wordt beëindigd dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

8. *Bij arrest, advies of beschikking van gerechtelijke aard afgedane zaken (2007-2011)*^{1 2}

	2007	2008	2009	2010	2011
Arresten/Adviezen	397	390	412	406	444
Beschikkingen	59	79	83	90	100
Totaal	456	469	495	496	544

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² Beschikkingen waardoor een procedure anders wordt beëindigd dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

9. *Bij arrest, advies of beschikking van gerechtelijke aard afgedane zaken — Onderwerp van het beroep (2007-2011)*¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Beginnelsen van het recht van de Unie	4	4	4	4	15
Begroting van de Gemeenschappen ²				1	
Burgerschap van de Unie	2	7	3	6	7
Consumentenbescherming ³				3	4
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief ⁴	12	8	5	15	19
Economisch en monetair beleid	1	1	1	1	
Eigen middelen van de Gemeenschappen ²	3		10	5	2
Energie	4	4	4	2	2
EVO-Verdrag			1		
Executieverdrag	2	1	2		
Extern optreden van de Europese Unie	9	8	8	10	8
Financiële bepalingen (begroting, financieel kader, eigen middelen, bestrijding van fraude, ...) ²				1	4
Fiscale bepalingen	44	38	44	66	49
Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid	4	2	2	2	4
Gemeenschappelijk douanetarief ⁴	10	5	13	7	2
Gemeenschappelijk visserijbeleid	6	6	4	2	1
Handelspolitiek	1	1	5	2	2
Harmonisatie van wetgevingen	21	21	32	15	15
Industriebeleid	11	12	6	9	9
Institutioneel recht	6	15	29	26	20
Intellectuele en industriële eigendom	21	22	31	38	47
Justitie en binnenlandse zaken		1			
Landbouw	23	54	18	15	23
Mededinging	17	23	28	13	19
Milieu ³				9	35
Milieu en consumenten ³	50	43	60	48	25
Ondernemingsrecht	16	17	17	17	8
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken				1	
Overheidsopdrachten					7
Regionaal beleid	7	1	3	2	
Registratie en beoordeling van en autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH-verordening)					1
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht	17	4	26	24	23
Sociale politiek	26	25	33	36	36
Sociale zekerheid van migrerende werknemers	7	5	3	6	8
Steuomaatregelen van de staten	9	26	10	16	48
Toegang tot documenten					2
Toetreding van nieuwe staten	1		1		1
Vervoer	6	4	9	4	7
Volksgezondheid					3
Voorrechten en immuniteiten	1	2			

>>>

	2007	2008	2009	2010	2011
Vrij verkeer van goederen	14	12	13	6	8
Vrij verkeer van kapitaal	13	9	7	6	14
Vrij verkeer van personen	19	27	19	17	9
Vrij verrichten van diensten	24	8	17	30	27
Vrijheid van vestiging	19	29	13	17	21
EG-Verdrag/VWEU	430	445	481	482	535
EGA-Verdrag	1				
EGKS-Verdrag	1	2			1
EU-Verdrag	4	6	1	4	1
Ambtenarenstatuut	17	11	8	4	
Procedure	3	5	5	6	5
Voorrechten en immuniteiten					2
Diversen	20	16	13	10	7
TOTAAL-GENERAAL	456	469	495	496	544

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² De rubrieken „Begroting van de Gemeenschappen” en „Eigen middelen van de Gemeenschappen” zijn voor de zaken die na 1 december 2009 aanhangig zijn gemaakt, samengebracht in de rubriek „Financiële bepalingen”.

³ De rubriek „Milieu en consumenten” is voor de vanaf 1 december 2009 aanhangig gemaakte zaken in twee afzonderlijke rubrieken gesplitst.

⁴ De rubrieken „Gemeenschappelijk douanetarief” en „Douane-unie” zijn voor de vanaf 1 december 2009 aanhangig gemaakte zaken in één rubriek samengebracht.

10. *Bij arrest, advies of beschikking van gerechtelijke aard afgedane zaken — Onderwerp van het beroep (2011)*¹

	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal
Beginnelen van het recht van de Unie	7	8	15
Burgerschap van de Unie	7		7
Consumentenbescherming ⁴	2	2	4
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief ⁵	18	1	19
Eigen middelen van de Gemeenschappen ³	2		2
Energie	2		2
Extern optreden van de Europese Unie	7	1	8
Financiële bepalingen (begroting, financieel kader, eigen middelen, bestrijding van fraude, ...) ³	4		4
Fiscale bepalingen	39	10	49
Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid	4		4
Gemeenschappelijk douanetarief ⁵	2		2
Gemeenschappelijk visserijbeleid	1		1
Handelspolitiek	2		2
Harmonisatie van wetgevingen	13	2	15
Industriebeleid	8	1	9
Institutioneel recht	8	12	20
Intellectuele eigendom	26	21	47
Landbouw	21	2	23
Mededinging	17	2	19
Milieu ⁴	34	1	35
Milieu en consumenten ⁴	21	4	25
Ondernemingsrecht	7	1	8
Overheidsopdrachten	3	4	7
Registratie en beoordeling van en autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH-verordening)	1		1
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht	22	1	23
Sociale politiek	28	8	36
Sociale zekerheid van migrerende werknemers	8		8
Steunmaatregelen van de staten	42	6	48
Toegang tot documenten		2	2
Toetreding van nieuwe staten	1		1
Vervoer	6	1	7
Volksgezondheid	1	2	3
Vrij verkeer van goederen	8		8
Vrij verkeer van kapitaal	13	1	14
Vrij verkeer van personen	9		9
Vrij verrichten van diensten	26	1	27
Vrijheid van vestiging	20	1	21

>>>

EG-Verdrag/VWEU	440	95	535
EGKS-Verdrag	1		1
EU-Verdrag	1		1
Procedure		5	5
Voorrechten en immuniteiten	2		2
Diversen	2	5	7
TOTAAL-GENERAAL	444	100	544

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

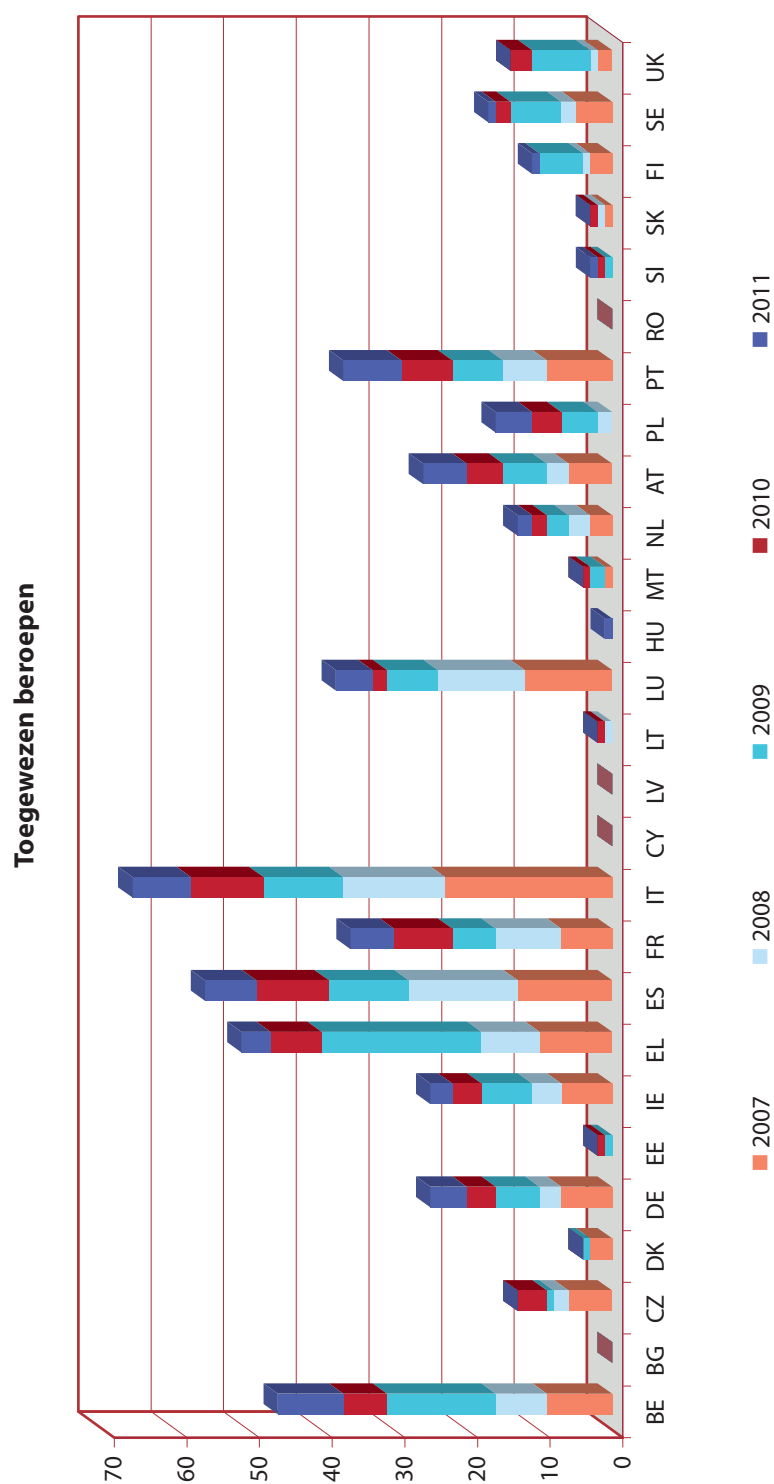
² Beschikkingen waardoor een procedure anders wordt beëindigd dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

³ De rubrieken „Begroting van de Gemeenschappen” en „Eigen middelen van de Gemeenschappen” zijn voor de zaken die na 1 december 2009 aanhangig zijn gemaakt, samengebracht in de rubriek „Financiële bepalingen”.

⁴ De rubriek „Milieu en consumenten” is voor de vanaf 1 december 2009 aanhangig gemaakte zaken in twee afzonderlijke rubrieken gesplitst.

⁵ De rubrieken „Gemeenschappelijk douanetarief” en „Douane-unie” zijn voor de vanaf 1 december 2009 aanhangig gemaakte zaken in één rubriek samengebracht.

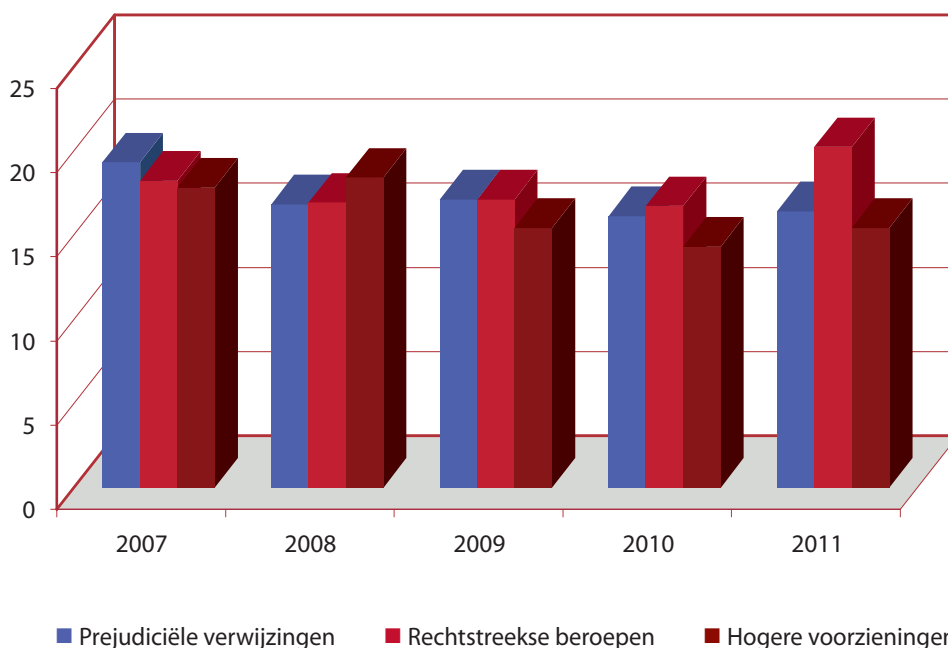
11. Afgedane zaken — Beroepen wegens niet-nakoming: uitspraak (2007-2011)¹

	2007		2008		2009		2010		2011	
	Toewijzing	Verwerping	Toewijzing	Verwerping	Toewijzing	Verwerping	Toewijzing	Verwerping	Toewijzing	Verwerping
België	9	1	7		15	1	6	1	9	1
Bulgarije										
Tsjechië	6		2		1		4			
Denemarken	3				1					
Duitsland	7	1	3	3	6	2	4	2	5	
Estand					1		1			
Ierland	7	2	4		7		4		3	
Griekenland	10	3	8	1	22		7		4	
Spanje	13	1	15	1	11		10	2	7	1
Frankrijk	7		9	1	6		8	2	6	
Italië	23	2	14	1	11	4	10		8	1
Cyprus										1
Letland										
Litouwen			1				1			
Luxemburg	12		12		7		2		5	
Hongarije									1	1
Malta	1				2		1	1		1
Nederland	3	1	3		3		2	1	2	
Oostenrijk	6		3		6		5		6	
Polen			2		5		4	1	5	
Portugal	9		6		7	1	7	1	8	1
Roemenië										1
Slovenië					1		1		1	
Slowakije	1		1				1			1
Finland	3	1	1	1	6	1			1	
Zweden	5		2	1	7		2		1	
Verenigd Koninkrijk	2	4	1		8	1	3	1		
Totaal	127	16	94	9	133	10	83	12	72	9

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknoctheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

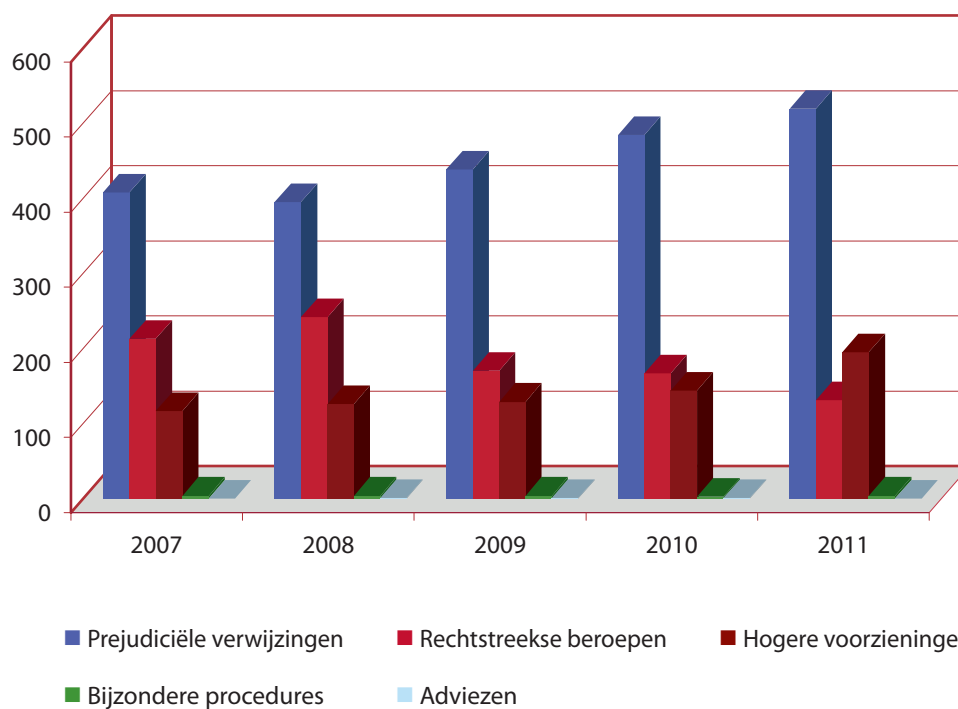
12. *Afgedane zaken — Procesduur (2007-2011)*¹ (arresten en beschikkingen van gerechtelijke aard)

	2007	2008	2009	2010	2011
Prejudiciële verwijzingen	19,3	16,8	17,1	16,1	16,4
Prejudiciële spoedprocedures		2,1	2,5	2,1	2,5
Rechtstreekse beroepen	18,2	16,9	17,1	16,7	20,2
Hogere voorzieningen	17,8	18,4	15,4	14,3	15,4

¹ De procesduur is uitgedrukt in maanden en tiende delen van maanden.
Van de berekening van de procesduur zijn uitgesloten: zaken waarin een tussenarrest is gewezen of een maatregel van instructie is gelast; adviezen; bijzondere procedures (begroting van kosten, rechtsbijstand, verzet, derdenverzet, uitlegging, herziening, rectificatie, derdenbeslag); zaken die eindigen met een beschikking tot doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht; kortgedingprocedures en hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie.

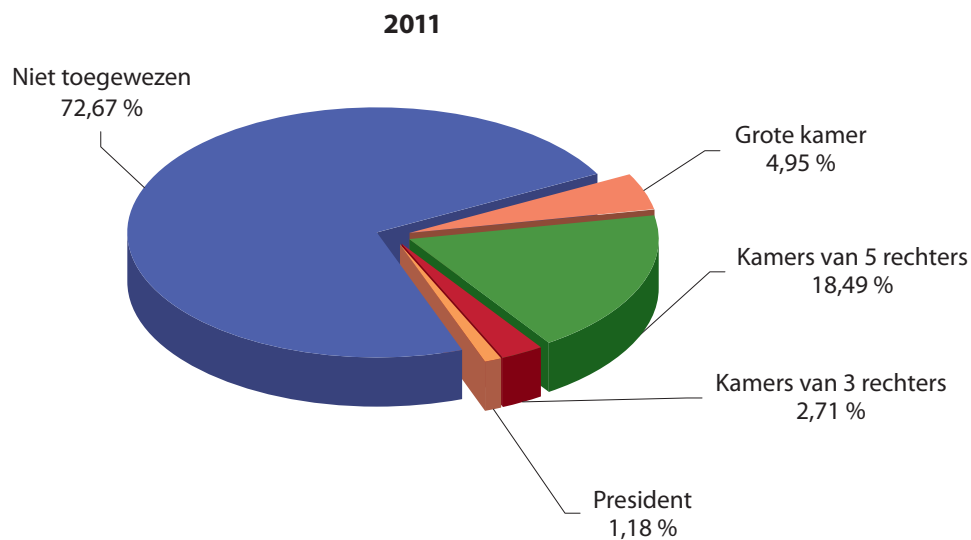
13. Op 31 december aanhangige zaken — Aard van de procedures (2007-2011)¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Prejudiciële verwijzingen	408	395	438	484	519
Rechtstreekse beroepen	213	242	170	167	131
Hogere voorzieningen	117	126	129	144	195
Bijzondere procedures	4	4	4	3	4
Adviezen		1	1	1	
Totaal	742	768	742	799	849

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

14. Op 31 december aanhangige zaken — Rechtsprekende formatie (2007-2011)¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Niet toegewezen	481	524	490	519	617
Voltallige zitting				1	
Grote kamer	59	40	65	49	42
Kamers van 5 rechters	170	177	169	193	157
Kamers van 3 rechters	24	19	15	33	23
President	8	8	3	4	10
Totaal	742	768	742	799	849

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

15. Diversen — Versnelde procedures (2007-2011)¹

	2007		2008		2009		2010		2011	
	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping
Rechtstreekse beroepen		1						1		
Prejudiciële verwijzingen		5	2	6	1	3	4	7	2	6
Hogere voorzieningen		1				1				5
Bijzondere procedures						1				
Totaal		7	2	6	1	5	4	8	2	11

16. Diversen — Prejudiciële spoedprocedures (2008-2011)²

	2008		2009		2010		2011	
	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping	Toegewezen	Verwerping
Landbouw		1						
Politiële en justitiële samenwerking in strafzaken	2	1		1				
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht	1	1	2		5	1	2	3
Totaal	3	3	2	1	5	1	2	3

¹ Sinds 1 juli 2000 kan een zaak op grond van de artikelen 62 bis en 104 bis van het Reglement voor de procesvoering volgens een versnelde procedure worden behandeld.

² Sinds 1 maart 2008 kan in zaken betreffende de ruimte van vrijheid, veiligheid en recht krachtens artikel 104 ter van het Reglement voor de procesvoering een prejudiciële spoedprocedure worden toegepast.

17. Diversen — Korte gedingen (2011)¹

	Aanhangig gemaakte kort gedingen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie	Uitspraak		
			Verwerping	Toegewezen	Doorhaling of afdoening zonder beslissing
Extern optreden van de Europese Unie	1				
Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid		1			
Handelspolitiek					1
Institutioneel recht		11	3		1
Intellectuele en industriële eigendom	2				
Mededinging		1			1
Milieu					1
Steunmaatregelen van de staten			1		
Toegang tot documenten			1		
TOTAAL-GENERAAL	3	13	5		4

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

18. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2011) — Aanhangig gemaakte zaken en arresten

Jaar	Aanhangig gemaakte zaken ¹							Arresten/ Adviezen ²
	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie	Verzoeken om advies	Totaal	Verzoeken in kort geding	
1953	4					4		
1954	10					10		2
1955	9					9	2	4
1956	11					11	2	6
1957	19					19	2	4
1958	43					43		10
1959	46				1	47	5	13
1960	22				1	23	2	18
1961	24	1			1	26	1	11
1962	30	5				35	2	20
1963	99	6				105	7	17
1964	49	6				55	4	31
1965	55	7				62	4	52
1966	30	1				31	2	24
1967	14	23				37		24
1968	24	9				33	1	27
1969	60	17				77	2	30
1970	47	32				79		64
1971	59	37				96	1	60
1972	42	40				82	2	61
1973	131	61				192	6	80
1974	63	39				102	8	63
1975	61	69			1	131	5	78
1976	51	75			1	127	6	88
1977	74	84				158	6	100
1978	146	123			1	270	7	97
1979	1 218	106				1 324	6	138
1980	180	99				279	14	132
1981	214	108				322	17	128
1982	217	129				346	16	185
1983	199	98				297	11	151
1984	183	129				312	17	165
1985	294	139				433	23	211
1986	238	91				329	23	174
1987	251	144				395	21	208
1988	193	179				372	17	238
1989	244	139				383	19	188

>>>

Jaar	Aanhangig gemaakte zaken ¹							Arresten/ Adviezen ²
	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie	Verzoeken om advies	Totaal	Verzoeken in kort geding	
1990	221	141	15	1		378	12	193
1991	140	186	13	1	2	342	9	204
1992	251	162	24	1	2	440	5	210
1993	265	204	17			486	13	203
1994	125	203	12	1	3	344	4	188
1995	109	251	46	2		408	3	172
1996	132	256	25	3		416	4	193
1997	169	239	30	5		443	1	242
1998	147	264	66	4		481	2	254
1999	214	255	68	4		541	4	235
2000	197	224	66	13	2	502	4	273
2001	187	237	72	7		503	6	244
2002	204	216	46	4		470	1	269
2003	277	210	63	5	1	556	7	308
2004	219	249	52	6	1	527	3	375
2005	179	221	66	1		467	2	362
2006	201	251	80	3		535	1	351
2007	221	265	79	8		573	3	379
2008	210	288	77	8	1	584	3	333
2009	143	302	104	2	1	552	1	377
2010	136	385	97	6		624	2	370
2011	81	423	162	13		679	3	371
Totaal	8 682	7 428	1 280	98	19	17 507	354	9 008

¹ Brutocijfers; exclusief bijzondere procedures.

² Nettocijfers.

19. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2011) — Aanhangig gemaakte prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per jaar)

	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	Andere ¹	Totaal
1961																		1										1	
1962																		5										5	
1963															1			5										6	
1964											2							4										6	
1965					4					2								1										7	
1966																		1										1	
1967	5				11					3					1			3										23	
1968	1				4					1	1							2										9	
1969	4				11					1					1													17	
1970	4				21					2	2							3										32	
1971	1				18					6	5				1			6										37	
1972	5				20					1	4							10										40	
1973	8				37					4	5				1			6										61	
1974	5				15					6	5							7								1		39	
1975	7			1	26					15	14				1			4								1		69	
1976	11				28					8	12							14								1		75	
1977	16			1	30		2			14	7							9								5		84	
1978	7			3	46		1			12	11							38								5		123	
1979	13			1	33		2			18	19				1			11								8		106	
1980	14			2	24		3			14	19							17								6		99	
1981	12			1	41					17	11				4			17								5		108	
1982	10			1	36					39	18							21								4		129	
1983	9			4	36		2			15	7							19								6		98	
1984	13			2	38		1			34	10							22								9		129	
1985	13				40		2			45	11				6			14								8		139	
>>>																													

	BE	BG	CZ	DK	DE	EE	IE	EL	ES	FR	IT	CY	LV	LT	LU	HU	MT	NL	AT	PL	PT	RO	SI	SK	FI	SE	UK	Andere ¹	Totaal
1986	13			4	18		4	2	1	19	5				1			16									8		91
1987	15			5	32		2	17	1	36	5				3			19									9		144
1988	30			4	34				1	38	28				2			26									16		179
1989	13			2	47		1	2	2	28	10				1			18			1						14		139
1990	17			5	34		4	2	6	21	25				4			9			2						12		141
1991	19			2	54		2	3	5	29	36				2			17			3						14		186
1992	16			3	62			1	5	15	22				1			18			1						18		162
1993	22			7	57		1	5	7	22	24				1			43			3						12		204
1994	19			4	44		2		13	36	46				1			13			1						24		203
1995	14			8	51		3	10	10	43	58				2			19	2		5				6	6	20		251
1996	30			4	66			4	6	24	70				2			10	6		6				3	4	21		256
1997	19			7	46		1	2	9	10	50				3			24	35		2				6	7	18		239
1998	12			7	49		3	5	55	16	39				2			21	16		7				2	6	24		264
1999	13			3	49		2	3	4	17	43				4			23	56		7				4	5	22		255
2000	15			3	47		2	3	5	12	50							12	31		8				5	4	26	1	224
2001	10			5	53		1	4	4	15	40				2			14	57		4				3	4	21		237
2002	18			8	59			7	3	8	37				4			12	31		3				7	5	14		216
2003	18			3	43		2	4	8	9	45				4			28	15		1				4	4	22		210
2004	24			4	50		1	18	8	21	48				1	2		28	12		1				4	5	22		249
2005	21		1	4	51		2	11	10	17	18				2	3		36	15	1	2				4	11	12		221
2006	17		3	3	77		1	14	17	24	34			1	1	4		20	12	2	3			1	5	2	10		251
2007	22	1	2	5	59	2	2	8	14	26	43			1		2		19	20	7	3	1		1	5	6	16		265
2008	24		1	6	71	2	1	9	17	12	39	1	3	3	4	6		34	25	4	1				4	7	14		288
2009	35	8	5	3	59	2		11	11	28	29	1	4	3		10	1	24	15	10	3	1	2	1	2	5	28	1	302
2010	37	9	3	10	71		4	6	22	33	49		3	2	9	6		24	15	8	10	17	1	5	6	6	29		385
2011	34	22	5	6	83	1	7	9	27	31	44		10	1	2	13		22	24	11	11	14	1	3	12	4	26		423
Totaal	685	40	20	141	1 885	7	62	160	271	847	1 100	2	20	11	75	46	1	789	387	43	88	33	4	11	76	91	531	2	7 428

¹ Zaak C-265/00, Campina Melkunie (Benelux-Gerechtshof/Cour de justice Benelux).
 Zaak C-196/09, Miles e.a. (Kamer van beroep van de Europese Scholen).

20. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2011) — Aanhangig gemaakte prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per rechterlijke instantie)

			Totaal
België	Grondwettelijk Hof	21	
	Hof van Cassatie	85	
	Raad van State	64	
	Andere rechters	515	685
Bulgarije	Софийски градски съд Търговско отделение	1	
	Andere rechters	39	40
Tsjechië	Nejvyššího soudu		
	Nejvyšší správní soud	10	
	Ústavní soud		
	Andere rechters	10	20
Denemarken	Højesteret	30	
	Andere rechters	111	141
Duitsland	Bundesgerichtshof	148	
	Bundesverwaltungsgericht	105	
	Bundesfinanzhof	279	
	Bundesarbeitsgericht	23	
	Bundessozialgericht	74	
	Staatsgerichtshof des Landes Hessen	1	
	Andere rechters	1 255	1 885
Estland	Riigikohus	2	
	Andere rechters	5	7
Ierland	Supreme Court	19	
	High Court	20	
	Andere rechters	23	62
Griekenland	Άρειος Πάγος	10	
	Συμβούλιο της Επικρατείας	50	
	Andere rechters	100	160
Spanje	Tribunal Supremo	46	
	Audiencia Nacional	1	
	Juzgado Central de lo Penal	7	
	Andere rechters	217	271
Frankrijk	Cour de cassation	95	
	Conseil d'État	75	
	Andere rechters	677	847
Italië	Corte suprema di Cassazione	110	
	Corte Costituzionale	1	
	Consiglio di Stato	75	
	Andere rechters	914	1 100
Cyprus	Ανώτατο Δικαστήριο	2	
	Andere rechters		2

>>>

			Totaal
Letland	Augstākā tiesa	18	
	Satversmes tiesa		
	Andere rechters	2	20
Litouwen	Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas	1	
	Lietuvos Aukščiausiasis Teismas	3	
	Lietuvos vyriausiasis administracinis Teismas	3	
	Andere rechters	4	11
Luxemburg	Cour supérieure de justice	10	
	Cour de cassation	8	
	Conseil d'État	13	
	Cour administrative	8	
	Andere rechters	36	75
Hongarije	Legfelsőbb Bíróság	3	
	Fővárosi Ítéltábla	2	
	Szegedi Ítéltábla	1	
	Andere rechters	40	46
Malta	Qorti Kostituzzjonali		
	Qorti ta' l- Appel		
	Andere rechters	1	1
Nederland	Raad van State	74	
	Hoge Raad der Nederlanden	207	
	Centrale Raad van Beroep	49	
	College van Beroep voor het Bedrijfsleven	140	
	Tariefcommissie	34	
	Andere rechters	285	789
Oostenrijk	Verfassungsgerichtshof	4	
	Oberster Gerichtshof	87	
	Oberster Patent- und Markensenat	3	
	Bundesvergabeamt	24	
	Verwaltungsgerichtshof	66	
	Vergabekontrollsenat	4	
	Andere rechters	199	387
Polen	Sąd Najwyższy	5	
	Naczelny Sąd Administracyjny	15	
	Trybunał Konstytucyjny		
	Andere rechters	23	43
Portugal	Supremo Tribunal de Justiça	2	
	Supremo Tribunal Administrativo	45	
	Andere rechters	41	88
Roemenië	Tribunal Dâmbovița	3	
	Curtea de Apel	14	
	Andere rechters	16	33

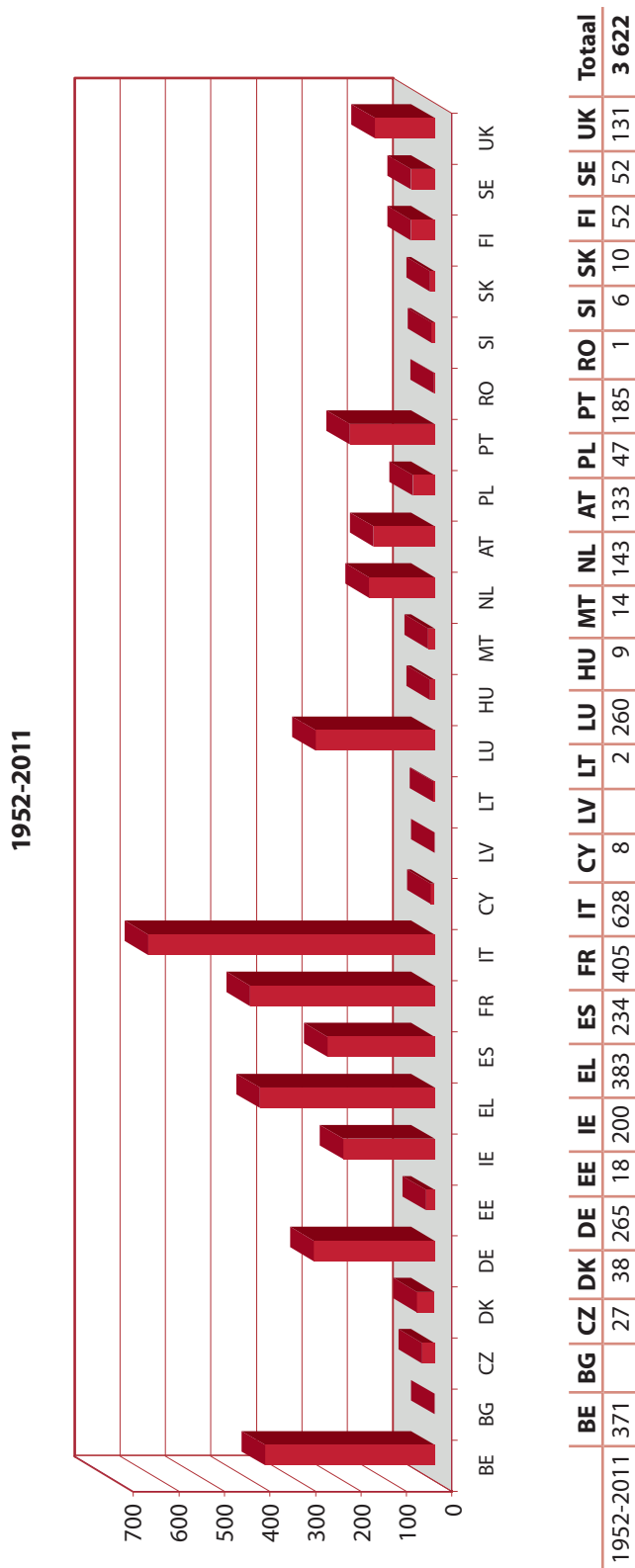
>>>

			Totaal
Slovenië	Vrhovno sodišče	1	
	Ustavno sodišče		
	Andere rechters	3	4
Slowakije	Ústavný Súd		
	Najvyšší súd	6	
	Andere rechters	5	11
Finland	Korkein hallinto-oikeus	38	
	Korkein oikeus	12	
	Andere rechters	26	76
Zweden	Högsta Domstolen	14	
	Marknadsdomstolen	5	
	Regeringsrätten	24	
	Andere rechters	48	91
Verenigd Koninkrijk	House of Lords	40	
	Supreme Court	3	
	Court of Appeal	69	
	Andere rechters	419	531
Andere	Cour de justice Benelux/Benelux-Gerechtshof ¹	1	1
	Kamer van beroep van de Europese Scholen ²	1	1
Totaal			7 428

¹ Zaak C-265/00, Campina Melkunie.

² Zaak C-196/09, Miles e.a.

21. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2011) — Aanhangig gemaakte beroepen wegens niet-nakoming

Hoofdstuk II

Het Gerecht

A — Werkzaamheden van het Gerecht in 2011

door Marc Jaeger, president

Hoewel er dit jaar geen gedeeltelijke vervanging was, is 2011 voor het Gerecht geen rustig jaar gebleken wat de samenstelling van zijn college betreft. Het heeft weliswaar M. Kancheva kunnen verwelkomen, die werd benoemd ter vervanging van T. Tchipev die demissionair was sinds juni 2010, maar het heeft jammer genoeg ook E. Moavero Milanese zien vertrekken. Deze veranderingen, die buiten het kader van de driejaarlijkse vervangingen vielen, zijn ondertussen een steeds terugkerend fenomeen in het leven van de rechterlijke instantie, waarop op gepaste wijze moet worden gereageerd op het vlak van de organisatie en de rechtsbedeling.

Statistisch gezien kan 2011 zonder twijfel een recordjaar worden genoemd. Het totale aantal van 722 nieuw ingeschreven zaken komt neer op een groei van bijna 15 % ten opzichte van 2010 (636 aanhangig gemaakte zaken), een jaar waarin dat aantal ook al ongekend hoog was. Ook de opmerkelijke stijging van het aantal afgedane zaken (+ 35 %) heeft geleid tot een nog niet eerder bereikte bedrijvigheid bij de rechterlijke instantie, met 714 afgedane zaken (tegenover 527 in 2010), waarbij nog 52 kort gedingen moeten worden opgeteld. Deze resultaten moet worden gezien als de vruchten van de verregaande hervormingen die het Gerecht heeft doorgevoerd op het gebied van het *case management* in ruime zin en de ontwikkeling van de informaticatools en de redactionele methoden.

Hoewel de instantie zich zal moeten inspannen om hetzelfde ritme aan te houden als in 2011, zijn er conjunctuurgebonden factoren die maken dat niet kan worden gegarandeerd dat deze cadans jaar na jaar kan worden volgehouden. Er zijn dus hervormingen nodig, niet alleen om ervoor te zorgen dat het Gerecht de systeemgedwongen toename van het aantal geschillen aankan, maar ook om de gerechtelijke achterstand weg te werken. Zo is, ondanks de eerder omschreven uitzonderlijke resultaten, het aantal aanhangige zaken gestegen, naar 1 308 zaken, en vertoont ook de duur van deze instantie een opwaartse curve, met een gemiddelde van 26,7 maanden (tegenover 24,7 maanden in 2010).

Aangezien de interne mogelijkheden tot hervorming ondertussen zijn uitgeput, moet het Gerecht zich nu beraden over de modernisering van zijn procedureregels, om te zorgen voor meer efficiëntie en flexibiliteit bij de procedurele behandeling van de verschillende soorten zaken bij het Gerecht, waarbij de procedurele rechten van de partijen natuurlijk in acht moeten worden genomen. Maar boven op deze beslist noodzakelijke hervormingen, is de les die uit de statistische balans over 2011 moet worden getrokken dat het Gerecht de toekomst niet redelijkerwijs met vertrouwen tegemoet kan zien zonder een structurele evolutie en de toekenning van nieuwe middelen, in een context die op economisch, financieel en begrotingsvlak zich daar eigenlijk niet voor leent.

Wat de aard van de geschillen bij het Gerecht betreft, is voor 2011 kenmerkend dat de gedingen op het gebied van staatssteun zijn toegenomen (67 aanhangig gemaakte zaken), dat de intellectuele-eigendomszaken opnieuw een fors aandeel hebben (219 zaken, zijnde 30 % van het totale aantal geschillen) en dat er een plotse en aanzienlijke stroom van beroepen op gang is gekomen over beperkende maatregelen die de Europese Unie ten aanzien van de situatie in bepaalde derde landen heeft getroffen (93 aanhangig gemaakte zaken), een bijzonder flagrant voorbeeld van hoe het wetgevend en regelgevend optreden van de Unie een directe invloed heeft op de situatie bij de rechterlijke instantie. Algemeen beschouwd zijn de geschillen ook steeds diverser en complexer geworden, zoals zal blijken uit de navolgende uiteenzettingen van de verschillende gebieden waarop het Gerecht actief is als rechter die oordeelt over wettigheid (I), schadevergoedingen (II), hogere voorzieningen (III) en korte gedingen (IV).

I. Geschillen over wettigheid

Ontvankelijkheid van beroepen krachtens artikel 263 VWEU

1. Beroepstermijnen

Een beroep tot nietigverklaring is pas ontvankelijk wanneer de termijn in artikel 263, zesde alinea, VWEU in acht is genomen. Volgens deze bepaling moeten beroepen tot nietigverklaring worden ingesteld binnen twee maanden, te rekenen, al naar het geval, vanaf de dag van bekendmaking van de handeling, de dag van kennisgeving aan de verzoeker of, bij gebreke daarvan, de dag waarop de verzoeker van de handeling kennis heeft gekregen. Wanneer de bestreden handeling bekend wordt gemaakt, begint de termijn volgens artikel 102, lid 1, van het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht te lopen vanaf het einde van de veertiende dag volgend op die van genoemde bekendmaking.

In de zaak *PPG en SNF/ECHA* (beschikking van 21 september 2011, T-268/10, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld, gewezen door een uitgebreide formatie), was het beroep gericht tegen een beslissing van het Europees Agentschap voor chemische stoffen die, overeenkomstig de daarop rustende verplichting krachtens de REACH-verordening¹, op zijn website was bekendgemaakt. Na te hebben opgemerkt dat artikel 102, lid 1, van het Reglement voor de procesvoering slechts ziet op beslissingen die in het *Publicatieblad van de Europese Unie* worden bekendgemaakt en dat in casu geen enkele bepaling een bekendmaking in het Publicatieblad vereiste (anders dan bijvoorbeeld bij staatssteunbeschikkingen), was het Gerecht van oordeel dat de verlenging van de termijn met veertien dagen niet van toepassing was. Het stelde dan ook vast dat het beroep niet-ontvankelijk was.

Bovendien heeft het Gerecht in de beschikking van 1 april 2011, *Doherty/Commissie* (T-468/10, nog niet gepubliceerd), geoordeeld dat het tijdstip dat voor de neerlegging van het verzoekschrift per telefax in aanmerking moet worden genomen, het tijdstip van inschrijving bij de griffie van het Gerecht is, gelet op het bepaalde in artikel 43, lid 3, van het Reglement voor de procesvoering (dat ter zake van de procestermijnen bepaalt dat enkel de datum van neerlegging ter griffie in aanmerking zal worden genomen). Dit tijdstip is dat van Luxemburg, aangezien in Protocol nr. 6 bij het VWEU is vastgelegd dat de zetel van het Hof van Justitie van de Europese Unie zich te Luxemburg bevindt.

Ten slotte heeft het Gerecht in de beschikking van 22 juni 2011, *Evropaïki Dynamiki/Commissie* (T-409/09, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), geoordeeld dat de termijn van tien dagen wegens afstand, die in artikel 102, lid 2, van het Reglement voor de procesvoering is bepaald, slechts betrekking heeft op de procestermijnen en niet op de verjaringstermijn van vijf jaar als voorzien in artikel 46 van het Statuut van het Hof van Justitie van de Europese Unie. Het verstrijken van deze verjaringstermijn leidt tot verval van de vordering inzake niet-contractuele aansprakelijkheid. De procestermijnen, waaronder de beroepstermijn, en de vijfjarige verjaringstermijn voor de vordering inzake niet-contractuele aansprakelijkheid op de Unie zijn

¹ Verordening (EG) nr. 1907/2006 van het Europees Parlement en de Raad van 18 december 2006 inzake de registratie en beoordeling van en de autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH), tot oprichting van een Europees Agentschap voor chemische stoffen, houdende wijziging van richtlijn 1999/45/EG en houdende intrekking van verordening (EEG) nr. 793/93 van de Raad en verordening (EG) nr. 1488/94 van de Commissie alsmede richtlijn 76/769/EEG van de Raad en de richtlijnen 91/155/EEG, 93/67/EEG, 93/105/EG en 2000/21/EG van de Commissie (PB L 396, blz. 1).

dus naar hun aard verschillende termijnen. De beroepstermijnen zijn namelijk van openbare orde en kunnen niet naar believen van partijen of de rechter worden ingeroepen, aangezien zij zijn vastgesteld om met betrekking tot de rehtens bestaande situaties duidelijkheid en zekerheid te waarborgen. Het staat dus aan de rechter van de Unie om, zelfs ambtshalve, na te gaan of het beroep binnen de voorgeschreven termijnen is ingesteld. De rechter kan niet ambtshalve het middel inzake verjaring van de vordering inzake niet-contractuele aansprakelijkheid opwerpen.

2. Artikel 263, vierde alinea, VWEU — Eerste toepassingen

a) Begrip regelgevingshandelingen

Krachtens artikel 230, vierde alinea, EG geldt voor de ontvankelijkheid van door particulieren ingestelde beroepen tegen handelingen die niet aan hen zijn gericht, de dubbele voorwaarde dat de verzoekers rechtstreeks en individueel door de bestreden handeling zijn geraakt. Volgens de rechtspraak kunnen natuurlijke of rechtspersonen die niet adressaat van een beschikking zijn, slechts stellen individueel te zijn geraakt, indien deze beschikking hen treft uit hoofde van zekere bijzondere hoedanigheden of van een feitelijke situatie welke hen ten opzichte van ieder ander karakteriseert en hen derhalve individualiseert op soortgelijke wijze als de adressaat².

Met de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009 zijn de voorwaarden voor ontvankelijkheid van een beroep tot nietigverklaring gewijzigd. Volgens artikel 263, vierde alinea, VWEU kan nu iedere natuurlijke of rechtspersoon beroep instellen tegen handelingen die hem rechtstreeks en individueel raken, alsmede tegen regelgevingshandelingen die hem rechtstreeks raken en die geen uitvoeringsmaatregelen met zich meebrengen. Deze nieuwe bepaling, die de toegang van particulieren tot de rechter van de Unie beoogt te versoepelen, is voor het eerst voorwerp van uitlegging door het Gerecht geweest.

Het Gerecht heeft in de zaak *Inuit Tapiriit Kanatami e.a./Parlement en Raad* (beschikking van 6 september 2011, T-18/10, nog niet gepubliceerd, gewezen door een uitgebreide kamer), voor het eerst het begrip „regelgevingshandeling” in de zin van artikel 263, vierde alinea, VWEU gedefinieerd. Bij de uitlegging van deze bepaling heeft het opgemerkt dat, ook al is het begrip „beschikking” daarin niet genoemd, op grond daarvan een beroep kon worden ingesteld tegen om te beginnen individuele handelingen, vervolgens tegen handelingen van algemene strekking die direct en individueel betrekking hebben op een natuurlijke of rechtspersoon en tot slot tegen regelgevingshandelingen die deze persoon rechtstreeks raken en die geen uitvoeringsmaatregelen met zich meebrengen. Volgens het Gerecht volgt uit de gewone betekenis van het begrip „regelgeving” dat de bij de derde mogelijkheid bedoelde handelingen ook van algemene strekking zijn. Deze mogelijkheid ziet echter niet op alle handelingen van algemene strekking, maar enkel op die welke niet wetgevend van aard zijn, zoals volgt uit de opzet van artikel 263 en de totstandkomingsgeschiedenis die voorafgaat aan de vaststelling van deze bepaling, die aanvankelijk was voorgesteld als artikel III-365, vierde alinea, van het ontwerpverdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa. Op basis van vervolgens een teleologische analyse voegt het Gerecht hieraan toe dat het in overeenstemming is met de doelstelling van deze bepaling — namelijk om een particulier in staat te stellen beroep in te stellen tegen de handelingen van algemene strekking die geen wetgevingshandelingen zijn, om te voorkomen dat hij het recht zou moeten schenden om toegang tot de rechter te hebben — dat de ontvankelijkheidsvoorwaarden voor een beroep tegen een wetgevingshandeling nog steeds restrictiever zijn dan die welke betrekking hebben op een beroep tegen een regelgevingshandeling.

² Arrest Hof van 15 juli 1963, *Plaumann/Commissie*, 25/62, Jurispr. blz. 207, 232.

In deze zaak merkt het Gerecht op dat de bestreden handeling, namelijk een verordening over de handel in zeehondenproducten³, is vastgesteld volgens de medebeslissingsprocedure onder het EG-Verdrag (artikel 251 EG). Het Gerecht benadrukt dat uit artikel 289 VWEU volgt dat handelingen die zijn vastgesteld volgens de procedure die in artikel 294 VWEU is gedefinieerd (gewone wetgevingsprocedure) wetgevingshandelingen zijn en dat deze procedure in wezen de medebeslissingsprocedure overneemt. Het Gerecht concludeert dan ook ten aanzien van de verschillende categorieën van juridische handelingen die in het VWEU zijn voorzien, dat de bestreden verordening moet worden gekwalificeerd als een wetgevingshandeling. De kwalificatie als wetgevingshandeling of als regelgevingshandeling onder het VWEU hangt dus af van het criterium van de procedure — wetgevingsprocedure of niet — die voor de vaststelling ervan is gevolgd. Voor de ontvankelijkheid van het door verzoekers ingestelde beroep moest in deze zaak dus worden aangetoond dat zij rechtstreeks en individueel door deze verordening werden geraakt, in de zin van het hierboven genoemde tweede mogelijke geval, als bedoeld in artikel 263, vierde alinea, VWEU.

b) Rechtstreeks geraakt zijn en begrip handeling die geen uitvoeringsmaatregelen met zich brengt

Op basis van deze definitie van het begrip regelgevingshandeling heeft het Gerecht in het arrest van 25 oktober 2011, *Microban International en Microban (Europe)/Commissie* (T-262/10, nog niet gepubliceerd), geconcludeerd tot ontvankelijkheid van een beroep dat was ingesteld tegen het besluit van de Commissie inzake de niet-opneming van triclosan, een door verzoeksters geproduceerde chemische stof, in de lijst van additieven die kunnen worden gebruikt voor de vervaardiging van materialen en voorwerpen van kunststof, bestemd om met levensmiddelen in aanraking te komen.

Het Gerecht stelt vast dat het bestreden besluit door de Commissie is vastgesteld in het kader van uitvoerende bevoegdheden en niet in het kader van wetgevende bevoegdheden, en voorts dat dit besluit een algemene strekking heeft, omdat het van toepassing is op objectief bepaalbare situaties en rechtsgevolgen sorteert voor een algemeen en abstract bepaalde categorie van personen. Het concludeert dan ook dat de bestreden handeling een regelgevingshandeling is in de zin van artikel 263, vierde alinea, VWEU.

Het Gerecht herinnert eraan dat, doordat het een natuurlijke of rechtspersoon in staat stelt beroep in te stellen tegen regelgevingshandelingen die hem rechtstreeks raken en die geen uitvoeringsmaatregelen met zich meebrengen, het door artikel 263, vierde alinea, VWEU nagestreefde doel is om de voorwaarden voor het instellen van een rechtstreeks beroep te versoepelen. Het oordeelt vervolgens dat het begrip rechtstreeks geraakt zijn, zoals dit onlangs in deze bepaling is opgenomen, niet beperkter kan worden uitgelegd dat het begrip rechtstreeks geraakt zijn in artikel 230, vierde alinea, EG. Na te hebben vastgesteld dat verzoeksters door de bestreden beschikking rechtstreeks werden geraakt in de zin van het begrip rechtstreeks geraakt zijn in artikel 230, vierde alinea, EG, heeft het Gerecht hieruit afgeleid dat zij ook in de zin van het begrip rechtstreeks geraakt zijn zoals onlangs opgenomen in artikel 263, vierde alinea, VWEU door het bestreden besluit rechtstreeks werden geraakt.

³ Verordening (EG) nr. 1007/2009 van het Europees Parlement en de Raad van 16 september 2009 betreffende de handel in zeehondenproducten (PB L 286, blz. 36).

Aangaande de vraag of het bestreden besluit uitvoeringsmaatregelen met zich meebracht, stelt het Gerecht vast dat ingevolge richtlijn 2002/72/EG⁴ uitsluitend additieven die in de voorlopige lijst waren opgenomen verder mogen worden gebruikt na 1 januari 2010. Daarnaast wordt volgens de bewoordingen van deze richtlijn een additief van de voorlopige lijst verwijderd wanneer de Commissie besluit om het niet in de definitieve lijst op het nemen. Het besluit tot niet-opneming heeft dus als onmiddellijk gevolg, de verwijdering van de voorlopige lijst en het verbod van verhandeling van triclosan, zonder dat de lidstaten enige uitvoeringsmaatregel hoeven vast te stellen. Ook de overgangsmaatregel vereist geen enkele uitvoeringsmaatregel van de zijde van de lidstaten. Daarbij werd immers de mogelijkheid om triclosan te verhandelen tot 1 november 2011 verlengd. Bovendien was de eventuele interventie van de lidstaten om op 1 november 2011 te anticiperen zuiver facultatief. Ten slotte benadrukt het Gerecht dat ofschoon de overgangsmaatregel in dat laatste geval aanleiding zou kunnen geven tot uitvoeringsmaatregelen van de zijde van de lidstaten, deze overgangsmaatregel uitsluitend was bedoeld om de uitvoering van het bestreden besluit te vergemakkelijken. Hij is dus ondergeschikt aan de hoofddoelstelling van het bestreden besluit, namelijk het verhandelingsverbod voor triclosan.

Na te hebben vastgesteld dat de bestreden handeling een regelgevingshandeling was die verzoeksters rechtstreeks raakte en geen uitvoeringsmaatregelen met zich meebracht, heeft het Gerecht het beroep op grond van de nieuwe bepalingen van artikel 263 VWEU ontvankelijk verklaard.

3. Bevoegdheid van het Gerecht op het gebied van beslissingen waarbij uitvoering wordt gegeven aan een door het Hof opgelegde dwangsom wegens de niet-uitvoering van een arrest in een niet-nakomingszaak

In de zaak *Portugal/Commissie* (arrest van 29 maart 2011, T-33/09, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), werd bij het Gerecht een verzoek ingediend, strekkende tot nietigverklaring van een beschikking van de Commissie waarbij om betaling werd verzocht van dwangsommen die verschuldigd waren ter uitvoering van het arrest van Hof van 10 januari 2008, *Commissie/Portugal*⁵, dat zelf een vervolg was van een eerste arrest⁶ waarin een niet-nakoming van deze Staat werd vastgesteld, omdat deze had verzuimd om zijn nationale regelgeving in te trekken krachtens welke de toekenning van schadevergoeding aan gelaedeerden van een schending van het Unierecht inzake overheidsopdrachten afhankelijk wordt gesteld van het bewijs van schuld of opzet.

Het Gerecht stelt dienaangaande vast dat het Verdrag niet voorziet in een bijzondere bepaling voor de beslechting van geschillen tussen de lidstaten en de Commissie die rijzen bij de inning van de bedragen die verschuldigd zijn in het kader van de uitvoering van een arrest van het Hof in een niet-nakomingszaak waarin de lidstaat wordt veroordeeld tot het betalen van een dwangsom aan de Commissie wegens de niet-uitvoering van een eerste arrest in een niet-nakomingszaak. Hieruit volgt dat de bij het EG-Verdrag ingestelde beroepswegen van toepassing zijn en dat tegen de beschikking waarbij de Commissie het door de lidstaat uit hoofde van de dwangsom te betalen bedrag vaststelt, een beroep tot nietigverklaring kan worden ingesteld waarvan het Gerecht kennis kan nemen.

⁴ Richtlijn 2002/72/EG van de Commissie van 6 augustus 2002 inzake materialen en voorwerpen van kunststof, bestemd om met levensmiddelen in aanraking te komen (PB L 220, blz. 18).

⁵ C-70/06, Jurispr. blz. I-1. Een geschil van vergelijkbare aard heeft aanleiding gegeven tot het arrest van 19 oktober 2011, *Frankrijk/Commissie* (T-139/06, nog niet gepubliceerd).

⁶ Arrest Hof van 14 oktober 2004, *Commissie/Portugal*, C-275/03, niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

Bij de uitoefening van deze bevoegdheid mag het Gerecht echter niet raken aan de aan het Hof toegekende uitsluitende bevoegdheid op het gebied van niet-nakomingen. In het kader van een beroep tot nietigverklaring tegen een beslissing van de Commissie betreffende de uitvoering van een dergelijk arrest, mag het Gerecht zich dus niet uitspreken over een vraag die betrekking heeft op de schending door een lidstaat van de verplichtingen die krachtens het EG-Verdrag op hem rusten, indien het Hof niet vooraf over deze vraag uitspraak heeft gedaan.

Het Gerecht geeft bovendien aan dat de Commissie in het kader van de uitvoering van een arrest van het Hof waarbij aan een lidstaat een dwangsom wordt opgelegd, de door de lidstaat genomen maatregelen tot nakoming van het arrest van het Hof moet kunnen beoordelen, zonder afbreuk te doen aan de rechten van de lidstaten zoals deze uit de niet-nakomingsprocedure voortvloeien of aan de uitsluitende bevoegdheid van het Hof om uitspraak te doen over de verenigbaarheid van een nationale wettelijke regeling met het Unierecht. De Commissie moet dus, alvorens zij de dwangsom int, nagaan of de grieven waarvan het Hof is uitgegaan in een arrest dat na een niet-nakomingsprocedure is gewezen, nog steeds voortbestaan aan het einde van de termijn die de lidstaat door het Hof was verleend om de niet-nakoming te beëindigen. De Commissie mag in dat kader echter niet beslissen dat de door een lidstaat genomen maatregelen ter uitvoering van een arrest met het Unierecht onverenigbaar zijn, om daaruit gevolgen te trekken voor de berekening van de door het Hof opgelegde dwangsom. Indien zij meent dat de door de lidstaat ingevoerde nieuwe rechtsregeling nog steeds geen juiste omzetting van een richtlijn is, dient zij de niet-nakomingsprocedure in te leiden.

In de onderhavige zaak herinnert het Gerecht eraan dat uit het arrest van het Hof van 10 januari 2008, *Commissie/Portugal* (C-70/06), volgt dat deze lidstaat de litigieuze nationale wettelijke regeling moest intrekken en dat de dwangsom verschuldigd was tot aan de datum van die intrekking. Deze wettelijke regeling is ingetrokken bij een wet die op 30 januari 2008 in werking is getreden. De Commissie heeft echter geweigerd om de niet-nakoming als op die datum beëindigd te beschouwen. Zij heeft geoordeeld dat de niet-nakoming was beëindigd op 18 juli 2008, de datum van inwerkingtreding van de nieuwe wettelijke regeling. Het Gerecht stelt vast dat de Commissie in strijd met het dictum van genoemd arrest heeft gehandeld en verklaart de bestreden beslissing nietig.

Mededingingsregels die van toepassing zijn op ondernemingen

1. Algemene opmerkingen

a) Het begrip „onderneming”

In de gevoegde zaken *Gosselin/Commissie* en *Stichting Administratiekantoor Portielje/Commissie* (arrest van 16 juni 2011, T-208/08 en T-209/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), geeft het Gerecht een nadere precisering van de voorwaarden voor toepassing van de rechtspraak volgens welke een entiteit die zich direct of indirect inmengt in de economische activiteit van een onderneming waarin zij een controlerend belang heeft, als onderneming in de zin van het mededingingsrecht kan worden gekwalificeerd. In haar beschikking was de Commissie van oordeel dat Portielje, een stichting die de aandelen in Gosselin fiduciair hield, indirect deelnam aan de door deze laatste uitgeoefende economische activiteit. Het Gerecht merkt echter op dat in de rechtspraak geen vermoeden van „deelname aan het bestuur” is ontwikkeld, zodat de bewijslast op dit punt op de Commissie rust. Het oordeelt in het onderhavige geval dat de Commissie geen structurele argumenten heeft aangevoerd — zij beperkt zich tot de opmerking dat Portielje bijna het volledige kapitaal van Gosselin in handen heeft en dat de drie belangrijkste bestuursleden van Portielje tevens leden van de raad van bestuur van Gosselin waren — en geen concreet bewijs heeft

overgelegd waaruit blijkt dat Portielje zich inderdaad in het bestuur van Gosselin heeft ingemengd. Het Gerecht komt dan ook tot de conclusie dat de Commissie niet heeft bewezen dat Portielje een onderneming was.

b) Beperking van de mededinging — Potentiële concurrentie

In de zaken *Visa Europe en Visa International Service/Commissie* (arrest van 14 april 2011, T-461/07, nog niet gepubliceerd), verweten verzoeksters de Commissie dat zij de gevolgen van het hun verweten inbreukmakend gedrag voor de mededinging had beoordeeld aan de hand van een economische en juridisch onjuist criterium, namelijk de mogelijkheid tot versterking van de bestaande mededinging op de betrokken markt. Het Gerecht verwierpt dit argument, waarbij het aangeeft dat de omstandigheid dat de Commissie heeft erkend dat de mededinging op de betrokken markt niet onwerkzaam is, haar er niet van weerhoudt om gedrag te bestraffen dat tot gevolg heeft dat een potentiële concurrent wordt uitgesloten. Het onderzoek van de mededingingsvoorwaarden op een bepaalde markt berust immers niet alleen op de actuele concurrentie tussen de ondernemingen die reeds op de betrokken markt aanwezig zijn, maar ook op de potentiële concurrentie. Het Gerecht valideert dus de aanpak van de Commissie gebaseerd op de mededingingsbeperkende gevolgen voor de potentiële concurrentie en de structuur van de betrokken markt.

Dit arrest biedt het Gerecht tevens de gelegenheid om het begrip potentiële concurrent nader af te bakenen. Het geeft aan dat het voornemen van een onderneming om tot een markt toe te treden weliswaar relevant kan zijn om na te gaan of een onderneming als potentiële concurrent kan worden aangemerkt, maar dat de beoordeling toch steeds hoofdzakelijk moet berusten op haar capaciteit om tot deze markt toe te treden.

c) Redelijke termijn

In de arresten van 16 juni 2011, *Heineken Nederland en Heineken/Commissie* en *Bavaria/Commissie* (T-240/07 en T-235/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), die zijn gewezen in het kader van het Nederlandse bierkartel, had de Commissie een vermindering van 100 000 EUR op het bedrag van de aan elke onderneming opgelegde geldboete toegekend vanwege de onredelijk lange duur van de administratieve procedure, die meer dan zeven jaar na de inspecties had geduurd. Het Gerecht is in dit verband van oordeel dat de duur van de administratieve procedure heeft geleid tot een schending van het beginsel van de redelijke termijn en dat de forfaitaire vermindering die de Commissie heeft toegekend geen rekening houdt met de hoogte van de aan deze ondernemingen opgelegde geldboeten — te weten 219,28 miljoen EUR aan Heineken NV en haar dochteronderneming en 22,85 miljoen EUR aan Bavaria NV —, zodat deze vermindering geen adequate correctie op deze schending kan zijn. Het Gerecht stelt de betrokken vermindering dan ook op 5 % van het bedrag van de geldboete vast.

2. Bijdragen op het gebied van artikel 101 VWEU

a) De bewijsvoering

In de arresten die zijn gewezen in het kartel van het gasgeïsoleerd schakelmateriaal heeft het Gerecht een aantal preciseringen kunnen geven ten aanzien van de bewijsregeling op het gebied van de mededingingsregelingen.

— Ontvankelijkheid

In de zaak *Fuji Electric/Commissie* (arrest van 12 juli 2011, T-132/07, nog niet gepubliceerd), had de Commissie betoogd dat zowel de grieven die niet tijdens de administratieve procedure kenbaar waren gemaakt als de documenten die niet in de loop daarvan waren overgelegd maar door verzoekster voor het eerst bij het Gerecht waren ingediend, niet-ontvankelijk waren. Het Gerecht verwerpt deze benadering en benadrukt dat de regels die een overzicht geven van de rechten en plichten van de ondernemingen in het kader van de in het mededingingsrecht voorziene administratieve procedure niet aldus kunnen worden uitgelegd dat een persoon verplicht is om mee te werken en om, in antwoord op de mededeling van punten van bezwaar die hem door de Commissie is toegezonden, reeds vanaf het stadium van de administratieve procedure alle grieven kenbaar te maken die hij ter ondersteuning van een beroep tot nietigverklaring zou willen aanvoeren.

De Commissie concludeerde evenzo tot niet-ontvankelijkheid van de grieven die waren ontleend aan betwistingen van feitelijke of juridische aard van de feiten die verzoekster uitdrukkelijk had erkend in de loop van de administratieve procedure. Het Gerecht merkt op dat de betrokken persoon, wanneer hij er vrijwillig voor kiest om mee te werken en in het kader van de administratieve procedure uitdrukkelijk of stilzwijgend feiten erkent die rechtvaardigen dat de inbreuk aan hem wordt toegerekend, niet wordt beperkt in de uitoefening van het hem krachtens het Verdrag toekomende beroepsrecht. Zonder uitdrukkelijk daarvoor voorziene wettelijke grondslag zou een dergelijke beperking in strijd zijn met de fundamentele beginselen van legaliteit en eerbiediging van de rechten van de verdediging.

— Getuigenverklaringen

In het arrest van 12 juli 2011, *Hitachi e.a./Commissie* (T-112/07, nog niet gepubliceerd), herinnert het Gerecht er om te beginnen aan dat de verklaring van een onderneming die deelneming aan een mededingingsregeling wordt verweten, wanneer de juistheid van die verklaring door meerdere andere betrokken ondernemingen wordt betwist, niet kan worden beschouwd als afdoende bewijs dat deze laatste ondernemingen een inbreuk hebben gepleegd, indien zij niet met ander bewijs wordt gestaafd. Het Gerecht heeft vervolgens gepreciseerd dat schriftelijke verklaringen van werknemers van een vennootschap, die onder het toezicht daarvan zijn opgesteld en voor haar verweer worden gebruikt in het kader van de administratieve procedure voor de Commissie, in beginsel niet als andere elementen dan en losstaand van de verklaringen van die vennootschap kunnen worden beschouwd. Zij zijn slechts een aanvulling op genoemde verklaringen en zij dienen ter verduidelijking of concretisering daarvan. Derhalve moeten ook deze verklaringen met ander bewijs worden gestaafd.

— Elementen ontleend aan de context van de zaak

In de arresten van 12 juli 2011, *Hitachi e.a./Commissie*, reeds aangehaald, *Toshiba/Commissie* (T-113/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld) en *Mitsubishi Electric/Commissie* (T-133/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), herinnert het Gerecht eraan dat wanneer de Commissie uitsluitend steunt op het gedrag van de betrokken ondernemingen op de markt om tot het bestaan van een inbreuk te concluderen, het volstaat dat laatstgenoemden aantonen dat sprake is van omstandigheden die een ander licht op de door de Commissie vastgestelde feiten werpen en dus een andere, plausibele verklaring van de feiten kunnen vormen dan die waarvan de Commissie uitgaat. Ook al kan het ontbreken van schriftelijke bewijzen in het kader van de globale beoordeling van de door de Commissie ingeroepen bundel van aanwijzingen van belang blijken, deze omstandigheid leidt er op zich niet toe dat de betrokken onderneming

de beschuldigingen van de Commissie in twijfel kan trekken door een andere uitleg aan de feiten te geven. Dit is enkel het geval wanneer op basis van het door de Commissie aangevoerde bewijs niet ondubbelzinnig en niet zonder enige interpretatie het bestaan van een inbreuk kan worden aangetoond.

— Toezicht door het Gerecht

In de zaak *Mitsubishi Electric/Commissie*, reeds aangehaald, bestreed de verzoekster de rechtspraak volgens welke er in het licht van de moeilijkheden waarmee de Commissie wordt geconfronteerd wanneer zij tracht een inbreuk aan te tonen, soepelere normen op het gebied van het bewijs kunnen worden aanvaard. Ter ondersteuning van haar betoog merkte zij op dat de geldboeten die in kartelzaken worden opgelegd in de loop van de laatste jaren steeds hoger zijn geworden, hetgeen een invloed zou moeten hebben op het toezicht dat op de beschikkingen van de Commissie wordt uitgeoefend. Het Gerecht verwerpt dit betoog en benadrukt daarbij dat hoewel de grotere omvang van de geldboeten zeker gevolgen kon hebben voor de partijen waaraan deze geldboeten werden opgelegd, deze tot gevolg heeft — aangezien het initiatief van de Commissie in die richting algemeen bekend is — dat wanneer ondernemingen zich schuldig maken aan een inbreuk, zij er nog nauwer op moeten toezien dat er zo weinig mogelijk bruikbaar bewijs is, zodat de taak van de Commissie nog moeilijker wordt gemaakt.

Voor het overige heeft het Gerecht er ook aan herinnerd, in het arrest van 25 oktober 2011, *Aragonesas Industrias y Energía/Commissie* (T-348/08, nog niet gepubliceerd), dat aangezien het moet beoordelen of het bewijs en de overige door de Commissie aangevoerde gegevens in de bestreden beschikking volstaan om het bestaan van een inbreuk aan te tonen, het ook moet vaststellen welk bewijs door de Commissie is gebruikt om de deelname van de verzoekster aan de betrokken inbreuk aan te tonen. Het onderzoek van genoemd bewijs kan daarom slechts betrekking hebben op dat deel van de overwegingen van de bestreden beschikking waarin de Commissie de contradictoire fase van de administratieve procedure beschrijft.

b) Deelneming aan één enkele voortgezette inbreuk

In het arrest van 16 juni 2011, *Verhuizingen Coppens/Commissie* (T-210/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), herinnert het Gerecht eraan dat voor de aansprakelijkstelling van een onderneming voor één enkele voortgezette inbreuk, wetenschap van de inbreukmakende gedragingen van de andere deelnemers aan de inbreuk is vereist. De verzoekster in deze zaak had wel deelgenomen aan het opstellen van valse prijsopgaven voor verhuizingen, maar wist niet van de mededingingsverstoringende praktijken van de overige ondernemingen in de vorm van afspraken over financiële compensatie voor afgewezen offertes of gevallen waarin geen offerte werd opgesteld. Aangezien — los van het dispositief ervan — uit de overwegingen van de beschikking duidelijk bleek dat de Commissie van oordeel was dat deze praktijken één enkele en voortdurende inbreuk vormde, heeft het Gerecht zowel de vaststelling dat sprake was van een inbreuk als de opgelegde geldboete nietig verklaard.

c) Berekening van de boetebedragen

2011 stond in het teken van een zeer groot aantal kartelzaken waarin meerdere problemen in verband met de berekening van de geldboete rezen en waarin het Gerecht voor het eerst de richtsnoeren van 2006⁷ moest uitleggen.

— Waarde van de verkopen

In het arrest van 16 juni 2011, *Team Relocations e.a./Commissie* (T-204/08 en T-212/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), moest het Gerecht een nadere uitlegging verschaffen van het begrip „verkopen” die in het kader van de toepassing van de richtsnoeren van 2006 in aanmerking moeten worden genomen. Daarbij heeft het het standpunt van verzoekster verworpen dat ervoor pleitte om enkel de waarde in aanmerking te nemen van de verkopen gerealiseerd met de diensten waarop de inbreukmakende gedragingen daadwerkelijk betrekking hadden. Het concludeert immers dat voor de waardeberekening van de verkopen in de zin van de richtsnoeren, de verkopen die op de relevante markt waren gerealiseerd in aanmerking moesten worden genomen.

— Zwaarte

In de zaak *Ziegler/Commissie* (arrest van 16 juni 2011, T-199/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), beriep de verzoekster zich op een motiveringsgebrek bij de berekening van het basisbedrag van de geldboete. Het Gerecht merkt dienaangaande op dat de richtsnoeren van 2006 „de methode voor de berekening van de geldboeten wezenlijk [hebben] gewijzigd”. In het bijzonder werd de indeling van de inbreuken in drie categorieën („niet te ernstig”, „zwaar” en „zeer zwaar”) afgeschaft en werd een bandbreedte van 0 tot 30 % ingevoerd teneinde een fijnere differentiatie mogelijk te maken. Voor de vaststelling van het basisbedrag van de boete wordt voortaan „een deel van de waarde van de verkopen dat wordt bepaald door de ernst van de inbreuk vermenigvuldigd met het aantal jaren dat de inbreuk geduurd heeft”. Doorgaans zal „het deel van de waarde van de verkopen dat in aanmerking wordt genomen [...] maximaal 30 % bedragen”. Met betrekking tot horizontale overeenkomsten inzake prijzen, de verdeling van markten en de beperking van de productie, „die [...] naar hun aard tot de ernstigste mededingingsbeperkingen [behoren]”, moet het aandeel van de verkopen dat voor dergelijke inbreuken in aanmerking wordt genomen, doorgaans „hoog” zijn. In die omstandigheden en als logisch gevolg van haar beoordelingsmarge op dit gebied, moet de Commissie haar keuze voor het deel van de verkopen dat in aanmerking wordt genomen motiveren, en kan zij niet ermee volstaan om enkel de kwalificatie van een inbreuk als „zeer zwaar” te motiveren. Meer in het algemeen legt het Gerecht er de nadruk op, hoewel het de beschikking op dit punt als toereikend gemotiveerd acht in het licht van de bestaande rechtspraak, dat deze rechtspraak is ontwikkeld naar aanleiding van de voorafgaande richtsnoeren. Het verzoekt de Commissie dus om bij de toepassing van de richtsnoeren van 2006 de berekening van de geldboeten beter te motiveren, zodat de ondernemingen er gedetailleerd kennis van kunnen nemen hoe het bedrag van de hun opgelegde geldboete is berekend.

Na in het arrest *Team Relocations e.a./Commissie*, reeds aangehaald, te hebben vastgesteld dat de richtsnoeren van 2006 zowel de indeling van de inbreuken in categorieën als de forfaitaire bedragen hebben afgeschaft en een stelsel hebben ingevoerd waarmee fijnmaziger kan worden gedifferentieerd naargelang de zwaarte van de inbreuk, concludeert het Gerecht dat het de

⁷ Richtsnoeren voor de berekening van geldboeten die uit hoofde van artikel 23, lid 2, sub a, van verordening (EG) nr. 1/2003 worden opgelegd, vastgesteld op 1 september 2006 (PB 2006, C 210, blz. 2).

Commissie vrijstaat om de omvang van de rol die elke onderneming heeft gespeeld op individuele basis te benaderen bij zowel de bepaling van het percentage van de waarde van de verkopen dat in aanmerking wordt genomen, als bij de beoordeling van verzachtende en verzwarende omstandigheden. In dat laatste geval moet bij de beoordeling van die omstandigheden echter op passende wijze rekening kunnen worden gehouden met de mate waarin aan één enkele inbreuk is deelgenomen en met variaties in die deelnamegraad in de tijd.

— Duur

In de gevoegde zaken *Team Relocations e.a./Commissie*, reeds aangehaald, werd opgekomen tegen het feit dat het op basis van de waarde van de verkopen vastgestelde bedrag systematisch werd vermenigvuldigd met het aantal jaren dat door een onderneming aan de inbreuk was deelgenomen, zoals voorzien in de richtsnoeren van 2006, omdat dit een overmatig belang toekende aan de vermeende duur van de inbreuk in vergelijking met de andere relevante factoren, en in het bijzonder de zwaarte van de inbreuk. Ofschoon het Gerecht opmerkt, zoals hiervoor is aangegeven ten aanzien van de zwaarte van de inbreuk, dat de nieuwe benadering van de Commissie ook op dit punt een wezenlijke wijziging van de gehanteerde methode inhoudt, aangezien de vermenigvuldiging met het aantal jaren waarin is deelgenomen neerkomt op een verhoging van het bedrag met 100 % per jaar, benadrukt het evenwel dat artikel 23, lid 3, van verordening (EG) nr.1/2003⁸ aan een dergelijke ontwikkeling niet in de weg staat.

In het arrest van diezelfde dag in de zaak *Gosselin Group en Stichting Administratiekantoor Portielje/Commissie*, reeds aangehaald, verbindt het Gerecht daarentegen consequenties aan deze wijziging voor het werk van de Commissie. Het preciseert dat, hoewel het vaste rechtspraak is dat de bewijslast ten aanzien van de inbreuken op artikel [101], lid 1, [VWEU] op de Commissie rust en dat zij nauwkeurig bepaalde en onderling overeenstemmende bewijzen dient aan te voeren die de vaste overtuiging kunnen dragen dat de inbreuk is gepleegd, dit in het bijzonder het geval is bij het bewijs ten aanzien van de duur van de inbreuk, een criterium waarvan het belang aanzienlijk is toegevoegd in de richtsnoeren van 2006.

— Gelijke behandeling — Omzet die in aanmerking wordt genomen

In de arresten *Toshiba/Commissie* en *Mitsubishi Electric/Commissie*, reeds aangehaald, merkt het Gerecht op dat de Commissie zich heeft gebaseerd op het jaar 2001 als referentiejaar voor de bepaling van de waarde van de wereldwijde verkopen en voor de berekening van het uitgangsbetrag van de geldboeten van Toshiba en Mitsubishi Electric, wier activiteiten op het gebied van gasgeïsoleerd schakelmateriaal in 2002 waren overgenomen door hun gemeenschappelijke onderneming TM T & D, terwijl zij van het jaar 2003, het laatste volledige jaar van de inbreuk, was uitgegaan voor de Europese producenten. Volgens de Commissie was deze differentiatie ingegeven door de wens om rekening te houden met het feit dat Toshiba gedurende het grootste deel van de inbreukperiode een veel kleiner aandeel van de wereldmarkt voor dit product in handen had dan Mitsubishi. Hoewel het Gerecht een dergelijke doel legitiem acht, is het niettemin van oordeel dat andere, niet-discriminerende methodes had kunnen worden gehanteerd om dit te bereiken, zoals een opdeling van het uitgangsbetrag van de boete, berekend op basis van de in 2003 gerealiseerde omzet, aan de hand van het aandeel in de verkopen van het betrokken product in het laatste jaar dat voorafging aan de oprichting van de gemeenschappelijke onderneming. Aangezien de Commissie het beginsel van gelijke behandeling had geschonden, en

⁸ Verordening (EG) nr. 1/2003 van de Raad van 16 december 2002 betreffende de uitvoering van de mededingingsregels van de artikelen 81 [EG] en 82 [EG] (PB 2003, L 1, blz. 1).

er geen aanknopingspunten voorhanden waren voor een nieuwe berekening van het bedrag van de geldboete, heeft het Gerecht de aan deze beide ondernemingen opgelegde geldboeten nietig verklaard.

— Afschrikking

In de zaak *Arkema France e.a./Commissie* (arrest van 7 juni 2011, T-217/06, nog niet gepubliceerd) heeft de Commissie een verhoging van 200 % toegepast om te verzekeren dat de geldstraf voldoende afschrikkende werking zou hebben, gelet op de omvang en de economische macht van de betrokken onderneming. Deze verhoging was gebaseerd op de totale omzet van Total, de moederonderneming van de verzoekster. Het Gerecht merkt evenwel op dat verzoekster enkele dagen vóór de vaststelling van de beschikking door de Commissie, was opgehouden onder de zeggenschap van Total te staan, zodat het van oordeel was dat de verhoging van de geldboete met het oog op de afschrikkende werking niet gerechtvaardigd was. Het Gerecht herinnert eraan dat wil er een noodzaak zijn om de geldboete voldoende afschrikkende werking te geven, het bedrag ervan moet worden aangepast teneinde rekening te houden met de beoogde impact ervan op de onderneming waaraan zij wordt opgelegd, ter voorkoming dat de boete in het niet valt of integendeel buitensporig is gelet op onder meer de financiële draagkracht van de betrokken onderneming. Die doelstelling kan bijgevolg pas worden bereikt wanneer rekening wordt gehouden met de situatie van de onderneming op het tijdstip waarop de geldboete wordt opgelegd. Aangezien de economische eenheid tussen Arkema en Total vóór de vaststelling van de beschikking was verbroken, mochten de middelen van laatstgenoemde onderneming niet in aanmerking worden genomen om te bepalen met welk bedrag de aan Arkema en haar dochterondernemingen opgelegde geldboete moest worden verhoogd. Het Gerecht oordeelt dan ook dat de verhoging van 200 % wat hen aangaat buitensporig is en dat een verhoging van 25 % passend is om voor voldoende afschrikkende werking van de hun opgelegde geldboete te zorgen. Om die reden beslist het Gerecht om de aan Arkema opgelegde geldboete te verlagen van 219,1 naar 113,3 miljoen EUR.

— Medewerking

In het arrest *Fuji Electric/Commissie*, reeds aangehaald, preciseert het Gerecht dat het weliswaar juist is dat de datum waarop bewijs aan de Commissie wordt overgelegd een invloed heeft op de kwalificatie daarvan als zijnde van significante toegevoegde waarde, aangezien die kwalificatie afhangt van het bewijs dat zich reeds in het dossier van de Commissie bevindt op de datum van overlegging daarvan, doch dat het enkele feit dat dit bewijs later is overgelegd dan de betekening van de mededeling van punten van bezwaar niet uitsluit dat het ondanks het vergevorderde stadium van de administratieve procedure nog significante toegevoegde waarde kan hebben. Meer bepaald mag een onderneming zich in een verzoek om voor de clementieregeling in aanmerking te komen, concentreren op de feiten die volgens haar nog niet rechtens afdoende zijn aangetoond om zo significante waarde toe te voegen aan het bewijs dat de Commissie reeds in haar bezit heeft.

In de zaak *Deltafina/Commissie* (arrest van 9 september 2011, T-12/06, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), had de Commissie voor het eerst beslist om aan de verzoekster voorwaardelijke immuniteit toe te kennen in het kader van de clementiemededeling. Het Gerecht geeft aan dat, gelet op het feit dat de toekenning van volledige immuniteit een uitzondering vormt op het beginsel van de persoonlijke aansprakelijkheid van de onderneming voor de schending van de mededingingsregels, het logisch was dat de Commissie in ruil daarvoor van de onderneming kon verlangen dat zij niet zou nalaten om haar in kennis te stellen van de relevante feiten waarvan zij wetenschap had en die een invloed konden hebben op het verloop van de administratieve procedure en de doeltreffendheid van de instelling. Het Gerecht merkt op dat verzoekster tijdens

een bijeenkomst met haar concurrenten vrijwillig en zonder de Commissie daarover in te lichten, het feit kenbaar had gemaakt dat zij een verzoek om immuniteit bij haar diensten had ingediend, voordat de Commissie de gelegenheid had gehad om verificaties ter zake van de betrokken mededingingsregeling te verrichten. Aangezien dergelijk gedrag niet getuigde van een geest van daadwerkelijke medewerking, oordeelt het Gerecht dat de Commissie niet onjuist had gehandeld door Deltafina geen definitieve immuniteit toe te kennen.

— Verzwarende omstandigheden

In het arrest van 17 mei 2011, *Arkema France/Commissie*, reeds aangehaald, merkt het Gerecht op dat, ofschoon er geen verjaringstermijn is die zich ertegen verzet dat de Commissie vaststelt dat sprake is van recidive, het niettemin zo is dat de Commissie, overeenkomstig het evenredigheidsbeginsel, niet zonder enige beperking in de tijd één of meerdere beschikkingen waarbij een onderneming is beboet, in aanmerking kan nemen. Het Gerecht stelt in deze zaak vast dat de verzoekster de mededingingsregels heeft overtreden door van 1961 tot en met mei 1984 continu deel te nemen aan mededingingsregelingen, waarvoor zij voor het eerst in 1984, vervolgens in 1986 en ten slotte in 1994 is beboet, en dat zij in weerwil van deze reeks van beschikkingen haar inbreukmakend gedrag heeft herhaald door vanaf 17 mei 1995 tot en met 9 februari 2000 deel te nemen aan een nieuwe mededingingsregeling, waarvoor haar in de bestreden beschikking een geldboete is opgelegd. De Commissie had het basisbedrag van de aan de verzoekster opgelegde geldboete dan ook met 90 % verhoogd. Het Gerecht acht deze benadering van de Commissie geldig, waarbij het aangeeft dat, aangezien deze reeks van beschikkingen, die binnen korte intervallen zijn vastgesteld, het laatste jaar voordat zij deelnam aan de inbreuk die bij de bestreden beschikking is beboet, getuigt van verzoeksters neiging om zich niet aan de mededingingsregels te houden, de Commissie niet het evenredigheidsbeginsel heeft geschonden door deze reeks van beschikkingen in aanmerking te nemen in het kader van de beoordeling van het recidivegedrag van verzoekster.

In de beschikking die werd bestreden in het kader van de zaken *ENI/Commissie* en *Polimeri Europa/Commissie* (arresten van 13 juli 2011, T-39/07 en T-59/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), was de Commissie van oordeel dat, aangezien de onderneming EniChem reeds voor haar deelname aan twee eerdere mededingingsregelingen was beboet, het basisbedrag van de geldboete die werd opgelegd aan de verzoeksters, Eni en haar dochteronderneming Polimeri, moest worden verhoogd met 50 % wegens de verzwarende omstandigheid van recidive. De Commissie meende dat hoewel de rechtspersonen die bij de inbreuken in kwestie betrokken waren niet identiek waren, niettemin dezelfde onderneming het desbetreffende inbreukmakend gedrag had herhaald. Het Gerecht wijst er echter op dat, daar de evolutie van de structuur van en de zeggenschap over de betrokken vennootschappen complex was, de Commissie bijzonder nauwkeurig moest zijn en alle details moest aandragen die noodzakelijk waren om aan te tonen dat de vennootschappen waarop de bestreden beschikking betrekking heeft en de vennootschappen waarop de voorafgaande beschikkingen betrekking hebben, dezelfde „onderneming” in de zin van artikel [101 VWEU] vormden. Het Gerecht is van oordeel dat dit in de onderhavige zaak niet het geval is geweest en dat de recidive derhalve niet is aangetoond. Het verlaagt het bedrag van de geldboete dan ook van 272,25 miljoen EUR naar 181,5 miljoen EUR.

In de gevoegde zaken *ThyssenKrupp Liften Ascenseurs e.a./Commissie* (T-144/07, T-147/07 tot en met T-150/07 en T-154/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), waarin op dezelfde dag arrest is gewezen, herinnert het Gerecht eraan dat de Commissie het bedrag van de geldboete die is opgelegd aan de moedermaatschappij ThyssenKrupp AG, aan de dochteronderneming ThyssenKrupp Elevator AG en aan bepaalde nationale dochterondernemingen, had verhoogd met 50 % wegens recidive, waarbij sommige ondernemingen van de groep ThyssenKrupp reeds in 1998 waren beboet voor hun deelname aan een mededingingsregeling inzake een legeringstoelag.

Het Gerecht merkt dienaangaande op dat de Commissie in die beschikking een inbreuk had vastgesteld die enkel door de ondernemingen van die groep was gepleegd, zonder hun toenmalige moedermaatschappijen, waarvan ThyssenKrupp AG de economische en rechtopvolger zou zijn. Bovendien was de Commissie destijds niet van oordeel dat de dochterondernemingen en hun moedermaatschappijen een economische eenheid vormden. Bovendien stelt het Gerecht vast dat de dochterondernemingen die geldboeten opgelegd hebben gekregen in het kader van de legeringstoeslag, geen onderdeel waren van de ondernemingen die in de bestreden beschikking waren beboet. De vastgestelde inbreuk kon dus niet als recidive door dezelfde onderneming worden beschouwd.

— Verzachtende omstandigheden

In de zaak die heeft geleid tot het arrest *Ziegler/Commissie*, reeds aangehaald, riep de verzoekster als verzachtende omstandigheid in dat de inbreukmakende gedragingen waren gestaakt. Het Gerecht merkt op dat, hoewel de richtsnoeren van 2006 bepalen dat het basisbedrag van de boete om die reden kan worden verlaagd, dit „[niet] geldt [...] voor geheime overeenkomsten of praktijken (met name kartels)”. Bovendien kan enkel aanspraak worden gemaakt op deze verzachtende omstandigheid wanneer de inbreuk wordt gestaakt na de eerste maatregelen van de Commissie. Daar het vaststelde dat de verzoekster tot en met 8 september 2003 aan de inbreuk had deelgenomen, terwijl de inspecties na die datum hadden plaatsgevonden, namelijk op 16 september 2003, wees het Gerecht de door de verzoekster aangevoerde grief af.

In diezelfde zaak beweerde de verzoekster dat het feit dat de Commissie op de hoogte was van de inbreukmakende praktijk en deze jarenlang tolereerde, bij haar een legitieme — doch onjuiste — veronderstelling had doen ontstaan dat deze praktijk rechtmatig was. Het Gerecht merkt dienaangaande op dat de loutere wetenschap van de mededingingsbeperkende gedraging niet impliceerde dat deze gedraging impliciet werd „toegestaan of aangemoedigd” door de Commissie in de zin van de richtsnoeren van 2006. Een vermeend stilzitten kan immers niet worden gelijkgesteld aan een positieve handeling zoals een toelating of een aanmoediging, op grond waarvan een verzachtende omstandigheid kan worden aangenomen.

In de zaak die heeft geleid tot het arrest *Arkema France/Commissie*, reeds aangehaald, betoogde de verzoekster dat de Commissie ten onrechte had geweigerd haar een boetevermindering toe te kennen wegens de medewerking die zijn buiten de werkingssfeer van een mededeling inzake medewerking om had verleend. Het Gerecht preciseert dat, om het nuttig effect van dit soort mededeling te bewaren, de Commissie slechts in uitzonderlijke gevallen gehouden kan zijn om aan een onderneming een boetevermindering op een andere grondslag toe te kennen. Het is van oordeel dat dit onder meer het geval is wanneer de medewerking die een onderneming verleent, niet alleen verder gaat dan de wettelijke verplichting om medewerking te verlenen, zonder dat die evenwel recht geeft op een boetevermindering uit hoofde van bedoelde mededeling, maar ook objectief gezien nuttig is voor de Commissie. Een dergelijk nut moet worden vastgesteld wanneer de Commissie in haar definitieve beschikking steunt op bewijs dat een onderneming haar in het kader van haar medewerking heeft verschaft en zonder hetwelk de Commissie niet in staat zou zijn geweest om de betrokken inbreuk geheel of gedeeltelijk te bestraffen.

— Uitzonderlijke omstandigheden

In het arrest *Ziegler/Commissie*, reeds aangehaald, onderzoekt het Gerecht de toepassing van de richtsnoeren van 2006 voor zover het erom gaat rekening te houden met het vermogen van de betrokken onderneming om te betalen. Het merkt dienaangaande op dat om overeenkomstig de richtsnoeren in aanmerking te komen voor een uitzonderlijke verlaging van de geldboete wegens

economische moeilijkheden, niet alleen een verzoek hiertoe is vereist, maar ook moet zijn voldaan aan twee cumulatieve voorwaarden, te weten ten eerste de onoverkomelijke moeilijkheid om de geldboete te betalen en ten tweede het bestaan van een „bijzondere sociale en economische context“. Wat de eerste voorwaarde betreft, stelt het Gerecht vast dat de Commissie enkel opmerkt dat aangezien de boete niet meer dan 3,76 % van de wereldwijde omzet van de onderneming in 2006 vertegenwoordigt, de boete haar economische voortbestaan niet onherroepelijk in gevaar kan brengen. Het Gerecht is van oordeel dat die beoordeling abstract is en geenszins rekening houdt met de concrete situatie van verzoekster en voorts dat een eenvoudige berekening van het percentage dat de geldboete vertegenwoordigt ten opzichte van de wereldwijde omzet van de onderneming, op zich niet kan volstaan als grondslag voor de conclusie dat deze geldboete het economische voortbestaan van laatstgenoemde niet onherroepelijk in gevaar kan brengen. Aangezien echter aan de tweede voorwaarde niet is voldaan, concludeert het dat de Commissie het betoog van verzoekster terecht had verworpen.

— Plafond van 10 % van de omzet

In het arrest van 16 juni 2011, *Putters International/Commissie* (T-211/08, nog niet gepubliceerd), geeft het Gerecht aan dat het loutere feit dat het eindbedrag van de geldboete 10 % van de omzet van verzoekster bedraagt, terwijl dit percentage lager is voor andere karteldeelnemers, geen schending van het beginsel van gelijke behandeling of van het evenredigheidsbeginsel kan opleveren. Dit gevolg is immers inherent aan de uitlegging van het plafond van 10 % als louter maximaal percentage dat wordt toegepast om de boete naar beneden bij te stellen na een eventuele verlaging van de geldboete op grond van verzachtende omstandigheden of het evenredigheidsbeginsel. Wanneer het bedrag dat op basis van de waarde van de verkopen wordt vastgesteld wordt vermenigvuldigd met het aantal jaren van deelname aan de inbreuk, kan dit evenwel met zich brengen dat de toepassing van het plafond van 10 % als bedoeld in artikel 23, lid 3, van verordening nr. 1/2003, in het kader van de richtsnoeren van 2006 eerder de regel dan de uitzondering wordt voor elke onderneming die hoofdzakelijk op één markt actief is en die langer dan één jaar aan een kartel heeft deelgenomen. In dat geval zal elke differentiatie naargelang de ernst van de inbreuk of de verzachtende omstandigheden normaliter geen weerslag meer kunnen hebben op een geldboete die naar beneden werd bijgesteld om te worden teruggebracht tot 10 %. Het Gerecht benadrukt daarbij dat het ontbreken van differentiatie wat het daaruit voortvloeiende eindbedrag van de geldboete betreft, gelet op het beginsel van het persoonlijke karakter van straffen en sancties, een problematiek is die eigen is aan de nieuwe methode.

d) Toerekenbaarheid van het inbreukmakend gedrag en hoofdelijke veroordeling

— Voorwaarden voor toepassing van het vermoeden van aansprakelijkheid van een moedermaatschappij voor de praktijken van haar dochteronderneming

In het arrest van 15 september 2011, *Koninklijke Grolsch/Commissie* (T-234/07, nog niet gepubliceerd), merkt het Gerecht op dat de Commissie niet het bewijs heeft geleverd dat de verzoekster rechtstreeks aan de mededingingsregeling had deelgenomen. Verzoekster en haar (volle) dochteronderneming zijn over één kam geschoren zonder dat de Commissie een onderscheid maakt tussen de rechtspersonen of redenen aandraagt waarom de inbreuk aan verzoekster moet worden toegerekend. Het Gerecht is van oordeel dat de Commissie, door niet in te gaan op de economische, organisatorische of juridische banden tussen de verzoekster en haar dochteronderneming, verzoekster de mogelijkheid heeft ontnomen om bij het Gerecht te betwisten dat deze toerekening gegrond was, door het vermoeden te weerleggen dat zij daadwerkelijk een beslissende invloed over genoemde dochteronderneming heeft uitgeoefend, en

dat zij het Gerecht niet in staat heeft gesteld om in dat verband zijn toezicht uit te oefenen, hetgeen reden tot nietigverklaring van de beschikking is.

— Weerlegging van het vermoeden

In de arresten van 16 juni 2011, *L'Air liquide/Commissie* en *Edison/Commissie* (T-185/06, nog niet gepubliceerd, en T-196/06, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), stelt het Gerecht om te beginnen vast dat de Commissie terecht is uitgegaan van het vermoeden dat de verzoeksters daadwerkelijk een beslissende invloed hebben uitgeoefend over hun respectievelijke dochterondernemingen, gelet op de niet-betwiste zeggenschapsband van 100 % die er tussen hen bestond. Het merkt vervolgens op dat de verzoeksters een specifieke argumentatie hebben aangedragen ter weerlegging van genoemd vermoeden, om te trachten de zelfstandigheid van hun respectievelijke dochteronderneming aan te tonen. In antwoord op deze argumentatie heeft de Commissie slechts verwezen naar enkele aanvullende aanwijzingen dat verzoeksters een beslissende invloed over hun respectievelijke dochteronderneming hebben uitgeoefend. Het Gerecht is van oordeel dat de Commissie daarmee in de bestreden beschikking niet de redenen heeft uiteengezet waarom de door verzoeksters aangevoerde factoren niet volstonden om het vermoeden in kwestie te weerleggen. De plicht van de Commissie tot motivering van haar beschikking op dit punt blijkt duidelijk uit de weerlegbaarheid van het betrokken vermoeden; om het te weerleggen moest door verzoeksters bewijs ter zake van alle economische, organisatorische en juridische banden tussen henzelf en hun dochterondernemingen worden overgelegd. Aangezien de Commissie geen onderbouwd standpunt ten aanzien daarvan heeft ingenomen, verklaart het Gerecht de bestreden beschikking nietig wegens schending van de motiveringsplicht.

In de gevoegde zaken *Gosselin/Commissie* en *Stichting Administratiekantoor Portielje/Commissie*, reeds aangehaald, had de Commissie het vermoeden van de daadwerkelijke uitoefening van een beslissende invloed door Portielje op Gosselin toegepast, aangezien de moedermaatschappij vrijwel het volledige kapitaal van haar dochteronderneming in handen had. Het Gerecht merkt evenwel op dat op grond van de door Portielje aangevoerde factoren genoemd vermoeden kon worden weerlegd. Van deze factoren benadrukt het met name het feit dat de enige mogelijkheid van de moedermaatschappij om een invloed over haar dochteronderneming uit te oefenen zou zijn geweest om de stemrechten te gebruiken die verbonden waren aan de door haar gehouden aandelen tijdens de algemene vergadering van aandeelhouders van de dochteronderneming. Het stelt vast dat er gedurende de inbreukperiode geen enkele algemene vergadering van aandeelhouders is gehouden. Het Gerecht beslist dan ook om de beschikking van de Commissie nietig te verklaren voor zover zij betrekking heeft op Portielje.

— Omvang van de aansprakelijkheid

In de zaak *Tomkins/Commissie* (arrest van 24 maart 2011, T-382/06, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld) werd de verzoekster aansprakelijk gehouden voor het inbreukmakend gedrag van haar dochteronderneming, Pegler, vanwege het feit dat zij 100 % van het kapitaal van laatstgenoemde in handen had. In een van de aangevoerde middelen betwistte zij ten aanzien van een deel van de inbreukperiode dat haar dochteronderneming in die periode aan de mededingingsregeling had deelgenomen. Bij arrest van diezelfde dag, *Pegler/Commissie* (T-386/06, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht de beschikking nietig verklaard voor zover daarin werd vastgesteld dat Pegler aan het kartel inzake koperen fittingen had deelgenomen voor een langere duur dan aangevoerd in het middel van Tomkins, de moedermaatschappij. Het Gerecht herinnert er in dat verband aan dat, aangezien de rechter van de Europese Unie niet ultra petita mag beslissen, de door hem uitgesproken nietigverklaring derhalve niet verder kan gaan dan wat de verzoekende partij heeft gevorderd. Uit het oogpunt van het mededingingsrecht vormde de verzoekster echter

één enkele eenheid met haar dochteronderneming, die gedeeltelijk in het gelijk was gesteld na het beroep tot nietigverklaring in de reeds genoemde zaak *Pegler/Commissie*. De aansprakelijkstelling van verzoekster door de Commissie impliceert derhalve dat verzoekster voordeel trekt uit de gedeeltelijke nietigverklaring van de bestreden beschikking in die zaak. Verzoekster had immers een enkel middel aangevoerd, waarmee de duur van de deelname van Pegler aan de inbreuk werd betwist, en had geconcludeerd tot nietigverklaring van de bestreden beschikking op die grond. Het Gerecht is van oordeel dat wanneer afzonderlijk door een moedermaatschappij en haar dochteronderneming beroep tot nietigverklaring is ingesteld, het niet ultra petita beslist wanneer het rekening houdt met de uitkomst van het door de dochteronderneming ingestelde beroep, voor zover de conclusies van het door de moedermaatschappij ingestelde beroep hetzelfde voorwerp hebben.

In de zaak die tot ditzelfde arrest heeft geleid, had Tomkins daarentegen uitdrukkelijk afgezien van de grief die was ontleend aan een onjuiste opvatting wat de verhoging van het bedrag van de geldboete met het oog op een afschrikkende werking betreft. Het Gerecht leidt hieruit af dat het op dit punt geen uitspraak kan doen zonder buiten de grenzen van het geschil zoals vastgesteld door de partijen in de onderhavige zaak te treden, zelfs als het in de zaak die heeft geleid tot het arrest *Pegler/Commissie*, reeds aangehaald, heeft geoordeeld dat de Commissie deze vermenigvuldigingsfactor ten onrechte heeft toegepast.

— Hoofdelijke betaling

In het arrest van 12 oktober 2011, *Alliance One International/Commissie* (T-41/05, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), heeft het Gerecht geoordeeld dat de verzoekster niet aansprakelijk kon worden gehouden voor de door Agroexpansión gepleegde inbreuk voor de periode voorafgaand aan 18 november 1997, aangezien zij pas vanaf die datum een economische eenheid met haar vormde en dus een onderneming in de zin van artikel [101 VWEU]. Aangezien de hoofdelijkheid bij de betaling van de geldboete enkel kon gelden voor de periode waarin de moedermaatschappij en haar dochteronderneming een dergelijke onderneming vormden, mocht de Commissie verzoekster niet dwingen om hoofdelijk met Agroexpansión het totale bedrag van de aan laatstgenoemde opgelegde geldboete van 2 592 000 EUR te betalen, een bedrag dat betrekking heeft op de gehele inbreukperiode. Bijgevolg heeft het Gerecht de verhoging wegens de duur teruggebracht van 50 naar 35 %.

e) Volledige rechtsmacht

Krachtens artikel 261 VWEU en artikel 31 van verordening nr. 1/2003 beschikt het Gerecht over volledige rechtsmacht, krachtens welke het bevoegd is om, meer nog dan een loutere toetsing van de rechtmatigheid van de sanctie uit te voeren — die slechts kan uitmonden in het verwerpen van het beroep tot nietigverklaring of in de nietigverklaring van de bestreden handeling —, de bestreden handeling te herzien, zelfs zonder deze nietig te verklaren, rekening houdend met alle feitelijke omstandigheden, en bijvoorbeeld om de opgelegde geldboete te wijzigen.⁹

In het arrest *Arkema France e.a./Commissie*, reeds aangehaald, merkt het Gerecht op dat de Commissie niet de juistheid had betwist van verzoeksters' stellingen dat zij met ingang van 18 mei 2006 niet langer onder de zeggenschap van Total en Elf Aquitaine stonden, een feit dat reeds in het verzoekschrift was opgenomen. Daar de verzoeksters het Gerecht hadden verzocht om zijn

⁹ Zie onder meer arrest Hof van 15 oktober 2002, *Limburgse Vinyl Maatschappij e.a./Commissie*, C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P tot en met C-252/99 P en C-254/99 P, Jurispr. blz. I-8375, punt 692.

volledige rechtsmacht uit te oefenen teneinde het bedrag van de geldboete in het licht van dit feit te verlagen, heeft het Gerecht metterdaad de verhoging met het oog op een afschrikkend effect van de geldboete van 200 naar 25 % teruggebracht, welke verhoging buitensporig werd geacht omdat zij was berekend op basis van de totale omzet van de moedermaatschappij. Het bedrag van de Arkema opgelegde geldboete werd dan ook verlaagd naar 105,8 miljoen EUR.

In de arresten *Ziegler/Commissie* en *Team Relocations e.a./Commissie*, reeds aangehaald, zet het Gerecht nader uiteen dat de hogere eisen die moesten worden gesteld aan de motivering van de berekening van de geldboete als gevolg van de wezenlijk gewijzigde methode die de richtsnoeren van 2006 met zich hadden meegebracht, ook tot doel had om het voor het Gerecht eenvoudiger te maken om zijn volledige rechtsmacht uit te oefenen, welke motivering hem in staat moet stellen om, meer nog dan de rechtmatigheid van de bestreden beschikking, ook de gepastheid van de opgelegde geldboete te beoordelen.

In het arrest *Putters International/Commissie*, reeds aangehaald, komt het tot het oordeel dat het ontbreken van een differentiatie van het eindbedrag van de boete, die soms het gevolg is van de methode zoals die uit de richtsnoeren van 2006 voortvloeit, ertoe kan nopen dat het zijn volledige rechtsmacht uitoefent in concrete gevallen waarin op basis van de loutere toepassing van genoemde richtsnoeren niet tot een gepaste differentiatie kan worden gekomen.

In het arrest van 5 oktober 2011, *Romana Tabacchi/Commissie* (T-11/06, nog niet gepubliceerd), stelt het Gerecht eerst vast dat de Commissie de feiten onjuist heeft beoordeeld voor zover betrekking hebbend op de duur van de deelname van verzoekster aan de mededingingsregeling en voorts dat zij het beginsel van gelijke behandeling heeft geschonden bij de beoordeling van het specifieke gewicht van die deelname, waarna het Gerecht zelf in de zaak voorziet door zijn volledige rechtsmacht uit te oefenen. Het oordeelt dat, gelet op het cumulatief effect van de eerder geconstateerde onrechtmatigheden en de beperkte financiële draagkracht van verzoekster, de omstandigheden van dit geval juist zouden worden beoordeeld indien het eindbedrag van de aan verzoekster opgelegde geldboete zou worden vastgesteld op 1 miljoen EUR in plaats van 2,05 miljoen EUR. Daarbij preciseert het dat met een geldboete van die omvang verzoeksters onrechtmatige gedrag doeltreffend kan worden bestraft, zonder dat de boete in het niet valt en met behoud van voldoende afschrikking, en voorts dat elke boete die hoger zou zijn dan dit bedrag, onevenredig zou zijn ten opzichte van de aan verzoekster verweten inbreuk in zijn geheel beschouwd.

3. Ontwikkelingen op het gebied van concentraties

In zijn arrest van 12 oktober 2011, *Association belge des consommateurs test-achats/Commissie* (T-224/10, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht een nadere precisering gegeven van de ontvankelijkheidsvoorwaarden voor een door derden ingesteld beroep tegen een beschikking van de Commissie waarbij een concentratie met de gemeenschappelijke markt verenigbaar wordt verklaard (in casu tussen EDF en Segebel) en voorts tegen de afwijzing van het verzoek van nationale autoriteiten om het onderzoek van de concentratie gedeeltelijk naar deze autoriteiten te verwijzen (beslissing houdende weigering om te verwijzen).

a) De procesbevoegdheid van derden

Het Gerecht herinnert er in dit verband aan dat uit de rechtspraak volgt dat bij beschikkingen van de Commissie betreffende de verenigbaarheid van een concentratie met de gemeenschappelijke markt, de procesbevoegdheid van de derdebelaagden bij deze concentratie anders moet worden beoordeeld naargelang zij gebreken betreffende de inhoud van deze beschikkingen

inroepen (derdebelanghebbenden van de „eerste categorie”), dan wel aanvoeren dat de Commissie de procedurele rechten heeft geschonden die hun door de handelingen van Unierecht inzake de controle op concentraties zijn toegekend (derdebelanghebbenden van de „tweede categorie”).

Wat de eerste categorie betreft, moeten deze derden door de bestreden beschikking worden geraakt uit hoofde van zekere bijzondere hoedanigheden of uit hoofde van een feitelijke situatie die hen ten opzichte van ieder ander karakteriseert en hen individualiseert op soortgelijke wijze als de adressaat. In de onderhavige zaak valt verzoekster niet binnen de eerste categorie, aangezien zij door de beschikking van de Commissie niet individueel wordt geraakt. Aangaande de vraag of de verzoekster binnen de tweede categorie valt, preciseert het Gerecht dat consumentenorganisaties in het kader van de administratieve procedure waarin een concentratie wordt onderzocht, beschikken over een procedureel recht — het recht om te worden gehoord —, mits aan twee voorwaarden is voldaan, namelijk dat de concentratie door eindgebruikers gebruikte producten of diensten betreft, en dat tijdens de voormelde onderzoeksprocedure ook daadwerkelijk een schriftelijk verzoek is ingediend om door de Commissie te worden gehoord.

Het Gerecht stelt vast dat de verzoekster aan de eerste voorwaarde voldoet — aangezien de concentratie in kwestie op zijn minst secundaire gevolgen kan hebben voor de eindgebruiker —, maar niet aan de tweede. Het Gerecht benadrukt in dit verband dat de stappen die derden dienen te zetten om bij een concentratiecontroleprocedure te worden betrokken, na de formele aanmelding van een concentratie moeten worden gezet. Daarmee kan in het belang van die derden worden vermeden dat zij dergelijke verzoeken indienen voordat het voorwerp van de door de Commissie gevoerde controleprocedure is vastgesteld, aangezien deze vaststelling pas gebeurt wanneer de betrokken economische transactie wordt aangemeld. Bovendien wordt met dit vereiste vermeden dat de Commissie, wanneer zij verzoeken ontvangt, stelselmatig zou moeten nagaan welke van deze verzoeken economische transacties betreffen die slechts betrekking hebben op abstracte veronderstellingen of zelfs op loutere geruchten, en welke verzoeken betrekking hebben op transacties die aanleiding geven tot een aanmelding. In de onderhavige zaak had de verzoekster de Commissie twee maanden vóór de aanmelding ervan verzocht om te worden gehoord in het kader van het onderzoek van de concentratie. Dit neemt niet weg dat de verzoeksters dat verzoek hadden moeten herhalen of een ander initiatief hadden moeten nemen, zodra de door EDF en Segebel voorgenomen economische transactie naar behoren als concentratie was aangemeld.

b) [Vatbaarheid voor beroep van een beschikking houdende weigering om te verwijzen](#)

Volgens vaste rechtspraak kan een derdebelanghebbende bij een concentratie ontvankelijk zijn in zijn beroep wanneer hij voor het Gerecht opkomt tegen de beschikking waarbij de Commissie het door een nationale mededingingsautoriteit ingediende verwijzingsverzoek inwilligt. Het Gerecht is daarentegen van oordeel dat derdebelanghebbenden niet in hun beroep kunnen worden ontvangen wanneer zij opkomen tegen een beschikking houdende weigering om te verwijzen, waarbij de Commissie het door een nationale autoriteit ingediende verzoek om te verwijzen afwijst. De procedurele rechten en rechterlijke bescherming die deze derden aan het Unierecht ontnemen, worden immers geenszins in gevaar gebracht door de beschikking houdende weigering om te verwijzen. Deze beschikking biedt derdebelanghebbenden bij een concentratie met een communautaire dimensie integendeel de waarborg dat deze concentratie door de Commissie op grond van het Unierecht zal worden onderzocht en dat het Gerecht bevoegd zal zijn om kennis te nemen van eventuele beroepen tegen de beschikking van de Commissie waarbij de procedure wordt beëindigd.

Overheidssteun

1. Ontvankelijkheid

In de rechtspraak van dit jaar worden onder meer de begrippen handeling met bindende rechtsgevolgen en procesbelang nader gepreciseerd.

In zijn arrest van 8 december 2011, *Deutsche Post/Commissie* (T-421/07, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht de niet-ontvankelijkheid uitgesproken van het beroep dat door Deutsche Post was ingesteld tegen de beschikking van de Commissie waarbij de formele onderzoeksprocedure werd ingeleid voor steun die door haar door de Bondsrepubliek Duitsland was verleend. Het Gerecht heeft geoordeeld dat de bestreden beschikking, die vooraf was gegaan door een eerste beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure in 1999, geen voor beroep vatbare handeling was.

Volgens het Gerecht sorteert een beschikking van de Commissie tot inleiding van de formele procedure, een handeling die naar haar aard een voorbereiding op de eindbeschikking is, autonome rechtsgevolgen en is zij dus een voor beroep vatbare handeling, niet alleen wanneer de verzoeker de kwalificatie van de steun als nieuwe steun betwist, maar ook wanneer de verzoeker de eigenlijke kwalificatie van de litigieuze maatregel als overheidssteun in de zin van artikel 87, lid 1, EG bestrijdt.

In de onderhavige zaak is het Gerecht echter van oordeel dat de bestreden handeling, die bestaat in een tweede beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure, geen voor beroep vatbare handeling is, aangezien zij geen autonome rechtsgevolgen sorteert in vergelijking met de eerste inleidende beschikking. De bestreden handeling had betrekking op dezelfde maatregelen als die welke aan de orde waren in de eerdere inleidende beschikking. Bovendien had de Commissie reeds vermeld dat de litigieuze maatregelen binnen de werkingssfeer van het verbod van artikel 87, lid 1, EG konden vallen, zodat de aan een formele onderzoeksprocedure verbonden autonome rechtsgevolgen bijgevolg reeds teweeg waren gebracht door voormelde inleidende beschikking. Het Gerecht heeft ook opgemerkt dat ten tijde van de vaststelling van de bestreden handeling, de in 1999 ingeleide formele onderzoeksprocedure ten aanzien van de litigieuze maatregelen nog niet was afgesloten en dat de bestreden handeling dus noch de juridische strekking van de litigieuze maatregelen noch verzoeksters rechtspositie had gewijzigd.

In de gevoegde zaken *Freistaat Sachsen en Land Sachsen-Anhalt en Mitteldeutsche Flughafen en Flughafen Leipzig-Halle/Commissie* (arrest van 24 maart 2011, T-443/08 en T-455/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld) werd de kwalificatie van een kapitaalinjectie als staatssteun voor het Gerecht bestreden in twee beroepen die waren ingesteld tegen de beschikking van de Commissie waarbij de door de Bondsrepubliek Duitsland verleende steun aan de luchthaven Leipzig-Halle met de gemeenschappelijke markt verenigbaar werd verklaard. Het eerste beroep was ingesteld door de publiekrechtelijke aandeelhouders van de ondernemingen die de luchthaven beheerden (zaak T-443/08) en het tweede door de beide ondernemingen die de luchthaven beheerden (zaak T-455/08).

Het Gerecht heeft het beroep van de publiekrechtelijke aandeelhouders in zaak T-443/08 niet-ontvankelijk verklaard wegens het ontbreken van een procesbelang. Het Gerecht herinnert er om te beginnen aan dat een door een natuurlijke of rechtspersoon ingesteld beroep tot nietigverklaring slechts ontvankelijk is, indien de verzoeker belang heeft bij de nietigverklaring van de bestreden handeling. Dit belang moet reëel en actueel zijn en worden beoordeeld naar de dag waarop het beroep is ingesteld. Het Gerecht merkt ook op dat het enkele feit dat een beschikking van de Commissie steun met de gemeenschappelijke markt verenigbaar verklaart

en de steunontvangers in beginsel dus niet bezwaart, de rechter van de Unie niet ontslaat van de verplichting te onderzoeken of het oordeel van de Commissie bindende rechtsgevolgen sorteert die de belangen van voornoemde verzoekende partij nadelig beïnvloedden.

Het Gerecht is in de eerste plaats van oordeel dat het feit dat de beschikking niet strookt met het door verzoekers tijdens de administratieve procedure ingenomen standpunt, op zichzelf geen enkel bindend rechtsgevolg teweegbrengt dat hun belangen raakt. Het kan dus niet als zodanig ten grondslag worden gelegd aan hun procesbelang. De procedure van toezicht op staatssteun is immers, gelet op de algemene opzet ervan, een procedure die wordt ingeleid tegen de lidstaat die verantwoordelijk is voor de toekenning van de steun. De steunontvangende ondernemingen en de lagere territoriale lichamen die de steun toekennen, evenals de concurrenten van de steunontvangers, worden in deze procedure slechts als „belanghebbenden” beschouwd. Het Gerecht voegt hieraan toe dat dergelijke verzoekers geenszins hun recht wordt ontnomen op effectieve rechterlijke bescherming tegen een beschikking van de Commissie waarbij een kapitaalinjectie als staatssteun wordt gekwalificeerd. Immers, ook als het onderhavige beroep niet-ontvankelijk wordt verklaard, belet niets hen om in een geding voor een nationale rechter, waarvoor zij eventueel zouden worden gedaagd teneinde de door hen gestelde gevolgen van de vermeende nietigheid van de kapitaalinjectie te dragen, deze laatste voor te stellen om tot een prejudiciële verwijzing overeenkomstig artikel 234 EG over te gaan, om de geldigheid van de bestreden beschikking aan de orde te stellen voor zover daarbij wordt vastgesteld dat de betrokken maatregel een steunmaatregel is.

Wat in de tweede plaats de beweerde negatieve gevolgen van de kwalificatie van de kapitaalinjectie als staatssteun betreft, is het Gerecht van oordeel dat een verzoeker zich niet op toekomstige en onzekere situaties kan beroepen om zijn belang bij de nietigverklaring van de bestreden handeling te rechtvaardigen. Het feit dat een verzoeker verwijst naar „mogelijke” vennootschapsrechtelijke en insolventierechtelijke gevolgen van de vermeende nietigheid van de kapitaalinjectie, en niet van gevolgen die vaststaan, volstaat dus niet om het bestaan van een dergelijk belang te erkennen. Het Gerecht merkt bovendien op dat de verzoekers, de publiekrechtelijke aandeelhouders van de steunontvanger, niet hebben aangetoond dat zij een eigen belang hebben, los van dat van de begunstigde, om nietigverklaring van de bestreden beschikking te vorderen. Behoudens in het geval dat iemand een procesbelang geldend kan maken dat losstaat van dat van een door een handeling van de Unie geraakte onderneming waarvan die persoon een deel van het kapitaal in handen heeft, kan iemand zijn belangen wat die handeling betreft niet anders verdedigen dan door zijn rechten als vennoot van die onderneming uit te oefenen.

In het arrest van 20 september 2011, *Regione autonoma della Sardegna e.a./Commissie* (gevoegde zaken T-394/08, T-408/08, T-453/08 en T-454/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), heeft het Gerecht het door de Commissie aangevoerde middel van niet-ontvankelijkheid afgewezen en geoordeeld dat de omstandigheid dat verzoeksters en interveniëntes niet binnen de vereiste termijn een beroep hadden ingesteld tegen een correctiebeschikking die hetzelfde voorwerp en doel had als een beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure, hun niet belette om ten aanzien van laatstgenoemde beschikking middelen inzake de onrechtmatigheid van de eindbeschikking aan te voeren.

Een beschikking tot sluiting van de formele onderzoeksfase roept immers bindende rechtsgevolgen in het leven die de belangen van de betrokken partijen raken, aangezien zij de procedure beëindigt en een definitieve uitspraak doet over de verenigbaarheid van de onderzochte maatregel met de regels inzake staatssteun. Partijen kunnen dus steeds opkomen tegen deze beschikking; daarvoor moeten zij de verschillende feiten en overwegingen waarop de Commissie haar definitieve standpunt heeft gebaseerd, kunnen aanvechten. Het Gerecht voegt hieraan

toe dat deze mogelijkheid losstaat van de vraag of de beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure vatbaar is voor een beroep tot nietigverklaring. Weliswaar kan tegen genoemde inleidende beschikking beroep worden ingesteld wanneer zij definitieve rechtsgevolgen teweegbrengt, hetgeen het geval is wanneer de Commissie de formele onderzoeksprocedure inleidt ten aanzien van een maatregel die zij voorlopig als nieuwe steun kwalificeert, maar deze mogelijkheid om een beschikking tot inleiding van de procedure aan te vechten, mag niet tot gevolg hebben dat de procedurele rechten van de belanghebbenden worden gekort, doordat hun wordt belet de eindbeschikking aan te vechten en zich in hun verzoekschrift te beroepen op gebreken in alle fasen van de procedure die tot deze beschikking heeft geleid.

2. Materiële regels

a) Begrip staatssteun

In het arrest van 12 mei 2011, *Région Nord-Pas-de-Calais en Communauté d'Agglomération du Douaisis/Commissie* (gevoegde zaken T-267/08 en T-279/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), is het Gerecht nader ingegaan op het begrip staatsmiddelen, meer bepaald op de voorwaarde dat de maatregelen in kwestie aan de staat moeten kunnen worden toegerekend.

Het Gerecht herinnert er wat dit onderwerp betreft aan dat het feit dat de voorschotten door de regio en door het gemeentelijk samenwerkingsverband waren toegekend, dus door territoriale lichamen en niet door de centrale overheid, op zich niet volstond om deze maatregelen buiten de werkingssfeer van artikel 107, lid 1, VWEU te doen vallen. Het Gerecht preciseert bovendien dat het feit dat de financiering van de litigieuze maatregelen, die uit eigen middelen van de regio en het gemeentelijk samenwerkingsverband waren bekostigd, niet van fiscale of parafiscale aard was, genoemde maatregelen evenmin aan de kwalificatie van staatssteun kon doen ontsnappen. Het beslissende criterium op het gebied van staatsmiddelen is immers het openbare toezicht, terwijl artikel 107, lid 1, VWEU alle geldelijke middelen omvat, of die nu uit verplichte bijdragen komen of niet, die de openbare sector daadwerkelijk kan gebruiken om ondernemingen te steunen.

In het arrest van 20 september 2011, *Regione autonoma della Sardegna e.a./Commissie*, reeds aangehaald, werd de Commissie verweten dat zij de litigieuze maatregelen ten onrechte als onrechtmatige, want niet-aangemelde, nieuwe steun had gekwalificeerd, in plaats van als bestaande steun waarvan misbruik was gemaakt.

Het Gerecht herinnert eraan dat wanneer de wijziging de kern van de oorspronkelijke regeling raakt, die regeling in een nieuwe steunregeling wordt omgezet. Wanneer de wijziging daarentegen niet substantieel is, kan alleen de wijziging als zodanig als nieuwe steun worden gekwalificeerd. In de onderhavige zaak vermeldde de goedkeuringsbeschikking uitdrukkelijk de voorwaarde dat de steunaanvraag vóór de aanvang van de uitvoering van het investeringsproject moest worden ingediend. In aanmerking nemend dat de regio Sardinië op basis van de niet-aangemelde maatregel steun kon verlenen voor projecten waarvan de uitvoering reeds vóór de indiening van de steunaanvragen was gestart, is het Gerecht van oordeel dat de regeling zoals zij werd toegepast, verschilde van de bij de goedkeuringsbeschikking goedgekeurde regeling. Volgens het Gerecht kon deze wijziging niet als onbelangrijk of als onbeduidend worden aangemerkt. Aangezien de Commissie, zoals uit de richtsnoeren van 1998¹⁰ blijkt, aan haar goedkeuring van regionale steunmaatregelen meestal de voorwaarde verbindt dat de steunaanvraag vóór de aanvang van de uitvoering van de projecten moet worden ingediend, spreekt het immers voor zich dat de

¹⁰ Richtsnoeren van 10 maart 1998 inzake regionale steunmaatregelen (PB C 74, blz. 9).

schrapping van die voorwaarde de beoordeling van de verenigbaarheid van de steunmaatregel met de gemeenschappelijke markt kan beïnvloeden. Het Gerecht heeft hieruit afgeleid dat de litigieuze steunmaatregelen nieuwe steun vormden en niet bestaande steun. Deze nieuwe steunmaatregelen waren onrechtmatig, aangezien de wijziging van de goedgekeurde steunregeling niet bij de Commissie was aangemeld.

Het Gerecht preciseert ten slotte dat de litigieuze steunmaatregelen niet konden worden gekwalificeerd als bestaande steun waarvan misbruik was gemaakt, aangezien die kwalificatie ziet op het geval waarin de begunstigde de steun gebruikt in strijd met de beschikking waarbij deze is goedgekeurd. In casu is de schending van de goedkeuringsbeschikking echter niet toe te schrijven aan de begunstigten, maar wel aan de regio Sardinië.

b) Beoordelingsbevoegdheid van de Commissie — Onderzoek van een steunregeling — Vrijstellingsverordening

In het arrest van 14 juli 2011, *Freistaat Sachsen/Commissie* (T-357/02 RENV, nog niet gepubliceerd), wijst het Gerecht het door verzoekster aangevoerde middel af dat de Commissie bij het onderzoek van de in geding zijnde steunregeling geen gebruik heeft gemaakt van haar beoordelingsbevoegdheid en slechts de criteria zoals vastgelegd in de vrijstellingsverordening mkb's¹¹ heeft toegepast.

Het Gerecht stelt vast dat het doel van de vrijstellingsverordening mkb's is om bepaalde steun die aan kleine en middelgrote ondernemingen (mkb's) wordt toegekend met de gemeenschappelijke markt verenigbaar te verklaren en tevens om de lidstaten vrij te stellen van de verplichting om deze steunmaatregelen aan te melden. Dit betekent evenwel niet dat in het geheel geen steun ten gunste van mkb's met de gemeenschappelijke markt verenigbaar kan worden verklaard nadat de Commissie deze in het licht van de criteria van artikel 87, lid 3, EG heeft onderzocht naar aanleiding van een aanmelding door de lidstaat. Het Gerecht preciseert tevens dat de Commissie weliswaar algemene uitvoeringsmaatregelen mag vaststellen die de leidraad vormen bij de uitoefening van de haar bij artikel 87, lid 3, EG toegekende beoordelingsbevoegdheid, maar niet volledig kan afzien van die beoordelingsbevoegdheid bij de beoordeling van een specifiek geval, in het bijzonder in gevallen die zij in die algemene uitvoeringsmaatregelen niet uitdrukkelijk of zelfs helemaal niet heeft geregeld. Bijgevolg is deze beoordelingsbevoegdheid niet uitgeput door de vaststelling van dergelijke algemene regels en staat in principe niets een eventuele individuele beoordeling los van deze regels in de weg, op voorwaarde evenwel dat de Commissie de hogere rechtsregels, zoals de verdragsbepalingen en de algemene beginselen van het gemeenschapsrecht, eerbiedigt. In de onderhavige zaak heeft het Gerecht vastgesteld dat de Commissie deze beoordelingsbevoegdheid metterdaad had uitgeoefend, door de maatregel niet alleen op verenigbaarheid te toetsen aan de criteria zoals neergelegd in de vrijstellingsverordening, maar ook aan artikel 87, lid 3, EG.

c) Begrip ernstige moeilijkheden

In het arrest van 27 september 2011, *3F/Commissie* (T-30/03 RENV, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), verzocht de verzoeker om nietigverklaring van de beschikking van de Commissie waarbij zij te kennen gaf geen bezwaar te hebben tegen de Deense steunregeling in kwestie. Het Gerecht verwierp het beroep op de grond dat de verzoeker niet had aangetoond dat de

¹¹ Verordening (EG) nr. 70/2001 van de Commissie van 12 januari 2001 betreffende de toepassing van de artikelen 87 [EG] en 88 [EG] op staatssteun voor kleine en middelgrote ondernemingen (PB L 10, blz. 33).

Commissie met ernstige moeilijkheden werd geconfronteerd en de formele onderzoeksprocedure had moeten inleiden.

Volgens het Gerecht is de formele onderzoeksprocedure onontbeerlijk wanneer de Commissie op ernstige moeilijkheden stuit bij de beoordeling van de verenigbaarheid van een steunmaatregel met de gemeenschappelijke markt. Of dergelijke moeilijkheden zich hebben voorgedaan, moet zowel aan de hand van de omstandigheden waarin de bestreden handeling is vastgesteld, als aan de hand van de inhoud ervan objectief worden beoordeeld, waarbij de motivering van de beschikking moet worden gerelateerd aan de gegevens waarover de Commissie beschikte toen zij zich uitsprak over de verenigbaarheid van de litigieuze steunmaatregelen met de gemeenschappelijke markt. Daaruit volgt dat de rechtmatigheidstoetsing door het Gerecht inzake het bestaan van ernstige moeilijkheden naar haar aard verder gaat dan het vaststellen van een kennelijke beoordelingsfout. Op de verzoeker rust de last om het bestaan van ernstige moeilijkheden te bewijzen, welk bewijs hij kan leveren aan de hand van een aantal onderling overeenstemmende aanwijzingen betreffende, enerzijds, de omstandigheden en de duur van het eerste onderzoek, en anderzijds, de inhoud van de bestreden beschikking.

Om het bestaan van ernstige moeilijkheden aan te tonen, werd in het bijzonder de duur van de inleidende onderzoeksprocedure aangevoerd. Dienaangaande preciseert het Gerecht dat de Commissie, hoewel zij niet gehouden is om de inleidende onderzoeksprocedure binnen een bepaalde termijn te doorlopen wanneer de overheidsmaatregelen niet werden aangemeld, zoals in de onderhavige zaak het geval is, niettemin verplicht is om over te gaan tot een snel en onpartijdig onderzoek van de klachten die zij naar aanleiding van niet-aangemelde overheidsmaatregelen ontvangt en het inleidende onderzoek niet tot in het oneindige mag rekken. Of de duur van een inleidende onderzoeksprocedure redelijk is, moet worden beoordeeld aan de hand van de specifieke omstandigheden van elke zaak.

In de onderhavige zaak is het Gerecht van oordeel dat, hoewel het inleidende onderzoek, dat meer dan vier jaar in beslag had genomen, in zijn geheel beschouwd, kan worden geacht langer te zijn geweest dan normalerwijs nodig is voor een eerste onderzoek, deze duur in grote mate gerechtvaardigd wordt door de omstandigheden en de context van de procedure. Het heeft er meer bepaald rekening mee gehouden dat de belastingregeling in kwestie door de wetgever was gewijzigd, hetgeen tot veelvuldig overleg en briefwisseling tussen de lidstaat en de Commissie had geleid. Bovendien kan de duur van het vooronderzoek weliswaar een aanwijzing voor het bestaan van ernstige moeilijkheden vormen, doch deze duur volstaat op zich niet als bewijs voor het bestaan van dergelijke moeilijkheden. Pas wanneer nog andere gegevens dan het verstrijken van een tijdsbestek dit bevestigen, kan een langere periode — zelfs aanzienlijk langer dan normaal gesproken nodig is voor een eerste inleidend onderzoek — nopen tot de vaststelling dat de Commissie ernstige beoordelingsproblemen heeft ondervonden, zodat de formele onderzoeksprocedure had moeten worden ingeleid.

d) Begrip economische activiteit

In de zaken *Freistaat Sachsen en Land Sachsen-Anhalt en Mitteldeutsche Flughafen en Flughafen Leipzig-Halle/Commissie*, reeds aangehaald, moest het Gerecht uitspraak doen over de vraag of de aanleg van luchthaveninfrastructuur, wanneer deze ter beschikking van de infrastructuurbeheerders werd gesteld, een economische activiteit opleverde.

In de context van het mededingingsrecht omvat het begrip onderneming elke eenheid die een economische activiteit uitoefent, ongeacht haar rechtsvorm en de wijze waarop zij wordt gefinancierd. Onder economische activiteit wordt verstaan iedere activiteit bestaande in het

aanbieden van goederen of diensten op een bepaalde markt. Het Gerecht stelt dienaangaande in de eerste plaats vast dat het beheer van luchthaveninfrastructuur een economische activiteit vormt, met name wanneer de onderneming luchthavendiensten aanbiedt tegen een vergoeding die voornamelijk wordt opgebracht uit luchthavengelden, die als de tegenprestatie voor door de concessiehouder van de luchthaven verrichte diensten dienen te worden beschouwd. Het preciseert voorts dat het feit dat een onderneming een regionale en niet een internationale luchthaven beheert, niet kan afdoen aan de economische aard van haar activiteit, aangezien die bestaat in het tegen vergoeding aanbieden van diensten op de markt voor regionale luchthavendiensten. De exploitatie van een start- en landingsbaan is deel van de economische activiteit van de beheersonderneming, met name wanneer deze voor commerciële doelstellingen wordt geëxploiteerd. Het Gerecht oordeelt in de tweede plaats dat, ten behoeve van het onderzoek van de economische aard van de activiteit van de onderneming in de context van de overheidsfinanciering van de uitbouw van de start- en landingsbaan, de activiteit bestaande in de aanleg of uitbreiding van een infrastructuur niet los mag worden gezien van het latere gebruik ervan, en dat de al dan niet economische aard van het latere gebruik van de aangelegde infrastructuur noodzakelijkerwijs de aard van de uitbouwactiviteit bepaalt. Start- en landingsbanen zijn immers van fundamenteel belang voor de economische activiteiten van een luchthavenexploitant. Zo stelt de aanleg van start- en landingsbanen een luchthaven in staat om haar voornaamste economische activiteit uit te oefenen of, wanneer het gaat om de aanleg van een extra baan of de uitbouw van een bestaande baan, die uit te breiden.

e) Het criterium van een particuliere investeerder in een markteconomie

In zijn arrest in de zaak *Région Nord-Pas-de-Calais en Communauté d'Agglomération du Douaisis/Commissie*, reeds aangehaald, stelt het Gerecht vast dat de Commissie, conform de op haar rustende verplichting, had onderzocht of de begunstigde van de steun niet een lening onder vergelijkbare voorwaarden had kunnen verkrijgen op de kredietmarkt. Het herinnert eraan dat, om te beoordelen of een overheidsmaatregel als steun is aan te merken, vastgesteld moet worden of de begunstigde onderneming een economisch voordeel ontvangt dat zij onder normale marktvoorwaarden niet zou hebben verkregen. Het relevante toe te passen criterium is dat van de mogelijkheden die de begunstigde onderneming ter beschikking staan om de bedragen in kwestie tegen vergelijkbare voorwaarden op de kapitaalmarkt te verkrijgen. Meer bepaald moet worden afgewogen of een particuliere investeerder de transactie in kwestie tegen dezelfde voorwaarden zou zijn aangegaan. Het Gerecht stelt in het onderhavige geval vast dat de Commissie zich heeft gebaseerd op de constatering dat de vennootschap Arbel Fauvet Rail, gelet op haar financiële situatie, op de kredietmarkt geen fondsen zou hebben verkregen tegen even gunstige voorwaarden als die welke zij van verzoeksters had verkregen, aangezien de litigieuze voorschotten zonder enige vorm van zekerheid voor de terugbetaling ervan waren toegekend, terwijl de toegepaste rentevoeten overeenstemden met die voor leningen waarvoor normaal zekerheid was gesteld. Het Gerecht benadrukt bovendien dat op basis van het feit dat een schuldenaar een kortetermijnlening kan aangaan, geen oordeel kan worden gevormd over zijn mogelijkheden om een lening op langere termijn te verkrijgen, waarvan de terugbetaling afhangt van zijn overlevingskansen.

In zijn arrest van 17 mei 2011, *Buczek Automotive/Commissie* (T-1/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), heeft het Gerecht geoordeeld dat de toets van de hypothetische particuliere investeerder zoals toegepast door de Commissie in strijd was met artikel 87, lid 1, EG en dat de Commissie dus niet rechtens genoegzaam het bestaan van een steunmaatregel had aangetoond.

Het Gerecht merkt op dat wanneer een onderneming waarvan de financiële situatie aanzienlijk is verslechterd, haar schuldeisers een akkoord of een reeks akkoorden voorstelt tot sanering van haar schulden, om haar situatie te verbeteren en haar faillissement te voorkomen, elke schuldeiser een

keuze moet maken tussen het bedrag dat hem in het kader van het voorgestelde akkoord wordt geboden, en het bedrag dat hij na de eventuele liquidatie van de onderneming meent te kunnen verhalen. Zijn keuze wordt beïnvloed door een reeks van factoren, zoals de omstandigheid of hij een hypothecaire, preferente of gewone schuldeiser is, de aard en de omvang van zijn eventuele zekerheden, zijn beoordeling van de kansen op herstel van de onderneming en de opbrengst die de liquidatie van de onderneming hem zou opleveren. In casu stond het derhalve aan de Commissie om voor elk van de betrokken overheidsorganen met inaanmerkingneming van voormelde factoren te bepalen, of de door hen verleende kwijtschelding kennelijk omvangrijker was dan die welke een hypothetische particuliere schuldeiser zou hebben verleend, die zich, voor zover mogelijk, ten aanzien van verzoekster in dezelfde situatie bevindt als het betrokken overheidsorgaan en die de hem verschuldigde bedragen tracht te verhalen.

In de onderhavige zaak moest de Commissie dus bepalen of, gelet op deze factoren, een particuliere investeerder op soortgelijke wijze als de overheidsorganen, de voorkeur zou hebben gegeven aan de bij wet voorziene procedure voor de invordering van schuldvorderingen boven de faillissementsprocedure. Het Gerecht stelt vast dat de Commissie ten tijde van de vaststelling van de bestreden beschikking niet beschikte over de inhoudelijke gegevens om te kunnen stellen dat een particuliere investeerder voor de faillissementsprocedure zou hebben gekozen en niet de bij wet voorziene procedure voor de invordering van schuldvorderingen zou hebben doorgezet. Ten aanzien van het voordeel waarop een hypothetische particuliere schuldeiser had kunnen hopen in het kader van een faillissementsprocedure, merkt het Gerecht op dat de Commissie slechts heeft verklaard dat een „nauwgezet onderzoek van de voordelen van de opschorting van de terugbetaling van de schulden heeft uitgewezen dat de mogelijk verkregen terugbetaling niet meer zou zijn geweest dan de zekere terugbetaling als gevolg van de mogelijke liquidatie van de vennootschap”, zonder evenwel in de bestreden beschikking de inhoudelijke gegevens te vermelden waarop zij deze verklaring steunt. Meer bepaald heeft de Commissie in de bestreden beschikking niet aangegeven of zij ter ondersteuning van die stelling vergelijkende analyses te harer beschikking had van het voordeel dat de hypothetische particuliere schuldeiser zou hebben verkregen na een faillissementsprocedure — rekening houdend met onder meer de kosten die met een dergelijke procedure samenhangen — ten opzichte van het voordeel uit de bij wet voorziene procedure voor de invordering van schuldvorderingen. In de bestreden beschikking is evenmin gepreciseerd of de Commissie over studies of analyses beschikte waarin de duur van de faillissementsprocedure met die van de bij wet voorziene procedure voor de invordering van schuldvorderingen werd vergeleken.

3. Procedurele regels

a) Motiveringsplicht

In het arrest *Buczek Automotive/Commissie*, reeds aangehaald, oordeelt het Gerecht dat de Commissie haar beschikking ontoereikend had gemotiveerd op het punt van de voorwaarden van een ongunstige beïnvloeding van het handelsverkeer tussen de lidstaten en de vervalsing, of dreigende vervalsing, van de mededinging.

Het Gerecht herinnert eraan dat de Commissie geen economische analyse hoeft te maken van de reële situatie op de betrokken markt, het marktaandeel van de ondernemingen die steun hebben genoten, de positie van de concurrerende ondernemingen en het handelsverkeer in de betrokken diensten tussen de lidstaten, wanneer zij uiteenzet waarom de litigieuze steunmaatregelen de mededinging vervalsen en het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig beïnvloeden. Zelfs wanneer reeds uit de omstandigheden waaronder de steun is verleend, duidelijk is dat die steun het handelsverkeer tussen lidstaten ongunstig kan beïnvloeden en de mededinging kan

vervalsen of dreigen te vervalsen, mag niettemin van de Commissie worden verwacht, dat zij die omstandigheden in de motivering van haar beschikking aangeeft.

In de onderhavige zaak stelt het Gerecht vast dat de Commissie in de bestreden beschikking slechts de bewoordingen van artikel 87, lid 1, EG heeft herhaald en geenszins heeft uiteengezet, ook niet beknopt, welke feiten en omstandigheden rechtens in aanmerking zijn genomen bij de beoordeling van die voorwaarden. Daarenboven bevat de bestreden beschikking geen enkel gegeven dat kan aantonen dat de steun in kwestie het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig kan beïnvloeden of de mededinging kan vervalsen, zelfs niet in het kader van de omschrijving van de omstandigheden waaronder de steun was verleend.

In het arrest *Freistaat Sachsen en Land Sachsen-Anhalt en Mitteldeutsche Flughafen en Flughafen Leipzig-Halle/Commissie*, reeds aangehaald, verklaart het Gerecht artikel 1 van de beschikking van de Commissie nietig wegens schending van de motiveringsplicht, voor zover daarin het bedrag van de staatssteun die de Bondsrepubliek Duitsland voornemens was te verlenen aan de luchthaven Leipzig-Halle op 350 miljoen EUR wordt bepaald.

Het Gerecht oordeelt dat de Commissie, hoewel zij erkent dat bepaalde kosten waarop de kapitaalinjectie betrekking heeft, verbonden zijn met de uitoefening van de overheidstaak en dus niet als staatssteun in de zin van artikel 87, lid 1, EG konden worden gekwalificeerd, in artikel 1 van de litigieuze beschikking toch de gehele kapitaalinjectie als staatssteun heeft beschouwd.

Hoewel geen enkele bepaling van het recht van de Unie vereist dat de Commissie het precieze bedrag van de terug te betalen steun vaststelt, benadrukt het Gerecht dat de Commissie, wanneer zij beslist om het bedrag van een steunmaatregel wel te vermelden, zelfs in gevallen waarin de steun verenigbaar met de gemeenschappelijke markt wordt verklaard, het precieze bedrag daarvan moet aangeven. In de onderhavige zaak merkt het Gerecht op dat het bedrag van de staatssteun bedoeld in artikel 1 van de in geding zijnde beschikking onjuist voorkomt, aangezien de bedragen voor taken van openbare dienstverlening geen staatssteun vormen en dus in mindering moesten worden gebracht op het totaalbedrag van de kapitaalinjectie.

b) Rechten van de verdediging

In het arrest *Région Nord-Pas-de-Calais en Communauté d'Agglomération du Douaisis/Commissie*, reeds aangehaald, herinnert het Gerecht aan de vaste rechtspraak dat de belanghebbenden de rechten van de verdediging niet als zodanig kunnen invoeren, maar slechts beschikken over het recht om te worden gehoord en op passende wijze bij de procedure te worden betrokken, rekening houdend met de omstandigheden van het geval. Zelfs indien niet kan worden uitgesloten dat een lagere overheid een status heeft die haar voldoende autonoom maakt ten opzichte van de centrale regering van een lidstaat om een essentiële rol te spelen bij de vaststelling van het politieke en economische kader waarbinnen de ondernemingen actief zijn, benadrukt het Gerecht dat de rol van andere belanghebbenden dan de lidstaat beperkt is tot die van informatiebron voor de Commissie in de staatssteunprocedure. Zij kunnen dus zelf geen aanspraak maken op een contradictoir debat met de Commissie.

c) Bescherming van het gewettigd vertrouwen

In het arrest *Regione autonoma della Sardegna e.a./Commissie*, reeds aangehaald, heeft het Gerecht de grief verworpen die was ontleend aan schending van het beginsel van de bescherming van het gewettigd vertrouwen, waarbij het eraan herinnerde dat op de bescherming van het gewettigd vertrouwen geen beroep kan worden gedaan door een persoon die zich schuldig heeft gemaakt

aan een kennelijke schending van de geldende regeling. Dit was in de onderhavige zaak het geval aangezien de regio Sardinië een onrechtmatige, want niet-aangemelde, steunregeling had ingevoerd. Deze schending werd als kennelijk beschouwd omdat zowel de richtsnoeren van 1998 als de goedkeuringsbeschikking¹² uitdrukkelijk de voorwaarde vermeldde dat de aanvraag vóór de aanvang van de werkzaamheden moest worden ingediend.

Aangaande het gewettigd vertrouwen van de begunstigden in de eerdere goedkeuringsbeschikking merkt het Gerecht op dat gewettigd vertrouwen in de rechtmatigheid van staatssteun in beginsel, en behoudens uitzonderlijke omstandigheden, slechts kan worden aangevoerd wanneer de steun met inachtneming van de procedure van artikel 88 EG is toegekend. Behoedzame ondernemers moeten namelijk normaliter in staat zijn zich ervan te vergewissen dat deze procedure is gevolgd. In de onderhavige zaak merkt het Gerecht op dat de goedkeuringsbeschikking duidelijk aangaf dat de goedkeuring van de Commissie slechts betrekking had op steun voor projecten waarmee na de indiening van de steunaanvraag was begonnen. De begunstigden van de litigieuze steun die niet aan deze voorwaarde voldeed, konden zich dus in beginsel niet beroepen op gewettigd vertrouwen in de regelmatigheid daarvan. Hoewel in de rechtspraak de mogelijkheid niet wordt uitgesloten dat begunstigden van onrechtmatige steun zich in het kader van de terugvorderingsprocedure op bijzondere omstandigheden kunnen beroepen om zich tegen de terugbetaling van de steun te verzetten, kunnen zij dit alleen op basis van de relevante nationale bepalingen aanvoeren in het kader van de terugvorderingsprocedure voor de nationale rechter, die als enige bevoegd is om de omstandigheden van het geval te beoordelen, eventueel na het Hof met prejudiciële vragen om uitlegging te hebben verzocht.

Gemeenschapsmerk

De beslissingen inzake de toepassing van verordening (EG) nr. 40/94, vervangen door verordening (EG) nr. 207/2009¹³, vertegenwoordigen ook in 2011 een groot aandeel in de geschillen die het Gerecht ten deel zijn gevallen (240 afgedane zaken, 219 aanhangig gemaakte zaken). Er kan dus slechts een beknopt beeld van deze beslissingen worden geschetst.

1. Absolute weigeringsgronden

Het jaar 2011 is onder meer opgevallen door de eerste twee gevallen waarin artikel 7, lid 1, sub f, verordening nr. 207/2009 is toegepast. Het Gerecht heeft namelijk twee beroepen verworpen die gericht waren tegen de weigering tot inschrijving van gemeenschapsmerken die met de openbare orde en de goede zeden in strijd waren. Om te beginnen heeft het Gerecht aangegeven in het arrest van 20 september 2011, *Couture Tech/BHIM (Afbeelding van het wapen van de Sovjet-Unie)* (T-232/10, nog niet gepubliceerd), dat de tekens die het relevante publiek in strijd kan achten met de openbare orde of de goede zeden, niet in alle lidstaten dezelfde zijn, in het bijzonder om taalkundige, historische, sociale of culturele redenen. Het concludeert hieruit dat niet alleen rekening dient te worden gehouden met de omstandigheden die de lidstaten van de Unie gemeen hebben, maar ook met de omstandigheden die eigen zijn aan individuele lidstaten en die de perceptie van het relevante publiek op het grondgebied van deze staten kunnen beïnvloeden. Het Gerecht merkt op dat de aan het nationale, in casu Hongaarse, recht ontleende factoren niet meetellen wegens de

¹² Beschikking SG (98) D/9547 van de Commissie van 12 november 1998 houdende goedkeuring van steunregeling „N 272/98 — Italië — Steun ten behoeve van de hotelindustrie”.

¹³ Verordening (EG) nr. 40/94 van de Raad van 20 december 1993 inzake het gemeenschapsmerk (PB 1994, L 11, blz. 1), vervangen door verordening (EG) nr. 207/2009 van de Raad van 26 februari 2009 inzake het gemeenschapsmerk (PB L 78, blz. 1).

normatieve waarde ervan, en derhalve niet bindend kunnen zijn voor het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) (BHIM). Niettemin zijn dit feitelijke aanwijzingen op grond waarvan kan worden beoordeeld op welke wijze het relevante publiek in de betrokken lidstaat bepaalde categorieën van tekens percipieert.

Na te hebben vastgesteld dat het Hongaarse wetboek van strafrecht bepaalde wijzen van gebruik van „symbolen van het totalitarisme”, waaronder de hamer en sikkel en de vijfpuntige rode ster, verbood, waarbij dit verbod ook betrekking had op het gebruik van de betrokken tekens als merken, verklaart het Gerecht onder meer dat de semantische inhoud van het wapen van de voormalige Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR) niet in die mate is verwaterd en veranderd dat dit wapen niet langer als een politiek symbool wordt opgevat. Het Gerecht is dan ook van oordeel dat de kamer van beroep terecht heeft overwogen dat het gebruik van het aangevraagde merk als merk door een wezenlijk deel van het relevante publiek in Hongarije in strijd met de openbare orde of de goede zeden in de zin van artikel 7, lid 1, sub f, van verordening nr. 207/2009 zou worden geacht.

Vervolgens was in de zaak *PAKI Logistics/BHIM (PAKI)* (arrest van 5 oktober 2011, T-526/09, niet gepubliceerd) het teken PAKI in geding, welke inschrijving de kamer van beroep had geweigerd op grond dat het door het Engelstalige publiek in de Europese Unie werd gepercipieerd als een racistisch begrip, namelijk de denigrerende en beledigende benaming van een Pakistaan of meer in het algemeen een persoon die uit het Indiase subcontinent afkomstig was en meer bepaald in het Verenigd Koninkrijk woonde. In die context heeft het Gerecht benadrukt dat, hoewel artikel 7, lid 1, sub f, van verordening nr. 207/2009 in de eerste plaats zag op elk teken waarvan het gebruik door een bepaling van het recht van de Unie of het nationale recht was verboden, de inschrijving ervan als gemeenschapsmerk zelfs bij gebreke van een dergelijk verbod zou stoten op de bij die bepaling voorziene absolute weigeringsgrond indien het zwaar beledigend is. De beoordeling of van deze weigeringsgrond sprake is, moet worden gemaakt op basis van de criteria van een redelijk persoon die een gemiddelde gevoeligheids- en tolerantiegrens heeft. Het relevante publiek kan voorts niet worden beperkt tot het publiek waarvoor de waren en diensten ten aanzien waarvan om inschrijving worden verzocht direct bestemd zijn. Er moet namelijk rekening mee worden gehouden dat de tekens waarop deze weigeringsgrond doelt niet alleen aanstootgevend zullen zijn voor het publiek waarvoor de door het teken aangeduide waren en diensten zijn bestemd, maar ook voor andere personen die, zonder enige band met genoemde waren of diensten, incidenteel met dit teken zullen worden geconfronteerd in hun dagelijkse leven. Na verwerping van de diverse argumenten van verzoekster waarmee zij trachtte aan te tonen dat het begrip „paki” niet eenduidig en niet in alle omstandigheden discriminerend is, concludeert het Gerecht dat de kamer van beroep terecht tot het oordeel was gekomen dat dit begrip door het Engelstalige publiek van de Unie als een racistische belediging werd gepercipieerd, zodat de inschrijving ervan in strijd zou zijn met de openbare orde en de goede zeden.

Voorts heeft het Gerecht in het arrest van 6 juli 2011, *i-content/BHIM (BETWIN)* (T-258/09, nog niet gepubliceerd), de bestreden beslissing nietig verklaard op grond dat de kamer van beroep rechtsens niet genoegzaam had gemotiveerd waarom het aangevraagde merk al dan niet beschrijvend was voor sommige diensten waarop de inschrijvingsaanvraag betrekking had. Het herinnert er in dit verband aan dat de kamer van beroep enkel kan overgaan tot een globale motivering voor een reeks van waren of diensten wanneer tussen deze waren of diensten een dermate rechtstreeks en concreet verband bestaat dat deze een voldoende homogene categorie vormen en derhalve het geheel van feitelijke en rechtsoverwegingen die de motivering van de bestreden beslissing vormen, enerzijds afdoende de redenering van de kamer van beroep voor elk van de tot deze categorie behorende waren en diensten weergeeft, en anderzijds zonder onderscheid kan worden toegepast op elk van de betrokken waren en diensten. In de onderhavige zaak biedt

de bestreden beslissing slechts weinig aanknopingspunten om de verschillende overwegingen te relateren aan de zeer talrijke in de merkaanvraag opgegeven diensten. Het Gerecht merkt bovendien op dat de motivering van het ontbreken van onderscheidend vermogen van het aangevraagde merk beperkt is tot de vermelding dat het aangevraagde merk, als beschrijvende aanduiding „waarvan eenieder zonder gespecialiseerde kennis en zonder verder nadenken de betekenis begrijpt”, die ook onderscheidend vermogen mist, op grond van artikel 7, lid 1, sub b, van verordening nr. 207/2009 niet voor inschrijving in aanmerking kwam. Het Gerecht benadrukt ook dat de kamer van beroep eenvoudigweg heeft verklaard dat het begrip „betwin” alleen een algemene aansporing tot deelname aan bepaalde weddenschappen of spelen of tot het verkrijgen van een economisch voordeel in de vorm van winst verwoordt zonder dat het eventuele verband met een bepaalde dienstverrichter duidelijk wordt gemaakt, en dat het betrokken teken om deze reden de betrokken consument niet in staat stelt dit teken op te vatten als een verwijzing naar een bepaalde commerciële herkomst van de diensten die betrekking hebben op een mogelijkheid om te wedden en te winnen, en waar te nemen als het individuele teken van een welbepaalde dienstverrichter uit deze sector. In die omstandigheden is het Gerecht van oordeel dat voor de andere diensten dan die welke rechtstreeks verband houden met de sector weddenschappen en spelen, ambtshalve een ontoereikende motivering moet worden opgeworpen. Het is immers onbegrijpelijk hoe deze algemene motivering kan worden toegepast op alle andere heterogene diensten waarvoor inschrijving van het merk is aangevraagd en waarvan een aantal geen verband houdt met weddenschappen en winstbejag.

Bij het teken TDI moest het Gerecht ook, in het arrest van 6 juli 2011, *Audi en Volkswagen/BHIM (TDI)* (T-318/09, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), het beroep verwerpen dat was ingesteld tegen de beslissing van de kamer van beroep inhoudende dat het teken TDI, dat bestaat uit de beginletters van de woorden in de uitdrukking „turbo direct injection” of „turbo diesel injection”, in de gehele Unie beschrijvend was.

Het Gerecht geeft in de eerste plaats aan dat het woordteken TDI — waarvan om inschrijving als gemeenschapsmerk werd verzocht voor „vervoermiddelen en constructiedelen ervan” — kan dienen als omschrijving van de wezenlijke kenmerken van de waren en de diensten waarop de merkaanvraag betrekking heeft. Bovendien duidt dit woordteken voor vervoermiddelen de kwaliteit ervan aan, aangezien het feit te zijn voorzien van een „turbo diesel injection”- of „turbo direct injection”-motor een wezenlijk kenmerk van een voertuig is. Voor de constructieonderdelen van de voertuigen duidt het woordteken TDI het type ervan aan. Het Gerecht is derhalve van oordeel dat het teken TDI voor de betrokken waren beschrijvend is in de gehele Unie. Het Gerecht verwerpt in de tweede plaats het argument dat, om aan te tonen dat een merk onderscheidend vermogen heeft verkregen door gebruik, niet hoefde te worden bewezen dat het in alle lidstaten was ingeburgerd en dat de beginselen inzake de bekendheid van een merk overeenkomstig moesten worden toegepast, zodat het volstond dat werd aangetoond dat het merk in een aanzienlijk deel van het grondgebied van de Unie was ingeburgerd. Het Gerecht is namelijk van oordeel dat in alle lidstaten van de Unie waarin het aangevraagde merk ab initio onderscheidend vermogen miste, het door het gebruik onderscheidend vermogen moest hebben verkregen. Het Gerecht preciseert dienaangaande onder meer dat, gelet op de doelstelling van artikel 9, lid 1, sub c, van verordening nr. 207/2009 — dat de bescherming beoogt van de rechtmatige belangen van merkhouders wier merk dankzij hun commerciële en reclame-inspanningen bekend is geworden —, de in die bepaling gehanteerde methode om in het kader van de toepassing ervan het relevante grondgebied te bepalen, niet kan worden gehanteerd wat de verkrijging van onderscheidend vermogen door gebruik betreft.

In zijn arrest van 17 mei 2011, *Consejo Regulador de la Denominación de Origen Txakoli de Álava e.a./BHIM (TXAKOLI)* (T-341/09, nog niet gepubliceerd), moest het Gerecht uitlegging geven aan

artikel 66, lid 2, van verordening nr. 207/2009, inzake collectieve gemeenschapsmerken, dat voorziet in een uitzondering op artikel 7, lid 1, sub c, van verordening nr. 207/2009. Volgens de eerste van die bepalingen kunnen immers collectieve gemeenschapsmerken bestaan uit tekens of aanduidingen die — hoewel zij beschrijvend zijn — in de handel kunnen wijzen op de plaats van herkomst van de waren of diensten. De verzoekers voerden in deze zaak aan dat „txakoli” een begrip was ter aanduiding van de geografische oorsprong van de waar en de diensten waarop de inschrijvingsaanvraag betrekking had, aangezien het een aanvullende traditionele aanduiding betrof die door de regelgeving op het gebied van wijn beschermd was en die voorbehouden was voor de wijnen met een oorsprongsbenaming waarvoor zij de raad voor oorsprongsbenamingen waren.

Het Gerecht is wat dat aangaat van oordeel dat dit begrip slechts als een aanduiding van een kenmerk van de wijnen werd beschouwd in de toepasselijke regelgeving, en niet als een aanduiding van de geografische oorsprong ervan, en zulks ondanks de band die er beweerdelijk bestond tussen het begrip „txakoli” en het Baskenland. Artikel 66 van verordening nr. 207/2009 mag niet extensief worden uitgelegd. Anders zou immers inbreuk worden gemaakt op de bevoegdheid van de autoriteiten die voor oorsprongsbenamingen en geografische benamingen verantwoordelijk zijn. Bovendien kan het feit dat het gebruik van het begrip „txakoli” exclusief wordt toegekend krachtens andere bepalingen van het recht van de Unie, niet impliceren dat het automatisch als gemeenschapsmerk kan worden ingeschreven. Aan een dergelijke inschrijving ontleent de merkhouder specifieke rechten die niet uit andere normen voortvloeien, zoals die betreffende het landbouwbeleid.

Het Gerecht preciseert ten slotte dat de weigering om het aangevraagde merk in te schrijven geen weerslag heeft op het exclusieve gebruik dat de verzoekers thans mogen maken van de betrokken begrippen op grond van de regelgeving op het gebied van wijn, en dat deze niet tot gevolg heeft dat het gebruik van dit begrip wordt toegestaan voor andere marktdeelnemers dan die welke dit recht krachtens deze regelgeving genieten en deze de verzoekers er evenmin van weerhoudt om de eerbiediging van genoemde regelgeving af te dwingen.

Tot slot heeft het Gerecht in het arrest van 6 oktober 2011, *Bang & Olufsen/BHIM (Afbeelding van een luidspreker)* (T-508/08, nog niet gepubliceerd), het beroep verworpen dat was gericht tegen de beslissing van de kamer van beroep — die zelf was aangezocht na de vernietiging van een eerdere beslissing door het Gerecht¹⁴ —, waarbij de kamer had geweigerd om een gemeenschapsmerk in te schrijven dat bestond uit een driedimensionaal teken in de vorm van een luidspreker, aangezien het teken uitsluitend bestond uit de vorm die een wezenlijke waarde aan de waar gaf in de zin van artikel 7, lid 1, sub e-iii, van verordening nr. 40/94.

In deze zaak werd het Gerecht de vraag voorgelegd of de kamer van beroep het recht had geschonden door, na tot het oordeel te zijn gekomen dat in de onderhavige zaak een nieuwe absolute weigeringsgrond kon worden toegepast — het eerste onderzoek, dat had geleid tot het vernietigingsarrest van het Gerecht, had alleen betrekking gehad op artikel 7, lid 1, sub b, van verordening nr. 40/94, dat wil zeggen de vraag of sprake was onderscheidend vermogen —, het teken te onderzoeken aan de hand van de absolute weigeringsgrond in artikel 7, lid 1, sub e-iii, van diezelfde verordening.

Het Gerecht beantwoordt deze vraag ontkennend, waarbij het benadrukt dat, gesteld dat het Gerecht, anders dan het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen

¹⁴ Arrest van 10 oktober 2007, *Bang & Olufsen/BHIM (Vorm van een luidspreker)*, T-460/05, Jurispr. blz. II-4207.

en modellen) (hierna: „BHIM”), oordeelt dat een teken waarvoor een gemeenschapsmerkaanvraag is ingediend, niet onder een van de absolute weigeringsgronden van artikel 7, lid 1, van verordening nr. 40/94 valt, de vernietiging door het Gerecht van de beslissing van het BHIM waarbij de inschrijving van dat merk wordt geweigerd, dan noodzakelijkerwijs ertoe leidt dat het BHIM, dat de consequenties dient te trekken uit het dictum en de motivering van het arrest van het Gerecht, de procedure van onderzoek van de betrokken gemeenschapsmerkaanvraag heropent en dat het deze aanvraag afwijst wanneer het van oordeel is dat het betrokken teken onder een andere in deze bepaling neergelegde weigeringsgrond valt. Ingevolge artikel 74, lid 1, van verordening nr. 40/94 is het BHIM immers verplicht om bij het onderzoek van de absolute weigeringsgronden de relevante feiten op basis waarvan het een dergelijke grond zou kunnen toepassen, ambtshalve te onderzoeken. Bijgevolg kan een teken dat onder artikel 7, lid 1, sub e, van verordening nr. 40/94 valt, nooit onderscheidend vermogen verkrijgen in de zin van artikel 7, lid 3, van deze verordening door het gebruik dat daarvan is gemaakt, terwijl deze mogelijkheid volgens laatstgenoemde bepaling wel bestaat voor de tekens waarop de weigeringsgronden van artikel 7, lid 1, sub b tot en met d, van verordening nr. 40/94 betrekking hebben.

Bijgevolg is, wanneer de toetsing van een teken aan artikel 7, lid 1, sub e, van verordening nr. 40/94 tot de vaststelling leidt dat van een van de in deze bepaling vermelde gevallen sprake is, toetsing van dit teken aan artikel 7, lid 3, van deze verordening niet langer noodzakelijk, aangezien de onmogelijkheid om dit teken in te schrijven dan duidelijk is. Dit verklaart het belang bij een voorafgaande toetsing van het teken aan artikel 7, lid 1, sub e, van verordening nr. 40/94 wanneer meerdere in artikel 7, lid 1, genoemde absolute weigeringsgronden zouden kunnen worden toegepast, zonder dat dit als een impliciete verplichting om dat teken vooraf aan artikel 7, lid 1, sub e, van verordening nr. 40/94 te toetsen kan worden uitgelegd.

2. Relatieve weigeringsgronden

In het arrest van 17 februari 2011, *Formula One Licensing/BHIM — Global Sports Media (F1-LIVE)* (T-10/09, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), was het Gerecht van oordeel dat er geen gevaar van verwarring was tussen het merk F1-LIVE ter aanduiding van waren of diensten op het gebied van de formule 1 (namelijk tijdschriften, boeken en brochures, plaatsreservering en de organisatie van competities op internet) en de merken F1 en F1 Formula 1 van de vennootschap Formula One Licensing BV, omdat het publiek het element „f1” als beschrijvend beschouwt en omdat er weinig overeenstemming was tussen de tekens.

Het relevante publiek vat de combinatie van de letter „f” en het cijfer „1” immers op als de afkorting „formule 1”, die in het algemeen een categorie van racewagens en bij uitbreiding races met dergelijke wagens aanduidt. Het relevante publiek kan voorts het element „f 1” van het oudere gemeenschapsmerk F1 Formula 1 percipiëren als het merk dat de houder ervan gebruikt voor zijn commerciële activiteiten op het gebied van races met formule 1-wagens. Het relevante publiek zal het element „f 1” in het aangevraagde merk dus niet opvatten als een onderscheidend element, maar als een element dat voor beschrijvende doeleinden wordt gebruikt. Bijgevolg bezit het element „f 1” in een gewone typografie slechts een zwak onderscheidend vermogen voor de betrokken waren en diensten en is de eventuele bekendheid van het in de Unie gebruikte gemeenschapsbeeldmerk hoofdzakelijk verbonden aan het logo F1 van het merk F1 Formula 1.

Wat meer bepaald de woordmerken F1 aangaat, zal de consument het element „f 1” in het aangevraagde merk niet met de houder van de oudere merken in verbinding brengen, nu het enige teken dat hij met genoemde houder heeft leren associëren het logo van het merk F1 Formula 1 is, en niet het teken in een standaardtypografie. De consument zal F1 in een gewone typografie als de afkorting van „formule 1” beschouwen, dit wil zeggen als een beschrijvende aanduiding.

Wat het beeldmerk F1 Formula 1 aangaat, zal het relevante publiek, gelet op het ontbreken van visuele overeenstemming en op de beperkte fonetische en begripsmatige overeenstemming, het aangevraagde merk niet daarmee verwarren. De generieke betekenis die door het publiek aan het teken F 1 wordt toegeschreven, verzekert dat dit publiek zal begrijpen dat het aangevraagde merk op de formule 1 betrekking heeft, maar wegens de volledig andere opbouw geen verband leggen met de activiteiten van de houder van het oudere merk.

3. Procedurele kwesties

In het arrest van 9 februari 2011, *Ineos Healthcare/BHIM — Teva Pharmaceutical Industries (ALPHAREN)* (T-222/09, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht een nadere precisering gegeven van zijn rechtspraak over het onderzoek van feiten van algemene bekendheid door de kamer van beroep van het BHIM in een daarbij aanhangig geding.

Artikel 74 van verordening nr. 40/94 bepaalt dat in procedures inzake relatieve afwijzingsgronden het onderzoek van het BHIM beperkt blijft tot de door de partijen aangevoerde middelen en tot de door hen ingestelde vorderingen. Volgens het Gerecht ziet deze bepaling onder meer op de feitelijke grondslag van de beslissingen van het BHIM, te weten de feiten en bewijzen waarop deze beslissingen kunnen worden gebaseerd. Wanneer de kamer van beroep uitspraak doet op een beroep tegen een beslissing waarmee een oppositieprocedure is beëindigd, kan zij haar beslissing dus alleen baseren op de feiten en bewijzen die partijen hebben aangedragen. De beperking van de feitelijke grondslag van het onderzoek door de kamer van beroep sluit echter niet uit dat deze, behalve met de feiten die door de partijen bij de oppositieprocedure expliciet naar voren zijn gebracht, tevens rekening houdt met feiten van algemeen bekendheid, dat wil zeggen feiten die voor eenieder kenbaar zijn of die kenbaar zijn via algemeen toegankelijke bronnen.

Het Gerecht benadrukt in deze zaak dat, hoewel zij zijn voortgekomen uit het onderzoek dat de kamer van beroep op internet heeft verricht, de beschrijving van de farmaceutische producten en die van hun therapeutische indicaties, die de kamer van beroep aan haar beoordeling van de overeenstemming tussen de tekens ten grondslag heeft gelegd, gelet op de technische aard van genoemde producten niet als feiten van algemene bekendheid kunnen worden beschouwd. Overwegende dat de bestreden beslissing zonder het gebruik van deze gegevens beduidend anders zou hebben geluid, verklaart het Gerecht genoemde beslissing gedeeltelijk nietig.

Het arrest van 16 mei 2011, *Atlas Transport/BHIM — Atlas Air (ATLAS)* (T-145/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), bood het Gerecht de gelegenheid om een nadere precisering te geven van de eisen die worden gesteld ten aanzien van de plicht om de gronden van een beroep bij de kamer van beroep schriftelijk uiteen te zetten, en voorts ook van de door de rechter te verrichten toetsing van de beslissingen van de kamer van beroep inzake de schorsing van de nietigheidsprocedure.

Het Gerecht herinnert er in de eerste plaats aan dat het beroep tegen een beslissing schriftelijk bij het BHIM moet worden ingesteld binnen twee maanden na de dag waarop de beslissing is meegedeeld en dat een schriftelijke uiteenzetting van de gronden van het beroep moet worden ingediend binnen vier maanden na de datum waarop de beslissing is meegedeeld. Het Gerecht concludeert hieruit dat een verzoekende partij die een beroep bij de kamer van beroep wil instellen, verplicht is om binnen de gestelde termijn een schriftelijke uiteenzetting van de gronden van haar beroep bij het BHIM in te dienen op straffe van niet-ontvankelijkverklaring van dat beroep, en dat deze uiteenzetting meer behelst dan een verklaring waarin wordt aangegeven tegen welke beslissing het beroep is gericht en dat volgens deze verzoekende partij herziening of nietigverklaring door de kamer van beroep noodzakelijk is. Bovendien volgt uit een tekstuele

uitlegging van het woord „gronden” dat wie beroep instelt bij de kamer van beroep, schriftelijk moet uiteenzetten waarom hij beroep instelt. Het is niet de taak van de kamer van beroep om deductief te bepalen op welke gronden het beroep waarop zij uitspraak moet doen, is gebaseerd. Wanneer derhalve de verzoeker een memorie indient, moet hij schriftelijk en voldoende duidelijk aangeven op grond van welke gegevens, feitelijk en/of rechtens, zijn verzoek gerechtvaardigd voorkomt. Aangezien in de onderhavige zaak in de brieven van verzoeker geen duidelijke en begrijpbare gronden zijn uiteengezet, en in aanmerking genomen dat de schriftelijke uiteenzetting van de gronden van het beroep bij de kamer van beroep een eventuele interveniërende partij in staat moet stellen om zonder bijstand van een advocaat te oordelen of het opportuun is om op de argumenten in het beroepschrift van de verzoekende partij te repliceren, is het Gerecht van oordeel dat het beroep dat bij de kamer van beroep is ingesteld, niet voldoet aan de vereisten van artikel 59 van verordening nr. 40/94.

Het Gerecht herinnert er in de tweede plaats aan dat de mogelijkheid om de behandeling voor de kamer van beroep in een oppositieprocedure te schorsen, uitdrukking geeft aan een in de lidstaten algemeen aanvaard beginsel dat het voor een beslissende instantie mogelijk moet zijn om de behandeling in een aanhangige procedure te schorsen wanneer opschorting in de gegeven omstandigheden passend lijkt. De overeenkomstige toepassing van die mogelijkheid is in de context van een nietigheidsprocedure gerechtvaardigd, aangezien zowel de oppositieprocedure als de nietigheidsprocedure tot doel heeft, het gevaar voor verwarring van twee merken te onderzoeken, en de mogelijkheid om de procedure op te schorten bijdraagt tot het doeltreffende verloop van deze procedures. Bijgevolg is de kamer van beroep bevoegd om een nietigheidsprocedure op te schorten wanneer opschorting in de gegeven omstandigheden passend lijkt. Het Gerecht is bovendien van oordeel dat de kamer van beroep over een ruime beoordelingsvrijheid beschikt om de procedure al dan niet op te schorten. Deze bevoegdheid betekent echter niet dat haar beoordeling niet is onderworpen aan het rechterlijke toezicht, dat zich er evenwel toe beperkt na te gaan of er geen kennelijke beoordelingsfouten of misbruik van bevoegdheid zijn gemaakt. Het Gerecht preciseert meer in het bijzonder dat de kamer van beroep in dit kader de algemene beginselen van een billijke procesvoering binnen een rechtsgemeenschap moet eerbiedigen, rekening houdend niet alleen met het belang van de partij wier gemeenschapsmerk wordt betwist, maar ook met dat van de andere partijen.

Daarnaast heeft het Gerecht in het arrest van 9 september 2011, *dm-droguerie markt /BHIM — Distribuciones Mylar (dm)* (T-36/09, nog niet gepubliceerd)¹⁵, geoordeeld dat het BHIM, wanneer het constateert dat in een beslissing een taal- of schrijffout of een kennelijke vergissing is begaan, alleen tot rechtzetting kan overgaan van spelfouten of grammaticale fouten, van schrijffouten of van fouten die zo voor de hand liggen dat geen andere tekst dan de rechtgezette tekst denkbaar is. Daarenboven kan de bevoegdheid van de oppositieafdelingen om opnieuw uitspraak te doen in een procedure waarin zij reeds een eindbeslissing hebben genomen en betekend, niet verder reiken dan de gevallen genoemd in artikel 42 van verordening nr. 207/2009 (procedures inzake intrekking, rectificatie van materiële vergissingen en herziening). Aangezien de wijzigingen die in de onderhavige zaak zijn aangebracht niet alleen betrekking hadden op de aanvulling van een

¹⁵ Zie ook, wat gemeenschapsmodellen betreft, arrest van 18 oktober 2011, *Reisenthel/BHIM — Dynamic Promotion (Kratzen en korven)* (T-53/10, nog niet gepubliceerd), in welk kader is geoordeeld dat een schending van de rechten van de verdediging als gevolg van de vaststelling van een beschikking vóór afloop van de termijn die verzoeker is toegekend voor het indienen van zijn opmerkingen, geen kennelijke vergissing is in de zin van artikel 39 van verordening (EG) nr. 2245/2002 van de Commissie van 21 oktober 2002 tot uitvoering van verordening (EG) nr. 6/2002 van de Raad betreffende gemeenschapsmodellen (PB L 341, blz. 28). Een dergelijke schending is een gebrek dat de besluitvormingsprocedure aantast, en derhalve mogelijk ook de inhoud van de beslissing.

onvolledige zin die onbegrijpelijk was, maar ook op het opheffen van een interne tegenstrijdigheid tussen verschillende gronden en tussen de gronden en het dispositief, concludeert het Gerecht dat de rectificatie van de oorspronkelijke beslissing betrekking heeft gehad op de inhoud zelf van deze beslissing en dat er dus geen sprake was van een herstel van een materiële vergissing. Gelet op de ernst en overduidelijkheid van deze onregelmatigheid, vernietigt het Gerecht de beslissing van de kamer van beroep, omdat deze niet de non-existentie van de gewijzigde versie van de beslissing van de oppositieafdeling had vastgesteld en deze derhalve nietig had verklaard.

Ten slotte heeft het Gerecht in het arrest van 14 december 2011, *Völkl/BHIM — Marker Völkl (VÖLKL)* (T-504/09, nog niet gepubliceerd), geoordeeld dat, wanneer het beroep voor de kamer van beroep slechts betrekking heeft op een deel van de waren of diensten bedoeld in de inschrijvingsaanvraag of in de oppositie, de kamer van beroep op basis van dit beroep de gegrondheid van de oppositie opnieuw mag onderzoeken, maar alleen ten aanzien van genoemde waren of diensten, daar de inschrijvingsaanvraag en de oppositie niet aan haar zijn voorgelegd wat de overige bedoelde waren en diensten betreft. Bijgevolg heeft de kamer van beroep, door punt 2 van het dispositief van de beslissing van de oppositieafdeling nietig te verklaren wat de overige waren betreft, de grenzen van haar bevoegdheid zoals neergelegd in artikel 64, lid 1, van verordening nr. 207/2009 overschreden.¹⁶

4. Het bewijs van normaal gebruik van het merk

In de zaak *Zino Davidoff/BHIM — Kleinakis kai SIA (GOOD LIFE)* (arrest van 15 juli 2011, T-108/08, nog niet gepubliceerd) had de opposant het bewijs van normaal gebruik van het oudere merk onder meer gebaseerd op een beslissing van het Griekse merkenbureau. Het Gerecht heeft in die context gepreciseerd dat het BHIM, hoewel het hem vrij stond om zich te baseren op een nationale beslissing, als onderdeel van het bewijs, niettemin met de nodige aandacht en zorgvuldigheid moest onderzoeken of dat onderdeel van het bewijs kon aantonen dat van een ouder merk normaal gebruik was gemaakt. In casu zou een zorgvuldig onderzoek van de Griekse beslissing aan het licht hebben gebracht dat daarin kort werd verwezen naar de documenten die waren overgelegd en de argumenten die waren aangevoerd door de partijen tijdens de procedure die tot deze beslissing had geleid. Bovendien waren deze documenten niet aan het dossier van het BHIM toegevoegd zodat de kamer van beroep er niet over beschikte. De kamer van beroep was dus niet in staat om de redenering, daaronder begrepen de beoordeling van de bewijsstukken, te begrijpen, noch om aan te geven op welke bewijsstukken de Griekse beslissing, waarin een normaal gebruik van het oudere merk werd vastgesteld, was gebaseerd. Door de conclusie van de Griekse autoriteiten over te nemen zonder te onderzoeken of de Griekse beslissing berustte op overtuigend bewijs, had de kamer van beroep artikel 74, lid 1, van verordening nr. 40/94 en de zorgvuldigheidsplicht geschonden.

¹⁶ Er wordt op gewezen dat het Gerecht in dit arrest tevens heeft gepreciseerd dat, om te bepalen of een verzoeker kan worden ontvangen in een beroep tegen een beslissing van de kamer van beroep voor het Gerecht, ervan moest worden uitgegaan dat een beslissing van een kamer van beroep van het BHIM een partij in het ongelijk heeft gesteld in de zin van artikel 65, lid 4, van verordening nr. 207/2009, wanneer deze kamer, na een afwijzing van een verzoek dat — indien het zou zijn ingewilligd — de procedure voor het BHIM zou hebben beëindigd in de voor de indiener daarvan gunstige zin, de zaak verwijst naar de lagere instantie voor heroverweging, en zulks ongeacht of deze heroverweging kan uitmonden in een beslissing die voor deze partij gunstig kan uitvallen. Een dergelijke mogelijkheid volstaat niet om die casus gelijk te stellen aan die waarin de kamer van beroep een verzoek toewijst op basis van bepaalde middelen of argumenten die ter ondersteuning daarvan zijn aangevoerd en de overige middelen of argumenten in het verzoek afwijst of nalaat deze te onderzoeken.

5. Gemeenschapsmodellen

In het arrest van 14 juni 2011, *Sphere Time/BHIM — Punch (Horloge aan een halslint)* (T-68/10, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht een voorwaarde verbonden aan de toepassing van artikel 7, lid 2, van verordening nr. 6/2002 in het kader van een nietigheidsprocedure. Deze bepaling staat toe dat de openbaarmaking niet in aanmerking wordt genomen wanneer een model waarvoor aanspraak op bescherming wordt gemaakt, voor het publiek beschikbaar is gesteld door de ontwerper, zijn rechtverkrijgende of een derde op basis van door de ontwerper of diens rechtverkrijgende verstrekte informatie of genomen maatregelen gedurende het tijdvak van twaalf maanden voorafgaande aan de datum van indiening van de aanvraag of aan de datum van voorrang. Deze voorwaarde houdt in dat de houder van het model waarvan nietigverklaring wordt gevorderd, aantoont dat hij ofwel de ontwerper is van het model waarop deze vordering is gesteund, ofwel diens rechtverkrijgende.

In ditzelfde arrest heeft het Gerecht een nadere toelichting gegeven op het begrip „geïnformeerd gebruiker“, door zijn eerdere rechtspraak¹⁷ te preciseren en te benadrukken dat dit begrip, wat reclameartikelen betreft, mede ziet op niet alleen de vakman die reclameartikelen aankoopt om die aan de eindgebruikers uit te delen, maar ook de eindgebruiker zelf. Het concludeert dat alleen al op basis van het feit dat de betrokken modellen bij een van de twee groepen van geïnformeerde gebruikers dezelfde algemene indruk wekken, kan worden vastgesteld dat het litigieuze model geen eigen karakter bezit. Ten slotte preciseert het Gerecht dat in het kader van de concrete beoordeling van de algemene indruk niet afzonderlijk en uitsluitend de grafische weergave van de oudere modellen mag worden onderzocht, maar veeleer alle afgebeelde elementen globaal moeten worden beoordeeld zodat de door het betrokken model opgeroepen algemene indruk met voldoende zekerheid en nauwkeurigheid kan worden bepaald. In het geval van met name modellen die rechtstreeks, zonder te zijn ingeschreven, in het handelsverkeer worden gebruikt, valt immers niet uit te sluiten dat daarvan geen grafische weergave met een afbeelding van alle relevante details bestaat, die kan worden vergeleken met de inschrijvingsaanvraag. Volgens het Gerecht zou het in deze omstandigheden overdreven zijn van de partij die nietigverklaring vordert, te verlangen dat in alle gevallen een dergelijke weergave wordt overgelegd.

Toegang tot de documenten van de instellingen

De rechtspraak op het gebied van de toegang tot documenten is in 2011 bijzonder omvangrijk gebleken, met 23 afgedane zaken, waarin op zeer verschillende aspecten van dit thema is ingegaan.

1. Procesbelang

In het arrest van 22 maart 2011, *Access Info Europe/Raad* (T-233/09, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), heeft het Gerecht geoordeeld dat op basis van de openbaarmaking van de integrale versie van een document door een derde op internet — zonder zich te houden aan de voorschriften over de toegang van het publiek tot documenten van de Raad — niet ervan kon worden uitgegaan dat de verzoeker geen of niet langer belang had bij de vordering tot nietigverklaring van de beslissing van de Raad waarbij hem de volledige toegang tot genoemd document werd geweigerd. Bovendien behoudt een verzoeker onder meer belang bij een vordering tot nietigverklaring van een handeling van een gemeenschapsinstelling om te voorkomen dat de onrechtmatigheid die deze handeling aantast, zich in de toekomst weer voordoet. Dit belang kan

¹⁷ Arrest van 22 juni 2010, *Shenzhen Taiden/BHIM — Bosch Security Systems (Communicatie-apparatuur)*, T-153/08, Jurispr. blz. II-2517.

echter alleen bestaan indien de gestelde onrechtmatigheid zich in de toekomst kan herhalen, onafhankelijk van de omstandigheden van de zaak die aanleiding hebben gegeven tot het door de verzoeker ingestelde beroep. Dat is het geval bij een beroep tot nietigverklaring dat is ingesteld tegen een beslissing van de Raad houdende weigering van volledige toegang tot een document, wanneer de door de verzoekster gestelde onwettigheid is gebaseerd op een uitlegging van een van de uitzonderingen van verordening nr. 1049/2001¹⁸ waarop de Raad zich bij nieuwe verzoeken waarschijnlijk opnieuw zal beroepen, en de verzoekster, als vereniging die tot doel heeft de transparantie in de Unie te bevorderen, in de toekomst allicht verzoeken om toegang tot hetzelfde soort documenten zal indienen.

2. Definitie van documenten

In het arrest van 26 oktober 2011, *Dufour/ECB* (T-436/09, nog niet gepubliceerd), moest het Gerecht een precisering verschaffen van de definitie van document die is opgenomen in artikel 3, sub a, van besluit 2004/258/EG¹⁹ van de Europese Centrale Bank (ECB) inzake de toegang van het publiek tot documenten van de Europese Centrale Bank, in de context van een verzoek om toegang tot een databank.

Het Gerecht leidt uit de bewoordingen van artikel 3, sub a, van besluit 2004/258 af dat het begrip document zich uitstrekt tot iedere bewaard gebleven inhoud die na de productie ervan kan worden gereproduceerd of geraadpleegd, en dat de drager voor de opslag van de inhoud niet ter zake doet. Het Gerecht preciseert bovendien dat een databank gekenmerkt wordt door een inhoud van om het even welke aard en een vaste drager waarop de inhoud wordt opgeslagen. Het leidt hieruit af dat de gegevens die zich in de databank bevinden, een document in de zin van artikel 3, sub a, van besluit 2004/258 vormen. Het voegt hieraan toe dat de ECB, aangezien de gegevens los van elkaar staan, deze aan een concreet en individueel onderzoek moet onderwerpen en gedeeltelijke toegang moet verlenen tot de gegevens die kunnen worden geïndividualiseerd met behulp van de zoekmachines waarover zij voor deze databank beschikt, mits die gegevens niet onder een van de uitzonderingen als bedoeld in artikel 4 van besluit 2004/258 vallen.

3. De uitzondering betreffende de bescherming van het besluitvormingsproces

In het arrest *Access Info Europe/Raad*, reeds aangehaald, heeft het Gerecht de beslissing van de Raad nietig verklaard, op basis van het oordeel dat laatstgenoemde niet had aangetoond dat de openbaarmaking van de identiteit van de auteurs van de voorstellen die waren gedaan in een document betreffende een voorstel voor een verordening inzake de toegang van het publiek tot documenten, het lopende wetgevingsproces ernstig zou ondermijnen. Na te hebben gepreciseerd dat het publiek recht heeft op toegang tot alle documenten ten aanzien waarvan het om openbaarmaking verzoekt, herinnert het Gerecht eraan dat nog ruimere toegang moet worden verleend wanneer de Raad in zijn hoedanigheid van wetgever optreedt, teneinde de burger in staat te stellen om alle gegevens die aan een wetgevingshandeling ten grondslag liggen, te controleren. De mogelijkheid voor de burgers om kennis te nemen van de grondslagen van wetgevingshandelingen is immers een voorwaarde voor een doeltreffende uitoefening van hun democratische rechten. Het Gerecht oordeelt in de voorliggende zaak dat het risico dat de openbaarmaking van de identiteit van de indieners van de voorstellen in het document in kwestie,

¹⁸ Verordening (EG) nr. 1049/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 30 mei 2001 inzake de toegang van het publiek tot documenten van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie (PB L 145, blz. 43).

¹⁹ Besluit 2004/258/EG van de Europese Centrale Bank van 4 maart 2004 inzake de toegang van het publiek tot documenten van de Europese Centrale Bank (PB L 80, blz. 42).

de mogelijkheden van delegaties van de lidstaten om hun standpunten in de loop van een wetgevingsprocedure te wijzigen beperkt en de kansen op het vinden van een compromis ernstig ondermijnt, geen risico is dat voldoende ernstig en redelijkerwijs voorzienbaar is.

In het arrest van 7 juni 2011, *Toland/Parlement* (T-471/08, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht een beslissing van het Europees Parlement nietig verklaard waarin dit had geweigerd toegang te verlenen tot een auditverslag betreffende de vergoeding voor parlementaire bijstand dat door zijn dienst interne audit was opgesteld, op grond dat de openbaarmaking ervan zijn besluitvormingsproces ernstig zou ondermijnen. Hoewel het erkent dat het auditverslag in kwestie inderdaad een door de instelling opgesteld document voor intern gebruik was en dat het betrekking had op een kwestie waarover de instelling nog geen beslissing had genomen, oordeelt het Gerecht dat de instelling rechtekens niet genoegzaam had aangetoond dat de openbaarmaking van het document concreet en daadwerkelijk zijn besluitvormingsproces zou ondermijnen en een aanzienlijke weerslag daarop zou hebben. Het bestreden besluit bevatte immers geen enkel tastbaar gegeven op grond waarvan kon worden geconcludeerd dat het risico van ondermijning van het besluitvormingsproces op de datum van vaststelling ervan redelijkerwijs voorzienbaar en niet louter hypothetisch was. Het Gerecht voegt daaraan toe dat noch de omstandigheid dat het gebruik dat de parlementsleden van de te hunner beschikking gestelde vergoedingen maakten een gevoelig onderwerp was dat met grote belangstelling door de media werd gevolgd, noch de vermeende complexiteit van het besluitvormingsproces, op zich een objectieve reden vormden die volstond om te vrezen voor een ernstige ondermijning van het besluitvormingsproces.

4. De uitzondering betreffende de bescherming van het doel van inspecties, onderzoeken en audits

In het arrest van 9 september 2011, *LPN/Commissie* (T-29/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), herinnerde het Gerecht eraan dat hoewel de instelling in beginsel de inhoud van elk document waarop het verzoek betrekking heeft concreet en individueel moet onderzoeken om te bepalen in hoeverre een uitzondering op het recht van toegang van toepassing is en of gedeeltelijke toegang kan worden verleend, van deze verplichting kan worden afgeweken wanneer, vanwege de bijzondere omstandigheden van het betrokken geval, het overduidelijk is dat toegang moet worden verleend of geweigerd. In een dergelijk geval staat het de instelling in beginsel vrij om haar weigeringsbeslissing te baseren op algemene aannames die gelden voor bepaalde categorieën documenten.

Het Gerecht oordeelde in dat verband dat, aangezien een partij geen recht heeft de documenten van het administratieve dossier van de Commissie in een niet-nakomingszaak in te zien, naar analogie met de situatie van de belanghebbenden in het kader van toezichtprocedures inzake staatssteun het bestaan dient te worden erkend van een algemene aanname dat de openbaarmaking van de documenten van het administratieve dossier in beginsel de bescherming van het doel van onderzoeken aantast. De Commissie kan er dus mee volstaan na te gaan of deze algemene aanname moet worden toegepast op alle betrokken documenten zonder dat zij de inhoud van elk van deze documenten noodzakelijkerwijs concreet en individueel hoeft te onderzoeken. In een nog lopende niet-nakomingszaak moet de Commissie noodzakelijkerwijs uitgaan van het beginsel dat deze algemene aanname van toepassing is op alle betrokken documenten. Deze aanname sluit evenwel niet het recht van de belanghebbenden uit, aan te tonen dat een gegeven document ten aanzien waarvan om openbaarmaking wordt verzocht, niet is gedekt door deze aanname of dat er een in artikel 4, lid 2, van verordening nr. 1049/2001 bedoeld hoger openbaar belang is dat openbaarmaking van het document gebiedt.

In de zaak die aanleiding heeft gegeven tot het arrest van 15 december 2011, *CDC Hydrogene Peroxide/Commissie* (T-437/08, nog niet gepubliceerd), bestreed de verzoeker de beslissing van de Commissie waarbij hem de toegang was geweigerd tot de inhoudsopgave van het dossier in de procedure inzake een mededingingsregeling op de markt van waterstofperoxide, waaraan door negen ondernemingen was deelgenomen. De Commissie had ter rechtvaardiging van haar weigering onder meer de noodzaak ingeroepen om de doeltreffendheid van haar kartelbeleid en meer bepaald haar clementieregeling te beschermen. Het Gerecht verklaarde de beschikking van de Commissie nietig, aangezien laatstgenoemde niet had aangetoond dat de openbaarmaking van het document in kwestie de beschermde belangen concreet en daadwerkelijk kon aantasten.

Aangaande de uitzondering in verband met de bescherming van commerciële belangen oordeelt het Gerecht dat het belang dat een onderneming die aan een mededingingsregeling heeft deelgenomen heeft bij het voorkomen van schadevorderingen, niet als een beschermenswaardig commercieel belang kan worden gekwalificeerd, met name gelet op het recht van eenieder op vergoeding van de schade die hem is veroorzaakt door een gedraging die de mededinging kan beperken of vervalsen.

Aangaande de uitzondering in verband met de bescherming van de doelstelling van de onderzoeken van de Commissie oordeelt het Gerecht dat het onderzoek van een concrete zaak als beëindigd wordt beschouwd bij de vaststelling van de eindbeschikking, ongeacht een eventuele latere nietigverklaring van deze beschikking door de rechter, aangezien het op dat tijdstip is dat de betrokken instelling de procedure zelf als beëindigd beschouwd. Het Gerecht verwierpt bovendien het argument van de Commissie dat de uitzondering gebaseerd op het begrip doel van de onderzoeken los van enige concrete procedure staat en in het algemeen kan worden ingeroepen om de openbaarmaking te weigeren van elk document dat het beleid van de Commissie inzake mededingingsregelingen, en in het bijzonder haar clementieregeling, kan ondermijnen. Een dermate ruime uitlegging van het begrip onderzoeken is onverzoenbaar met het beginsel dat de uitzonderingen in artikel 4 van verordening nr. 1049/2001 restrictief moeten worden uitgelegd en toegepast. Het Gerecht benadrukt dat verordening nr. 1049/2001 geen grond oplevert om te veronderstellen dat het mededingingsbeleid van de Unie in het kader van de toepassing van deze verordening anders zou moeten worden behandeld dan de andere beleidsterreinen van de Unie. Er is dus geen enkele reden om het begrip doel van onderzoeken anders uit te leggen in het kader van het mededingingsbeleid. Ten slotte herinnert het Gerecht eraan dat de clementie- en medewerkingsregelingen niet de enige middelen zijn om de naleving van de mededingingsregels van de Unie te verzekeren. Ook bij de nationale rechter ingediende schadevorderingen kunnen wezenlijk bijdragen tot de handhaving van een daadwerkelijke mededinging in de Unie.

5. Uitzonderingen aangevoerd door de lidstaat, auteur van het document

In het arrest van 13 januari 2011, *IFAW Internationaler Tierschutz-Fonds/Commissie* (T-362/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), is ingegaan op de vraag naar de door de rechter van de Unie uitgevoerde toetsing van de toepassing van de inhoudelijke uitzondering die door een lidstaat in het kader van artikel 4, lid 5, van verordening nr. 1049/2001 wordt ingeroepen. Ingevolge

deze bepaling mag een lidstaat de instelling verzoeken, een van deze lidstaat afkomstig document niet zonder zijn voorafgaande toestemming openbaar te maken.²⁰

Het Gerecht preciseert dat wanneer de beslissing van een instelling tot weigering van toegang tot een van een lidstaat afkomstig document overeenstemt met het verzoek dat deze lidstaat krachtens artikel 4, lid 5, van verordening nr. 1049/2001 heeft gedaan, de rechter van de Unie bevoegd is om op verzoek van de indiener van het verzoek aan wie de toegang tot een document door de aangezochte instelling is geweigerd, te toetsen of die weigering op de in artikel 4, leden 1 tot en met 3, van verordening nr. 1049/2001 bedoelde uitzonderingen kon worden gebaseerd, en of die weigering voortvloeit uit de beoordeling van die uitzonderingen door de instelling zelf dan wel door de betrokken lidstaat. Daaruit volgt dat de toetsing door de Unierechter niet beperkt is tot een *prima facie* toetsing omdat artikel 4, lid 5, van verordening nr. 1049/2001 wordt toegepast. De toepassing van die bepaling belet hem dus niet een volledige toetsing te verrichten van de afwijzende beschikking van de Commissie, die onder meer de motiveringsplicht moet eerbiedigen en die berust op de materiële beoordeling door de betrokken lidstaat van de toepasselijkheid van de in artikel 4, leden 1 tot en met 3, van verordening nr. 1049/2001 voorziene uitzonderingen. In het kader van de toepassing van artikel 4, lid 5, van verordening nr. 1049/2001 komt de lidstaat evenwel een ruime beoordelingsmarge toe bij de bepaling of de bekendmaking van documenten betreffende gebieden die onder de uitzondering van artikel 4, lid 1, sub a, vierde streepje, van verordening nr. 1049/2001 vallen, het openbaar belang kan schaden. De beoordeling van de vraag of de bekendmaking van een document de door dergelijke materiële uitzonderingen beschermde belangen schaadt, kan immers tot de politieke verantwoordelijkheden van die lidstaat behoren. In een dergelijk geval moet die lidstaat net als de instelling over een ruime beoordelingsmarge beschikken. Het toezicht van het Gerecht moet zich derhalve beperken tot de vraag of de procedure- en motiveringsvoorschriften in acht zijn genomen, of de feiten juist zijn vastgesteld en of er geen sprake is van een kennelijk onjuiste beoordeling dan wel misbruik van bevoegdheid.

Gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid — Beperkende maatregelen

De geschillen over beperkende maatregelen hebben in 2011 een nog ongeziene omvang bereikt, met meer dan 90 aanhangig gemaakte zaken. De arresten van het Gerecht onderscheiden zich door de snelheid waarmee zij zijn gewezen en door de criteria die daarin zijn ontwikkeld aangaande de motivering van de beslissing waarbij dergelijke maatregelen worden opgelegd.

In de zaak *Bamba/Raad* (arrest van 8 juni 2011, T-86/11, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld) — beslecht volgens de versnelde behandeling, door een uitgebreide kamer en binnen een termijn van minder dan vier maanden na de instelling van het beroep — moest het Gerecht oordelen over de rechtmatigheid van de beperkende maatregelen die waren genomen ten aanzien van Nadiany Bamba, de tweede echtgenote van Laurent Gbagbo, voormalig president van Ivoorkust. Deze maatregelen moeten worden geplaatst binnen de context van de presidentsverkiezingen die in de herfst van 2010 hebben plaatsgevonden in Ivoorkust en na afloop waarvan de Verenigde

²⁰ In het arrest van 24 mei 2011, *Batchelor/Commissie* (T-250/08, nog niet gepubliceerd), is ingegaan op een kwestie die nauw verband hiermee houdt. Het Gerecht herinnert er in die zaak aan dat de uitzondering in artikel 4, lid 3, tweede alinea, van verordening nr. 1049/2001 strekt tot bescherming van bepaalde soorten documenten die worden opgesteld in het kader van een procedure, waarvan de openbaarmaking, zelfs na afronding van die procedure, het besluitvormingsproces van de betrokken instelling kan ondermijnen. Deze documenten moeten „standpunten voor intern gebruik in het kader van beraadslagingen en voorafgaand overleg binnen de betrokken instelling” bevatten. Binnen die categorie vallen niet de documenten die door een persoon of externe entiteit aan de instelling zijn toegezonden om daarover met de instelling van gedachten te wisselen.

Naties (VN) de overwinning van Alassane Ouattara als winnaar hebben bekrachtigd. Ook de Unie heeft de overwinning van Ouattara erkend en alle Ivoriaanse leiders, zowel burgers als militairen, opgeroepen om zich onder het gezag van de democratisch gekozen president te plaatsen, en bevestigd dat de Unie vastbesloten bleef om gerichte sancties te treffen tegen degenen die in de weg bleven staan aan de eerbiediging van de door het volk van Ivoorkust soeverein tot uitdrukking gebrachte wil.

Het Gerecht herinnert er in dat verband aan dat de doeltreffendheid van het rechterlijk toezicht vereist dat de betrokken autoriteit van de Unie de redenen voor de opgelegde beperkende maatregelen zoveel mogelijk meedeelt op het ogenblik waarop deze worden vastgesteld, althans zo snel mogelijk nadat deze beslissing is genomen, teneinde de adressaten ervan in staat te stellen hun recht van beroep tijdig uit te oefenen. Aangezien de betrokkene niet het recht heeft om te worden gehoord voordat een eerste besluit tot oplegging van dergelijke maatregelen wordt genomen, is de naleving van de motiveringsplicht des te belangrijker, omdat zij de enige waarborg vormt die de betrokkene in staat stelt om met vrucht gebruik te maken van de te zijner beschikking staande rechtsmiddelen om de rechtmatigheid van dat besluit te betwisten. In beginsel dient de motivering van een handeling van de Raad waarbij dergelijke maatregelen worden opgelegd, niet alleen betrekking te hebben op de wettelijke voorwaarden voor toepassing van die handeling, maar ook op de specifieke en concrete redenen waarom de Raad bij de uitoefening van zijn discretionaire bevoegdheid van mening is, dat deze maatregelen tegen de betrokkene moet worden genomen. Aangezien de Raad over een ruime beoordelingsbevoegdheid beschikt met betrekking tot de in aanmerking te nemen omstandigheden bij de vaststelling of de handhaving van een maatregel tot bevrozing van tegoeden, kan van hem niet worden verlangd dat hij nader aangeeft in welk opzicht de bevrozing van verzoeksters tegoeden concreet bijdraagt tot de strijd tegen de belemmering van het proces voor vrede en nationale verzoening of dat hij bewijs aandraagt om aan te tonen dat de betrokkene haar tegoeden in de toekomst voor een dergelijke belemmering zou kunnen gebruiken.

Het Gerecht stelt in deze zaak vast dat de Raad slechts vage en algemene overwegingen heeft genoemd als motivering voor de plaatsing van Bamba op de litigieuze lijst. In het bijzonder vormt de verklaring dat zij directeur is van de groep Cyclone die de krant „Le Temps” uitgeeft, geen omstandigheid die een specifieke en concrete motivering van de bestreden handelingen jegens haar oplevert. Bij gebreke van enige concrete aanwijzing kan immers niet worden opgemaakt hoe Bamba het proces voor vrede en verzoening heeft belemmerd door publiekelijk aan te zetten tot haat en geweld en door deel te nemen aan desinformatiecampagnes in verband met de presidentsverkiezingen van 2010.

In die omstandigheden oordeelt het Gerecht dat de motivering van de betrokken handelingen Bamba niet in staat heeft gesteld de geldigheid van de handelingen voor het Gerecht te betwisten. Het preciseert dat deze hem niet in de gelegenheid heeft gesteld zijn toezicht op de gegrondheid van de bestreden handelingen uit te oefenen, zodat het de bestreden handelingen nietig verklaart, echter met handhaving van de werking ervan tot aan het verstrijken van de termijn voor het instellen van een hogere voorziening bij het Hof van Justitie, dat wil zeggen twee maanden en tien dagen te rekenen vanaf de betekening van het arrest, of, indien een hogere voorziening wordt ingesteld, na de afwijzing ervan, een en ander krachtens artikel 280 VWEU en artikel 264, tweede alinea, VWEU.

In het kader van de strijd tegen de nucleaire proliferatie moet nog worden gewezen op het arrest van 7 december 2011, *HTTS/Raad* (T-562/10, nog niet gepubliceerd, gewezen bij verstek), waarin het Gerecht de verordening nietig heeft verklaard waarbij ten aanzien van de verzoekster beperkende maatregelen waren opgelegd. Het Gerecht stelde vast dat de gegevens die de Raad had aangedragen prima facie tegenstrijdig waren en dat het op basis daarvan niet duidelijk

was of de naam van de verzoekster op de lijst was geplaatst wegens het voortbestaan van de omstandigheden waarvan in de eerdere verordening was uitgegaan, te weten de banden tussen de verzoekster en de vennootschap HDSL, dan wel wegens nieuwe omstandigheden, te weten de directe banden tussen verzoekster en de vennootschap IRISL. Hoe dan ook kon noch op basis van de verordening noch op basis van het antwoord in de brief van de Raad op het door de verzoekster gedane verzoek om een nieuw onderzoek worden nagegaan om welke redenen de Raad van oordeel was dat de door verzoekster aangevoerde gegevens ten aanzien van de aard van haar activiteiten en haar autonomie ten opzichte van HSL en IRISL zijn standpunt ten aanzien van de handhaving van de jegens verzoekster genomen maatregelen niet konden wijzigen. De Raad heeft evenmin preciseringen gegeven ten aanzien van de aard van de zeggenschap die IRISL over verzoekster zou uitoefenen of de activiteiten die de verzoekster namens IRISL verricht. Het Gerecht verklaart de bestreden verordening nietig voor zover deze op de verzoekster betrekking heeft, wegens schending van de motiveringsplicht. Om niet op ernstige en onomkeerbare wijze afbreuk te doen aan de doeltreffendheid van de beperkende maatregelen die bij de bestreden verordening zijn opgelegd en om te voorkomen dat verzoekster een handelwijze zou kunnen aannemen om het effect van latere beperkende maatregelen te omzeilen, beslist het Gerecht evenwel om de gevolgen van genoemde verordening te handhaven gedurende een periode van niet langer dan twee maanden, te rekenen vanaf de uitspraak van het arrest.

Milieu/handel in broeikasgasemissierechten

In de zaak *Letland/Commissie* (arrest van 22 maart 2011, T-369/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), was een besluit van de Commissie in geding waarbij zij een aspect van de voorgestelde wijziging van het nationale toewijzingsplan (hierna: „NTP”) voor broeikasgasemissierechten dat de Republiek Letland voor de periode 2008-2012 had meegedeeld, onverenigbaar verklaarde met de regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten die bij richtlijn 2003/87/EG²¹ is ingesteld. Dit gewijzigde NTP dat door de Republiek Letland was meegedeeld, was een vervolg op een eerste besluit van de Commissie waarbij deze een aspect van het aanvankelijke NTP met richtlijn 2003/87 onverenigbaar had verklaard en als voorwaarde voor het uitblijven van bezwaren tegen het NTP had gesteld dat wijzigingen zouden worden aangebracht teneinde de totale hoeveelheid toe te wijzen emissierechten terug te brengen. Het besluit inzake het gewijzigde NTP was echter vastgesteld na het verstrijken van de termijn bedoeld in artikel 9, lid 3, van richtlijn 2003/87, waarin is bepaald dat de Commissie binnen drie maanden nadat een lidstaat een nationaal toewijzingsplan heeft meegedeeld, het plan of een deel daarvan kan verwerpen als het niet met de in bijlage III bij de richtlijn genoemde criteria verenigbaar is.

Om te bepalen of de Commissie het bestreden besluit na het verstrijken van deze termijn mocht vaststellen, merkt het Gerecht op dat indien de Commissie geen gebruik maakt van deze bevoegdheid binnen drie maanden nadat een lidstaat zijn NTP heeft meegedeeld, de lidstaat dit NTP in beginsel kan uitvoeren, zonder dat hiervoor de goedkeuring van de Commissie is vereist. De procedure voor het onderzoek van een NTP hoeft dus niet noodzakelijkerwijs te worden afgesloten met een formeel besluit. De Commissie kan er daarentegen toe worden gebracht gebruik te maken van haar beslissingsbevoegdheid wanneer de lidstaat nog vóór het verstrijken van de termijn van drie maanden nalaat of weigert zijn NTP te wijzigen, ondanks de opgeworpen bezwaren. Wanneer

²¹ Richtlijn 2003/87/EG van het Europees Parlement en de Raad van 13 oktober 2003 tot vaststelling van een regeling voor de handel in broeikasgasemissierechten binnen de Gemeenschap en tot wijziging van richtlijn 96/61/EG van de Raad (PB L 275, blz. 32), zoals gewijzigd bij richtlijn 2004/101/EG van het Europees Parlement en de Raad van 27 oktober 2004 (PB L 338, blz. 18).

de Commissie geen besluit tot verwerping vaststelt, wordt het meegedeelde NTP immers definitief en rust er een vermoeden van rechtmatigheid op, zodat het door de lidstaat kan worden uitgevoerd.

Wijzigingen die, zoals in het onderhavige geval, plaatsvinden in de loop van een latere fase van de onderzoeksprocedure, hebben volgens het Gerecht juist tot doel om tegemoet te komen aan de aanvankelijk door de Commissie uitgedrukte bezwaren. De aanvaarding van deze wijzigingen door de Commissie is dus slechts het logische gevolg van de aanvankelijk door haar opgeworpen bezwaren, en is dus niet de uitdrukking van een algemene goedkeuringsbevoegdheid. Overigens hoeft de aanvaarding door de Commissie van de in het NTP aangebrachte wijzigingen niet te worden uitgedrukt in een formeel besluit.

Het Gerecht merkt bovendien op dat de krachtens artikel 9, lid 3, van richtlijn 2003/87 ingeleide procedure niet alleen beoogt de Commissie in staat te stellen vooraf toezicht uit te oefenen, maar ook de lidstaten rechtszekerheid te verschaffen en hen meer in het bijzonder snel te kunnen laten weten hoe zij op basis van hun NTP in de betrokken toewijzingsperiode de emissierechten kunnen toewijzen en de communautaire emissiehandelregeling kunnen beheren. Er is immers gewettigd belang bij dat het NTP niet gedurende de gehele periode van geldigheid ervan wordt blootgesteld aan het gevaar van betwisting door de Commissie. Deze overwegingen gaan op voor elk NTP, ongeacht of het daarbij gaat om de aanvankelijk meegedeelde versie of een nadien meegedeelde gewijzigde versie, en dit temeer wanneer aan het toezicht van de Commissie reeds een eerste onderzoeksfase is voorafgegaan.

Bijgevolg omvat het begrip mededeling in de zin van artikel 9, lid 3, van richtlijn 2003/87 zowel de aanvankelijke mededeling als de latere mededelingen van de verschillende versies van een NTP, zodat elk van deze mededelingen een nieuwe termijn van drie maanden doet ingaan. In de onderhavige zaak verklaart het Gerecht het bestreden besluit nietig, aangezien het is vastgesteld na het verstrijken van genoemde termijn, zodat het gewijzigde NTP na afloop daarvan definitief is geworden.

Volksgezondheid

In de zaak *Frankrijk/Commissie* (arrest van 9 september 2011, T-257/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld), vorderde de verzoeker de nietigverklaring van de verordening waarbij de Commissie verordening (EG) nr. 999/2001²² had gewijzigd, voor zover daarbij minder beperkende toezicht- en uitroeingsmaatregelen worden toegestaan voor de schapen- en geitenbestanden. Het Gerecht heeft in die context nader toegelicht dat de bepaling van het voor de samenleving aanvaardbaar geachte risico toekwam aan de instellingen die belast waren met de politieke beslissing waarop de vaststelling van het passende beschermingsniveau uiteindelijk neerkwam. Het is de taak van deze instellingen om te bepalen bij welke kritische drempel nadelige gevolgen voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu waarschijnlijk worden en de ernst van deze potentiële gevaren hen niet langer aanvaardbaar voor de samenleving lijkt, en de overschrijding ervan tot preventieve maatregelen noopt ondanks de nog voortbestaande wetenschappelijke onzekerheid. Bij de bepaling van het risiconiveau dat voor de samenleving als onaanvaardbaar wordt geacht, zijn de lidstaten gehouden aan hun verplichting om voor een hoog niveau van bescherming te zorgen, zonder dat zij echter het risico zuiver hypothetisch mogen benaderen en bij hun beslissingen op een „nulrisico” mogen aansturen. Het Gerecht geeft

²² Verordening (EG) nr. 999/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2001 houdende vaststelling van voorschriften inzake preventie, bestrijding en uitroeiing van bepaalde overdraagbare spongiforme encefalopathieën (PB L 147, blz. 1).

tevens aan dat het risicobeheer bestaat in het geheel van acties die worden ondernomen door een instelling die een risico moet bestrijden om het tot een voor de samenleving aanvaardbaar geacht niveau terug te dringen, gelet op zijn verplichting om te zorgen voor een hoog niveau van bescherming van de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu.

Voor het overige benadrukt het Gerecht dat het de taak van de bevoegde autoriteit is om binnen een redelijke termijn de vastgestelde voorlopige maatregelen opnieuw te onderzoeken, want indien nieuwe gegevens de perceptie van het risico wijzigen of aantonen dat dit risico kan worden weggenomen met minder vergaande maatregelen dan de bestaande, moeten de instellingen ervoor zorgen dat de regelgeving aan de nieuwe gegevens wordt aangepast. Nieuwe inzichten of nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen geven dus, indien zij reden zijn voor een versoepeling van de preventieve maatregelen, een andere concrete inhoud aan de verplichting van de overheidsinstanties om steeds voor een hoog niveau van bescherming van de volksgezondheid te zorgen. Wanneer deze gegevens leiden tot een wijziging van de aanvankelijke risicobeoordeling, moet bij de beoordeling van de vaststelling van minder beperkende maatregelen daarmee rekening worden gehouden en dient deze beoordeling niet te geschieden aan de hand van gegevens die bepalend waren voor de risicobeoordeling in het kader van de vaststelling van de aanvankelijke preventieve maatregelen. Pas wanneer het nieuwe risiconiveau verder gaat dan het risico dat voor de samenleving aanvaardbaar wordt geacht, moet door de rechter een schending van het voorzorgsbeginsel worden vastgesteld.

Televisieomroepactiviteiten

In de zaken *FIFA/Commissie* (arrest van 17 februari 2011, T-385/07, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld) en *UEFA/Commissie* (arrest van 17 februari 2011, T-55/08, nog niet gepubliceerd, hogere voorziening ingesteld) zijn door de op wereldniveau hoogste bestuursinstantie voor het voetbal en door de Europese bestuursinstantie bij het Gerecht beroepen tot nietigverklaring ingesteld tegen de beslissing van de Commissie waarbij deze de door het Koninkrijk België en het Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland opgestelde lijsten van evenementen die als van aanzienlijk belang voor de samenleving in de zin van artikel 3 bis, lid 1, van richtlijn 89/552/EEG²³ werden beschouwd, met het recht van de Unie verenigbaar had verklaard. Op deze lijsten kwamen onder meer, voor België, alle wedstrijden van de eindfase van het Wereldkampioenschap voetbal en, voor het Verenigd Koninkrijk, alle wedstrijden van de eindfase van het Europees Kampioenschap voetbal (EURO) voor. Zij waren op grond van richtlijn 89/552 aan de Commissie toegezonden. Krachtens deze richtlijn mogen de lidstaten de exclusieve uitzending verbieden van evenementen die zij als van aanzienlijk belang voor hun samenleving beschouwen, wanneer een dergelijke uitzending een belangrijk deel van de bevolking de mogelijkheid zou ontnemen om deze evenementen op vrij toegankelijke televisie te volgen.

Het Gerecht is om te beginnen van oordeel dat de verwijzing naar het Wereldkampioenschap en de EURO in punt 18 van de considerans van richtlijn 97/36/EG²⁴ impliceert dat een lidstaat die wedstrijden van deze kampioenschappen opneemt in de lijst die hij heeft opgesteld, in zijn mededeling aan de Commissie geen bijzondere motivering behoeft te verstrekken met betrekking tot de eigenschap daarvan als evenement van aanzienlijk belang voor de samenleving. De

²³ Richtlijn 89/552/EEG van de Raad van 3 oktober 1989 betreffende de coördinatie van bepaalde wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen in de lidstaten inzake de uitoefening van televisie-omroepactiviteiten (PB L 298, blz. 23).

²⁴ Richtlijn 97/36/EG van het Europees Parlement en de Raad van 30 juni 1997 tot wijziging van richtlijn [89/552] betreffende de kwaliteit van benzine en dieselbrandstoffen (PB L 202, blz. 60).

eventuele conclusie van de Commissie dat de opneming van het Wereldkampioenschap en de EURO in hun geheel in een lijst van evenementen van aanzienlijk belang voor de samenleving van een lidstaat, verenigbaar is met het recht van de Unie op grond dat deze kampioenschappen wegens de kenmerken ervan op goede gronden steeds als één enkel evenement worden beschouwd, kan evenwel in twijfel worden getrokken op basis van specifieke gegevens. Meer bepaald moeten de verzoekers aantonen dat de „gewone” wedstrijden van het Wereldkampioenschap [namelijk andere dan de halve finales, de finale en de wedstrijden tussen het/de nationale elftal(len) van het land in kwestie] en/of de „gewone” wedstrijden van de EURO (namelijk andere dan de openingswedstrijd en de finale) niet van dergelijk belang voor de samenleving van die staat zijn.

In die context preciseert het Gerecht dat de „topwedstrijden” en de wedstrijden van een nationaal elftal van aanzienlijk belang voor het publiek van een bepaalde lidstaat zijn en dus kunnen worden opgenomen in de nationale lijst van evenementen die dit publiek moet kunnen volgen op vrij toegankelijke televisie. De overige wedstrijden van het Wereldkampioenschap en de EURO kunnen volgens het Gerecht worden beschouwd als één enkel evenement en niet als een aaneenschakeling van individuele evenementen die in wedstrijden zijn onderverdeeld. Het preciseert dat de andere wedstrijden dan de „topwedstrijden” een weerslag kunnen hebben op de deelname van genoemde elftallen aan de „topwedstrijden”, zodat er voor het publiek een bijzonder belang kan zijn om deze te volgen. Het Gerecht tekent daarbij aan dat niet van tevoren — op het moment waarop de nationale lijsten worden opgesteld of de uitzendrechten worden verworven — kan worden bepaald welke wedstrijden daadwerkelijk beslissend zullen zijn voor de latere fases van deze kampioenschappen of gevolgen zullen hebben voor het lot van een bepaald nationaal elftal. Het Gerecht is daarom van oordeel dat het feit dat sommige wedstrijden die geen topwedstrijden zijn een invloed kunnen hebben op de deelname aan de „topwedstrijden” kan rechtvaardigen dat een lidstaat besluit om alle wedstrijden van deze kampioenschappen als van aanzienlijk belang voor de samenleving te beschouwen. Voor het overige stelt het Gerecht vast dat niet is geharmoniseerd welke evenementen als van aanzienlijk belang voor de samenleving moeten worden beschouwd en merkt het op dat de kijkcijfers van de andere dan de topwedstrijden bij de laatste kampioenschappen aantonen dat een aanzienlijk aantal personen naar deze wedstrijden heeft gekeken, waarvan een belangrijk deel zich normaliter niet voor voetbal interesseert.

Het Gerecht merkt ten slotte op dat de kwalificatie van het Wereldkampioenschap en de EURO als evenement dat voor de samenleving van aanzienlijk belang is, weliswaar een negatieve invloed kan hebben op de prijs die de FIFA en de UEFA zullen verkrijgen voor de toekenning van de uitzendrechten voor deze kampioenschappen, maar dat dit de handelswaarde van deze rechten niet geheel teniet doet, aangezien deze beide organisaties niet verplicht zijn om deze rechten tegen om het even welke voorwaarden af te staan. Hoewel een dergelijke kwalificatie ook de vrijheid van dienstverrichting en de vrijheid van vestiging beperkt, is deze beperking gerechtvaardigd omdat zij ertoe strekt het recht op informatie te beschermen en de brede toegang van het publiek te garanderen tot televisie-uitzendingen van nationale of niet-nationale evenementen van aanzienlijk belang voor de samenleving.

Overheidsopdrachten — Recht op een effectieve voorziening in rechte

In het arrest van 20 september 2011, *Evropaiki Dynamiki/EIB* (T-461/08, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht, na te hebben vastgesteld dat het bevoegd was om kennis te nemen van een beroep dat door een afgewezen inschrijver was ingesteld tegen de gunningbeslissing van het directiecomité van de Europese Investeringsbank (EIB) inzake een opdracht voor informaticadiensten, deze beslissing nietig verklaard op grond dat de aanbestedingsprocedure niet voldeed aan het vereiste van sluitende rechtsbescherming. De bestreden beslissing was de verzoekster immers niet betekend, zodat deze er pas kennis van had genomen nadat zij, in beginsel

althans, had opgehouden effecten te sorteren, gezien de ondertekening en het van kracht worden van het contract. In de onderhavige zaak had de verzoekster de mogelijkheid moeten hebben om een verzoek tot opschorting van de tenuitvoerlegging van de gunningbeslissing in te dienen vóór de ondertekening en het van kracht worden van het contract, opdat haar beroep ten principale ook daadwerkelijk effectief zou zijn geweest. Dit beroep strekt ertoe om de onpartijdigheid van de aanbestedingsprocedure te laten toetsen en om haar kansen om de opdracht door het EIB gegund te krijgen na afloop van die procedure veilig te stellen.

De EIB had de verzoekster voorts niet van een toereikende motivering van de gunningbeslissing voorzien voordat zij haar beroep ten principale, dat onder meer strekte tot nietigverklaring van deze beslissing, instelde. In het kader van de gunning van een overheidsopdracht moeten het recht van een afgewezen inschrijver op een effectieve voorziening in rechte tegen de beslissing tot gunning van de opdracht aan een andere inschrijver en de daarmee samenhangende verplichting voor de aanbestedende dienst om op verzoek de gronden voor die beslissing mee te delen, worden beschouwd als wezenlijke vormvoorschriften in de zin van de rechtspraak. Zij omgeven de gunningbeslissing immers met waarborgen die een effectief toezicht op de onpartijdigheid van de aanbestedingsprocedure die tot deze beslissing heeft geleid, mogelijk moeten maken.

II. Schadevorderingen

In het arrest van 8 november 2011, *Idromacchine e.a./Commissie* (T-88/09, nog niet gepubliceerd), is het Gerecht ingegaan op de vraag naar het intreden van de niet-contractuele aansprakelijkheid van de Gemeenschap wanneer een instelling haar geheimhoudingsplicht schendt door de publicatie van bepaalde inlichtingen betreffende verzoekster in het *Publicatieblad van de Europese Unie*.

Het Gerecht merkt op dat in het kader van de openbaarmaking van gegevens in een staatssteunbeschikking van de Commissie als vertrouwelijke informatie moet worden beschouwd, het gegeven dat een onderneming, die niet de begunstigde van de steun in kwestie was, niet in staat was om aan haar medecontractant producten te leveren die aan de geldende normen en aan de contractuele voorwaarden voldeden, aangezien dit gegeven door de betrokken lidstaat uitsluitend aan de Commissie is meegedeeld ten behoeve van de administratieve onderzoeksprocedure rond de steunmaatregelen in kwestie en het betrekking had op de uitvoering die werd gegeven aan de handelsrelatie tussen beide betrokken vennootschappen. Bovendien zijn dergelijke inlichtingen van zodanige aard dat zij de betrokken onderneming ernstige schade veroorzaken, aangezien zij haar, met naam genoemd, in een ongunstig daglicht stellen. Daar waar de openbaarmaking van de informatie imago- en reputatieschade voor de onderneming kan veroorzaken, is het belang dat laatstgenoemde heeft bij niet-openbaarmaking ervan objectief beschermenswaardig.

Het Gerecht preciseert dat het voor de beoordeling van het vertrouwelijke karakter van een inlichting noodzakelijk is, de rechtmatige belangen die zich tegen de openbaarmaking ervan verzetten, af te wegen tegen het algemene belang dat de activiteiten van de instellingen van de Unie in een zo groot mogelijke openheid worden verricht. In de onderhavige zaak wordt de openbaarmaking van de inlichting geacht onevenredig te zijn ten opzichte van het doel van de beschikking van de Commissie, want het zou hebben volstaan om deze contractuele niet-nakomingen in zeer algemene bewoordingen op te nemen of, in voorkomend geval, in specifiekere bewoordingen, zonder dat het in het ene of het andere geval nodig was de naam van de leverancier te vermelden.

Opmerkend dat de Commissie bij de beoordeling of in een concreet geval van de vertrouwelijkheidsregel moet worden afgeweken geen ruime marge toekomt, stelt het Gerecht

vast dat de openbaarmaking van een inlichting die een vennootschap reputatieschade berokkent, een schending van de geheimhoudingsplicht van artikel 287 EG oplevert en dat zij volstaat om het bestaan van een voldoende gekwalificeerde schending aan te tonen. De Commissie wordt daarom veroordeeld tot betaling van 20 000 EUR ter vergoeding van de door de verzoeker geleden imago- en reputatieschade.

Het arrest van 23 november 2011, *Sison/Raad* (T-341/07, nog niet gepubliceerd, gewezen door een uitgebreide kamer), bood het Gerecht de gelegenheid om nader te preciseren wanneer de niet-contractuele aansprakelijkheid van de Unie intreedt — met name die wegens een voldoende gekwalificeerde schending van een regel waaraan particulieren rechten ontleen — ingeval de onrechtmatige beslissing die de schade heeft veroorzaakt, door het Gerecht nietig wordt verklaard op grond dat de nationale beslissingen waarop de Raad zijn beslissing tot bevrozing van de fondsen van de verzoeker had gebaseerd, geen betrekking hadden op de inleiding van een onderzoek of de vervolging en evenmin op een veroordeling wegens terroristische activiteiten, zulks in strijd met de vereisten van de regelgeving van de Unie.

Het Gerecht herinnert er in dat verband aan dat het beroep tot schadevergoeding er niet toe strekt te waarborgen dat schade als gevolg van elke onrechtmatigheid wordt vergoed. Alleen een voldoende gekwalificeerde schending van een rechtsregel die ertoe strekt particulieren rechten toe te kennen, kan de aansprakelijkheid van de Unie doen intreden. Bij de beoordeling of aan dit vereiste is voldaan, geldt als beslissende maatstaf, of de betrokken instelling de grenzen waarbinnen haar discretionaire bevoegdheid dient te blijven, kennelijk en ernstig heeft overschreden. Hoewel de omvang van de beoordelingsbevoegdheid van de betrokken instelling mede bepalend is, betreft het geen exclusief criterium. De regeling van de niet-contractuele aansprakelijkheid houdt onder meer rekening met de complexiteit van de situaties die moeten worden geregeld en de problemen die zich bij de toepassing en de uitlegging van de teksten voordoen.

Het Gerecht is van oordeel dat, hoewel de Raad geen enkele beoordelingsmarge heeft wanneer hij nagaat of is voldaan aan de feitelijke en juridische voorwaarden voor toepassing van een maatregel tot bevrozing van tegoeden, de uitlegging en de toepassing van het Unierecht bijzonder lastig waren in de onderhavige zaak. Het stelt vast dat zelfs de bewoordingen van de betrokken bepalingen bijzonder verwarrend waren, hetgeen ook wordt aangetoond door de overvloed aan rechtspraak van het Gerecht over dit onderwerp. Pas na onderzoek van een tiental zaken, verspreid over meerdere jaren, heeft het Gerecht geleidelijk aan een rationeel en samenhangend kader voor de uitlegging van deze bepalingen geschapen. Pas bij het arrest tot nietigverklaring van de aan de schade ten grondslag liggende beslissing was het Gerecht van oordeel dat een nationale beslissing, wil zij door de Raad kunnen worden ingeroepen, moet zijn te plaatsen in het kader van een nationale procedure die er rechtstreeks en primair toe strekt om de belanghebbende een preventieve of repressieve maatregel op te leggen, uit hoofde van de strijd tegen het terrorisme. Daarnaast wijst het Gerecht op de complexiteit van de juridische en feitelijke beoordelingen die nodig zijn om het onderhavige geval te beslechten. Tot slot benadrukt het Gerecht dat het fundamentele belang van de strijd tegen de bedreigingen van de internationale vrede en veiligheid en ook de bijzondere beperkingen die voor de betrokken instellingen van de Unie gelden bij het voortzetten van die strijd „met alle mogelijk middelen”, aldus de dringende oproep van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, factoren zijn die in aanmerking moeten worden genomen.

In de onderhavige zaak is de schending van de toepasselijke regelgeving door de Raad weliswaar duidelijk aangetoond, maar is deze volgens het Gerecht te verklaren door de bijzondere beperkingen en verantwoordelijkheden die op deze instelling rusten. Het betreft een onregelmatigheid die ook een normaal behoedzame en zorgvuldige bestuursinstantie in

vergelijkbare omstandigheden had kunnen begaan, zodat niet kan worden geconcludeerd tot een voldoende gekwalificeerde schending die een recht op schadevergoeding doet ontstaan.

III. Hogere voorzieningen

In de loop van 2011 zijn 44 hogere voorzieningen ingesteld tegen beslissingen van het Gerecht voor ambtenarenzaken en zijn 29 zaken afgedaan door de Kamer voor hogere voorzieningen van het Gerecht. Vier daarvan verdienen afzonderlijke bespreking.

In het arrest van 12 juli 2011, *Commissie/Q* (T-80/09 P, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht benadrukt dat de loutere vaststelling van een onrechtmatigheid volstond om ervan uit te gaan dat is voldaan aan de eerste van de drie voorwaarden voor het intreden van de aansprakelijkheid van de Gemeenschap voor schade die aan zijn ambtenaren en voormalige ambtenaren wordt veroorzaakt als gevolg van een schending van het Europese ambtenarenrecht, zonder dat een voldoende gekwalificeerde schending van een rechtsregel die beoogt particulieren rechten toe te kennen behoeft te worden aangetoond.²⁵ Het Gerecht heeft bovendien aangegeven dat de ontvankelijkheid van een beroep tot schadevergoeding dat door een ambtenaar is ingesteld krachtens artikel 24, tweede alinea, van het Ambtenarenstatuut van de Europese Unie, onderworpen is aan de voorwaarde dat de nationale beroepswegen zijn uitgeput, voor zover deze de belanghebbenden een doeltreffende bescherming kunnen bieden en kunnen leiden tot vergoeding van de gestelde schade. De bij die bepaling ingevoerde bijzondere aansprakelijkheidsregeling, die een regeling inzake risicoaansprakelijkheid is, is gebaseerd op de verplichting van de administratie om de gezondheid en de veiligheid van haar ambtenaren en personeelsleden te beschermen tegen aanvallen van of slechte behandeling door derden of andere ambtenaren waarvan zij bij de uitoefening van hun functie slachtoffer kunnen zijn, met name in de vorm van psychisch geweld in de zin van artikel 12 bis, lid 3, van het Statuut. Het Gerecht heeft derhalve geoordeeld dat het Gerecht voor ambtenarenzaken de artikelen 90 en 91 van het Statuut had geschonden en ultra petita had beslist doordat het de Commissie had veroordeeld tot vergoeding van de immateriële schade veroorzaakt door een dienstfout die ertoe had bijgedragen dat de verzoekster binnen haar eenheid werd geïsoleerd. Ten slotte heeft het Gerecht geoordeeld dat het Gerecht voor ambtenarenzaken tevens de artikelen 90 en 91 van het Statuut en de grenzen van de rechterlijke controle heeft overschreden, door zich in de praktijk in de plaats van de administratie te stellen, voor zover het zich heeft uitgesproken over verzoeksters op psychisch geweld gebaseerde grief.

Voor het overige heeft het Gerecht in de arresten van 14 december 2011, *Commissie/Pachitis* (T-361/10 P, nog niet gepubliceerd) en *Commissie/Vicente Carbajosa e.a.* (T-6/11 P, nog niet gepubliceerd), geoordeeld, daarmee de door het Gerecht voor ambtenarenzaken gewezen arresten bevestigend, dat het Europees Bureau voor personeelsselectie (EPSO) niet bevoegd was om over de inhoud van de toelatingstoetsen van een vergelijkend onderzoek te beslissen. Het Gerecht heeft de verdeling van de bevoegdheid tussen EPSO en de jury van een vergelijkend onderzoek in het licht van bijlage III bij het Statuut onderzocht en vastgesteld dat, hoewel de bevoegdheid om over de inhoud van de toelatingstoetsen voor een vergelijkend onderzoek te beslissen noch uitdrukkelijk aan EPSO noch uitdrukkelijk aan de jury is toegekend, het verloop van deze toetsen vóór de oprichting van EPSO aan de jury van het vergelijkend onderzoek was toevertrouwd. Bij gebreke van een wijziging van het Statuut waarbij een dergelijke bevoegdheid uitdrukkelijk aan

²⁵ Waarmee dit het arrest van 16 december 2010, *Commissie/Petrilli* (T-143/09 P, nog niet gepubliceerd), heeft bevestigd. Dit arrest was voorwerp van een voorstel tot heroverweging, dat het Hof bij beschikking van 8 februari 2011 in zaak C-17/11 RX heeft afgedaan.

EPSO is toegekend en gezien de hoofdzakelijk organisatorische aard van de aan EPSO in artikel 7 van diezelfde bijlage opgedragen taken, is het Gerecht van oordeel dat EPSO niet bevoegd is om de inhoud van de voorselectietoetsen van een vergelijkend onderzoek te bepalen. Aangaande het besluit waarbij EPSO is opgericht²⁶ en het besluit betreffende de organisatie en de werking van deze instantie²⁷, heeft het Gerecht geoordeeld dat zij hiërarchisch lager in rang waren dan de bepalingen van het Statuut. Bijgevolg kunnen deze besluiten, hoewel zij soms formuleringen bevatten die kunnen doen vermoeden dat EPSO bevoegd is om de inhoud van de toelatingstoetsen te bepalen, op grond van het legaliteitsbeginsel niet in strijd met het Statuut worden uitgelegd.

In het arrest van 21 september 2011, *Adjemian e.a./Commissie* (T-325/09 P, nog niet gepubliceerd), heeft het Gerecht ten slotte geoordeeld dat het verbod van rechtsmisbruik, op grond waarvan niemand misbruik mag maken van rechtsregels, tot de algemene rechtsbeginselen behoort. Dit houdt in dat de wetgever en het tot het aangaan van aanstellingsovereenkomsten bevoegd gezag (hierna: „TAOBG”) gehouden zijn om bij de vaststelling of de uitvoering van de regels die de betrekkingen tussen de Europese Gemeenschappen en hun personeelsleden regelen, misbruik van recht te vermijden dat het gevolg kan zijn van het gebruik van opeenvolgende aanstellingsovereenkomsten voor bepaalde tijd, overeenkomstig de in artikel 136 EG neergelegde doelstellingen van een verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden van werknemers en hun adequate sociale bescherming. Het Gerecht heeft bovendien geoordeeld dat het belangrijkste kenmerk van overeenkomsten van arbeidscontractanten voor hulptaken de onzekere tijdsduur ervan is, welke overeenstemt met het doel van die overeenkomsten, namelijk het door tijdelijk personeel laten vervullen van taken die van nature of door het ontbreken van een ambtenaar in vaste dienst onzeker zijn. Die regeling kan door het TAOBG dus niet worden gebruikt om gedurende lange tijd taken behorende bij een „vast ambt” toe te vertrouwen aan dat personeel, dat op deze wijze buiten het normale bestek zou worden ingezet, met als gevolg een voortdurende onzekerheid. Een dergelijk gebruik zou immers in strijd zijn met het verbod van misbruik van recht, toegepast op het gebruik door het TAOBG van opeenvolgende aanstellingsovereenkomsten voor bepaalde tijd in de openbare dienst. Dergelijk misbruik kan echter worden gecorrigeerd en de negatieve gevolgen kunnen voor de betrokkene ongedaan worden gemaakt door een herkwalificatie van de aanstellingsovereenkomst, welke met name tot gevolg kan hebben dat opeenvolgende aanstellingsovereenkomsten voor bepaalde tijd worden omgezet in een overeenkomst voor onbepaalde tijd.

IV. Verzoeken in kort geding

Bij de president van het Gerecht zijn dit jaar 44 verzoeken in kort geding aanhangig gemaakt, hetgeen een lichte stijging vertegenwoordigt ten opzichte van het aantal zaken dat in 2010 aanhangig is gemaakt (41). In 2011 heeft de kortgedingrechter uitspraak gedaan in 52 zaken, tegenover 38 in 2010. Twee verzoeken om opschorting van de tenuitvoerlegging zijn ingewilligd. Deze waren gericht tegen geldboeten die aan de verzoekers waren opgelegd wegens hun

²⁶ Besluit 2002/620/EG van het Europees Parlement, de Raad, de Commissie, het Hof van Justitie, de Rekenkamer, het Economisch en Sociaal Comité, het Comité van de Regio's en de Europese Ombudsman van 25 juli 2002 betreffende de oprichting van het Bureau voor personeelsselectie van de Europese Gemeenschappen (PB L 197, blz. 53).

²⁷ Besluit 2002/621/EG van de secretarissen-generaal van het Europees Parlement, van de Raad en van de Commissie, de griffier van het Hof van Justitie, de secretarissen-generaal van de Rekenkamer, van het Economisch en Sociaal Comité en van het Comité van de Regio's, en de vertegenwoordiger van de Europese Ombudsman van 25 juli 2002 betreffende de organisatie en de werking van het Bureau voor personeelsselectie van de Europese Gemeenschappen (PB L 197, blz. 56).

deelname aan mededingingsbeprekende regelingen, te weten de beschikking van 2 maart 2011, *1. garantovaná/Commissie* (T-392/09 R, niet gepubliceerd), en de beschikking van 13 april 2011, *Westfälische Drahtindustrie e.a./Commissie* (T-393/10 R, nog niet gepubliceerd). In deze beide beschikkingen had de president van het Gerecht de gelegenheid om een verfijning aan te brengen in de rechtspraak over groepen, die ertoe heeft geleid dat in de context van de spoedeisendheid rekening wordt gehouden met de financiële middelen van de groep van vennootschappen waartoe de vennootschap die om voorlopige maatregelen verzoekt behoort.

In de zaak *1. garantovaná/Commissie*, reeds aangehaald, was de verzoekende vennootschap actief op financieel gebied en verzocht zij om te worden vrijgesteld van de door de Commissie opgelegde verplichting om een bankgarantie te stellen, als voorwaarde voor de niet onmiddellijke invordering van de geldboete die haar was opgelegd omdat zij een beslissende invloed had uitgeoefend op het commerciële beleid van een andere onderneming, die had deelgenomen aan een mededingingsregeling in de sector van reagentia op basis van calciumcarbide en magnesium voor de staal- en gasindustrie. De president van het Gerecht heeft geconstateerd dat in de onderhavige zaak sprake was van bijzondere omstandigheden die rechtvaardigden dat de verplichting om een dergelijke garantie te stellen werd opgeschort. Verzoekster had immers, naast de *fumus boni juris*, aangetoond dat haar precaire financiële toestand de reden was waarom meerdere banken hadden geweigerd haar de bankgarantie in kwestie te verstrekken. Bovendien kon op basis van de door de Commissie overgelegde stukken verzoeksters stelling niet in twijfel worden getrokken dat zij niet tot een grotere groep behoorde of een grootaandeelhouder had. Verzoekster was evenmin onderdeel van een netwerk waarvan de leden belangen met haar gemeen konden hebben. Voorts kon verzoekster niet worden verweten dat zij haar slechte financiële positie door haar eigen gedrag had doen ontstaan. Het feit dat zij, kort voordat de geldboete haar was opgelegd, het grootste deel van haar activa in langetermijnleningen had belegd en haar activa dus waren vastgezet, kon redelijk worden verklaard door de omstandigheid dat zij als kapitaalbelegger actief was. In dat verband kon van verzoekster niet worden verlangd dat zij haar investeringen zou bevriezen en haar economische activiteit zou staken gedurende de door de Commissie ingeleide administratieve procedure. De belangen in deze zaak afwegend, was de president van het Gerecht van oordeel dat de financiële belangen van de Unie niet beter zouden worden beschermd bij de onmiddellijke gedwongen tenuitvoerlegging van de geldboete, aangezien het onwaarschijnlijk was dat de Commissie zo het bedrag dat met de geldboete overeenstemde had kunnen verkrijgen. Hij heeft dus als verzocht de ontheffing gelast, op voorwaarde echter dat verzoekster sommige activa niet zonder voorafgaande toestemming van de Commissie zou overdragen, dat zij de Commissie het bedrag zou betalen gelijk aan de voorziening die zij had getroffen, en dat zij de Commissie op reguliere basis op de hoogte zou houden van de evolutie van haar activa en beleggingen.

In de zaak *Westfälische Drahtindustrie e.a./Commissie*, reeds aangehaald, hebben drie vennootschappen binnen een groep die in de staalsector actief was, aan wie geldboeten waren opgelegd wegens hun deelname aan een mededingingsregeling op de markt van voorspanstaal, een verzoek in kort geding ingediend dat ertoe strekte ontheffing te verkrijgen van de verplichting bankgaranties te stellen. De president van het Gerecht heeft er in dat verband aan herinnerd dat een ontheffing van de verplichting om een bankgarantie te stellen slechts kon worden verleend indien de verzoeker het bewijs leverde dat hij objectief niet in staat was om deze garantie te stellen, of — alternatief — het stellen daarvan het voortbestaan van de vennootschap in gevaar zou brengen. Vastgesteld werd dat de verzoeksters tijdig, oprecht en herhaald hadden gepoogd een bankgarantie ter dekking van de aan hen opgelegde geldboeten te verkrijgen, maar dat deze pogingen zonder succes waren gebleven, aangezien de veertien huisbanken, met wie zij herhaaldelijk contact hadden opgenomen, de bankgarantie hadden geweigerd na een diepgaand onderzoek van hun financiële situatie. De president heeft geen rekening gehouden met de financiële middelen van aandeelhouder ArcelorMittal, die een belang van een derde had in een

van de verzoekende vennootschappen. Na eraan te hebben herinnerd dat de rechtspraak over groepen van vennootschappen was uitgebreid tot minderheidsdeelnemingen (30 %) — afhankelijk van de kapitaalstructuur van de betrokken vennootschap —, heeft hij evenwel geconstateerd dat de groep ArcelorMittal en de groep waartoe verzoeksters behoorden, concurrenten waren op de staalmarkt en dat zij andere strategische doelstellingen nastreefden. Ook werd afgewezen het argument van de Commissie gebaseerd op het eigen belang dat de huisbanken hadden in hun hoedanigheid van crediteuren van de verzoeksters om hun eigen vorderingen af te dekken. Volgens de president hoeven de belangen van een bank als kredietinstelling die heeft geweigerd een bankgarantie toe te kennen, slechts onder te doen voor die van de Commissie wanneer de rechtspraak over groepen van toepassing is, hetgeen in deze zaak niet het geval is. De veertien huisbanken van de verzoeksters behoorden immers niet tot de groep van laatstgenoemden. Hun zakelijke betrekkingen met deze groep beperkten zich tot kredietverstrekking, invordering van hun schuldvorderingen en uitkering van rente. In zoverre bestaat geen objectieve identiteit tussen de strategische belangen van deze kredietinstellingen en die van verzoeksters. Aangezien de onmogelijkheid om een bankgarantie te verkrijgen was bewezen, achtte de president irrelevant de door Commissie aangevoerde argumenten die zij had ontleend aan financiële en economische gegevens om aan te tonen dat „een verstandige bank” verzoeksters de litigieuze bankgarantie toch wel zou afgeven na de afwijzing van het verzoek in kort geding.

Ook werd erkend dat er een *fumus boni juris* was voor het subsidiaire verzoek tot verlaging van de geldboetes, met name gebaseerd op het middel, ontleend aan de weigering om rekening te houden met verzoeksters gebrek aan solvabiliteit. De president was immers van oordeel dat het in deze zaak niet uitgesloten was dat het Gerecht zijn volledige rechtsmacht zou gebruiken en de aan verzoeksters opgelegde geldboete zou verlagen. De president heeft dus zoals verzocht de ontheffing gelast, op voorwaarde echter dat verzoeksters de Commissie het bedrag zouden betalen gelijk aan de voorzieningen die zij hadden getroffen en maandelijkse betalingen zouden verrichten volgens het aangeboden betalingsschema.

De overige verzoeken in kort geding zijn afgewezen, in de meeste gevallen wegens het ontbreken van spoedeisendheid. Gewezen wordt met name op de volgende zaken.

Op het gebied van staatssteun zijn vermeldenswaard, wegens hun procedurele bijzonderheden, de zaken die ook wel „Spaanse steenkool” worden genoemd (beschikkingen van 17 februari 2011, *Gas Natural Fenosa SDG/Commissie*, T-484/10 R, *Iberdrola/Commissie*, T-486/10 R, en *Endesa em Endesa Generación/Commissie*, T-490/10 R, niet gepubliceerd). Deze zaken spruiten voort uit de beslissing van het Koninkrijk Spanje tot invoering van een regeling voor financiële steun ten gunste van de productie van elektriciteit op basis van steenkool uit eigen land. Daartoe verplichtte de litigieuze regeling verschillende elektriciteitsproductiecentrales om zich met steenkool uit eigen land te bevoorraden en om bepaalde volumes elektriciteit te produceren uit genoemd steenkool, zulks in ruil voor een compensatie van de Staat ter dekking van de aanvullende productiekosten als gevolg van de inkoop van steenkool uit eigen land. Nadat de Commissie de litigieuze regeling had goedgekeurd, hebben de drie verzoekende ondernemingen een beroep tot nietigverklaring van die goedkeuringsbeschikking ingesteld en verzocht om opschorting van de tenuitvoerlegging. Gelet op de op handen zijnde vaststelling van een beslissing door de bevoegde Spaanse instantie, waarbij de verzoeksters zouden worden verplicht om binnen drie dagen de verbintenis aan te gaan om bepaalde hoeveelheden nationale steenkool te kopen, heeft de president van het Gerecht op 3 november 2010 de opschorting van de bestreden beschikking gelast krachtens artikel 105, lid 2, van het Reglement voor de procesvoering, dat wil zeggen zonder de wederpartij te horen, tot aan de vaststelling van de eindbeschikkingen in de kortgedingprocedures. Daar het Koninkrijk Spanje had verzocht om opheffing van de voorlopige opschorting en verzoeksters bijzonder laat in de procedure te kennen hadden gegeven dat zij wilden afzien van hun beroep, was de president

van oordeel dat, in afwachting van de definitieve doorhaling van de beroepen, in het belang van een goede rechtsbedeling uitspraak moest worden gedaan op het behoud of het ontnemen van werking aan de voorlopige opschorting van de beschikking van de Commissie. Hoewel hij erkende dat sprake was van een *fumus boni juris*, heeft de president uitgesloten dat sprake was van omstandigheden die de toekenning van de verzochte voorlopige maatregelen spoedeisend maakten. Bij de belangenafweging herinnerde de president eerst aan het belang van de diensten van algemeen economisch belang binnen de Unie en de ruime beoordelingsbevoegdheid waarover de nationale autoriteiten beschikken voor het verrichten, het doen uitvoeren en de organisatie ervan; hij is vervolgens tot het oordeel gekomen dat de belangen die met de snelst mogelijk uitvoering van de dienst in het algemeen economisch belang waren gediend en de daarmee gepaard gaande compensatie, voorrang dienden te hebben op de tegenovergestelde belangen die door verzoeksters waren ingeroepen. Bijgevolg zijn de beschikkingen van 3 november 2010 waarbij de voorlopige opschorting van de bestreden beschikking is gelast ingetrokken. Ten slotte heeft de president, daar de verzoekende ondernemingen van hun verzoeken in kort geding hadden afgezien, op 12 april 2011 in het kader van de kortgedingprocedures drie doorhalingsbeschikkingen gegeven, waarbij verzoeksters uitzonderlijk in de kosten werden verwezen.

Tot slot heeft de president in de beschikkingen van 9 juni 2011, *Eurallumina/Commissie* (T-62/06 RENV-R, niet gepubliceerd, punten 29-56), en 10 juni 2011, *Eurallumina/Commissie* (T-207/07 R, niet gepubliceerd, punten 32-59), na gedetailleerd te hebben uiteengezet hoe de rechtspraak betreffende groepen was opgebouwd, geoordeeld dat deze rechtspraak verenigbaar was met artikel 47 van het Handvest de van de grondrechten van de Europese Unie²⁸, met artikel 6 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, ondertekend te Rome op 4 november 1950, en met de rechtspraak van het Hof van de rechten van de mens. Daarbij wees hij erop dat het begrip groep niet verlangde dat een bepaalde voorwaarde werd vervuld, aangezien niets een vennootschap die tot een groep behoorde ervan weerhield om meer in het bijzonder aan te tonen dat haar objectieve belangen niet parallel liepen aan die van haar groep of van haar moedermaatschappij, dat laatstgenoemde juridisch in de onmogelijkheid verkeerde om haar financieel te ondersteunen of dat de groep als geheel financieel niet in staat was om haar te helpen.

²⁸ PB 2010, C 83, blz. 392.

B — Samenstelling van het Gerecht

(Protocollaire volgorde op 16 november 2011)

Eerste rij, van links naar rechts:

Kamerpresidenten L. Truchot, S. Papasavvas, O. Czúcz en J. Azizi; de president van het Gerecht, M. Jaeger; kamerpresidenten N. J. Forwood, I. Pelikánová en A. Dittrich; rechter H. Kanninen.

Tweede rij, van links naar rechts:

Rechters N. Wahl, K. Jürimäe, I. Wyszniowska-Białecka, F. Dehousse, M. E. Martins Ribeiro, E. Cremona, V. Vadalpalas, I. Labucka en M. Prek.

Derde rij, van links naar rechts:

Rechters M. Kancheva, D. Gratsias, J. Schwarcz, S. Frimodt Nielsen, S. Soldevila Fragoso, K. O'Higgins, M. Van der Woude en A. Popescu; de griffier, E. Coulon.

1. Leden van het Gerecht

(in volgorde van hun ambtsaanvaarding)

Marc Jaeger

geboren in 1954; gediplomeerde in de rechten van de Universiteit Robert Schuman te Straatsburg; studies aan het Europacollege; toegelaten tot de balie te Luxemburg (1981); attaché de justice bij de procureur-generaal te Luxemburg (1983); rechter bij de arrondissementsrechtbank te Luxemburg (1984); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1986-1996); voorzitter van het Institut universitaire international de Luxembourg (IUIL); rechter in het Gerecht sedert 11 juli 1996; president van het Gerecht sedert 17 september 2007.

Josef Azizi

geboren in 1948; doctor in de rechtsgeleerdheid en licentiaat sociale en economische wetenschappen, Universiteit van Wenen; docent en lector aan de Economische Universiteit Wenen, de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Wenen en verschillende andere universiteiten; erehoogleraar aan de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Wenen; Ministerialrat en afdelingshoofd bij de kanselarij van de bondskanselier; lid van het Directiecomité voor juridische samenwerking van de Raad van Europa; procesgemachtigde bij het Verfassungsgerichtshof (constitutioneel hof) in gerechtelijke procedures inzake grondwettigheidstoetsing van federale wetten; coördinator voor de aanpassing van het Oostenrijkse federale recht aan het gemeenschapsrecht; rechter in het Gerecht sedert 18 januari 1995.

Nicholas James Forwood

geboren in 1948; afgestudeerd aan de Universiteit van Cambridge, BA 1969, MA 1973 (werktuigkunde en rechtsgeleerdheid); ingeschreven bij de Engelse balie in 1970 en vervolgens praktiserend te Londen (1971-1999) en te Brussel (1979-1999); in 1981 ingeschreven bij de Ierse balie; in 1987 benoemd tot Queen's Counsel; in 1998 Bencher (bestuurslid) van de Middle Temple; vertegenwoordiger van de balie van Engeland en Wales in de Raadgevende Commissie van de balies van de Europese Gemeenschap (CCBE) en voorzitter van de vaste delegatie van de CCBE bij het Hof van Justitie (1995-1999); lid van het bestuur van de World Trade Law Association en van de European Maritime Law Organisation (1993-2002); rechter in het Gerecht sedert 15 december 1999.

Maria Eugénia Martins de Nazaré Ribeiro

geboren in 1956; gestudeerd te Lissabon, Brussel en Straatsburg; advocaat in Portugal en te Brussel; vrij onderzoeker aan het Institut d'études européennes de l'Université Libre de Bruxelles; referendaris bij de Portugese rechter van het Hof van Justitie Moitinho de Almeida (1986-2000) en bij de president van het Gerecht van eerste aanleg Vesterdorf (2000-2003); rechter in het Gerecht sedert 31 maart 2003.

Franklin Dehousse

geboren in 1959; licentiaat in de rechtsgeleerdheid (Université de Liège, 1981); aspirant (Nationaal fonds voor wetenschappelijk onderzoek, 1985-1989); juridisch adviseur van de Kamer van volksvertegenwoordigers (1981-1990); doctor in de rechtsgeleerdheid (universiteit van Straatsburg, 1990); hoogleraar (Université de Liège, universiteit van Straatsburg, Europacollege, koninklijk hoger instituut voor defensie, Montesquieu-universiteit te Bordeaux; Collège Michel Servet van de universiteiten van Parijs; faculteit Notre Dame de la Paix te Namen); bijzonder vertegenwoordiger van de minister van Buitenlandse Zaken (1995-1999); directeur Europese Studies van het Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen (1998-2003); assessor bij de Raad van State (2001-2003); adviseur bij de Europese Commissie (1990-2003); lid van het Observatorium van de rechten voor het internet (2001-2003); rechter in het Gerecht sedert 7 oktober 2003.

Ena Cremona

geboren in 1936; gediplomeerde in talen van de Koninklijke Universiteit van Malta (1955); doctor in de rechtsgeleerdheid van de Koninklijke Universiteit van Malta (1958); advocate bij de balie van Malta sedert 1959; juridisch adviseur bij de National Council of Women of Malta (1964-1979); lid van de commissie van de overheidsdienst (1987-1989); lid van de raad van bestuur van de Lombard Bank (Malta) Ltd, als vertegenwoordiger van de staat — aandeelhouder (1987-1993); lid van de verkiezingscommissie sedert 1993; jurylid voor doctoraalproefschriften aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de Koninklijke Universiteit van Malta; lid van de Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (ECRI) (2003-2004); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Ottó Czúcz

geboren in 1946; doctor in de rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Szeged (1971); administrateur bij het ministerie van Arbeid (1971-1974); docent en hoogleraar (1974-1989), decaan van de faculteit Rechtsgeleerdheid (1989-1990), vicerector (1992-1997) van de Universiteit van Szeged; advocaat; lid van het presidium van de nationale pensioensverzekering; vicevoorzitter van het Europees Instituut voor Sociale Zekerheid (1998-2002); lid van de wetenschappelijke raad van de Internationale Vereniging voor Sociale Zekerheid; rechter in het Constitutioneel Hof (1998-2004); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Irena Wiszniewska-Bialecka

geboren in 1947; gediplomeerde in de rechten van de Universiteit van Warschau (1965-1969); onderzoekster (wetenschappelijk medewerkster, docente, hoogleraar) bij het instituut voor rechtswetenschappen van de academie van wetenschappen (1969-2004); onderzoekster bij het Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Patent, Urheber- und Wettbewerbsrecht te München (1985-1986); advocate (1992-2000); rechter in het administratief hooggerechtshof (2001-2004); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Irena Pelikánová

geboren in 1949; doctor in de rechtsgeleerdheid, assistente economisch recht (vóór 1989), vervolgens doctor in de exacte wetenschappen, hoogleraar handelsrecht (sedert 1993) aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de Karelsuniversiteit te Praag; lid van het bestuur van de effectencommissie (1999-2002); advocate; lid van de raad wetgeving van de Tsjechische regering (1998-2004); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Vilenas Vadapalas

geboren in 1954; doctor in de rechtsgeleerdheid (Universiteit van Moskou); doctor habilitas in de rechtsgeleerdheid (Universiteit van Warschau); hoogleraar aan de Universiteit van Vilnius: internationaal recht (sedert 1981), rechten van de mens (sedert 1991) en gemeenschapsrecht (sedert 2000); adviseur van de regering voor buitenlandse zaken (1991-1993); lid van de coördinatiegroep van de delegatie voor de onderhandelingen met het oog op de toetreding tot de Europese Unie; directeur-generaal van het departement Europees Recht van de regering (1997-2004); hoogleraar Europees recht aan de universiteit van Vilnius, bekleeder van de Jean Monnetleerstoel; voorzitter van de Litouwse vereniging voor studies over de Europese Unie; rapporteur van de parlementaire werkgroep voor de grondwetsherziening met betrekking tot de toetreding van Litouwen; lid van de International Commission of Jurists (april 2003); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Küllike Jürimäe

geboren in 1962; gediplomeerde in de rechten van de Universiteit van Tartu (1981-1986); assistente van de openbare aanklager te Tallinn (1986-1991); gediplomeerde van de school voor diplomatieke wetenschappen van Estland (1991-1992); juridisch adviseur (1991-1993) en algemeen adviseur bij de kamer van koophandel en industrie (1992-1993); rechter in het hof van beroep te Tallinn (1993-2004); European Master in Human Rights and Democratisation, universiteiten van Padua en Nottingham (2002-2003); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Ingrida Labucka

geboren in 1963; gediplomeerde in de rechten van de Universiteit van Letland (1986); inspecteur voor het ministerie van Binnenlandse Zaken voor de regio Kirov en de stad Riga (1986-1989); rechter in de rechtbank van eerste aanleg te Riga (1990-1994); advocate (1994-1998 en juli 1999-mei 2000); minister van Justitie (november 1998-juli 1999 en mei 2000-oktober 2002); lid van het Permanent Hof van Arbitrage te Den Haag (2001-2004); parlamentslid (2002-2004); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Savvas S. Papasavvas

geboren in 1969; studies aan de Universiteit van Athene (Ptychion in 1991); postdoctorale studies aan de Universiteit Paris II (DEA publiekrecht in 1992) en aan de Universiteit Aix-Marseille III (doctor in de rechtsgeleerdheid in 1995); inschrijving bij de balie van Cyprus, lid van de balie van Nicosia sedert 1993; docent aan de Universiteit van Cyprus (1997-2002), docent grondwettelijk recht sedert september 2002; onderzoeker bij het European Public Law Center (2001-2002); rechter in het Gerecht sedert 12 mei 2004.

Enzo Moavero Milanese

geboren in 1954; doctor in de rechten (Universiteit La Sapienza, Rome); studie Europees recht (Europacollege, Brugge); lid van de balie, advocaat (1978-1983); docent Europees recht aan de Universiteiten La Sapienza, Rome (1993-1996), Luiss, Rome (1993-1996 en 2002-2006) en Bocconi, Milaan (1996-2000); adviseur voor Europese aangelegenheden bij de Italiaanse eerste minister (1993-1995); ambtenaar bij de Europese Commissie; juridisch adviseur en vervolgens kabinetschef van de vicevoorzitter (1989-1992), kabinetschef van de commissaris voor de Interne Markt (1995-1999) en Mededinging (1999), directeur bij het directoraat-generaal Mededinging (2000-2002), adjunct-secretaris-generaal van de Europese Commissie (2002-2005), directeur-generaal van het Bureau voor politiek adviseurs van de Europese Commissie (2006); rechter in het Gerecht van 3 mei 2006 tot en met 15 november 2011.

Nils Wahl

geboren in 1961; licentiaat in de rechtsgeleerdheid, Universiteit van Stockholm (1987); doctor in de rechtsgeleerdheid, Universiteit van Stockholm (1995); geassocieerd hoogleraar en titularis van de Jean Monnetleerstoel voor Europees recht (1995); hoogleraar Europees recht, Universiteit van Stockholm (2001); advocaat-stagiaire (1987-1989); administratief directeur van een educatieve stichting (1993-2004); voorzitter van Nätverket för europarättslig forskning (Zweedse vereniging voor de studie van het gemeenschapsrecht) (2001-2006); lid van Rådet för konkurrensfrågor (raad voor mededingingsvraagstukken) (2001-2006); rechter-plaatsvervanger in Hovrätten över Skåne och Blekinge (hof van beroep) (2005); rechter in het Gerecht sedert 7 oktober 2006.

Miro Prek

geboren in 1965; afgestudeerd in de rechtsgeleerdheid (1989); toegelaten tot de balie (1994); diverse taken en functies binnen de overheidsadministratie, met name bij het regeringsbureau voor wetgeving (adjunct-staatssecretaris en onderdirecteur, hoofd van de afdeling Europees Recht en Vergelijkend Recht) en bij het bureau voor Europese zaken (onderstaatssecretaris); lid van het onderhandelingsteam voor de associatieovereenkomst (1994-1996) en voor de toetreding tot de Europese Unie (1998-2003), verantwoordelijke voor juridische aangelegenheden; advocaat; verantwoordelijke voor projecten voor de aanpassing aan de Europese wetgeving en voor de Europese integratie, met name in het westen van de Balkan; afdelingshoofd bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (2004-2006); rechter in het Gerecht sedert 7 oktober 2006.

Alfred Dittrich

geboren in 1950; rechtenstudie aan de Universiteit van Erlangen-Nürnberg (1970-1975); Rechtsreferendar in het ressort van het Oberlandesgericht Nürnberg (1975-1978); bestuurer bij het bondsministerie van Economie (1978-1982); administrateur bij de Permanente Vertegenwoordiging van de Bondsrepubliek Duitsland bij de Europese Gemeenschappen (1982); administrateur bij het bondsministerie van Economie, bevoegd voor kwesties van gemeenschapsrecht en mededinging (1983-1992); hoofd van de afdeling Recht van de Europese Unie (1992-2007) van het ministerie van Justitie; hoofd van de Duitse delegatie binnen de werkgroep „Hof van Justitie” van de Raad; gemachtigde van de bondsregering in een groot aantal zaken voor het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen; rechter in het Gerecht sedert 17 september 2007.

Santiago Soldevila Fragoso

geboren in 1960; afgestudeerd in de rechtsgeleerdheid aan de Universidad Autónoma van Barcelona (1983); rechter (1985); sinds 1992 magistraat bij de kamer voor administratiefrechtelijke geschillen van het Tribunal Superior de Justicia de Canarias te Santa Cruz de Tenerife (1992 en 1993) en bij de Audiencia Nacional (Madrid, mei 1998-augustus 2007), waar hij zich heeft beziggehouden met beroepen in belastingzaken (btw), beroepen tegen algemene bestuursrechtelijke voorschriften van de minister van Economische Zaken en diens besluiten inzake staatssteun of vermogensrechtelijke aansprakelijkheid van de overheid, alsmede tegen alle overeenkomsten van de centrale economische toezichthoudende autoriteiten op het gebied van banken, beurzen, energie, verzekeringen en mededinging; referendaris bij het Constitutioneel Hof (1993-1998); rechter in het Gerecht sedert 17 september 2007.

Laurent Truchot

geboren in 1962; afgestudeerd aan het Institut d'études politiques de Paris (1984); École nationale de la magistrature (1986-1988); rechter in het „tribunal de grande instance de Marseille” (januari 1988-januari 1990); magistraat bij de „direction des affaires civiles et du sceau du ministère de la Justice” (januari 1990-juni 1992); adjunct-afdelingshoofd, vervolgens afdelingshoofd bij de „direction générale de la concurrence, de la consommation et de la répression des fraudes du ministère de l'Économie, des Finances et de l'Industrie” (juni 1992-september 1994); technisch adviseur bij de Garde des Sceaux, ministre de la Justice (september 1994-mei 1995); rechter in het Tribunal de grande instance de Nîmes (mei 1995-mei 1996); referendaris bij het Hof van Justitie bij advocaat-generaal P. Léger (mei 1996-december 2001); magistraat bij het hof van cassatie (december 2001-augustus 2007); rechter in het Gerecht sedert 17 september 2007.

Sten Frimodt Nielsen

geboren in 1963; licentiaat in de rechtsgeleerdheid, Universiteit van Kopenhagen (1988); ambtenaar bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1988-1991); docent internationaal recht en Europees recht aan de Universiteit van Kopenhagen (1988-1991); ambassade-secretaris bij de permanente vertegenwoordiging van Denemarken bij de Verenigde Naties te New York (1991-1994); ambtenaar bij de Juridische Dienst van het ministerie van Buitenlandse Zaken (1994-1995); buitengewoon hoogleraar aan de Universiteit van Kopenhagen (1995); adviseur, vervolgens eerste adviseur bij de Dienst van de eerste minister (1995-1998); minister-adviseur bij de permanente vertegenwoordiging van Denemarken bij de Europese Unie (1998-2001); bijzonder adviseur bij de Dienst van de eerste minister voor juridische kwesties (2001-2002); afdelingshoofd en juridisch adviseur bij de Dienst van de eerste minister (maart 2002-juli 2004); onderstaatssecretaris en juridisch adviseur bij de Dienst van de eerste minister (augustus 2004-augustus 2007); rechter in het Gerecht sedert 17 september 2007.

Kevin O'Higgins

geboren in 1946; studies aan Crescent College te Limerick, Clongowes Wood College, University College Dublin (BA en diploma Europees recht) en Kings Inns; ingeschreven bij de balie van Ierland in 1968; Barrister (1968-1982); Senior Counsel (Inner Bar van Ierland, 1982-1986); rechter in de Circuit Court (1986-1997); rechter in de High Court van Ierland (1997-2008); bestuurslid van Kings Inns; vertegenwoordiger van Ierland bij de Adviesraad van Europese Rechter (2000-2008); rechter in het Gerecht sedert 15 september 2008.

Heikki Kanninen

geboren in 1952; diploma van de Handelshogeschool te Helsinki en van de rechtenfaculteit van de Universiteit van Helsinki; referendaris bij het Administratief Hooggerechtshof van Finland; secretaris-generaal van het Comité voor de hervorming van de rechtsbescherming in de overheidsadministratie; hoofdadministrateur bij het Administratief Hooggerechtshof; secretaris-generaal van het Comité voor de hervorming van de administratieve rechtspleging; adviseur bij de directie wetgeving van het ministerie van Justitie; adjunct-griffier van het EVA-Hof; referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen; rechter in het Administratief Hooggerechtshof (1998-2005); lid van de Commissie van beroep voor vluchtelingen; vicevoorzitter van het Comité voor de ontwikkeling van de Finse rechterlijke instanties; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken van 6 oktober 2005 tot 6 oktober 2009; rechter in het Gerecht sedert 7 oktober 2009.

Juraj Schwarcz

geboren in 1952; doctor in de rechtsgeleerdheid (Comeniusuniversiteit te Bratislava, 1979); juridisch adviseur ondernemingsrecht (1975-1990); secretaris van het handelsregister bij de Stedelijke Rechtbank te Košice (1991); rechter in die rechtbank (januari-oktober 1992); rechter en kamerpresident in het Regionaal Hof te Košice (november 1992-2009); gedetacheerd rechter in het Hooggerechtshof van de Slowaakse Republiek, handelsrechterkamer (oktober 2004-september 2005); president van het College voor handelsrecht bij het Regionaal Hof te Košice (oktober 2005-september 2009); extern lid van de afdeling Handelsrecht en Economisch Recht van de Universiteit Pavol Jozef Šafárik te Košice (1997-2009); extern lid van het lerarenkorps van de Justičná akadémia (2005-2009); rechter in het Gerecht sedert 7 oktober 2009.

Marc van der Woude

geboren in 1960; doctoraalexamen rechtsgeleerdheid (Rijksuniversiteit Groningen, 1983); studie aan het Europacollege (1983-1984); assistent aan het Europacollege (1984-1986); docent aan de Universiteit Leiden (1986-1987); rapporteur bij het directoraat-generaal Mededinging van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1987-1989); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1989-1992); beleidscoördinator bij het directoraat-generaal Mededinging van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1992-1993); lid van de juridische dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1993-1995); advocaat aan de balie te Brussel sinds 1995; hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam sinds 2000; auteur van tal van publicaties; rechter in het Gerecht sedert 13 september 2010.

Dimitrios Gratsias

geboren in 1957; diploma rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Athene (1980); diploma voortgezette studies publiek recht van de Universiteit Paris I, Panthéon-Sorbonne (1981); getuigschrift van het Centre universitaire d'études communautaires et européennes (Universiteit Paris I) (1982); auditeur bij de Raad van State (1985-1992); assessor bij de Raad van State (1992-2005); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1994-1996); plaatsvervangend lid van het bijzonder hooggerechtshof van Griekenland (1998 en 1999); staatsraad bij de Raad van State (2005); lid van het bijzonder hof voor geschillen inzake onrechtmatige rechtspraak (2006); lid van de hoge raad voor de bestuursrechtspraak (2008); inspecteur van de bestuursrechtbanken (2009-2010); rechter in het Gerecht sinds 25 oktober 2010.

Andrei Popescu

geboren in 1948; licentiaat in de rechten van de Universiteit van Boekarest; postuniversitaire studie internationaal arbeidsrecht en Europees sociaal recht, Universiteit van Genève (1973-1974); doctor in de rechten van de Universiteit van Boekarest (1980); assistent-stagiair (1971-1973), assistent (1974-1975) en vervolgens docent arbeidsrecht aan de Universiteit van Boekarest (1985-1990); hoofdonderzoeker aan het Instituut voor wetenschappelijk onderzoek op het gebied van arbeid en sociale bescherming (1990-1991); adjunct-directeur-generaal (1991-1992) en vervolgens directeur (1992-1996) bij het ministerie van Arbeid en Sociale Zaken; lector (1997) en vervolgens hoogleraar aan de Nationale School voor Politieke en Administratieve Studies, Boekarest (2000); staatssecretaris bij het ministerie van Europese Integratie (2001-2005); afdelingshoofd bij de Wetgevende Raad van Roemenië (1996-2001 en 2005-2009); stichtend directeur van het Roemeens tijdschrift voor Europees recht; voorzitter van de Roemeense vereniging voor Roemeens recht (2009-2010); gemachtigde van de Roemeense regering voor de rechterlijke instanties van de Europese Unie (2009-2010); rechter in het Gerecht sedert 26 november 2010.

Mariyana Kancheva

geboren in 1958; rechtendiploma van de Universiteit van Sofia (1979-1984); aanvullende master Europees recht aan het Instituut voor Europese Studies van de Vrije Universiteit Brussel (2008-2009); specialisaties in economisch recht en intellectuele-eigendomsrecht; rechtbankstage bij de regionale rechtbank te Sofia (1985-1986); juridisch adviseur (1986-1988); advocaat aan de balie van Sofia (1988-1992); directeur-generaal van het bureau diensten voor het corps diplomatique bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (1992-1994); uitoefening van het beroep van advocaat te Sofia (1994-2011) en te Brussel (2007-2011); arbiter te Sofia in het kader van de beslechting van handelsgeschillen; deelneming aan de redactie van wetteksten als juridisch adviseur in het Bulgaarse Parlement; rechter in het Gerecht sinds 19 september 2011.

Emmanuel Coulon

geboren in 1968; rechtenstudie (Universiteit Panthéon-Assas, Parijs); studie management (Universiteit Paris-Dauphine); Europacollege (1992); toegangsexamen voor het regionaal opleidingscentrum voor advocaten te Parijs; certificaat van bekwaamheid als advocaat bij de balie te Brussel; advocaat te Brussel; geslaagd voor een algemeen vergelijkend onderzoek van de Commissie van de Europese Gemeenschappen; referendaris bij het Gerecht van eerste aanleg (kabinet van president Saggio, 1996-1998; kabinet van president Vesterdorf, 1998-2002); kabinetschef van de president van het Gerecht van eerste aanleg (2003-2005); griffier van het Gerecht sedert 6 oktober 2005.

2. Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht in 2011

Emmanuel Coulon, griffier van het Gerecht sinds 6 oktober 2005, wiens mandaat op 5 oktober 2011 verstreek, is op 13 april 2011 herbenoemd voor de periode van 6 oktober 2011 tot 5 oktober 2017.

Plechtige zitting van 19 september 2011

Na de neerlegging van zijn ambt door de heer Teodor Tchipev, hebben de vertegenwoordigers van de regeringen van de lidstaten bij besluit van 8 september 2011 mevrouw Mariyana Kancheva benoemd als rechter in het Gerecht van de Europese Unie voor de periode van 12 september 2011 tot 31 augustus 2013.

3. Protocolaire rangorde

1 januari 2011-18 september 2011

M. JAEGER, president van het Gerecht
 J. AZIZI, kamerpresident
 N. J. FORWOOD, kamerpresident
 O. CZÚCZ, kamerpresident
 I. PELIKÁNOVÁ, kamerpresident
 S. PAPASAVVAS, kamerpresident
 E. MOAVERO MILANESI, kamerpresident
 A. DITTRICH, kamerpresident
 L. TRUCHOT, kamerpresident
 M. E. MARTINS RIBEIRO, rechter
 F. DEHOUSSE, rechter
 E. CREMONA, rechter
 I. WISZNIEWSKA-BIAŁECKA, rechter
 V. VADAPALAS, rechter
 K. JÜRIMÄE, rechter
 I. LABUCKA, rechter
 N. WAHL, rechter
 M. PREK, rechter
 S. SOLDEVILA FRAGOSO, rechter
 S. FRIMODT NIELSEN, rechter
 K. O'HIGGINS, rechter
 H. KANNINEN, rechter
 J. SCHWARCZ, rechter
 VAN DER WOUDE, rechter
 D. GRATSIAS, rechter
 A. POPESCU, rechter

 E. COULON, griffier

van 19 september 2011 tot en met 15 november 2011

M. JAEGER, president van het Gerecht
 J. AZIZI, kamerpresident
 N. J. FORWOOD, kamerpresident
 O. CZÚCZ, kamerpresident
 I. PELIKÁNOVÁ, kamerpresident
 S. PAPASAVVAS, kamerpresident
 E. MOAVERO MILANESI, kamerpresident
 A. DITTRICH, kamerpresident
 L. TRUCHOT, kamerpresident
 M. E. MARTINS RIBEIRO, rechter
 F. DEHOUSSE, rechter
 E. CREMONA, rechter
 I. WISZNIEWSKA-BIAŁECKA, rechter
 V. VADAPALAS, rechter
 K. JÜRIMÄE, rechter
 I. LABUCKA, rechter
 N. WAHL, rechter
 M. PREK, rechter
 S. SOLDEVILA FRAGOSO, rechter
 S. FRIMODT NIELSEN, rechter
 K. O'HIGGINS, rechter
 H. KANNINEN, rechter
 J. SCHWARCZ, rechter
 M. VAN DER WOUDE, rechter
 D. GRATSIAS, rechter
 A. POPESCU, rechter
 M. KANCHEVA, rechter

 E. COULON, griffier

**van 16 november 2011 tot en met
22 november 2011**

M. JAEGER, president van het Gerecht
J. AZIZI, kamerpresident
N. J. FORWOOD, kamerpresident
O. CZÚCZ, kamerpresident
I. PELIKÁNOVÁ, kamerpresident
S. PAPASAVVAS, kamerpresident
A. DITTRICH, kamerpresident
L. TRUCHOT, kamerpresident
M. E. MARTINS RIBEIRO, rechter
F. DEHOUSSE, rechter
E. CREMONA, rechter
I. WISZNIEWSKA-BIAŁECKA, rechter
V. VADAPALAS, rechter
K. JÜRIMÄE, rechter
I. LABUCKA, rechter
N. WAHL, rechter
M. PREK, rechter
S. SOLDEVILA FRAGOSO, rechter
S. FRIMODT NIELSEN, rechter
K. O'HIGGINS, rechter
H. KANNINEN, rechter
J. SCHWARCZ, rechter
M. VAN DER WOUDE, rechter
D. GRATSIAS, rechter
A. POPESCU, rechter
M. KANCHEVA, rechter

E. COULON, griffier

**van 23 november 2011 tot en met
31 december 2011**

M. JAEGER, president van het Gerecht
J. AZIZI, kamerpresident
N. J. FORWOOD, kamerpresident
O. CZÚCZ, kamerpresident
I. PELIKÁNOVÁ, kamerpresident
S. PAPASAVVAS, kamerpresident
A. DITTRICH, kamerpresident
L. TRUCHOT, kamerpresident
H. KANNINEN, kamerpresident
E. MARTINS RIBEIRO, rechter
F. DEHOUSSE, rechter
E. CREMONA, rechter
I. WISZNIEWSKA-BIAŁECKA, rechter
V. VADAPALAS, rechter
K. JÜRIMÄE, rechter
I. LABUCKA, rechter
N. WAHL, rechter
M. PREK, rechter
S. SOLDEVILA FRAGOSO, rechter
S. FRIMODT NIELSEN, rechter
K. O'HIGGINS, rechter
J. SCHWARCZ, rechter
M. VAN DER WOUDE, rechter
D. GRATSIAS, rechter
A. POPESCU, rechter
M. KANCHEVA, rechter

E. COULON, griffier

4. Gewezen leden van het Gerecht

Edward David Alexander Ogilvy (1989-1992)
Yeraris Christos (1989-1992)
Da Cruz Vilaça José Luis (1989-1995), president (1989-1995)
Biancarelli Jacques (1989-1995)
Barrington Donal Patrick Michael (1989-1996)
Schintgen Romain Alphonse (1989-1996)
Kirschner Heinrich (1989-1997)
Saggio Antonio (1989-1998), president (1995-1998)
Briët Cornelis Paulus (1989-1998)
Lenaerts Koen (1989-2003)
Vesterdorf Bo (1989-2007), president (1998-2007)
García-Valdecasas y Fernández Rafael (1989-2007)
Kalogeropoulos Andreas (1992-1998)
Bellamy Christopher William (1992-1999)
Potocki André (1995-2001)
Gens de Moura Ramos Rui Manuel (1995-2003)
Lindh Pernilla (1995-2006)
Tiili Virpi (1995-2009)
Cooke John D. (1996-2008)
Pirrung Jörg (1997-2007)
Mengozi Paolo (1998-2006)
Meij Arjen W. H. (1998-2010)
Vilaras Mihalis (1998-2010)
Legal Hubert (2001-2007)
Trstenjak Verica (2004-2006)
Šváby Daniel (2004-2009)
Moavero Milanesi Enzo (2006-2011)
Tchipev Teodor (2007-2010)
Ciucă Valeriu M. (2007-2010)

Presidenten

Da Cruz Vilaça José Luis (1989-1995)
Saggio Antonio (1995-1998)
Vesterdorf Bo (1998-2007)

Griffier:

Jung Hans (1989-2005)

C — Gerechtelijke statistieken van het Gerecht

Werkzaamheden van het Gerecht in het algemeen

1. Aanhangig gemaakte, afgedane en aanhangige zaken (2007-2011)

Aanhangig gemaakte zaken

2. Aard van de procedures (2007-2011)
3. Aard van het beroep (2007-2011)
4. Materie van het beroep (2007-2011)

Afgedane zaken

5. Aard van de procedures (2007-2011)
6. Materie van het beroep (2011)
7. Materie van het beroep (2007-2011) (arresten en beschikkingen)
8. Rechtsprekende formatie (2007-2011)
9. Duur van de procedures in maanden (2007-2011) (arresten en beschikkingen)

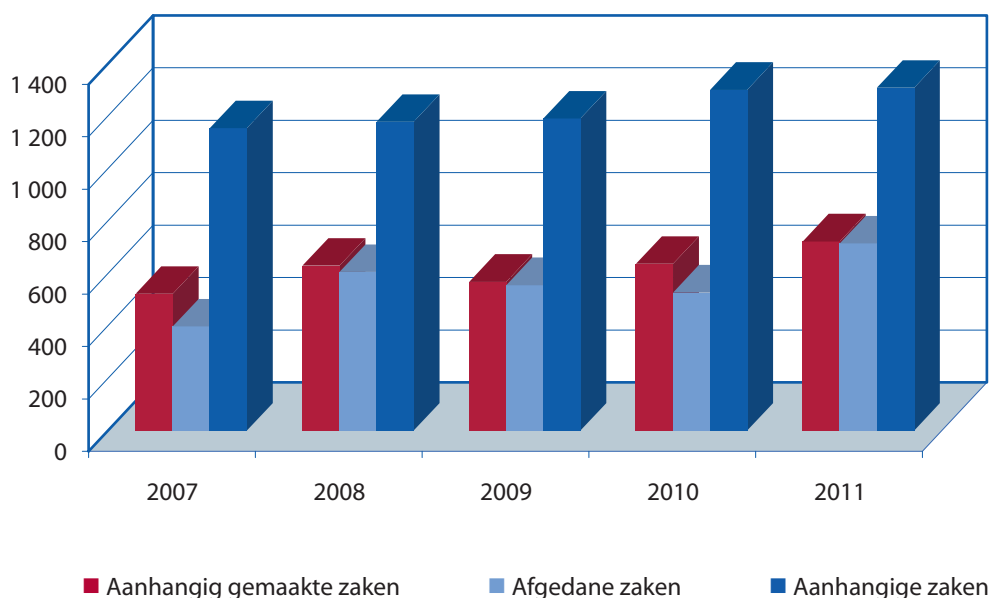
Op 31 december aanhangige zaken

10. Aard van de procedures (2007-2011)
11. Materie van het beroep (2007-2011)
12. Rechtsprekende formatie (2007-2011)

Diversen

13. Korte gedingen (2007-2011)
14. Versnelde procedures (2007-2011)
15. Beslissingen van het Gerecht waartegen een hogere voorziening is ingesteld bij het Hof van Justitie (1989-2011)
16. Verdeling van de hogere voorzieningen voor het Hof van Justitie naar de aard van de procedure (2007-2011)
17. Uitkomst van de hogere voorzieningen voor het Hof van Justitie (2011) (arresten en beschikkingen)
18. Uitkomst van de hogere voorzieningen voor het Hof van Justitie (2007-2011) (arresten en beschikkingen)
19. Algemene ontwikkeling (1989-2011) (aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken)

1. *Werkzaamheden van het Gerecht — Aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken (2007-2011)*^{1 2}

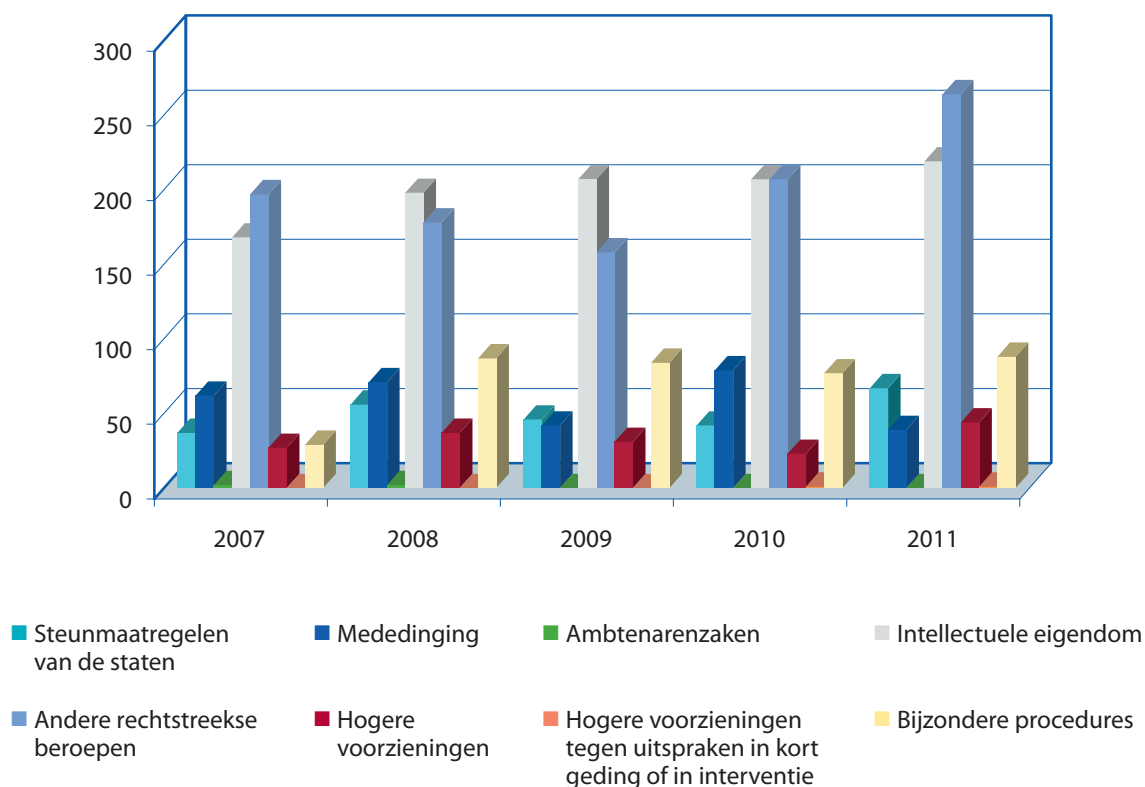
	2007	2008	2009	2010	2011
Aanhangig gemaakte zaken	522	629	568	636	722
Afgedane zaken	397	605	555	527	714
Aanhangige zaken	1 154	1 178	1 191	1 300	1 308

¹ Tenzij anders is vermeld, omvatten deze tabel en de tabellen op de volgende bladzijden mede de bijzondere procedures.

Als „bijzondere procedures” worden beschouwd: verzet tegen een arrest (art. 41 Statuut; art. 122 Reglement procesvoering Gerecht), derdenverzet (art. 42 Statuut; art. 123 Reglement procesvoering Gerecht), herziening van een arrest (art. 44 Statuut; art. 125 Reglement procesvoering Gerecht), uitlegging van een arrest (art. 43 Statuut; art. 129 Reglement procesvoering Gerecht), begroting van kosten (art. 92 Reglement procesvoering Gerecht), rechtsbijstand (art. 96 Reglement procesvoering Gerecht) en rectificatie van een arrest (art. 84 Reglement procesvoering Gerecht).

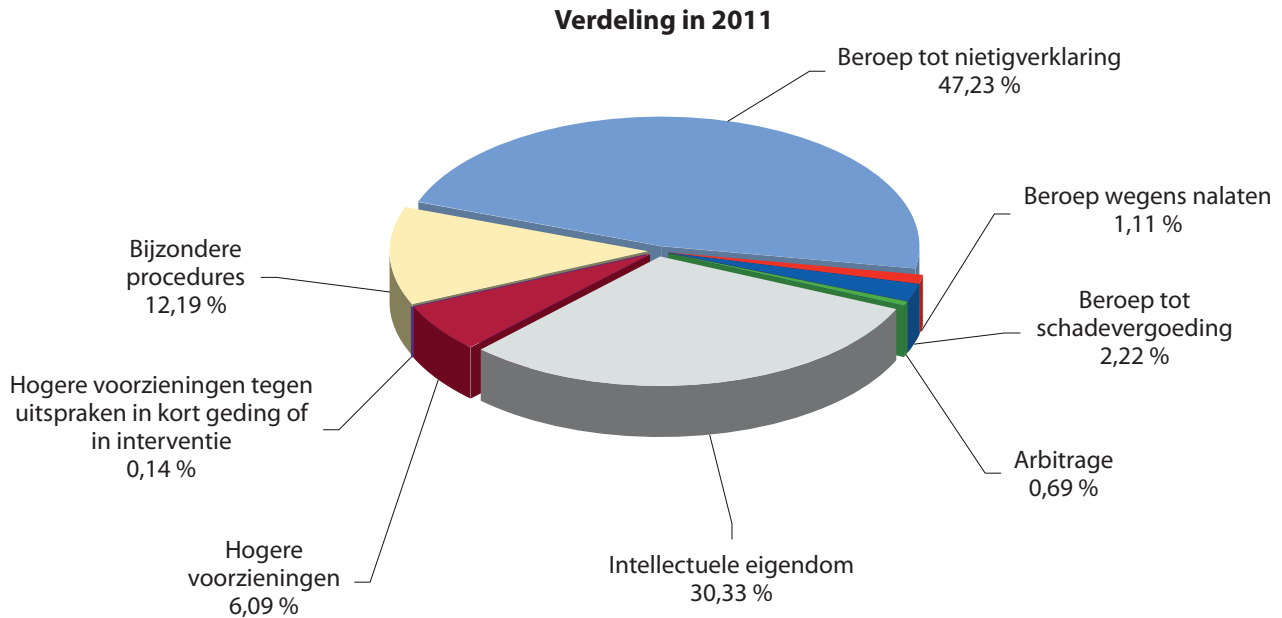
² Tenzij anders is vermeld, wordt in deze tabel en in de tabellen op de volgende bladzijden geen rekening gehouden met de kortgedingprocedures.

2. *Aanhangig gemaakte zaken — Aard van de procedures (2007-2011)*

	2007	2008	2009	2010	2011
Steunmaatregelen van de staten	37	56	46	42	67
Mededinging	62	71	42	79	39
Ambtenarenzaken	2	2			
Intellectuele eigendom	168	198	207	207	219
Andere rechtstreekse beroepen	197	178	158	207	264
Hogere voorzieningen	27	37	31	23	44
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie				1	1
Bijzondere procedures	29	87	84	77	88
Totaal	522	629	568	636	722

3. *Aanhangig gemaakte zaken — Aard van het beroep (2007-2011)*

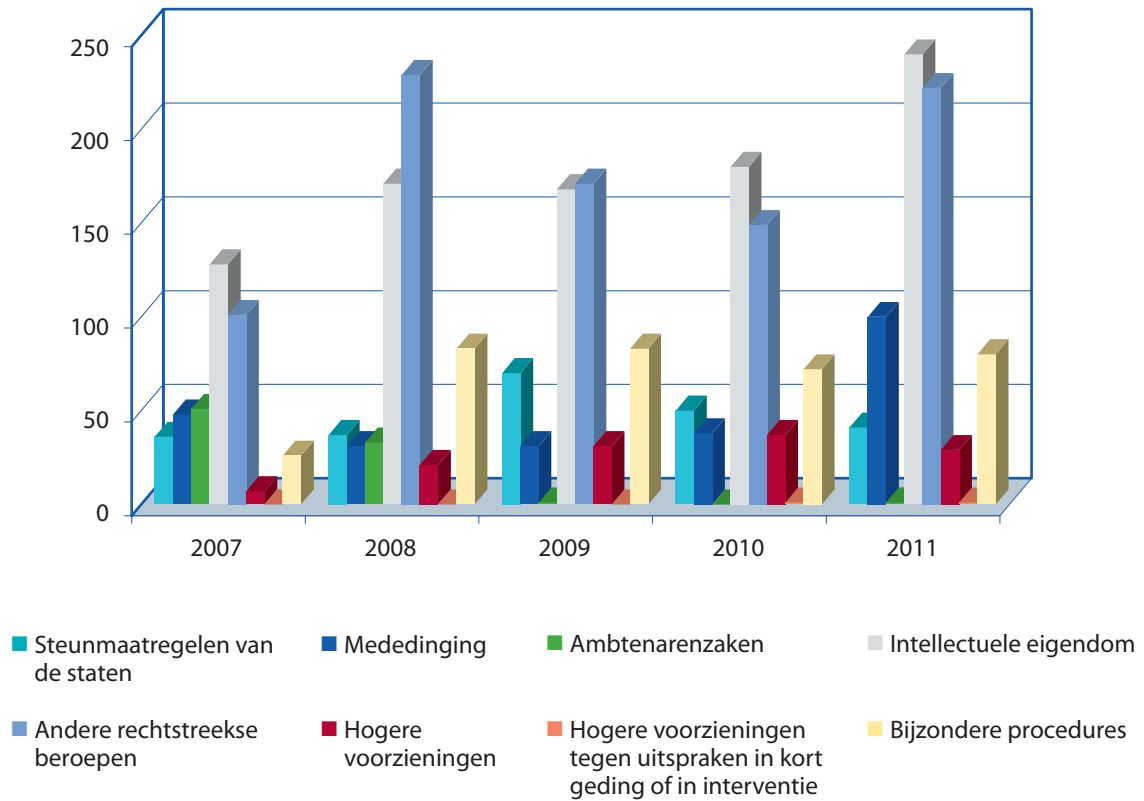
	2007	2008	2009	2010	2011
Beroep tot nietigverklaring	251	269	214	304	341
Beroep wegens nalaten	12	9	7	7	8
Beroep tot schadevergoeding	27	15	13	8	16
Arbitrage	6	12	12	9	5
Intellectuele eigendom	168	198	207	207	219
Ambtenarenzaken	2	2			
Hogere voorzieningen	27	37	31	23	44
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie				1	1
Bijzondere procedures	29	87	84	77	88
Totaal	522	629	568	636	722

4. *Aanhangig gemaakte zaken — Onderwerp van het beroep (2007-2011)*¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Arbitrage	6	12	12	9	5
Beperkende maatregelen (Extern optreden)	12	7	7	21	93
Buitenlands en veiligheidsbeleid				1	
Consumentenbescherming		2			
Cultuur	1		1		
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief	5	1	5	4	10
Economisch en monetair beleid				4	4
Economische, sociale en territoriale samenhang	17	6	6	24	3
Energie			2		1
Extern optreden van de Europese Unie	1	2	5	1	2
Financiële bepalingen (begroting, financieel kader, eigen middelen, bestrijding van fraude)	1		1		
Fiscale bepalingen	2			1	1
Gemeenschappelijk visserijbeleid	5	23	1	19	3
Handelspolitiek	9	10	8	9	11
Harmonisatie van wetgevingen	1				
Institutioneel recht	19	23	32	17	44
Intellectuele en industriële eigendom	168	198	207	207	219
Landbouw	46	14	19	24	22
Mededinging	62	71	42	79	39
Milieu	27	7	4	15	6
Ondernemingsrecht			1		
Onderwijs, beroepsopleiding, jeugd en sport	1				2
Onderzoek, technologische ontwikkeling en ruimte	4		6	3	4
Overheidsopdrachten	11	31	19	15	18
Registratie en beoordeling van en autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH-verordening)				8	3
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht	3	3	2		1
Sociale politiek	5	6	2	4	5
Steunmaatregelen van de staten	37	55	46	42	67
Toegang tot documenten	11	22	15	19	21
Toetreding van nieuwe staten			1		
Vervoer	4	1		1	1
Volksgezondheid	1	2	2	4	2
Vrij verkeer van goederen	1	1	1		
Vrij verkeer van personen	4	1	1	1	
Vrij verrichten van diensten		3	4	1	
Vrijheid van vestiging		1			
Totaal EG-Verdrag/VWEU	464	502	452	533	587
Totaal EGA-Verdrag				1	
Totaal EGKS-Verdrag		1			
Ambtenarenstatuut	29	39	32	25	47
Bijzondere procedures	29	87	84	77	88
TOTAAL-GENERAAL	522	629	568	636	722

¹ Wegens de inwerkingtreding van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) op 1 december 2009 moest de indeling van de onderwerpen van de beroepen worden gewijzigd. De gegevens voor de jaren 2007-2009 zijn daaraan aangepast.

5. Afgedane zaken — Aard van de procedures (2007-2011)

	2007	2008	2009	2010	2011
Steunmaatregelen van de staten	36	37	70	50	41
Mededinging	48	31	31	38	100
Ambtenarenzaken	51	33	1		1
Intellectuele eigendom	128	171	168	180	240
Andere rechtstreekse beroepen	101	229	171	149	222
Hogere voorzieningen	7	21	31	37	29
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding of in interventie				1	1
Bijzondere procedures	26	83	83	72	80
Totaal	397	605	555	527	714

6. Afgedane zaken — Onderwerp van het beroep (2011)

	Arresten	Beschikkingen	Totaal
Arbitrage	2	4	6
Beperkende maatregelen (Extern optreden)	4	28	32
Consumentenbescherming	1		1
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief	1		1
Economisch en monetair beleid		3	3
Economische, sociale en territoriale samenhang	6	3	9
Extern optreden van de Europese Unie		5	5
Gemeenschappelijk visserijbeleid		5	5
Handelspolitiek	8	2	10
Institutioneel recht	8	28	36
Intellectuele en industriële eigendom	178	62	240
Landbouw	13	13	26
Mededinging	91	9	100
Milieu	11	11	22
Onderwijs, beroepsopleiding, jeugd en sport		1	1
Onderzoek, technologische ontwikkeling en ruimte	1	4	5
Overheidsopdrachten	13	2	15
Registratie en beoordeling van en autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH-verordening)		4	4
Sociale politiek	2	3	5
Steunmaatregelen van de staten	21	20	41
Toegang tot documenten	11	12	23
Vervoer		1	1
Volksgesondheid	2	1	3
Vrij verkeer van personen	2		2
Vrij verrichten van diensten	2	1	3
Totaal EG-Verdrag/VWEU	377	222	599
Totaal EGA-Verdrag		1	1
Ambtenarenstatuut	16	18	34
Bijzondere procedures		80	80
TOTAAL-GENERAAL	393	321	714

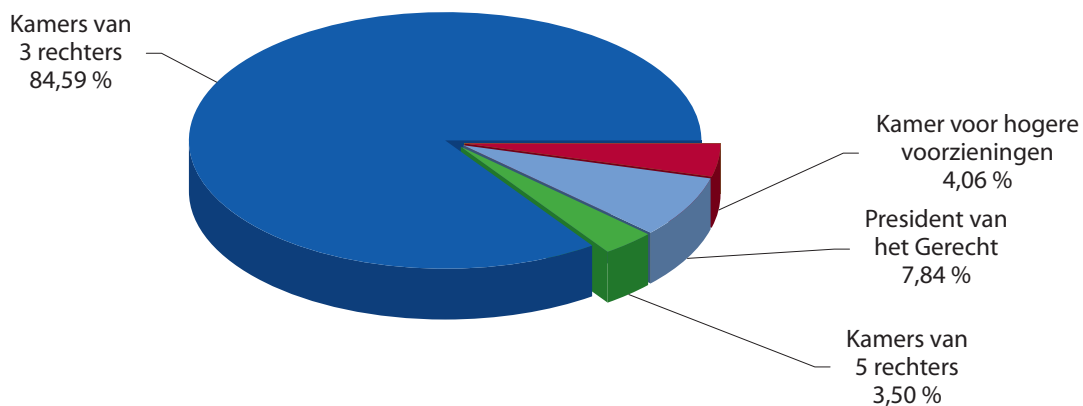
7. *Afgedane zaken — Onderwerp van het beroep (2007-2011)*¹ (arresten en beschikkingen)

	2007	2008	2009	2010	2011
Arbitrage	10	9	10	12	6
Beperkende maatregelen (Extern optreden)	3	6	8	10	32
Consumentenbescherming				2	1
Cultuur		1	2		
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief	3	6	10	4	1
Economisch en monetair beleid	1	1		2	3
Economische, sociale en territoriale samenhang	5	42	3	2	9
Energie				2	
Extern optreden van de Europese Unie	4	2		4	5
Financiële bepalingen (begroting, financieel kader, eigen middelen, bestrijding van fraude)		2	2		
Fiscale bepalingen		2		1	
Gemeenschappelijk visserijbeleid	4	4	17		5
Handelspolitiek	4	12	6	8	10
Harmonisatie van wetgevingen	1	1			
Industriebeleid	1				
Institutioneel recht	10	22	20	26	36
Intellectuele en industriële eigendom	129	171	169	180	240
Landbouw	13	48	46	16	26
Mededinging	38	31	31	38	100
Milieu	10	17	9	6	22
Ondernemingsrecht	1			1	
Onderwijs, beroepsopleiding, jeugd en sport				1	1
Onderzoek, technologische ontwikkeling en ruimte	1	1	1	3	5
Overheidsopdrachten	7	26	12	16	15
Registratie en beoordeling van en autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH-verordening)					4
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht	2	1	3		
Sociale politiek	4	2	6	6	5
Steunmaatregelen van de staten	36	37	70	50	41
Toegang tot documenten	7	15	6	21	23
Toetreding van nieuwe staten			1		
Vervoer	1	3		2	1
Volksgezondheid	2	1	1	2	3
Vrij verkeer van goederen		2	3		
Vrij verkeer van personen	4	2	1		2
Vrij verrichten van diensten	1		2	2	3
Vrijheid van vestiging		1			
Totaal EG-Verdrag/VWEU	302	468	439	417	599
Totaal EGA-Verdrag	1		1		1
Totaal EGKS-Verdrag	10				
Ambtenarenstatuut	58	54	32	38	34
Bijzondere procedures	26	83	83	72	80
TOTAAL-GENERAAL	397	605	555	527	714

¹ Wegens de inwerkingtreding van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) op 1 december 2009 moest de indeling van de onderwerpen van de beroepen worden gewijzigd. De gegevens voor de jaren 2007-2009 zijn daaraan aangepast.

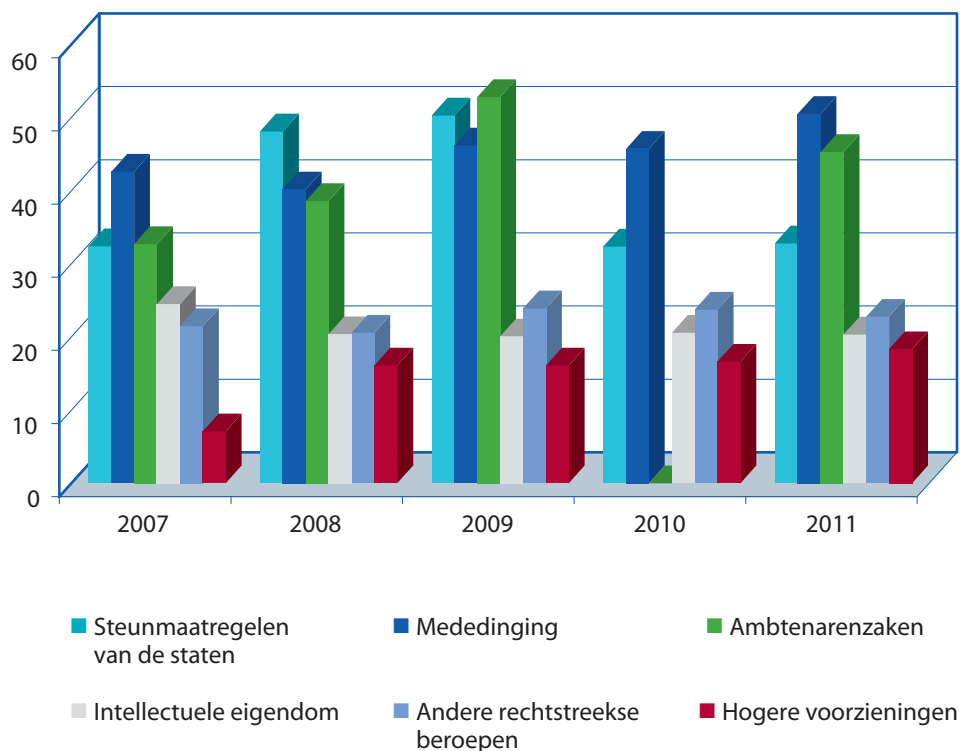
8. Afgedane zaken — Rechtsprekende formatie (2007-2011)

Verdeling in 2011

	2007			2008			2009			2010			2011		
	Arresten	Beschikkingen	Totaal	Arresten	Beschikkingen	Totaal	Arresten	Beschikkingen	Totaal	Arresten	Beschikkingen	Totaal	Arresten	Beschikkingen	Totaal
Grote kamer	2		2							2	2				
Kamer voor hogere voorzieningen	3	4	7	16	10	26	20	11	31	22	15	37	15	14	29
President van het Gerecht		16	16		52	52		50	50		54	54		56	56
Kamers van 5 rechters	44	8	52	15	2	17	27	2	29	8		8	19	6	25
Kamers van 3 rechters	196	122	318	228	282	510	245	200	445	255	168	423	359	245	604
Alleensprekend rechter	2		2							3		3			
Totaal	247	150	397	259	346	605	292	263	555	288	239	527	393	321	714

9. Afgedane zaken — Procesduur in maanden (2007-2011)¹ (arresten en beschikkingen)

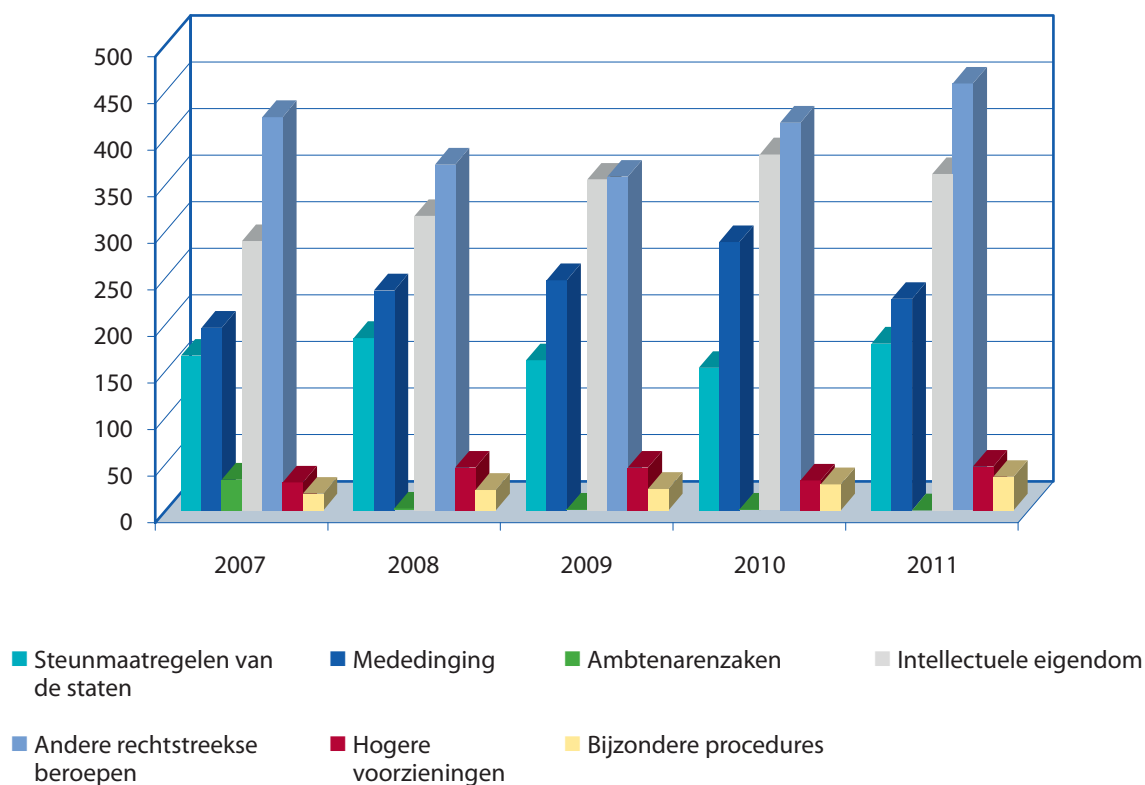

	2007	2008	2009	2010	2011
Steunmaatregelen van de staten	32,4	48,1	50,3	32,4	32,8
Mededinging	42,6	40,2	46,2	45,7	50,5
Ambtenarenzaken	32,7	38,6	52,8		45,3
Intellectuele eigendom	24,5	20,4	20,1	20,6	20,3
Andere rechtstreekse beroepen	21,5	20,6	23,9	23,7	22,8
Hogere voorzieningen	7,1	16,1	16,1	16,6	18,3

¹ Bij de berekening van de gemiddelde procesduur is geen rekening gehouden met zaken waarin een tussenarrest is gewezen, bijzondere procedures, hogere voorzieningen tegen beslissingen in kort geding of in interventie, zaken die door het Hof van Justitie zijn overgedragen na de wijziging van de bevoegdheidsverdeling tussen het Hof van Justitie en het Gerecht en zaken die door het Gerecht zijn overgedragen na de instelling van het Gerecht voor ambtenarenzaken.

De procesduur is uitgedrukt in maanden en tiende delen van maanden.

10. Op 31 december aanhangige zaken — Aard van de procedures (2007-2011)

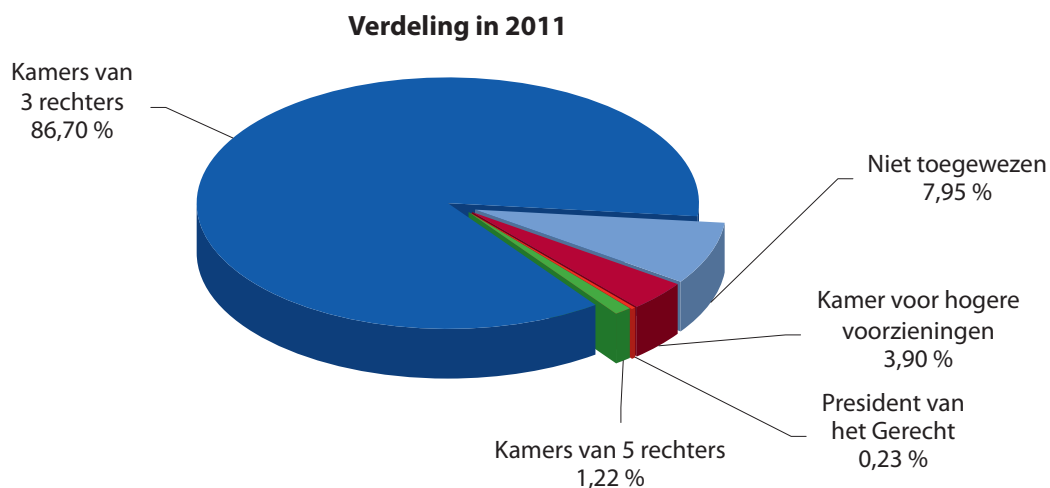
	2007	2008	2009	2010	2011
Steunmaatregelen van de staten	166	185	161	153	179
Mededinging	196	236	247	288	227
Ambtenarenzaken	33	2	1	1	
Intellectuele eigendom	289	316	355	382	361
Andere rechtstreekse beroepen	422	371	358	416	458
Hogere voorzieningen	30	46	46	32	47
Bijzondere procedures	18	22	23	28	36
Totaal	1 154	1 178	1 191	1 300	1 308

11. Op 31 december aanhangige zaken — Onderwerp van het beroep (2007-2011)¹

	2007	2008	2009	2010	2011
Arbitrage	17	20	22	19	18
Beperkende maatregelen (Extern optreden)	18	19	18	29	90
Buitenlands en veiligheidsbeleid				1	1
Consumentenbescherming	1	3	3	1	
Cultuur	2	1			
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief	16	11	6	6	15
Economisch en monetair beleid	1			2	3
Economische, sociale en territoriale samenhang	49	13	16	38	32
Energie			2		1
Extern optreden van de Europese Unie	3	3	8	5	2
Financiële bepalingen (begroting, financieel kader, eigen middelen, bestrijding van fraude)	5	3	2	2	2
Fiscale bepalingen	2				1
Gemeenschappelijk visserijbeleid	5	24	8	27	25
Handelspolitiek	33	31	33	34	35
Harmonisatie van wetgevingen	1				
Institutioneel recht	28	29	41	32	40
Intellectuele en industriële eigendom	290	317	355	382	361
Landbouw	118	84	57	65	61
Mededinging	196	236	247	288	227
Milieu	40	30	25	34	18
Ondernemingsrecht			1		
Onderwijs, beroepsopleiding, jeugd en sport	1	1	1		1
Onderzoek, technologische ontwikkeling en ruimte	4	3	8	8	7
Overheidsopdrachten	29	34	41	40	43
Registratie en beoordeling van en autorisatie en beperkingen ten aanzien van chemische stoffen (REACH-verordening)				8	7
Ruimte van vrijheid, veiligheid en recht	1	3	2	2	3
Sociale politiek	6	10	6	4	4
Steunmaatregelen van de staten	166	184	160	152	178
Toegang tot documenten	28	35	44	42	40
Vervoer	4	2	2	1	1
Volksgezondheid	2	3	4	6	5
Vrij verkeer van goederen	3	2			
Vrij verkeer van personen	3	2	2	3	1
Vrij verrichten van diensten		3	5	4	1
Totaal EG-Verdrag/VWEU	1 072	1 106	1 119	1 235	1 223
Totaal EGA-Verdrag	1	1		1	
Totaal EGKS-Verdrag		1	1	1	1
Ambtenarenstatuut	63	48	48	35	48
Bijzondere procedures	18	22	23	28	36
TOTAAL-GENERAAL	1 154	1 178	1 191	1 300	1 308

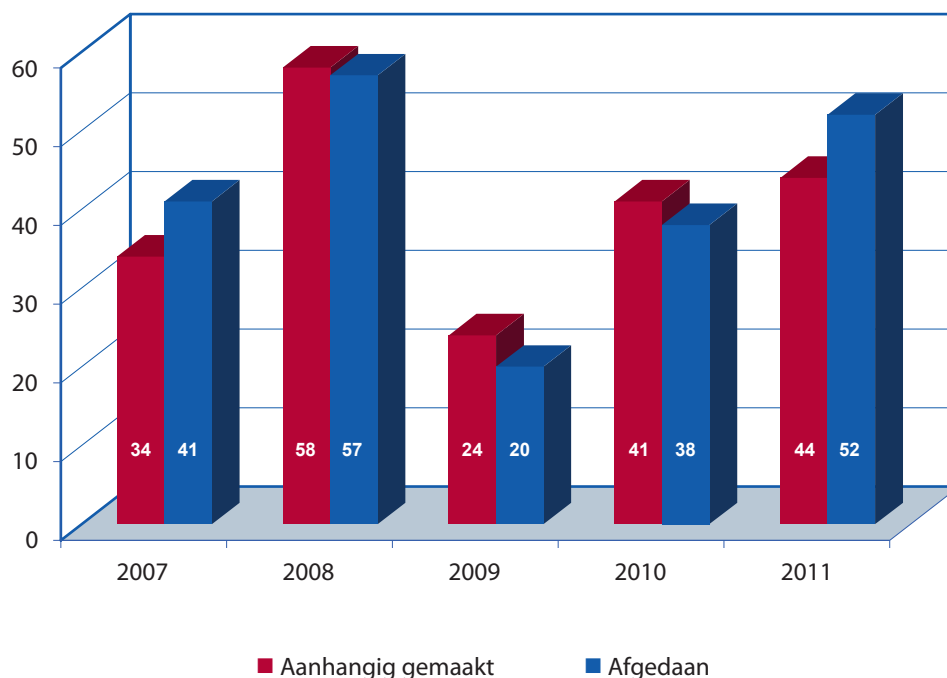
¹ Wegens de inwerkingtreding van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) op 1 december 2009 moest de indeling van de onderwerpen van de beroepen worden gewijzigd. De gegevens voor de jaren 2007-2009 zijn daaraan aangepast.

12. Op 31 december aanhangige zaken — Rechtsprekende formatie (2007-2011)

	2007	2008	2009	2010	2011
Kamer voor hogere voorzieningen	30	46	46	32	51
President van het Gerecht				3	3
Kamers van 5 rechters	75	67	49	58	16
Kamers van 3 rechters	971	975	1 019	1 132	1 134
Alleensprekend rechter			2		
Niet toegewezen	78	90	75	75	104
Totaal	1 154	1 178	1 191	1 300	1 308

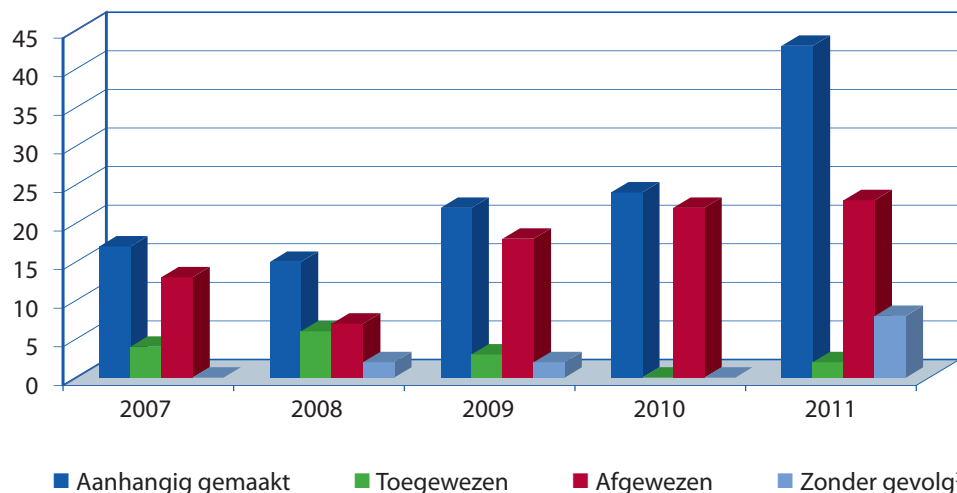
13. Diversen — Korte gedingen (2007-2011)

Verdeling in 2011

	Aanhangig gemaakte korte gedingen	Beslissingen in kort geding	Uitspraak		
			Toewijzing	Doorhaling/ Afdoening zonder beslissing	Afwijzing
Ambtenarenstatuut	1	1			1
Arbitrage	1	1			1
Beperkende maatregelen (Extern optreden)	11	9		3	6
Douane-unie en gemeenschappelijk douanetarief	1	1			1
Institutioneel recht	4	5		1	4
Landbouw	2	2			2
Mededinging	5	12	2		10
Milieu	2	2			2
Onderwijs, beroepsopleiding, jeugd en sport	1	1		1	
Onderzoek, technologische ontwikkeling en ruimte	1	1			1
Overheidsopdrachten	5	4			4
Steunmaatregelen van de staten	9	13		3	10
Toegang tot documenten	1				
Totaal	44	52	2	8	42

14. Diversen — Versnelde procedures (2007-2011)^{1 2}

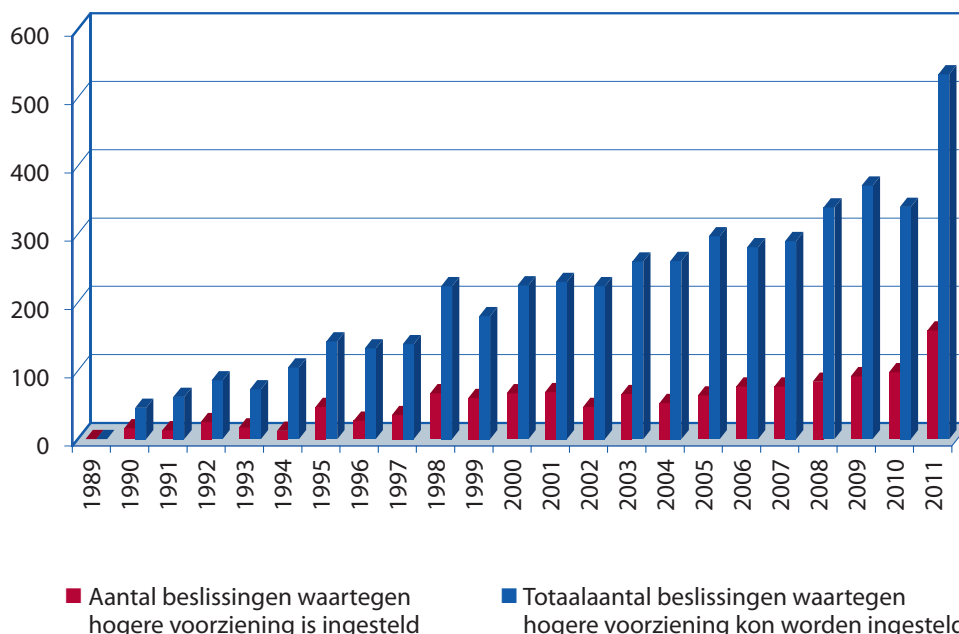
	2007			2008			2009			2010			2011		
	Aanhangig gemaakt	Uitspraak		Aanhangig gemaakt	Uitspraak		Aanhangig gemaakt	Uitspraak		Aanhangig gemaakt	Uitspraak		Aanhangig gemaakt	Uitspraak	
	Toegewezen	Afgewezen	Zonder gevolg³	Toegewezen	Afgewezen	Zonder gevolg³	Toegewezen	Afgewezen	Zonder gevolg³	Toegewezen	Afgewezen	Zonder gevolg³	Toegewezen	Afgewezen	Zonder gevolg³
Ambtenarenstatuut				1			1								
Arbitrage				1		1									
Beperkende maatregelen (Extern optreden)	3	2	1	4	4		5	1	2	1	10	10	30	2	12
Economische, sociale en territoriale samenhang										1	1				
Extern optreden van de Europese Unie										1	1				
Handelspolitiek	2	1		1			2	2					3	2	
Institutioneel recht				1		1	1	1					1		1
Landbouw		1		1			2	3							
Mededinging	1	1		1	1		2	2		3	3		4	4	
Milieu	7	1	6				1		1				2	2	
Overheidsopdrachten	2	1		3	1	3	2	2		2	2				
Procedure							1	1							
Sociale politiek													1		
Steunmaatregelen van de staten	1	2		1	1					7	5			2	
Toegang tot documenten	1	1		2	2		4	4					2	1	
Volksgesondheid							1	1							
Vrij verrichten van diensten							1	1							
Totaal	17	4	13	15	6	7	22	3	18	2	24	22	43	2	23

¹ Krachtens artikel 76 bis van het Reglement voor de procesvoering kan het Gerecht in een zaak uitspraak doen volgens een versnelde procedure. Deze bepaling is van kracht sedert 1 februari 2001.

² Wegens de inwerkingtreding van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU) op 1 december 2009 moest de indeling van de onderwerpen van de beroepen worden gewijzigd. De gegevens voor de jaren 2007-2009 zijn daaraan aangepast.

³ Tot de categorie „zonder gevolg” behoren de zaken waarin het verzoek is ingetrokken, afstand van instantie is gedaan of het beroep bij beschikking is afgedaan alvorens uitspraak is gedaan over het verzoek om versnelde behandeling.

15. Diversen — Beslissingen van het Gerecht waartegen bij het Hof van Justitie hogere voorziening is ingesteld (1989-2011)

	Aantal beslissingen waartegen hogere voorziening is ingesteld	Totaalaantal beslissingen waartegen hogere voorziening kon worden ingesteld ¹	Percentage beslissingen waartegen hogere voorziening is ingesteld
1989			
1990	16	46	35 %
1991	13	62	21 %
1992	25	86	29 %
1993	17	73	23 %
1994	12	105	11 %
1995	47	143	33 %
1996	27	133	20 %
1997	35	139	25 %
1998	67	224	30 %
1999	60	180	33 %
2000	67	225	30 %
2001	69	230	30 %
2002	47	224	21 %
2003	66	260	25 %
2004	53	261	20 %
2005	64	297	22 %
2006	77	281	27 %
2007	77	290	27 %
2008	84	339	25 %
2009	92	371	25 %
2010	98	340	29 %
2011	159	534	30 %

¹ Totaalaantal beslissingen — arresten, beschikkingen in kort geding, beschikkingen tot afwijzing van interventie en beschikkingen waardoor een procedure anders wordt beëindigd dan door doorhaling of verwijzing — waarvoor de termijn voor het instellen van hogere voorziening is verstreken of waartegen hogere voorziening is ingesteld.

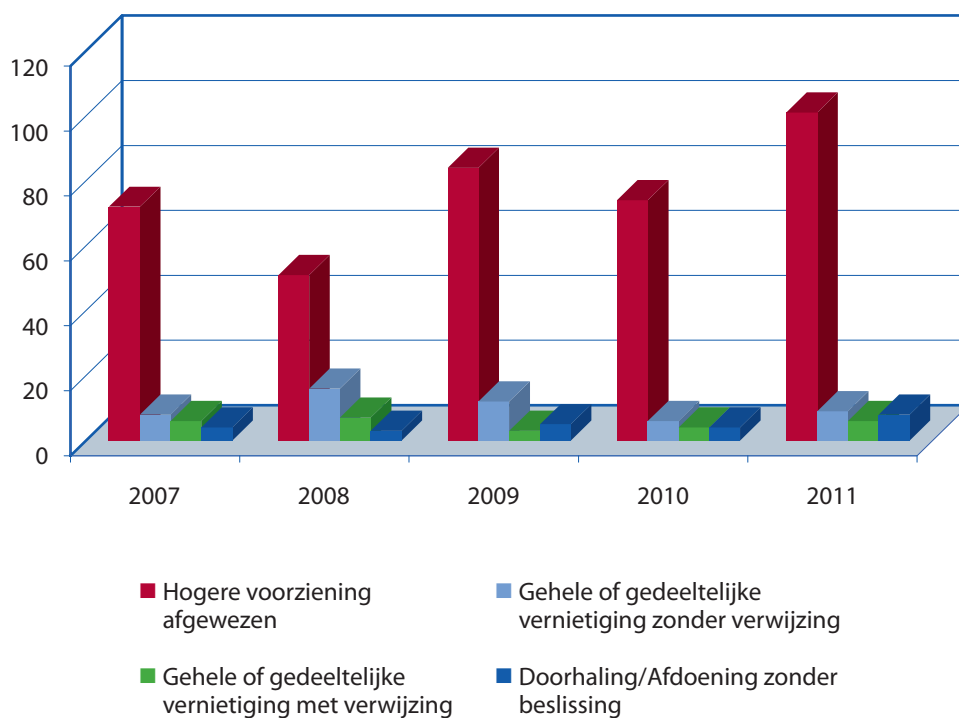
16. Diversen — Verdeling van de bij het Hof van Justitie ingestelde hogere voorzieningen volgens de aard van de procedure (2007-2011)

	2007			2008			2009			2010			2011		
	Hogere voorzieningen	Hogere voorziening mogelijk	Percentage hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen	Hogere voorziening mogelijk	Percentage hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen	Hogere voorziening mogelijk	Percentage hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen	Hogere voorziening mogelijk	Percentage hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen	Hogere voorziening mogelijk	Percentage hogere voorzieningen
Steunmaatregelen van de staten	11	30	37 %	4	19	21 %	23	51	45 %	17	35	49 %	10	37	27 %
Mededinging	13	33	39 %	7	26	27 %	11	45	24 %	15	33	45 %	50	90	56 %
Ambtenarenzaken	10	53	19 %	9	31	29 %	1	3	33 %				1	1	100 %
Intellectuele eigendom	14	64	22 %	24	105	23 %	25	153	16 %	32	140	23 %	39	201	19 %
Andere rechtstreekse beroepen	29	110	26 %	40	158	25 %	32	119	27 %	34	132	26 %	59	205	29 %
Totaal	77	290	27 %	84	339	25 %	92	371	25 %	98	340	29 %	159	534	30 %

17. Diversen — Uitspraken van het Hof van Justitie in hogere voorziening (2011) (arresten en beschikkingen)

	Hogere voorziening afgewezen	Gehele of gedeeltelijke vernietiging zonder verwijzing	Gehele of gedeeltelijke vernietiging met verwijzing	Doorhaling/ Afdoening zonder beslissing	Totaal
Beginselen van het recht van de Unie	1				1
Buitenlands en veiligheidsbeleid	2				2
Extern optreden van de Europese Unie	1				1
Handelspolitiek	1				1
Institutioneel recht	15		2	1	18
Intellectuele en industriële eigendom	27	2	2	3	34
Landbouw	2				2
Mededinging	10	4		2	16
Milieu				1	1
Ondernemingsrecht	1				1
Overheidsopdrachten	4				4
Sociale politiek	1				1
Steunmaatregelen van de staten	34	3	2	1	40
Toegang tot documenten	2				2
Totaal	101	9	6	8	124

18. Diversen — Uitspraken van het Hof van Justitie in hogere voorziening (2007-2011) (arresten en beschikkingen)

	2007	2008	2009	2010	2011
Hogere voorziening afgewezen	72	51	84	74	101
Gehele of gedeeltelijke vernietiging zonder verwijzing	8	16	12	6	9
Gehele of gedeeltelijke vernietiging met verwijzing	6	7	3	4	6
Doorhaling/Afdoening zonder beslissing	4	3	5	4	8
Totaal	90	77	104	88	124

19. Diversen — Algemene ontwikkeling (1989-2011)

Aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken

	Aanhangig gemaakte zaken ¹	Afgedane zaken ²	Aanhangige zaken op 31 december van elk jaar
1989	169	1	168
1990	59	82	145
1991	95	67	173
1992	123	125	171
1993	596	106	661
1994	409	442	628
1995	253	265	616
1996	229	186	659
1997	644	186	1 117
1998	238	348	1 007
1999	384	659	732
2000	398	343	787
2001	345	340	792
2002	411	331	872
2003	466	339	999
2004	536	361	1 174
2005	469	610	1 033
2006	432	436	1 029
2007	522	397	1 154
2008	629	605	1 178
2009	568	555	1 191
2010	636	527	1 300
2011	722	714	1 308
Totaal	9 333	8 025	

¹ 1989: overdracht van 153 zaken door het Hof van Justitie naar het pas opgerichte Gerecht.
 1993: overdracht van 451 zaken door het Hof van Justitie wegens de eerste uitbreiding van de bevoegdheden van het Gerecht.

1994: overdracht van 14 zaken door het Hof van Justitie wegens de tweede uitbreiding van de bevoegdheden van het Gerecht.

2004-2005: overdracht van 25 zaken door het Hof van Justitie wegens de derde uitbreiding van de bevoegdheden van het Gerecht.

² 2005-2006: overdracht van 118 zaken door het Gerecht naar het pas opgerichte Gerecht voor ambtenarenzaken.

Hoofdstuk III

Het Gerecht voor ambtenarenzaken

A — De werkzaamheden van het Gerecht voor ambtenarenzaken in 2011

door Sean Van Raepenbusch, president

1. In 2011 zijn drie leden wier mandaat was afgelopen vervangen. Het betreft de eerste substantiële wijziging in de samenstelling van het Gerecht voor ambtenarenzaken sinds de oprichting ervan¹.

2. Uit de gerechtelijke statistieken van het Gerecht voor ambtenarenzaken blijkt dat in 2011 het aantal ingestelde beroepen (159) opnieuw aanzienlijk is gestegen in vergelijking met het vorige jaar (139), dat reeds werd gekenmerkt door een duidelijke toename van het aantal beroepen (111 in 2008 en 113 in 2009).

Het aantal afgesloten zaken (166) is veel groter dan het vorige jaar (129) en vormt het beste kwantitatieve resultaat van het Gerecht voor ambtenarenzaken sinds zijn oprichting².

Het aantal aanhangige zaken is dus enigszins lager dan vorig jaar (178 op 31 december 2011 tegen 185 op 31 december 2010). Ook de gemiddelde procedureduur is duidelijk afgenomen (14,2 maanden in 2011 tegen 18,1 maanden in 2010)³ als gevolg van de toename van het aantal afgesloten zaken, met name bij beschikking (90 in 2011 tegen 40 in 2010).

In 2011 is tegen 44 beslissingen van het Gerecht voor ambtenarenzaken hogere voorziening ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie, dat 23 hogere voorzieningen heeft afgewezen en 7 beslissingen van het Gerecht voor ambtenarenzaken geheel of gedeeltelijk heeft vernietigd, terwijl 4 zaken waarin de beslissing was vernietigd naar het Gerecht voor ambtenarenzaken zijn terugverwezen.

8 zaken zijn afgedaan na een minnelijke regeling, een daling ten opzichte van het voorgaande jaar (12) en een terugkeer naar het niveau van de jaren 2007 en 2008 (7).

3. Hieronder zal worden ingegaan op de meest opmerkelijke beslissingen van het Gerecht voor ambtenarenzaken. Aangezien er geen belangrijke nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de procedure in kort geding⁴ en de rechtsbijstand zijn, zijn de daarop betrekking hebbende rubrieken niet opgenomen in dit jaarverslag.

¹ Eén rechter was in 2009 vervangen na zijn benoeming in het Gerecht van eerste aanleg.

² Na het arrest van 24 november 2010, *Commissie/Raad*, C-40/10, heeft het Gerecht 15 zaken, ingesteld tegen salarisafrekeningen na de vaststelling van verordening (EU, Euratom) nr. 1296/2009 van de Raad van 23 december 2009 houdende aanpassing met ingang van 1 juli 2009 van de bezoldigingen en de pensioenen van de ambtenaren en andere personeelsleden van de Europese Unie, alsmede van de aanpassingscoëfficiënten welke van toepassing zijn op deze bezoldigingen en pensioenen, bij beschikking kunnen afsluiten.

³ Duur van eventuele schorsing niet inbegrepen.

⁴ De president van het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft dit jaar 7 beschikkingen in kort geding gegeven. 3 daarvan waren beschikkingen inzake doorhaling of afdoening zonder beslissing.

I. Procedurele kwesties

Bevoegdheid van het Gerecht voor ambtenarenzaken

In het arrest van 20 januari, *Strack/Commissie* (F-121/07, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken zich bevoegd verklaard om uitspraak te doen over een op basis van artikel 236 EG ingesteld beroep tot nietigverklaring van een weigering van een instelling van de Unie om gehoor te geven aan een verzoek om toegang tot documenten dat een ambtenaar had ingediend krachtens verordening nr. 1049/2001⁵, wanneer dat verzoek zijn oorsprong vindt in de arbeidsbetrekking tussen de ambtenaar en de betrokken instelling.

Voorwaarden voor ontvankelijkheid

1. Termijnen

Bij gebreke van preciseringen in de teksten van de EIB over de proceduretermijnen die voor haar personeelsleden gelden, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in een aantal beslissingen de in het Statuut voorziene termijnen naar analogie toegepast (arresten van 28 juni 2011, *De Nicola/EIB*, F-49/10, en 28 september 2011, *De Nicola/EIB*, F-13/10; beschikking van 4 februari 2011, *Arango Jaramillo e.a./EIB*, F-34/10, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie).

2. Eerbiediging van de precontentieuze procedure

In het arrest van 12 mei 2011, *Missir Mamachi di Lusignano/Commissie* (F-50/09, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat de ontvankelijkheid van schadevorderingen die zijn gebaseerd op verschillende onderdelen van de schade, moet worden onderzocht met betrekking tot elk van die onderdelen. Wil een vordering betreffende een onderdeel van de schade ontvankelijk zijn, dan moet dat onderdeel dus ter sprake zijn gekomen in het tot de administratie gerichte verzoek om schadevergoeding en moet een klacht zijn ingediend tegen de afwijzing van dat verzoek.

3. Ingewikkelde verrichting die haar oorsprong in een overeenkomst vindt

Het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) (BHIM) had personeelsleden een overeenkomst voor onbepaalde tijd aangeboden die een opzeggingsclausule bevatte voor het geval de betrokkenen niet zouden worden opgenomen op een reservelijst die na een algemeen vergelijkend onderzoek was opgesteld. In het arrest van 15 september 2011, *Bennett e.a./BHIM* (F-102/09), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat deze procedure leek op een ingewikkelde verrichting bestaande uit een bepaald aantal nauw verbonden besluiten, van de opnemings van de opzeggingsclausule in de overeenkomsten tot de vaststelling, na de opstelling van een reservelijst, van de besluiten tot beëindiging van de overeenkomsten. Het heeft derhalve vastgesteld dat het was toegestaan om bij wijze van exceptie de onrechtmatigheid van de betrokken clausule aan te voeren ter onderbouwing van een vordering tot nietigverklaring van de besluiten waarbij de overeenkomsten in het kader van deze verrichting werden opgezegd.

⁵ Verordening (EG) nr. 1049/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 30 mei 2001 inzake de toegang van het publiek tot documenten van het Europees Parlement, de Raad en de Commissie (PB L 145, blz. 43).

Gerechtelijke procedure

1. Vertrouwelijke stukken

In zijn reeds aangehaalde arrest *Missir Mamachi di Lusignano/Commissie* heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken de regel geformuleerd dat alleen dwingende overwegingen in verband met inzonderheid bescherming van grondrechten bij wijze van uitzondering zouden kunnen rechtvaardigen dat zonder instemming van de administratie een gerubriceerd document aan het dossier wordt toegevoegd en aan alle partijen wordt verstrekt. Bij gebreke van dergelijke omstandigheden en gelet op artikel 44, lid 1, van zijn Reglement voor de procesvoering, had het Gerecht voor ambtenarenzaken door de administratie een niet-vertrouwelijke samenvatting van dat stuk laten opstellen. Daar het echter vaststelde dat die samenvatting verzoeker niet de mogelijkheid bood zijn rechten op een doeltreffende voorziening in rechte geldend te maken en het uitgesloten was om zelfs alleen zijn advocaat op de griffie toegang te geven tot dat stuk, is het Gerecht voor ambtenarenzaken van bovengenoemde bepaling afgeweken en heeft het zich gebaseerd op de relevante uittreksels van het betrokken stuk teneinde zich met volledige kennis van zaken te kunnen uitspreken, en dit ondanks het feit dat die uittreksels niet aan de betrokkene waren meegedeeld.

2. Interventie

In twee beschikkingen van 19 juli 2011, *Bömcke/EIB* (F-105/10 en F-127/10), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken het college van personeelsvertegenwoordigers van de EIB gelijkgesteld met de personeelscomités in de aan het Statuut onderworpen instellingen en heeft het eraan herinnerd dat die comités interne organen van de instelling zijn, die dus niet in rechte kunnen optreden. Het heeft een door dat college ingediend verzoek om interventie derhalve niet-ontvankelijk verklaard.

In zijn beschikking *Bömcke/EIB* (F-105/10) heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken uit de rechtspraak dat in kiesrechtelijke geschillen betreffende organen die het personeel vertegenwoordigen, elke functionaris aan zijn hoedanigheid van kiezer voldoende belang ontleent om een beroep in te stellen teneinde ervoor te zorgen dat de personeelsvertegenwoordigers worden gekozen op basis van een kiesstelsel dat in overeenstemming is met de statutaire bepalingen, afgeleid dat personeelsleden aan hun hoedanigheid van kiezer eveneens een rechtstreeks en actueel belang ontleenden bij de beslechting van een geding betreffende het ambtshalve ontslag van een reeds gekozen personeelsvertegenwoordiger. Bijgevolg is hun verzoek om interventie ontvankelijk verklaard.

3. Kosten

Wanneer een instelling, een orgaan of een instantie van de Europese Unie gebruik heeft gemaakt van een advocaat rijst de vraag of en onder welke voorwaarden de aan hem betaalde honoraria „invorderbare kosten” in de zin van artikel 91, sub b, van het Reglement voor de procesvoering vormen.

Het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft dienaangaande in zijn beschikking van 27 september 2011, *De Nicola/EIB* (F-55/08 DEP), opgemerkt dat de systematische weigering om die honoraria als noodzakelijke en dus invorderbare kosten aan te merken, op grond dat de administratie niet verplicht is om zich door een advocaat te laten bijstaan, in strijd zou zijn met een recht dat inherent is aan de uitoefening van het recht van verdediging. Het heeft echter ook opgemerkt dat alle personeelsleden onder gelijke voorwaarden toegang tot de rechter moeten kunnen hebben en dat de mate van doeltreffendheid van hun recht op beroep niet mag verschillen alleen op grond van budgettaire of organisatorische keuzes van hun werkgever. Op die grond heeft het geoordeeld dat de instelling die de aan haar advocaat betaalde honoraria wil verhalen op basis van objectief gerechtvaardigde

redenen dient aan te tonen dat die honoraria in verband met de procedure gemaakte „noodzakelijke kosten” waren. Zij kan dit doen door inzonderheid conjuncturele en tijdelijke redenen aan te voeren die met name verband houden met een te hoge werklast of met onvoorziene afwezigheden van het personeel van haar juridische dienst of door aan te tonen dat zij, geconfronteerd met een verzoeker die beroepen instelt die qua omvang en/of aantal omvangrijk zijn, de middelen van haar diensten in onevenredige mate had moeten inzetten voor de behandeling van die beroepen, indien zij geen gebruik van een advocaat had gemaakt.

Ten slotte heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken gepreciseerd dat het totale aantal arbeidsuren dat objectief gezien noodzakelijk kan lijken in beginsel moet worden begroot op een derde van de uren die de advocaat nodig zou hebben gehad, indien hij zich niet had kunnen baseren op het werk dat de juridische dienst van de instelling eerder heeft verricht.

4. Herziening

Het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft zich dit jaar voor het eerst uitgesproken over verzoeken om herziening ingediend op basis van artikel 44 van het Statuut van het Hof van Justitie van de Europese Unie en artikel 119 van het Reglement voor de procesvoering.

In een van die zaken was het arrest waarvan herziening werd gevraagd, in hogere voorziening voor het Gerecht van de Europese Unie gedeeltelijk vernietigd. Verzoeker vroeg niettemin om herziening van het gehele arrest van het Gerecht voor ambtenarenzaken. Dat Gerecht heeft geoordeeld dat de vordering tot herziening niet-ontvankelijk was met betrekking tot het onderdeel ervan waarvoor het door de rechter in hogere voorziening gewezen arrest in de plaats was gekomen van het arrest in eerste aanleg. Daar verzoeker tot herziening bovendien het in hogere voorziening gewezen arrest niet betwistte, heeft zijn verzoek niet geleid tot een terugverwijzing van de zaak naar het Gerecht van de Europese Unie krachtens artikel 8, lid 2, van bijlage I bij het Statuut van het Hof (arrest van 15 juni 2011, *de Brito Sequeira Carvalho/Commissie*, F-17/05 REV).

Voorts heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in verschillende arresten van 20 september 2011 (*De Buggenoms e.a./Commissie*, F-45/06 REV, *Fouwels e.a./Commissie*, F-8/05 REV en F-10/05 REV, alsmede *Saintraint/Commissie*, F-103/06 REV) vastgesteld dat een beschikking tot doorhaling van de zaak in het register op grond van artikel 74 van het Reglement voor de procesvoering, slechts akte neemt van de wens van de verzoeker om afstand te doen van instantie en van het ontbreken van opmerkingen van de verwerende partij, zodat er, bij gebreke van een standpuntbepaling van de rechter van de Unie over door de zaak opgeworpen vragen, in dat geval geen sprake is van een beschikking die vatbaar is voor herziening in de zin van artikel 119 van het Reglement voor de procesvoering.

Zich baserend op het feit dat de advocaat die een partij vertegenwoordigt in beginsel geen volmacht hoeft over te leggen, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken bovendien geoordeeld dat middels een procedure tot herziening niet kan worden beslist dat een afstand niet geldig is ten opzichte van sommige verzoekers op grond dat hun raadsman zonder hun toestemming zou hebben gehandeld.

II. Ten gronde

Algemene beginselen

1. Mogelijkheid om beroep te doen op richtlijnen

Met zijn arrest van 15 maart 2011, *Strack/Commissie* (T-120/07, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), is het Gerecht voor ambtenarenzaken voortgegaan op de weg die was uitgetekend door de eerdere rechtspraak en waardoor de richtlijnen die de instellingen met betrekking tot de lidstaten vaststellen in zekere mate tegen hen kunnen worden ingeroepen, en opgemerkt dat richtlijn 2003/88⁶ tot doel heeft, minimumvoorschriften inzake veiligheid en gezondheid op het gebied van de organisatie van de arbeidstijd te bepalen, zodat het op grond van artikel 1 sexies, lid 2, van het Statuut aan de Commissie stond om de eerbiediging van die voorschriften te garanderen bij de toepassing en de uitlegging van de statutaire regels betreffende, met name, vakantieverlof.

2. Recht van verdediging

Van oordeel dat het een onredelijke belasting zou vormen om de administratie te verplichten, elke betrokken functionaris te horen vóór de vaststelling van een bezwarend besluit, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in zijn arrest van 28 september 2011, *AZ/Commissie* (F-26/10), vastgesteld dat enkel met succes een beroep kan worden gedaan op het middel ontleend aan schending van de rechten van de verdediging wanneer, ten eerste, het bestreden besluit is vastgesteld na afloop van een tegen een persoon ingeleide procedure en, ten tweede, de ernst van de gevolgen die dat besluit voor de situatie van die persoon kan hebben, vaststaat. Daar een bevorderingsprocedure niet een procedure is die tegen een ambtenaar is ingeleid, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken vastgesteld dat de administratie niet verplicht was een ambtenaar te horen alvorens hem tijdens een bevorderingsronde niet voor bevordering in aanmerking te laten komen.

3. Discriminatie

In de zaak die heeft geleid tot het arrest van 15 februari 2011, *Barbin/Parlement* (F-68/09, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken voor het eerst gebruikgemaakt van het in artikel 1 quinquies voorziene mechanisme van omkering van de bewijslast, op grond waarvan de instelling, indien personen die zich door de niet-toepassing van het beginsel van gelijke behandeling benadeeld achten, feiten aanbrengen op grond waarvan kan worden aangenomen dat discriminatie heeft plaatsgevonden, het bewijs moet leveren dat het beginsel van gelijke behandeling niet is geschonden.

In datzelfde arrest heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat bij de beoordeling van de gegrondheid van een middel ontleend aan het bestaan van discriminatie, rekening moet worden gehouden met de gehele relevante feitelijke context, daaronder begrepen beoordelingen in eerdere besluiten die definitief zijn geworden. Het beginsel dat een definitief besluit niet door de rechter kan worden heronderzocht ontnemt het Gerecht niet de mogelijkheid om dat besluit in aanmerking te nemen als één van de mogelijke aanwijzingen om een discriminatoire gedraging van de administratie vast te stellen, daar het mogelijk is dat een discriminatie pas aan het licht komt na het verstrijken van de beroepstermijnen tegen een besluit dat slechts een van de uitdrukkingen daarvan is.

⁶ Richtlijn 2003/88/EG van het Europees Parlement en de Raad van 4 november 2003 betreffende een aantal aspecten van de organisatie van de arbeidstijd (PB L 299, blz. 9).

In het reeds aangehaalde arrest *Barbin/Parlement* heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken ook geoordeeld dat wanneer een ambtenaar een hem door het Statuut verleend recht uitoefent, zoals het recht op ouderschapsverlof, de administratie zonder de doeltreffendheid van dat recht ter discussie te stellen niet kan vaststellen dat de situatie van die ambtenaar verschilt van die van een ambtenaar die geen gebruik heeft gemaakt van dat recht. Zij kan hem uit dien hoofde dus niet anders behandelen, tenzij dat verschil in behandeling objectief gerechtvaardigd is, met name doordat zij gedurende de betrokken periode slechts consequenties verbindt aan het ontbreken van een arbeidsprestatie van de betrokken functionaris, en strikt evenredig is aan de aangevoerde rechtvaardiging.

In een arrest van 27 september 2011, *Whitehead/ECB* (F-98/09), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken er voorts aan herinnerd dat een persoon die met ziekteverlof is, zich niet in dezelfde situatie bevindt als een werkend persoon, zodat geen enkel algemeen beginsel het gezag verplicht om de periode gedurende welke hij met ziekteverlof was buiten beschouwing te laten teneinde in het kader van de beoordeling van de bijdrage van die persoon aan de taken van zijn administratie met het oog op de toekenning van een bonus, rekening te houden met het feit dat hij over minder tijd beschikte om bij te dragen aan de werkzaamheden van zijn dienst.

Ten slotte heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in zijn arrest van 29 juni 2011, *Angioi e.a./Commissie* (F-7/07), geoordeeld dat een administratie in een situatie waarin zij moet kiezen tussen twee oplossingen die beide een verschil in behandeling van twee groepen van personen impliceren, mag opteren voor de oplossing die het geringste verschil in behandeling meebrengt.

4. Kennelijke beoordelingsfout

In zijn arresten van 24 maart 2011, *Canga Fano/Raad* (F-104/09, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), en 29 september 2011, *AJ/Commissie* (F-80/10), betreffende bevordering, alsmede van 29 september 2011, *Kimman/Commissie* (F-74/10), betreffende een beoordelingsrapport, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken vastgesteld dat een beoordelingsfout enkel als kennelijk kan worden aangemerkt wanneer deze gemakkelijk aan het licht kan worden gebracht aan de hand van criteria waarvan de wetgever de uitoefening van de beslissingsbevoegdheid van de administratie afhankelijk heeft willen stellen.

Bovendien heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in zijn reeds aangehaalde arresten *Kimman/Commissie* en *AJ/Commissie* geoordeeld dat, teneinde vast te stellen of de administratie bij de beoordeling van de feiten een kennelijke fout heeft gemaakt die de nietigverklaring van een bevorderingsbesluit of een beoordelingsrapport kan rechtvaardigen, de door de verzoekende partij aan te dragen bewijselementen voldoende moeten zijn om de beoordelingen van de administratie hun plausibiliteit te ontnemen. Het middel ontleend aan een kennelijke fout moet derhalve worden afgewezen indien de aan de orde gestelde beoordeling, ondanks de door de verzoeker aangevoerde elementen, als waarachtig of geldig kan worden beschouwd.

In het arrest van 28 september 2011, *AC/Raad* (F-9/10), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken vastgesteld dat de rechter, teneinde de nuttige werking van de beoordelingsmarge te behouden die de wetgever het tot aanstelling bevoegd gezag (hierna: „TABG”) op het gebied van bevordering heeft willen geven, een besluit niet nietig kan verklaren op de enkele grond dat volgens hem sprake is van feiten die gerede twijfel over de door het TABG gegeven beoordeling doen ontstaan. In die zaak heeft het Gerecht dus geoordeeld dat het TABG, gelet op de duidelijke verdiensten van verzoeker, geen kennelijke beoordelingsfout zou hebben gemaakt indien het had besloten om hem op te nemen in de groep van bevorderde ambtenaren, doch dat die vaststelling niet betekende dat het besluit om hem niet te bevorderen een kennelijke beoordelingsfout bevatte.

Uit het voorgaande volgt dat wanneer de toetsing door de rechter is beperkt tot de kennelijke beoordelingsfout, „de twijfel in het voordeel van de administratie uitvalt”.

5. Gewettigd vertrouwen

In het arrest van 15 maart 2011, *Mioni/Commissie* (F-28/10, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken eraan herinnerd dat de betaling door de administratie van financiële uitkeringen aan een ambtenaar, zelfs al vond deze gedurende meerdere jaren plaats, op zich niet kan worden beschouwd als een nauwkeurige, onvoorwaardelijke en onderling overeenstemmende toezegging. Was dat wel het geval, dan zou elk besluit van de administratie om in de toekomst, en eventueel voor het verleden, de betaling van die ten onrechte aan de betrokkene betaalde uitkeringen stop te zetten, systematisch in strijd zijn met het beginsel van gewettigd vertrouwen, waardoor artikel 85 van het Statuut betreffende de terugvordering van het onverschuldigd betaalde grotendeels zijn nuttig werking zou verliezen.

6. Zorgplicht

In de arresten van 17 februari 2011, *Strack/Commissie* (F-119/07), en 15 september 2011, *Esders/Commissie* (F-62/10), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat de krachtens de zorgplicht op de administratie rustende verplichtingen wezenlijk zwaarder zijn wanneer het gaat om de situatie van een ambtenaar wiens fysieke of geestelijke gezondheid is aangetast. In een dergelijk geval moet de administratie zijn verzoeken met een bijzondere openheid van geest onderzoeken.

Loopbaan van ambtenaren en functionarissen

1. Vergelijkend onderzoek

In de zaak die tot het reeds aangehaalde arrest *Angioi e.a./Commissie* heeft geleid heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat wanneer de behoeften van de dienst of van het ambt dit vereisen, de administratie in een aanwervingsprocedure de taal of talen mag specificeren waarvan een grondige of toereikende kennis is vereist. Ook al vormt een dergelijke voorwaarde op het eerste gezicht een op de taal gebaseerde discriminatie die in beginsel door het Statuut verboden wordt, deze kan objectief en redelijkerwijze worden gerechtvaardigd door een legitieme doelstelling van algemeen belang in het kader van het personeelsbeleid. De noodzaak om ervoor te zorgen dat de personeelsleden over kennis van de interne communicatietalen van de instelling beschikken vormt een dergelijke doelstelling. Bovendien bestaat er een redelijke verhouding tussen dit vereiste en het ermee nagestreefde doel, aangezien er geen kennis van meer dan één interne communicatietaal wordt geëist.

2. Kennisgeving van vacature

In de zaak die tot het arrest van 28 juni 2011, *AS/Commissie* (F-55/10, waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht van de Europese Unie), heeft geleid, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat de overgangsbepalingen van bijlage XIII bij het Statuut, die bepaalde ambtenaren van de oude categorieën C en D beperken in hun loopbaan, de Commissie niet toestaan om alleen op basis daarvan bepaalde ambten aan hen voor te behouden en, diensgevolge, andere ambtenaren, die dezelfde rang hebben als zij, de toegang daartoe te ontfangen. Het is immers onverenigbaar met een van de doelstellingen van de statutaire hervorming in 2004, namelijk de oude categorieën B, C en D samen te voegen tot één functiegroep AST, dat de Commissie voor de toegang tot bepaalde ambten een principieel onderscheid blijft maken tussen ambtenaren die dezelfde rang hebben en tot dezelfde functiegroep behoren.

3. Bevorderingen

a) Vergelijking van verdiensten

Na te hebben opgemerkt dat volgens artikel 43 van het Statuut het beoordelingsrapport slechts om de twee jaar moet worden opgesteld en dat het Statuut niet bepaalt dat de bevorderingsronde dezelfde regelmaat moet hebben, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in zijn arrest van 10 november 2011, *Merhzaoui/Raad* (F-18/09), geoordeeld dat het Statuut niet uitsluit dat een bevorderingsbesluit wordt genomen zonder dat het TABG over een recent beoordelingsrapport beschikt.

Voorts heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in zijn reeds aangehaalde arrest *AC/Raad* vastgesteld dat hoewel volgens artikel 45, lid 1, van het Statuut de beoordelingsrapporten, de talenkennis en het niveau van de gedragen verantwoordelijkheden de drie belangrijkste criteria zijn die bij de vergelijking van de verdiensten in aanmerking moeten worden genomen, deze bepaling niet uitsluit dat andere elementen in beschouwing worden genomen wanneer deze een aanwijzing kunnen zijn voor de verdiensten van voor bevordering in aanmerking komende ambtenaren.

In datzelfde arrest heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat de administratie over een bepaalde beoordelingsmarge beschikt ten aanzien van het respectieve belang dat zij aan elk van die drie criteria toekent, daar artikel 45, lid 1, van het Statuut de mogelijkheid van weging van die criteria niet uitsluit, wanneer deze gerechtvaardigd is.

Ook heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in dat arrest vastgesteld dat het niet strijdig is met artikel 45 van het Statuut om bij de beoordeling van de verdiensten van de ambtenaren alleen rekening te houden met de talen waarvan het gebruik, gelet op de reële behoeften van de dienst, voldoende toegevoegde waarde heeft om noodzakelijk te zijn voor het goed functioneren van de dienst.

b) Overplaatsing naar een andere instelling in de loop van een bevorderingsronde

In de zaken die tot het arrest van 28 juni 2011, *Mora Carrasco e.a./Parlement* (F-128/10), en de beschikking van 5 juli 2011, *Alari/Parlement* (F-38/11), hebben geleid, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat wanneer een ambtenaar in de loop van het jaar waarin hij van de ene naar een andere instelling van de Unie wordt overgeplaatst, in aanmerking komt voor bevordering, het voor zijn bevordering bevoegde gezag dat van zijn instelling van herkomst is. Artikel 45 van het Statuut bepaalt immers dat bevordering plaatsvindt „op grond van een vergelijkend onderzoek van de verdiensten van de ambtenaren die voor bevordering in aanmerking komen”, zodat de verdiensten van de overgeplaatste ambtenaren moeten worden vergeleken met die van de ambtenaren die in het jaar voorafgaande aan hun overplaatsing nog hun collega's waren, welke beoordeling enkel door de instelling van herkomst kan worden verricht.

Financiële regeling en sociale voordelen van de ambtenaar

1. Vakantieverlof

Op grond van artikel 4, eerste alinea, van bijlage V bij het Statuut moet het uit hoofde van een kalenderjaar verkregen vakantieverlof in beginsel in de loop van datzelfde jaar worden opgenomen. Uit deze bepaling volgt voorts dat een ambtenaar die zijn vakantieverlof om redenen van dienstbelang vóór het einde van het kalenderjaar niet volledig heeft opgenomen, alle in dat jaar niet-opgenomen dagen kan overdragen naar het volgende kalenderjaar.

Zich baserend op artikel 7, lid 1, van richtlijn 2003/88⁷, die volgens artikel 1 sexies, lid 2, van het Statuut van toepassing is op de instellingen, heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat andere redenen, ofschoon deze geen redenen van dienstbelang vormen, eveneens kunnen rechtvaardigen dat alle niet-opgenomen verlofdagen worden overgedragen. Dit geldt met name voor een ambtenaar die omdat hij wegens ziekte gedurende het volledige of een deel van het kalenderjaar afwezig was, niet in staat is geweest om zijn recht op verlof uit te oefenen (arrest van 25 mei 2011, *Bombín Bombín/Commissie*, F-22/10).

Eveneens in die zin heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken vastgesteld dat een ambtenaar die door arbeidsongeschiktheid niet in staat was geweest om alle verlofdagen op te nemen waarop hij recht had, op het moment van beëindiging van zijn functie niet de mogelijkheid kon worden ontnomen om een financiële vergoeding voor de niet-opgenomen verlofdagen te krijgen (arrest van 15 maart 2011, *Strack/Commissie*, reeds aangehaald).

2. Sociale zekerheid

In het arrest van 28 september 2011, *Allen/Commissie* (F-23/10), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken eraan herinnerd dat volgens de algemene uitvoeringsbepalingen betreffende de vergoeding van ziektekosten, voor de erkenning van het bestaan van een ernstige ziekte moet worden voldaan aan vier cumulatieve criteria. Daar er volgens die bepalingen echter een onderlinge samenhang tussen die criteria bestaat, kan de beoordeling die bij het medisch onderzoek over één van die criteria wordt gegeven de beoordeling van de andere criteria wijzigen. Ook al kan het dus lijken dat aan één van de criteria, wanneer het afzonderlijk wordt beschouwd, niet is voldaan, bij onderzoek ervan in het licht van de beoordeling van de andere criteria kan de tegenovergestelde conclusie worden getrokken, namelijk dat er wel aan is voldaan. De raadgevend arts of de medisch adviseur kan dus niet slechts één criterium onderzoeken, maar moet de gezondheidstoestand van de betrokkene concreet en uitvoerig onderzoeken en globaal rekening houden met de vier genoemde criteria. Dat onderzoek is des te noodzakelijker daar de procedure die voor de erkenning van het bestaan van een ernstige ziekte is voorzien niet dezelfde waarborg in termen van evenwicht tussen partijen biedt als de procedures voorzien in de artikelen 73 (betreffende beroepsziekten en ongevallen) en 78 (betreffende invaliditeit) van het Statuut.

Rechten en verplichtingen van de ambtenaar

In zijn reeds aangehaalde arrest *AS/Commissie* heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat het gebruik van onder het medisch geheim vallende stukken ter onderbouwing van een middel inzake niet-ontvankelijkheid ontleend aan het ontbreken van procesbelang, een inmenging van het openbaar gezag in het recht op eerbiediging van het privéleven van verzoekster vormde en dat deze inmenging niet beantwoordde aan één van de limitatief genoemde doelstellingen van artikel 8, lid 2, van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (hierna: „EVRM”), met name daar het geschil geen betrekking had op de wettigheid van een besluit van medische aard.

Voorts heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in de zaak die heeft geleid tot het arrest van 5 juli 2011, *V/Parlement* (F-46/09), vastgesteld dat de doorgifte aan een derde, daaronder begrepen een andere instelling, van door een instelling verzamelde gegevens betreffende de gezondheidstoestand van een persoon, op zich een inmenging in zijn privéleven vormt, ongeacht het latere gebruik van de aldus meegedeelde gegevens. Het heeft er echter aan herinnerd dat aan de grondrechten

⁷ Zie voetnoot 6.

beperkingen kunnen worden gesteld, mits deze daadwerkelijk beantwoorden aan doeleinden van algemeen belang en ten opzichte van het beoogde doel geen bovenmatige en ontoelaatbare ingreep vormen die de kern zelf van het gewaarborgde recht zou aantasten. Volgens het Gerecht voor ambtenarenzaken moest dienaangaande artikel 8, lid 2, EVRM als referentiepunt worden genomen.

Het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft het belang van het Parlement om zich ervan te vergewissen dat het een persoon aanwerft die geschikt is voor de uitoefening van de functie die hem zal worden toevertrouwd, afgewogen tegen de ernst van de inbreuk op het recht van de betrokken persoon op eerbiediging van zijn privéleven en heeft geoordeeld dat, ook al dient het aan indienstneming voorafgaand medisch onderzoek het legitiem belang van de instellingen van de Unie, die in staat moeten zijn hun taken te vervullen, dit belang niet rechtvaardigt dat bijzonder gevoelige medische gegevens zonder toestemming van de betrokkene door de ene aan de andere instelling worden doorgegeven.

Vervolgens heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken in dat arrest vastgesteld dat verordening nr. 45/2001⁸ was geschonden. De betrokken persoonsgegevens waren immers verwerkt voor andere doeleinden dan die waarvoor zij waren verzameld en dit zonder dat de wijziging van doel uitdrukkelijk was toegestaan door de interne regels van de Commissie of het Parlement. Het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft eveneens geoordeeld dat niet was vastgesteld dat de doorgifte van gegevens nodig was om de eerbiediging van de specifieke rechten en verplichtingen van het Parlement op het gebied van het arbeidsrecht mogelijk te maken, aangezien het Parlement verzoekster had kunnen vragen om zelf bepaalde inlichtingen over haar medische antecedenten te verstrekken of de nodige medische onderzoeken door zijn eigen diensten had kunnen laten verrichten.

Geschillen over overeenkomsten

1. Vaststelling van een tweede aanhangsel bij een overeenkomst voor bepaalde tijd in de zin van artikel 2, sub a, van de Regeling welke van toepassing is op de andere personeelsleden van de Europese Unie (hierna: „RAP”)

In de zaak die heeft geleid tot het arrest van het Gerecht voor ambtenarenzaken van 13 april 2011, *Scheefer/Parlement* (F-105/09), was verzoekster voor bepaalde tijd aangesteld als tijdelijk functionaris in de zin van artikel 2, sub a, RAP. Die aanstelling was verlengd bij een eerste aanhangsel en vervolgens bij een tweede, waarbij het eerste was „ingetrokken en vervangen” teneinde de aanstelling van de betrokkene voor een nieuwe periode van bepaalde duur te verlengen. Volgens artikel 8, eerste alinea, RAP mag de aanstelling van een tijdelijk functionaris in de zin van artikel 2, sub a, RAP echter slechts éénmaal voor bepaalde tijd worden verlengd, waarna „de overeenkomst alleen nog voor onbepaalde tijd kan worden verlengd”.

Het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft allereerst vastgesteld dat voormeld artikel 8, eerste alinea, in het licht van richtlijn 1999/70⁹ en de clausules van de daaraan gehechte raamovereenkomst aldus moest worden uitgelegd dat de ruime strekking daarvan werd verzekerd en strikt moest worden toegepast. Op basis hiervan heeft het geoordeeld dat ervan moest worden uitgegaan dat verzoeksters overeenkomst tweemaal was verlengd en dit ongeacht de bewoordingen die in het

⁸ Verordening (EG) nr. 45/2001 van het Europees Parlement en de Raad van 18 december 2000 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens door de communautaire instellingen en organen en betreffende het vrije verkeer van die gegevens (PB 2001, L 8, blz. 1).

⁹ Richtlijn 1999/70/EG van de Raad van 28 juni 1999 betreffende de door het EVV, de UNICE en het CEEP gesloten raamovereenkomst inzake arbeidsovereenkomsten voor bepaalde tijd (PB L 175, blz. 43).

tweede aanhangsel waren gebruikt. Het heeft hieruit afgeleid dat dit aanhangsel door de uitsluitende wil van de wetgever van rechtswege moest worden geherkwalificeerd als aanstelling voor onbepaalde tijd, en dat de afloop van de in dat aanhangsel vastgestelde termijn niet tot gevolg kon hebben dat verzoeksters aanstelling werd beëindigd.

Ten slotte heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat het besluit waarbij is „bevestigd” dat de overeenkomst op de in het tweede aanhangsel opgenomen datum zou aflopen, de rechtspositie van de betrokkene zoals deze voortvloeide uit artikel 8, eerste alinea, RAP aanmerkelijk had gewijzigd en een bezwarend besluit vormde dat in strijd met die bepaling was vastgesteld.

2. Sluiting van een overeenkomst voor onbepaalde tijd die een opzeggingsclausule bevat voor het geval de betrokkenen niet slagen voor een vergelijkend onderzoek

In het reeds aangehaalde arrest *Bennett e.a./BHIM* heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken vastgesteld dat een clausule op grond waarvan een overeenkomst kan worden opgezegd indien de betrokken functionaris niet wordt geplaatst op een reservelijst die na afloop van een algemeen vergelijkend onderzoek wordt opgesteld, niet tot gevolg heeft dat die overeenkomst kan worden aangemerkt als overeenkomst voor onbepaalde tijd, aangezien de looptijd van een overeenkomst — zoals blijkt uit clausule 3, punt 1, van de bij richtlijn 1999/70 uitgevoerde raamovereenkomst — niet alleen kan worden bepaald door „het bereiken van een bepaald tijdstip”, maar eveneens door „het voltooien van een bepaalde taak of het intreden van een bepaalde gebeurtenis”, zoals de opstelling van een reservelijst van een vergelijkend onderzoek.

3. Niet-verlenging van een overeenkomst

In zijn beschikking van 15 april 2011, *Daake/BHIM* (F-72/09 en F-17/10), heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken geoordeeld dat een brief die slechts herinnert aan de bepalingen van een overeenkomst betreffende de datum van afloop ervan en die ten opzichte van die bepalingen geen enkel nieuw element bevat, weliswaar niet een bezwarend besluit vormt, doch dat het besluit om een verlengbare overeenkomst niet te verlengen wel een bezwarend besluit vormt, dat losstaat van de betrokken overeenkomst en waartegen beroep kan worden ingesteld. Een dergelijk besluit, dat is genomen na heronderzoek van het belang van de dienst en de situatie van de betrokkene, bevat immers een nieuw element ten opzichte van de oorspronkelijke overeenkomst en kan niet worden aangemerkt als een loutere bevestiging daarvan.

Niet-contractuele aansprakelijkheid van de instellingen

Het Gerecht voor ambtenarenzaken heeft de rechtspraak dat de aansprakelijkheid voor schade moet worden gedeeld wanneer deze zowel door een fout van een instelling als door een fout van het slachtoffer is ontstaan, uitgebreid tot het geval waarin de fouten zowel door een instelling als een derde waren gemaakt (arrest *Missir Mamachi di Lusignano/Commissione*, reeds aangehaald).

B — Samenstelling van het Gerecht voor ambtenarenzaken

(Protocollaire rangorde op 7 oktober 2011)

Van links naar rechts:

R. Barents en I. Boruta, rechters; H. Kreppel, kamerpresident; S. Van Raepenbusch, president; I. Rofes i Pujol, kamerpresident; E. Perillo en K. Bradley, rechters; W. Hakenberg, griffier.

1. Leden van het Gerecht voor ambtenarenzaken

(in volgorde van ambtsaanvaarding)

Paul J. Mahoney

geboren in 1946; studie rechten (Master of Arts, universiteit van Oxford, 1967; Master of Laws, University College London, 1969); docent, University College London (1967-1973); barrister (Londen, 1972-1974); administrateur, hoofdadministrateur bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (1974-1990); gasthoogleraar rechten aan de universiteit van Saskatchewan, Saskatoon, Canada (1988); hoofd van de Personeelsdienst van de Raad van Europa (1990-1993); afdelingshoofd (1993-1995), adjunct-griffier (1995-2001), griffier van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (2001-september 2005); president van het Gerecht voor ambtenarenzaken van 6 oktober 2005 tot en met 6 oktober 2011.

Sean Van Raepenbusch

geboren in 1956; licentiaat in de rechten (Université libre de Bruxelles, 1979); bijzondere licentie internationaal recht (Brussel, 1980); doctor in de rechten (1989); hoofd van de juridische dienst van de naamloze vennootschap Zeekanaal en Haveninrichtingen van Brussel (1979-1984); ambtenaar bij de Commissie van de Europese Gemeenschappen (directoraat-generaal Sociale Zaken, 1984-1988); lid van de Juridische Dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1988-1994); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1994-2005); docent aan het Centre universitaire de Charleroi (internationaal en Europees sociaal recht, 1989-1991), de Université de Mons-Hainaut (Europees recht, 1991-1997), de Université de Liège (Europees ambtenarenrecht, 1989-1991; institutioneel recht van de Europese Unie, 1995-2005; Europees sociaal recht, 2004-2005); talrijke publicaties inzake Europees sociaal recht en grondwettelijk recht van de Europese Unie; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 6 oktober 2005, president van het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 7 oktober 2011.

Horstpeter Kreppel

geboren in 1945; universitaire studies te Berlijn, München, Frankfurt am Main (1966-1972); juristisches Staatsexamen (1972); magistraat-stagiair te Frankfurt am Main (1972-1973 en 1974-1975); Europacollege te Brugge (1973-1974); 2. juristisches Staatsexamen (Frankfurt am Main, 1976); ambtenaar bij de Bundesanstalt für Arbeit en advocaat (1976); rechter in het Arbeitsgericht (Land Hessen, 1977-1993); docent aan de Fachhochschule für Sozialarbeit te Frankfurt am Main en de Verwaltungsfachhochschule te Wiesbaden (1979-1990); nationaal expert bij de juridische dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1993-1996 en 2001-2005); attaché voor sociale zaken bij de ambassade van de Bondsrepubliek Duitsland te Madrid (1996-2001); rechter in het Arbeitsgericht Frankfurt am Main (februari-september 2005); rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 6 oktober 2005.

Irena Boruta

geboren in 1950; diploma rechten van de Universiteit van Wrocław (1972); doctor in de rechten (Łódź 1982); advocaat bij de balie van de Republiek Polen (sedert 1977); extern wetenschappelijk onderzoeker (Universiteit Paris X, 1987-1988; Universiteit van Nantes, 1993-1994); expert bij „Solidarnosc” (1995-2000); hoogleraar arbeidsrecht en Europees sociaal recht aan de Universiteit van Łódź (1997-1998 en 2001-2005), geassocieerd hoogleraar aan de handelshogeschool te Warschau (2002), hoogleraar arbeids- en socialezekerheidsrecht aan de Kardinaal Stefan Wyszyński-universiteit te Warschau (2002-2005); viceminister van Arbeid en Sociale Zaken (1998-2001); lid van het comité van onderhandelaars voor de toetreding van de Republiek Polen tot de Europese Unie (1998-2001); vertegenwoordiger van de Poolse regering bij de Internationale Arbeidsorganisatie (1998-2001); auteur van verschillende werken over arbeidsrecht en Europees sociaal recht; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 6 oktober 2005.

Haris Tagaras

geboren in 1955; licentiaat in de rechten (Universiteit van Thessaloniki, 1977); bijzondere licentie Europees recht (Institut d'études européennes van de Université Libre de Bruxelles, 1980); doctor in de rechten (Universiteit van Thessaloniki, 1984); jurist-linguïst bij de Raad van de Europese Gemeenschappen (1980-1982); wetenschappelijk onderzoeker bij het Centrum voor Internationaal en Europees Economisch Recht te Thessaloniki (1982-1984); administrateur bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen en de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1986-1990); hoogleraar gemeenschapsrecht, internationaal privaatrecht en mensenrechten aan de Panteion-universiteit te Athene (sedert 1990); extern medewerker voor Europese aangelegenheden bij het ministerie van Justitie en lid van het Permanent Comité van het Verdrag van Lugano (1991-2004); lid van de Nationale Mededingingscommissie (1999-2005); lid van de Nationale Commissie voor telecomunicatie en posten (2000-2002); lid van de balie te Thessaloniki, advocaat bij het Hof van cassatie; medeoprichter van de Unie van Europese Advocaten (UAE); geassocieerd lid van de Académie internationale de droit comparé; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken van 6 oktober 2005 tot en met 6 oktober 2011.

Stéphane Gervasoni

geboren in 1967; diploma van het Institut d'études politiques de Grenoble (1988) en de École nationale d'administration (1993); lid van de Conseil d'État (rapporteur bij de section du contentieux, 1993-1997, en bij de section sociale, 1996-1997); maître des requêtes (1996-2008); conseiller d'État (sedert 2008); docent aan het Institut d'études politiques te Parijs (1993-1995); commissaire du gouvernement bij de bijzondere cassatiecommissie voor de pensioenen (1994-1996); juridisch adviseur bij het ministerie van Ambtenarenzaken en bij de stad Parijs (1995-1997); secretaris-generaal van de prefectuur van het departement Yonne, viceprefect van het arrondissement Auxerre (1997-1999); secretaris-generaal van de prefectuur van het departement Savoie, viceprefect van het arrondissement Chambéry (1999-2001); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (september 2001-september 2005); lid van de commissie van beroep van de NAVO (2001-2005); rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken van 6 oktober 2005 tot en met 6 oktober 2011.

Maria Isabel Rofes i Pujol

geboren in 1956; studie rechtsgeleerdheid (licentiaat in de rechtsgeleerdheid, Universidad de Barcelona, 1981); specialisatie internationale handel (Mexico 1983); studie Europese integratie (Kamer van Koophandel van Barcelona 1985) en communautair recht (Escola d'Administració Pública de Catalunya 1986); ambtenaar bij de Generalitat de Catalunya (lid van de Juridische Dienst van het ministerie van Industrie en Energie, april 1984-augustus 1986); lid van de balie van Barcelona (1985-1987); administrateur, vervolgens hoofdadministrateur bij de afdeling onderzoek en documentatie van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1986-1994); referendaris bij het Hof van Justitie (kabinet van advocaat-generaal Ruiz-Jarabo Colomer, januari 1995-april 2004; kabinet van rechter Löhmus mei 2004-augustus 2009); docent communautaire rechtspleging, faculteit der rechtsgeleerdheid, Universitat Autònoma de Barcelona (1993-2000); talrijke publicaties en cursussen op het gebied van Europees sociaal recht; lid van de kamer van beroep van het Communautair Bureau voor plantenrassen (2006-2009); rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 7 oktober 2009.

Ezio Perillo

geboren in 1950; doctoraat in de rechtsgeleerdheid en advocaat aan de balie van Padua; assistant en vervolgens senior onderzoeker burgerlijk en vergelijkend recht aan de rechtenfaculteit van de Universiteit van Padua (1977-1982); hoofddocent gemeenschapsrecht aan de Fondazione Collegio Europeo di Parma (1990-1998) en aan de rechtenfaculteiten van de Universiteit van Padua (1985-1987), de Universiteit van Macerata (1991-1994), de Universiteit van Napels (1995) en de Università degli studi di Milano (2000-2001); lid van het wetenschappelijk comité „Master in European integration” aan de Universiteit van Padua; ambtenaar van het Hof van Justitie bij de directie Bibliotheek, Onderzoek en Documentatie (1982-1984); referendaris van advocaat-generaal Mancini (1984-1988); juridisch adviseur van de secretaris-generaal van het Europees Parlement, de heer Enrico Vinci (1988-1993); tevens, binnen dezelfde instelling, afdelingshoofd bij de Juridische Dienst (1995-1999); directeur wetgevingscoördinatie en bemiddeling, interinstitutionele betrekkingen en betrekkingen met de nationale parlementen (1999-2004); directeur externe betrekkingen (2004-2006); directeur wetgevingszaken bij de juridische dienst (2006-2011); auteur van meerdere publicaties op het terrein van Italiaans burgerlijk recht en het recht van de Europese Unie; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 6 oktober 2011.

René Barents

geboren in 1951; meester in de rechten, onderwijsbevoegdheid economie (Erasmus Universiteit Rotterdam, 1973); doctoraat in de rechtsgeleerdheid (Universiteit Utrecht, 1981); wetenschappelijk onderzoeker in Europees en internationaal economisch recht (1973-1974) en wetenschappelijk medewerker in dezelfde vakgebieden aan het Europa Instituut, RU Utrecht (1974-1979) en aan het Europa Instituut, RU Leiden (1979-1981); referendaris bij het Hof van Justitie (1981-1986), vervolgens afdelingshoofd statutaire rechten bij het Hof van Justitie (1986-1987); lid van de juridische dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1987-1991); referendaris bij het Hof van Justitie (1991-2000); afdelingshoofd bij (2000-2009) en directeur van (2009-2011) de directie Onderzoek en Documentatie van het Hof van Justitie van de Europese Unie; gewoon hoogleraar (1988-2003) en honorair hoogleraar (sinds 2003) Europees recht aan de Universiteit van Maastricht; raadsheer-plaatsvervanger in het Gerechtshof 's-Hertogenbosch (1993-2011); corresponderend lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (sinds 1993); talrijke publicaties op het terrein van Europees recht; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 6 oktober 2011.

Kieran Bradley

geboren in 1957; diploma rechtsgeleerdheid (Trinity College, Dublin, 1975-1979); onderzoeksassistent bij senator Mary Robinson (1978-1979 en 1980); Pádraig Pearse Scholarship om te studeren aan het Europacollege (Brugge, 1979); Advanced European Studies (Law) aan het Europacollege (1979-1980); Masters degree in de rechtsgeleerdheid aan de Universiteit van Cambridge (1980-1981); stagiair bij het Europees Parlement (Luxemburg, 1981); administrateur bij het secretariaat van de Juridische Commissie van het Europees Parlement (Luxemburg, 1981-1988); lid van de Juridische Dienst van het Europees Parlement (Brussel, 1988-1995); referendaris bij het Hof van Justitie (1995-2000); Distinguished Lecturer on European Law aan de Harvard Law School (2000); lid (2000-2003) en directeur (2003-2011) van de Juridische Dienst van het Europees Parlement; auteur van talrijke publicaties; rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 6 oktober 2011.

Waltraud Hakenberg

geboren in 1955; rechtenstudie te Regensburg en Genève (1974-1979); 1. juristisches Staatsexamen (1979); postacademische studie gemeenschapsrecht aan het Europacollege te Brugge (1979-1980); magistraat-stagiair te Regensburg (1980-1983); doctor in de rechtsgeleerdheid (1982); 2. juristisches Staatsexamen (1983); advocaat te München en Parijs (1983-1989); ambtenaar bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1990-2005); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (kabinet van rechter Jann, 1995-2005); onderwijsopdrachten aan verschillende universiteiten in Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland en Rusland; buitengewoon hoogleraar aan de universiteit van Saarland (sedert 1999); lid van verschillende juridische comités, verenigingen en jury's; talrijke publicaties inzake het gemeenschapsrecht en de communautaire rechtspleging; griffier van het Gerecht voor ambtenarenzaken sedert 30 november 2005.

2. Wijzigingen in de samenstelling van het Gerecht voor ambtenarenzaken in 2011

Na de gedeeltelijke vervanging van de leden van het Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie is de heer Sean Van Raepenbusch, rechter in het Gerecht sinds 6 oktober 2005, verkozen tot president van het Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie voor de periode van 7 oktober 2011 tot 30 september 2014.

Plechtige zitting van 6 oktober 2011

Aangezien de ambtstermijnen van de heer Stephane Gervasoni, de heer Paul J. Mahoney en de heer Haris Tagaras verstrijken, heeft de Raad van de Europese Unie bij besluit van 18 juli 2011 voor de periode van 1 oktober 2011 tot en met 30 september 2017 de heer René Barents, de heer Kieran Bradley en de heer Ezio Perillo tot rechter in het Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie benoemd.

Mevrouw Waltraud Hakenberg, griffier van het Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie sinds 30 november 2005, wier ambtstermijn op 29 november 2011 is verstreken, is op 10 oktober 2011 herbenoemd voor het tijdvak van 30 november 2011 tot en met 29 november 2017.

3. Protocollaire rangorde

van 1 januari 2011 tot en met 6 oktober 2011

P. MAHONEY, president van het Gerecht
 H. TAGARAS, kamerpresident
 S. GERVASONI, kamerpresident
 H. KREPPEL, rechter
 I. BORUTA, rechter
 S. VAN RAEPENBUSCH, rechter
 M. I. ROFES i PUJOL, rechter

 W. HAKENBERG, griffier

van 7 oktober 2011 tot en met 31 december 2011

S. VAN RAEPENBUSCH, president van het Gerecht
 H. KREPPEL, kamerpresident
 M. I. ROFES i PUJOL, kamerpresident
 I. BORUTA, rechter
 E. PERILLO, rechter
 R. BARENTS, rechter
 K. BRADLEY, rechter

 W. HAKENBERG, griffier

4. Gewezen leden van het Gerecht voor ambtenarenzaken

Kanninen Heikki (2005-2009)

Tagaras Haris (2005-2011)

Gervasoni Stéphane (2005-2011)

President

Mahoney Paul J. (2005-2011)

C — Gerechtelijke statistieken van het Gerecht voor ambtenarenzaken

Werkzaamheden van het Gerecht voor ambtenarenzaken

1. Aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken (2007-2011)

Aanhangig gemaakte zaken

2. Percentage van het aantal zaken per belangrijkste verwerende instelling (2007-2011)
3. Procestaal (2007-2011)

Afgedane zaken

4. Arresten en beschikkingen — Rechtsprekende formatie (2011)
5. Resultaat (2011)
6. Korte gedingen (2007-2011)
7. Duur van de procedures in maanden (2011)

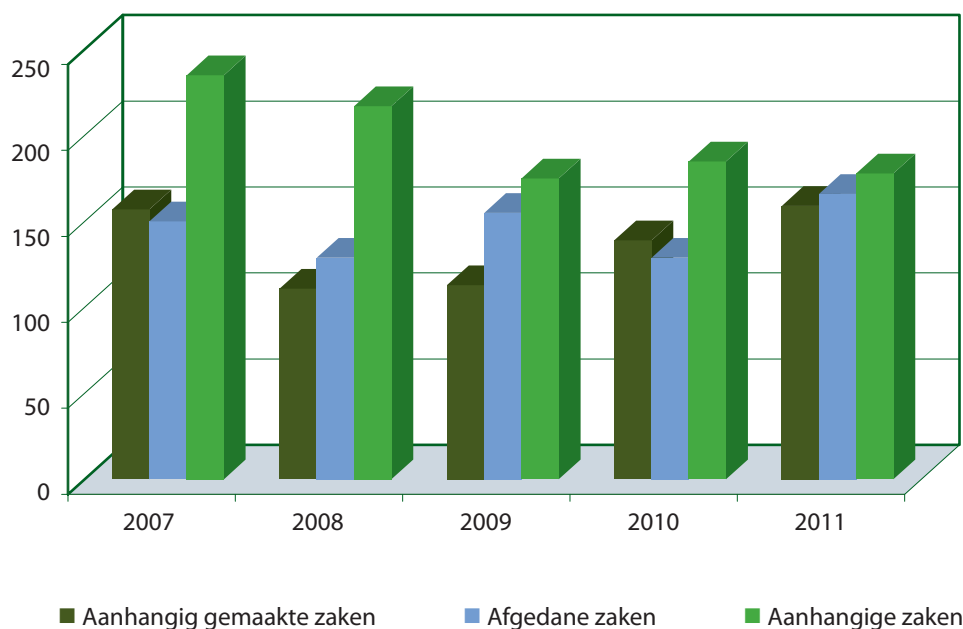
Aanhangige zaken op 31 december

8. Rechtsprekende formatie (2007-2011)
9. Aantal verzoekers (2007-2011)

Diversen

10. Beslissingen van het Gerecht voor ambtenarenzaken waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht (2007-2011)
11. Resultaat van de hogere voorzieningen bij het Gerecht (2007-2011)

1. *Werkzaamheden van het Gerecht voor ambtenarenzaken — Aanhangig gemaakte, afgedane, aanhangige zaken (2007-2011)*

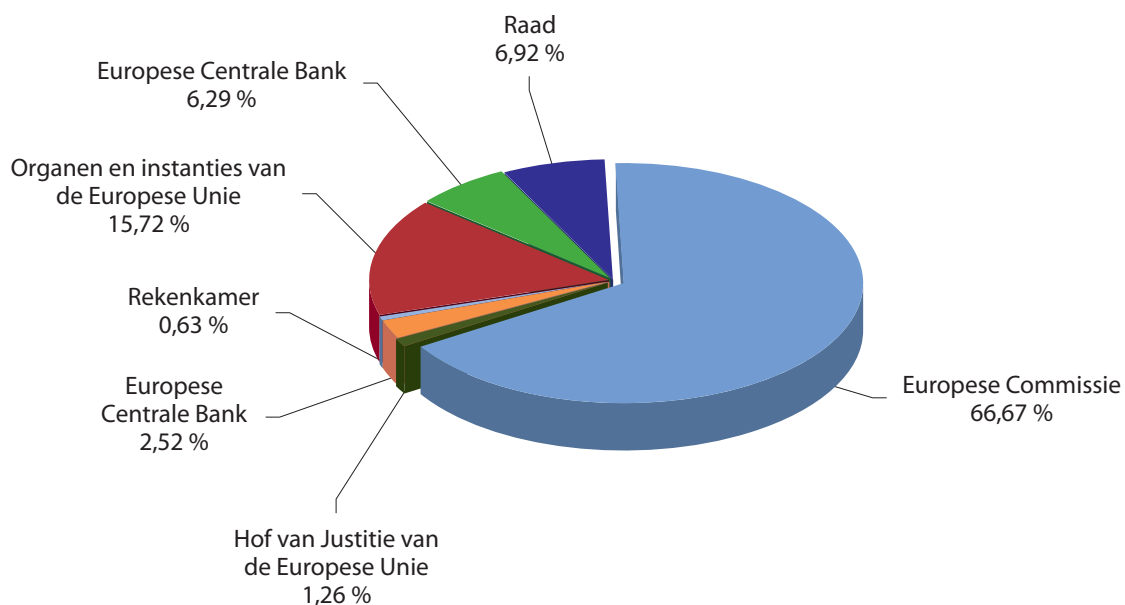
	2007	2008	2009	2010	2011
Aanhangig gemaakte zaken	157	111	113	139	159
Afgedane zaken	150	129	155	129	166
Aanhangige zaken	235	217	175	185	178 ¹

De (bruto)cijfers hebben betrekking op het totale aantal zaken, ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

¹ Waarvan 6 zaken waarvan de behandeling is geschorst.

2. *Aanhangig gemaakte zaken — Percentage per verwerende instelling (2007-2011)*

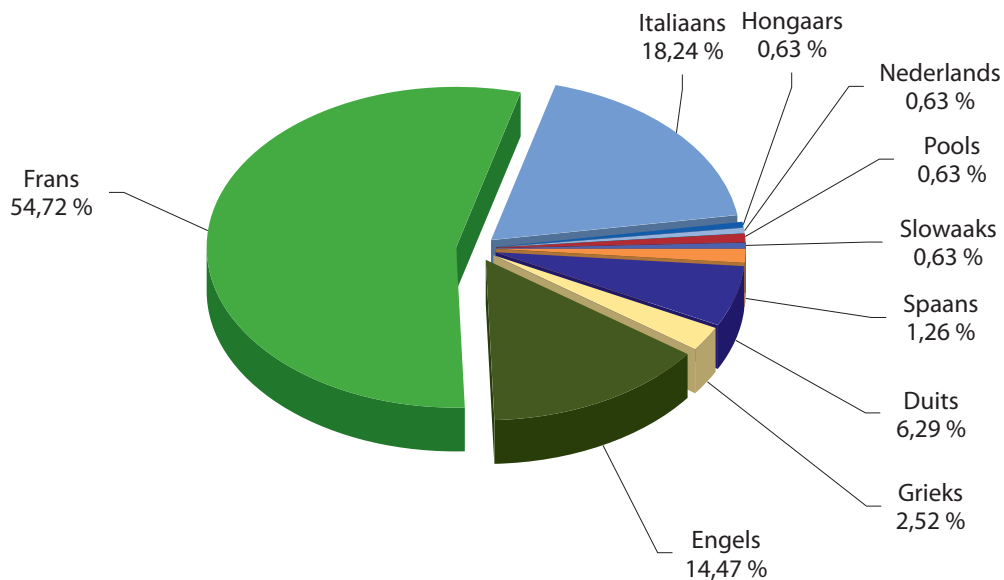
Percentage van het aantal aanhangig gemaakte zaken in 2011

	2007	2008	2009	2010	2011
Europees Parlement	15,29 %	14,41 %	8,85 %	9,35 %	6,29 %
Raad	4,46 %	4,50 %	11,50 %	6,47 %	6,92 %
Europese Commissie	63,69 %	54,95 %	47,79 %	58,99 %	66,67 %
Hof van Justitie van de Europese Unie	3,82 %		2,65 %	5,04 %	1,26 %
Europese Centrale Bank	1,27 %	2,70 %	4,42 %	2,88 %	2,52 %
Rekenkamer	2,55 %	5,41 %	0,88 %		0,63 %
Organen en instanties van de Europese Unie	8,92 %	18,02 %	23,89 %	17,27 %	15,72 %
Totaal	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

3. Aanhangig gemaakte zaken — Procestaal (2007-2011)

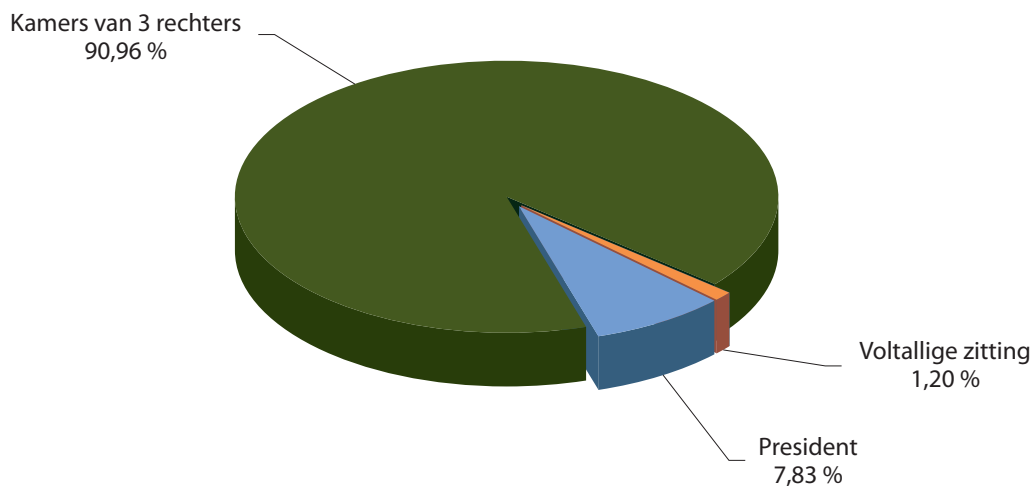
Verdeling in 2011

Procestaal	2007	2008	2009	2010	2011
Bulgaars	2				
Spaans	2	1	1	2	2
Tsjechisch			1		
Duits	17	10	9	6	10
Grieks	2	3	3	2	4
Engels	8	5	8	9	23
Frans	101	73	63	105	87
Italiaans	17	6	13	13	29
Litouws	2	2			
Hongaars	1	1			1
Nederlands	4	8	15	2	1
Pools		1			1
Portugees		1			
Roemeens	1				
Slowaaks					1
Totaal	157	111	113	139	159

De procestaal is de taal waarin het beroep is ingesteld, en weerspiegelt niet de moedertaal of de nationaliteit van de verzoeker.

4. *Afgedane zaken* — Arresten en beschikkingen — Rechtsprekende formatie (2011)

	Arresten	Beschikkingen tot doorhaling ten gevolge van een minnelijke regeling ¹	Andere beschikkingen tot afdoening	Totaal
Voltallige zitting	1		1	2
President			13	13
Kamers van 3 rechters	75	8	68	151
Alleensprekende rechter				
Totaal	76	8	82	166

¹ In 2011 heeft het Gerecht voor ambtenarenzaken nog 13 vergeefse pogingen gedaan om tot een minnelijke regeling te komen.

5. Afgedane zaken — Resultaat (2011)

	Arresten			Beschikkingen				Totaal
	Beroep integraal toegewezen	Beroep ten dele toegewezen	Beroep in zijn geheel verworpen, afdoening zonder beslissing	Beroep/ Vordering [kennelijk] niet-ontvankelijk of ongegrond	Minnelijke regelingen na optreden van rechtsprekende formatie	Doorhalingen om andere redenen, wegens afdoening zonder beslissing of verwijzing	Geheel of ten dele toegewezen beroepen (bijzondere procedures)	
Aanwerving/Benoeming/ Indeling in rang	1	3	9	3		1		17
Andere	1	1	10	20	1	4	6	43
Arbeidsvoorwaarden/ Verloven		1	3					4
Beoordeling/Bevordering	1	4	15	7	5	6		38
Bezoldiging en vergoedingen	1	1	6	5	1	17		31
Opzegging of niet-verlenging van de overeenkomst met een functionaris	2	1		1				4
Pensioenen en invaliditeitsuitkeringen			2	1		1		4
Sociale zekerheid/ Beroepsziekte/ Ongeval		3	5	5				13
Tewerkstelling/Nieuwe tewerkstelling	1	1	2					4
Tuchtprocedures			1	2	1			4
Vergelijkend onderzoek			1	1		2		4
Totaal	7	15	54	45	8	31	6	166

6. Korte gedingen (2007-2011)

Afgedane kort gedingen		Uitspraak		
		Geheel of ten dele toegewezen	Verworpen	Doorgehaald
2007	4		4	
2008	4		4	
2009	1	1		
2010	6		4	2
2011	7		4	3
Totaal	22	1	16	5

7. Afgedane zaken — Procesduur in maanden (2011)

		Totale procesduur	Procesduur, exclusief eventuele schorsing
Arresten		Gemiddelde procesduur	Gemiddelde procesduur
Bij het Gerecht voor ambtenarenzaken aanhangig gemaakte zaken	73	21,0	18,6
Oorspronkelijk bij het Gerecht aanhangig gemaakte zaken ¹	3	73,7	57,7
Totaal	76	23,1	20,1

		Totale procesduur	Procesduur, exclusief eventuele schorsing
Beschikkingen		Gemiddelde procesduur	Gemiddelde procesduur
Bij het Gerecht voor ambtenarenzaken aanhangig gemaakte zaken	89	11,9	9,0
Oorspronkelijk bij het Gerecht aanhangig gemaakte zaken ¹	1	18,5	18,5
Totaal	90	12,0	9,1

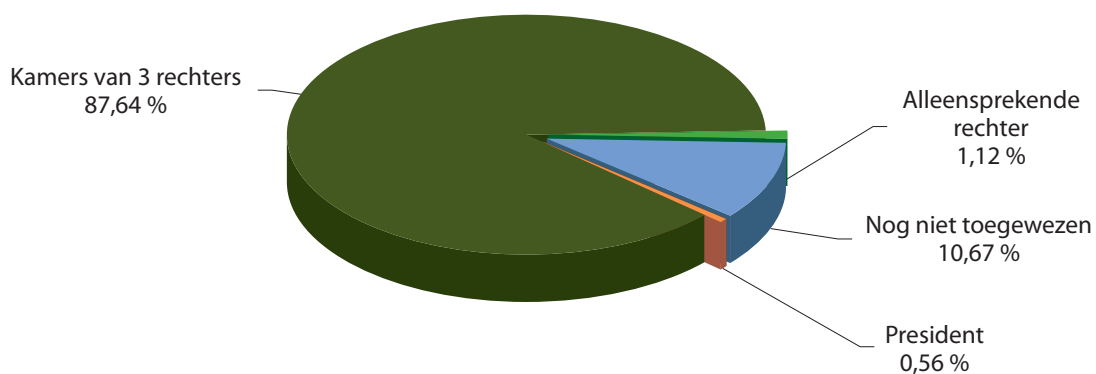
TOTAAL-GENERAAL	166	17,1	14,2
------------------------	------------	-------------	-------------

De procesduur is uitgedrukt in maanden en tiende delen van maanden.

¹ Bij het begin van de werkzaamheden van het Gerecht voor ambtenarenzaken zijn daaraan 118 zaken overgedragen door het Gerecht.

8. Op 31 december aanhangige zaken — Rechtsprekende formatie (2007-2011)

Verdeling in 2011

	2007	2008	2009	2010	2011
Voltallige zitting	3	5	6	1	
President	3	2	1	1	1
Kamers van 3 rechters	206	199	160	179	156
Alleensprekende rechter					2
Nog niet toegewezen	23	11	8	4	19
Totaal	235	217	175	185	178

9. Op 31 december aanhangige zaken — Aantal verzoekers (2007-2011)

De aanhangige zaken met het grootste aantal verzoekers in 2011

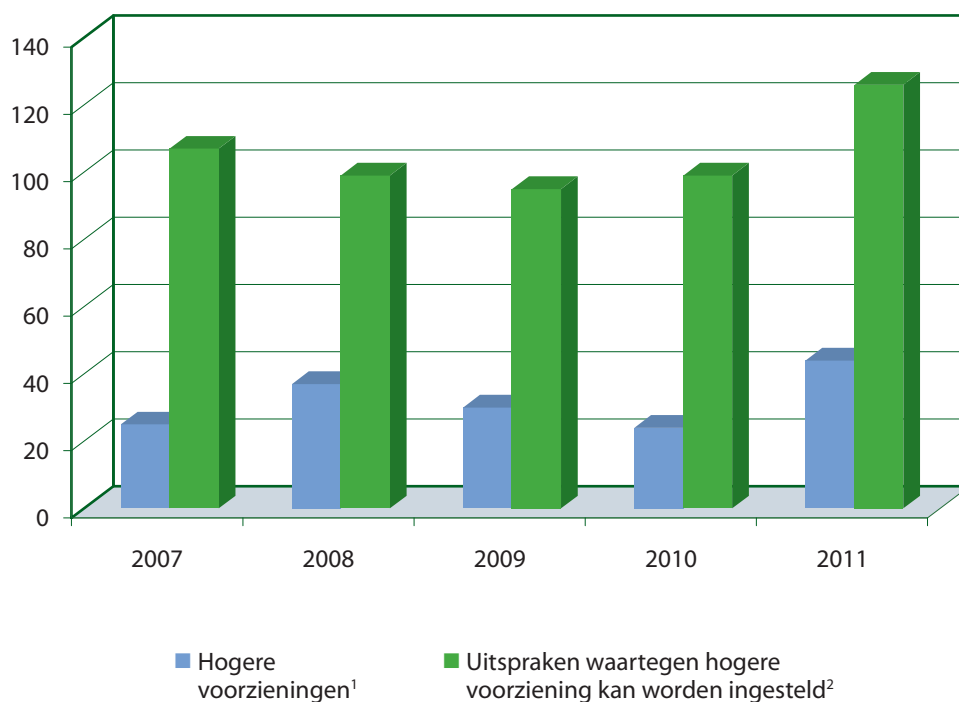
Aantal verzoekers	Onderwerp
535 (2 zaken)	Ambtenarenstatuut – Bezoldiging – Jaarlijkse aanpassing van de bezoldigingen en de pensioenen van de ambtenaren en de andere personeelsleden – Artikelen 64, 65, 65 bis en bijlage XI bij het Statuut – Verordening (EU) nr. 1239/2010 van de Raad van 20 december 2010 – Aanpassingscoëfficiënt – Te Ispra tewerkgestelde ambtenaren
169	Ambtenarenstatuut – Personeel van de EIB – Hervorming van het pensioenstelsel
34	Ambtenarenstatuut – EIB – Pensioenen – Hervorming van het pensioenstelsel
25	Ambtenarenstatuut – Bevordering – Bevorderingsronden 2010 en 2011 – Vaststelling van de drempels voor bevordering
20 (6 zaken)	Ambtenarenstatuut – Bezoldiging – Gezinstoelagen – Schooltoelagen – Voorwaarden voor toekenning
19	Ambtenarenstatuut – Personeelscomité van het Parlement – Verkiezingen – Onregelmatigheden tijdens het verkiezingsproces
13	Ambtenarenstatuut – Hulpfunctionaris – Tijdelijk functionaris – Aanwervingsvoorwaarden – Contractduur
10	Ambtenarenstatuut – Arbeidscontractant – Tijdelijk functionaris – Aanwervingsvoorwaarden – Contractduur
6 (2 zaken)	Ambtenarenstatuut – Bevordering – Bevorderingsronde 2010 – Vergelijkend onderzoek van de verdiensten – Beslissing om de verzoeker niet te bevorderen
5 (5 zaken)	Ambtenarenstatuut – Bevordering – Bevorderingsronde 2008 – Beslissing om de verzoeker niet te bevorderen

Met het woord „Ambtenarenstatuut” wordt hierna verwezen naar het Statuut van de ambtenaren van de Europese Unie en de Regeling welke van toepassing is op de andere personeelsleden van de Unie.

Totaalaantal verzoekers voor alle aanhangige zaken (2007-2011)

	Totaalaantal verzoekers	Totaalaantal aanhangig gemaakte zaken
2007	1 267	235
2008	1 161	217
2009	461	175
2010	812	185
2011	1 006	178

10. Diversen — Beslissingen van het Gerecht voor ambtenarenzaken waartegen hogere voorziening is ingesteld bij het Gerecht (2007-2011)

	Hogere voorzieningen ¹	Uitspraken waartegen hogere voorziening kan worden ingesteld ²	Percentage beslissingen waartegen hogere voorziening is ingesteld ³	Percentage hogere voorzieningen, inclusief minnelijke regelingen ⁴
2007	25	107	23,36 %	21,93 %
2008	37	99	37,37 %	34,91 %
2009	30	95	31,58 %	30,93 %
2010	24	99	24,24 %	21,62 %
2011	44	126	34,92 %	32,84 %

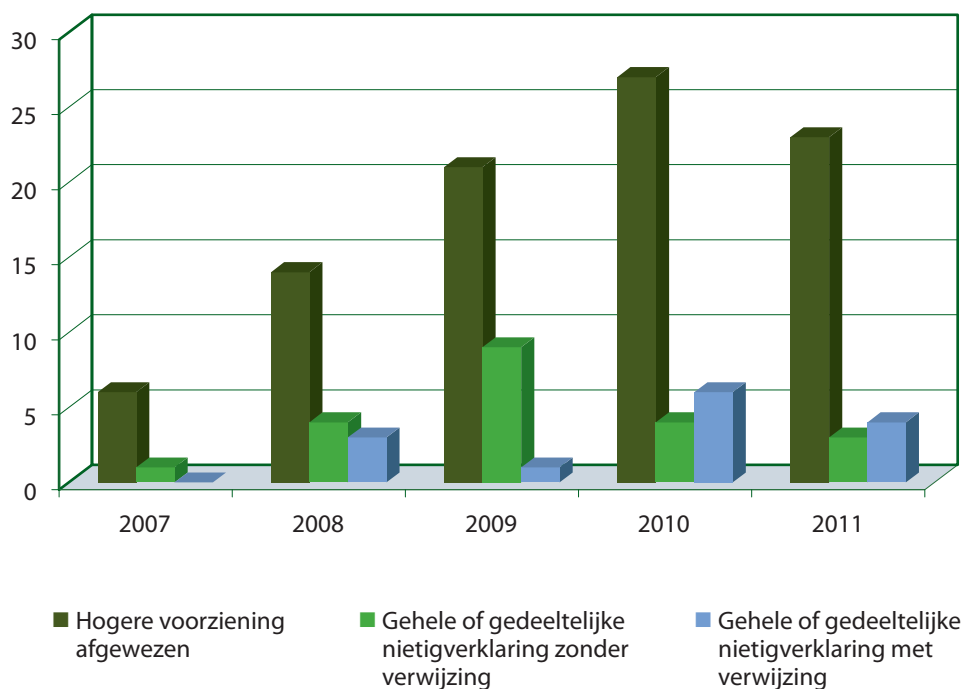
¹ De uitspraken waartegen door verschillende partijen hogere voorziening is ingesteld, worden slechts één keer meegerekend. In 2007 zijn tegen twee uitspraken twee hogere voorzieningen ingesteld; in 2011 zijn tegen één uitspraak twee hogere voorzieningen ingesteld.

² Arresten, beschikkingen waarbij beroep niet-ontvankelijk, kennelijk niet-ontvankelijk of kennelijk ongegrond wordt verklaard, beschikkingen in kort geding, tot afdoening zonder beslissing of tot afwijzing van interventie, in het referentiejaar.

³ Dit percentage kan in een bepaald jaar verschillen van de uitspraken waartegen in het referentiejaar hogere voorziening kon worden ingesteld, omdat de termijn voor hogere voorziening zich over twee kalenderjaren kan uitstrekken.

⁴ Overeenkomstig het verzoek van de wetgever poogt het Gerecht voor ambtenarenzaken de minnelijke regeling van geschillen te vergemakkelijken. Elk jaar wordt een aantal zaken op die manier afgedaan. Die zaken leiden niet tot „uitspraken waartegen hogere voorziening kan worden ingesteld“, die de basis vormen voor de berekening van het „percentage beslissingen waartegen hogere voorziening is ingesteld“, zoals dat in het jaarverslag traditioneel gebeurt, met name voor het Hof en het Gerecht. Daar het „percentage beslissingen waartegen hogere voorziening is ingesteld“ echter kan worden geacht de „mate van betwisting“ van de beslissingen van een rechterlijke instantie te weerspiegelen, zou dat percentage de situatie beter weergeven indien het niet enkel werd berekend met inachtneming van de uitspraken waartegen hogere voorziening kan worden ingesteld, maar ook met die waarvoor dat niet het geval is, juist omdat zij het geschil beëindigen door een minnelijke regeling. Het resultaat van die berekening staat in deze kolom.

11. *Diversen* — Uitspraken van het Gerecht in hogere voorziening (2007-2011)

	2007	2008	2009	2010	2011
Hogere voorziening afgewezen	6	14	21	27	23
Gehele of gedeeltelijke nietigverklaring zonder verwijzing	1	4	9	4	3
Gehele of gedeeltelijke nietigverklaring met verwijzing		3	1	6	4
Totaal	7	21	31	37	30

Hoofdstuk IV

Bijeenkomsten en bezoeken

A — Officiële bezoeken aan en evenementen bij het Hof van Justitie, het Gerecht en het Gerecht voor ambtenarenzaken in 2011

Hof van Justitie

16 en 17 januari	Delegatie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens
19 januari	L. Planas Puchades, permanent vertegenwoordiger van het Koninkrijk Spanje bij de Europese Unie
25 januari	Delegatie van de Association of Lawyers of Russia
31 januari	R. Répássy, afgevaardigd minister bij het ministerie van Bestuurszaken en Justitie van de Republiek Hongarije belast met Justitie, in het kader van het Hongaars voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie
31 januari	Delegatie van de Unterausschuss Europarecht des Rechtsausschusses des Deutschen Bundestages
7 februari	Delegatie van de Conseil constitutionnel de la République française
7 en 8 februari	Delegatie van het Hof van cassatie van de Republiek Turkije
8 maart	Delegatie van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) (BHIM)
10 maart	M. Szpunar, viceminister van Buitenlandse Zaken van de Republiek Polen
14 en 15 maart	Delegatie van het Grondwettelijk Hof van Roemenië
18 maart	Präsidenten der deutschsprachigen Zeitungsverlegerverbände
22 maart	Delegatie van het Zweeds Parlement — Committee on the Constitution
27 tot en met 29 maart	Delegatie van het netwerk van de presidenten van de hooggerechtshoven van de Europese Unie
5 april	Z.Exc. de heer W. E. Kennard, ambassadeur van de Verenigde Staten bij de Europese Unie
5 april	Delegatie van het Niedersächsisches Staatsgerichtshof
11 april	Delegatie van het Zweeds Parlement — Committee on Taxation
11 april	M. Kjærum, directeur van het Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten
11 april	C. Predoiu, minister van Justitie van Roemenië
11 tot en met 13 april	Delegaties van het Hof van Justitie van de Economische en Monetaire Gemeenschap van Centraal-Afrika (Cemac), van het Hof van Justitie van de Economische Gemeenschap van West-Afrikaanse Staten (Ecowas) en van het Hof van Justitie van de West-Afrikaanse Economische en Monetaire Unie (Waemu)
12 april	R. Sikorski, minister van Buitenlandse Zaken van de Republiek Polen
1 tot en met 3 mei	Delegatie van het Hooggerechtshof van het Koninkrijk Denemarken
5 mei	D. Grieve, Attorney General for England and Wales, en E. Garnier, Solicitor General for England and Wales
5 mei	Bezoek van de raad van bestuur van het Institute for European Affairs (INEA)
5 mei	I. Degutienė, voorzitter van het Parlement van de Republiek Litouwen
15 tot en met 17 mei	Delegatie van het Grondwettelijk Hof van de Slowaakse Republiek
20 juni	Delegatie van de Gemengde Parlementaire Commissie EU-Mexico

24 juni	Bijeenkomst van de gemachtigden van de lidstaten en de instellingen van de Europese Unie
26 en 27 juni	Delegatie van het Bundesverfassungsgericht
27 juni	Delegatie van het Hooggerechtshof van de Voormalige Joegoslavische Republiek Macedonië
30 juni	M. Boddenberg, minister van Federale Zaken van het Land Hessen (Bondsrepubliek Duitsland)
30 juni	D. Wallis, vicevoorzitter van het Europees Parlement
6 september	Delegatie van de Commissie juridische zaken van het Zweeds Parlement
7 september	P. Tempel, permanent vertegenwoordiger van de Bondsrepubliek Duitsland bij de Europese Unie
21 en 22 september	Delegatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Republiek Estland
22 september	E. Uhlenberg, voorzitter van het Parlement van het Land Noord-Rijnland-Westfalen (Bondsrepubliek Duitsland)
25 tot en met 27 september	Procureur-generaal en procureurs van het Koninkrijk Denemarken
30 september	J. M. Fernandes, rapporteur van de Commissie begroting van het Europees Parlement
4 oktober	W. Grahammer, permanent vertegenwoordiger van de Republiek Oostenrijk bij de Europese Unie
7 oktober	U. Mifsud Bonnici, voormalig president van de Republiek Malta
10 en 11 oktober	5. Luxemburger Expertenforum zur Entwicklung des Unionsrechts
11 oktober	U. Corsepius, secretaris-generaal van de Raad van de Europese Unie
11 oktober	Overhandiging van het beeldhouwwerk „Two Couplets” door B. Ohlsson, minister van Europese Zaken van het Koninkrijk Zweden
12 tot en met 14 oktober	Delegatie van het Hof van Justitie van de Economische Gemeenschap van West-Afrikaanse Staten (Ecowas)
17 en 18 oktober	Delegatie van magistraten van het Hof van Cassatie van de Franse Republiek
17 en 18 oktober	Eerste seminar voor Spaanse juristen: „La Carta de los derechos fundamentales de la Unión europea”
27 oktober	B. Karl, federaal minister van Justitie van de Republiek Oostenrijk
27 oktober	Z.Exc. de heer J.-F. Terral, ambassadeur van de Franse Republiek bij het Groothertogdom Luxemburg
27 oktober	A.-M. Henriksson, minister van Justitie van de Republiek Finland, J. Store, permanent vertegenwoordiger van de Republiek Finland bij de Europese Unie, en H.Exc. mevrouw M. Lehto, ambassadeur van de Republiek Finland bij het Groothertogdom Luxemburg
7 november	M. Sudo, rechter in het Hooggerechtshof van Japan
11 november	H. Koh, juridisch adviseur bij het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten van Amerika, en Z.Exc. de heer R. Mandell, die als ambassadeur van de Verenigde Staten bij het Groothertogdom Luxemburg is aangewezen

21 tot en met 23 november	Forum van de magistraten
28 en 29 november	Delegatie van het Hof van Cassatie van de Republiek Turkije
29 november	Delegatie van de magistraten van de hoge rechterlijke instanties van de Volksrepubliek China
13 december	Delegatie van de Commissie van de West-Afrikaanse Economische en Monetaire Unie (Waemu)
14 december	Z.Exc. de heer I. Rizopoulos, die als ambassadeur van de Helleense Republiek bij het Groothertogdom Luxemburg is aangewezen

Gerecht

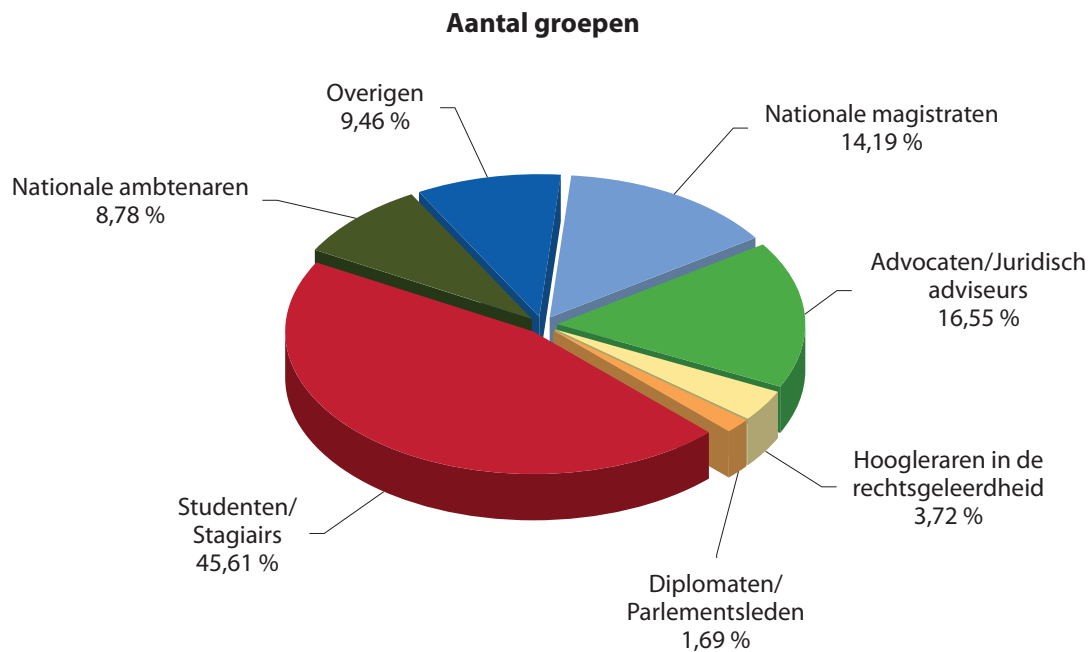
31 januari	Bezoek van het Hongaars voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie
8 maart	Bezoek van een delegatie van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) (BHIM)
10 maart	Bezoek van M. Szpunar, viceminister van Buitenlandse Zaken van de Republiek Polen
2 en 3 mei	Bezoek van een delegatie van het Hooggerechtshof van het Koninkrijk Denemarken
30 juni	Bezoek van D. Wallis, vicevoorzitter van het Europees Parlement
22 september	Bezoek van een delegatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Republiek Estland
23 september	Bezoek van H.Exc. mevrouw M. Lehto, ambassadeur van de Republiek Finland bij het Groothertogdom Luxemburg
10 oktober	Bezoek van R. Cachia Caruana, permanent vertegenwoordiger van de Republiek Malta bij de Europese Unie
27 oktober	Bezoek van G. F. Ioannidis, secretaris-generaal van het ministerie van Justitie van de Helleense Republiek
7 november	Bezoek van M. Sudo, rechter in het Hooggerechtshof van Japan
28 november	Bezoek van een delegatie van het Hof van Cassatie van de Republiek Turkije
30 november	Bezoek van een delegatie van de Republiek Letland
6 december	Bezoek van P. N. Diamandouros, Europese Ombudsman

Gerecht voor ambtenarenzaken

11 en 12 juli	Bezoek van K. M. Lueken, administrateur bij de griffie van het Tribunaal voor Administratieve Geschillen van de Verenigde Naties te New York
20 september	Bezoek van M. de Sola Domingo, ombudsvrouw van de Europese Commissie
6 december	Bezoek van P. N. Diamandouros, Europese Ombudsman

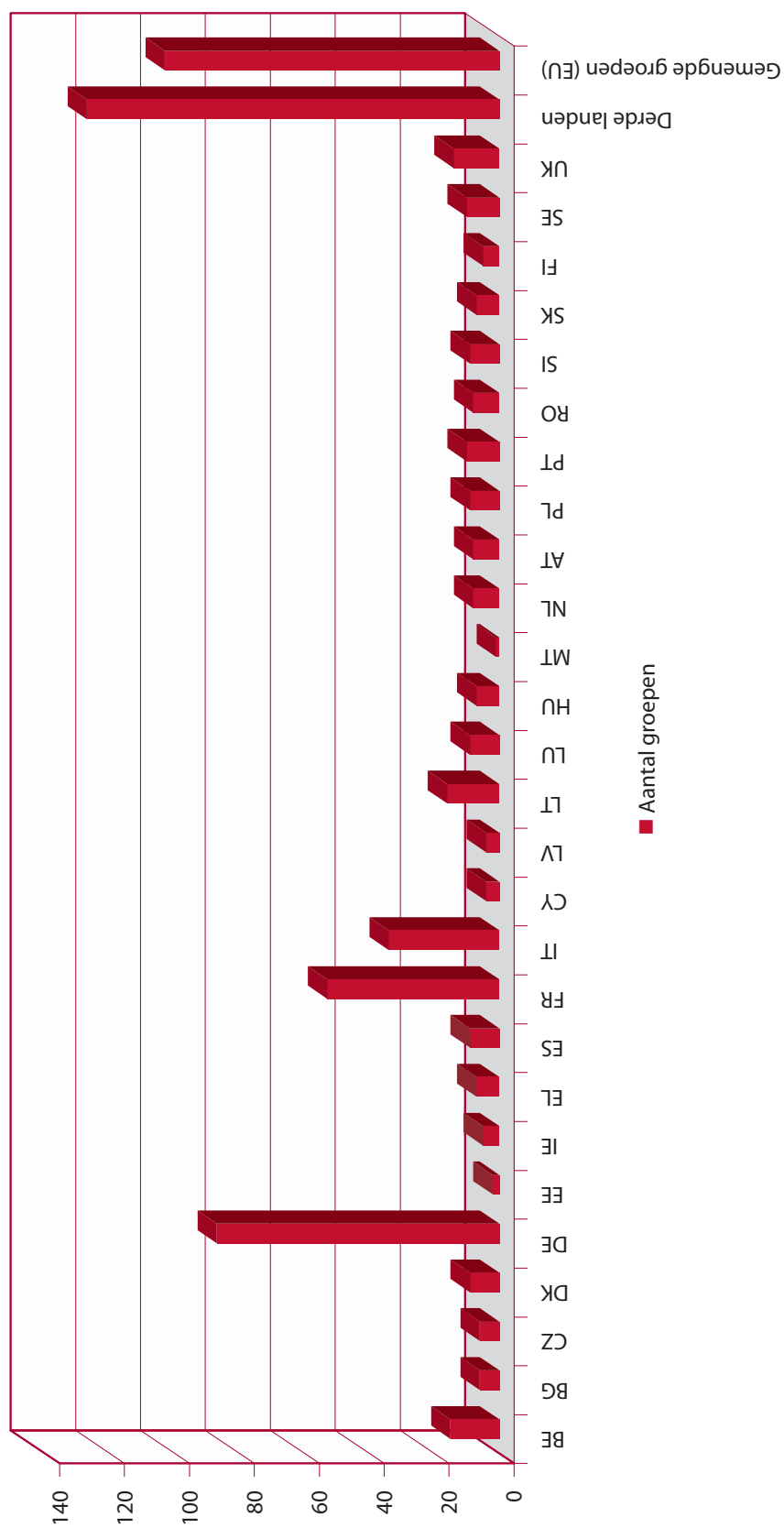
B — Studiebezoeken

1. Per soort groep (2011)

	Nationale magistraten	Advocaten/Juridisch adviseurs	Hoogleraren in de rechtsgeleerdheid	Diplomaten/Parlementsleden	Studenten/Stagiairs	Nationale ambtenaren	Overigen	Totaal
Aantal groepen	84	98	22	10	270	52	56	592

2. Studiebezoeken — Per lidstaat (2011)

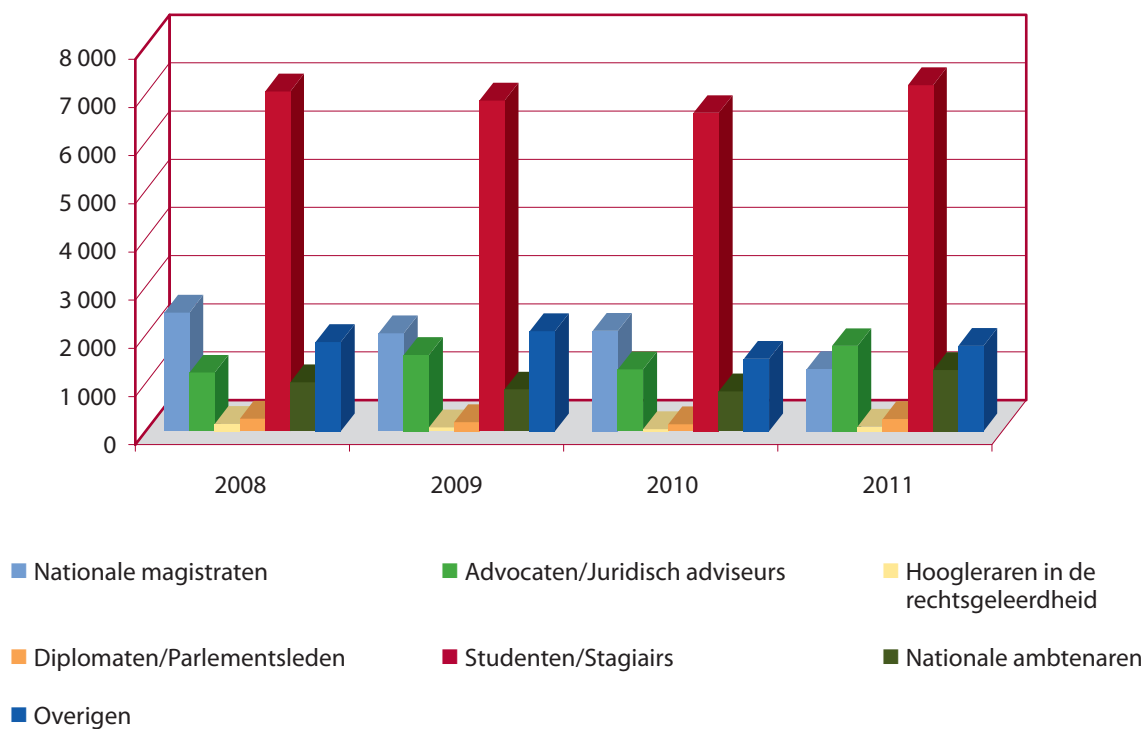
Aantal bezoekers										Aantal groepen	
	Nationale magistraten	Advocaten/ Juridisch adviseurs	Hoogleraren in de rechtsgeleerdheid	Diplomaten/ Parlementsleden	Studenten/ Stagiairs	Nationale ambtenaren	Overigen	Totaal			
BE	31	15			352	26	47	471		15	
BG	6	80		6				92		6	
CZ	3				63			66		6	
DK					164	15	91	270		9	
DE	251	343		83	901	211	662	2 451		87	
EE						14		14		2	
IE			8		54			62		5	
EL	8				64			72		7	
ES	60				95		17	172		9	
FR	163	59			823	46	239	1 330		53	
IT	2	23	20		320	8	32	405		34	
CY	10				18			28		4	
LV		10			30			40		4	
LT			4		28	33		73		16	
LU	8	45		26	30	22	97	228		9	
HU			8		160		47	215		7	
MT					32			32		1	
NL				54	140	14		208		8	
AT					205		18	223		8	
PL		79			7			86		9	
PT		195			1			196		10	
RO	25				42	18		85		8	
SI		10	5		143			158		9	
SK	40				104			144		7	
FI		30			46	30	20	126		5	
SE	118	4		8		6	11	147		10	
UK	56	53	30		88			227		14	
Derde landen	400	156	24	57	1 443	80	168	2 328		127	
Gemengde groepen (EU)	114	669		12	1 828	751	328	3 702		103	
Totaal	1 295	1 771	99	254	7 181	1 274	1 777	13 651		592	

3. Forum van de magistraten (2011)

BE	5	DK	3	IE	2	FR	13	LV	2	HU	6	AT	5	RO	7	FI	3
BG	5	DE	10	EL	6	IT	13	LT	3	MT	1	PL	12	SI	2	SE	3
CZ	6	EE	2	ES	13	CY	2	LU	2	NL	6	PT	6	SK	3	UK	12

Totaal | 153

4. Evolutie van het aantal en de soort bezoekers (2008-2011)

Aantal bezoekers

	Nationale magistraten	Advocaten/Juridisch adviseurs	Hoogleraren in de rechtsgeleerdheid	Diplomaten/Parlementsleden	Studenten/Stagiairs	Nationale ambtenaren	Overigen	Totaal
2008	2 463	1 219	156	262	7 053	1 016	1 854	14 023
2009	2 037	1 586	84	193	6 867	870	2 078	13 715
2010	2 087	1 288	47	146	6 607	830	1 507	12 512
2011	1 295	1 771	99	254	7 181	1 274	1 777	13 651

C — Plechtige zittingen in 2011

24 januari	Plechtige zitting ter gelegenheid van de plechtige verbintenis van twee nieuwe leden van de Europese Rekenkamer
11 april	Plechtige zitting ter nagedachtenis van Pierre Pescatore en Antonio Saggio
19 september	Plechtige zitting ter gelegenheid van de aanvaarding van haar ambt door M. Kancheva als rechter in het Gerecht
26 september	Plechtige zitting ter gelegenheid van de plechtige verbintenis van twee nieuwe leden van de Europese Rekenkamer
6 oktober	Plechtige zitting ter gelegenheid van de neerlegging van haar ambt en het vertrek van rechter P. Lindh en de aanvaarding van zijn ambt door C. G. Fernlund als rechter in het Hof en de afloop van hun ambtstermijn en het vertrek van president P. Mahoney en rechters H. Tagaras en S. Gervasoni en de aanvaarding van hun ambt door E. Perillo, R. Barents en K. Bradley als rechters bij gelegenheid van de gedeeltelijke vervanging van het Gerecht voor ambtenarenzaken

D — Bezoeken of aanwezigheid bij officiële evenementen

Hof van Justitie

1 januari	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de nieuwjaarsplechtigheden, op uitnodiging van de president van de Republiek Malta, te Valletta
7 januari	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de plechtige zitting van het Hof van Cassatie van de Franse Republiek ter gelegenheid van de opening van het jaar 2011, te Parijs
11 januari	Deelname van de president van het Hof aan de receptie die werd aangeboden door ZKH de Groothertog van Luxemburg ter gelegenheid van het nieuwe jaar
13 januari	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de nieuwjaarsreceptie die werd aangeboden door de president van de Bondsrepubliek Duitsland, te Berlijn
25 januari	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de „Rechtspolitischer Neujahrsempfang 2011“, op uitnodiging van de minister van Justitie van de Bondsrepubliek Duitsland, te Berlijn
28 januari	Deelname van een delegatie van het Hof aan de plechtige zitting van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en aan het symposium „Quelles sont les limites à l’interprétation évolutive de la Convention?“, te Straatsburg
10 februari	Deelname van de president van het Hof aan de conferentie „Implementing the Lisbon Treaty“, georganiseerd door de Europese Commissie en het Bureau van Europese Beleidsadviseurs, te Brussel
14 februari	Deelname van de president van het Hof aan de viering van het 350-jarig bestaan van het Hooggerechtshof van het Koninkrijk Denemarken, te Kopenhagen
21 maart	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens het symposium dat werd georganiseerd door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ter gelegenheid van de verschijning van het „Handbook on European Non-Discrimination Case-Law“, te Straatsburg
21 en 22 maart	Officieel bezoek van een delegatie van het Hof aan de Judiciary of England and Wales, te Londen
31 maart	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de plechtige zitting ter gelegenheid van het vertrek van W. Spindler, president van het Bundesfinanzhof, op uitnodiging van de minister van Justitie van de Bondsrepubliek Duitsland, te München
8 en 9 mei	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de bijeenkomst van de raad van bestuur van de Vereniging van de Raden van State en Hoge Administratieve Rechtscolleges van de Europese Unie, te Madrid
19 mei	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens het rechtsvergelijkend colloquium over „Le contrôle de constitutionnalité en Europe“, georganiseerd door de Europese Vereniging van bestuursrechters (FEJA), te Parijs
19 tot en met 21 mei	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de „First St Petersburg International Legal Forum“, te Sint-Petersburg

23 tot en met 27 mei	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens het 15e congres van de Conferentie van de Europese Constitutionele Hoven, te Boekarest
25 mei	Ontmoeting van een delegatie van het Hof met minister R. Pofalla, hoofd van de bondskanselarij, en S. Leutheusser-Schnarrenberger, minister van Justitie van de Bondsrepubliek Duitsland, te Berlijn
26 mei	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de openingszitting van de plenaire vergadering van het netwerk van de procureurs-generaal van de hooggerechtshoven van de Europese Unie, in tegenwoordigheid van de president van de Italiaanse Republiek, te Rome
31 mei	Vertegenwoordiging van het Hof, op uitnodiging van de president van de Italiaanse Republiek, tijdens de plechtigheden ter gelegenheid van de nationale feestdag, te Rome
1 juni	Deelname van de president van het Hof aan het oprichtingscongres van het Europees Instituut voor Recht, te Parijs
20 juni	Officieel bezoek van een delegatie van het Hof aan het Hooggerechtshof van de Republiek Kroatië, te Zagreb
20 juni	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de conferentie „Practical application of Regulation (EC) N° 2201/2003 — On the eve of review”, georganiseerd door het Hongaars voorzitterschap van de Europese Unie en door de Europese Commissie, te Boedapest
23 juni	Deelname van de leden van het Hof aan de plechtigheden ter gelegenheid van de Luxemburgse nationale feestdag
24 juni	Vertegenwoordiging van het Hof, op uitnodiging van de president van de Republiek Slovenië, tijdens de plechtigheden en de receptie die werd georganiseerd ter gelegenheid van de Sloveense nationale feestdag, te Ljubljana
24 juli	Deelname van de president van het Hof aan de receptie die werd aangeboden door de president van de Helleense Republiek ter gelegenheid van de gedenkdag van de wederinstelling van de Republiek, te Athene
29 en 30 juli	Deelname van de president van het Hof aan de plechtigheden die werden georganiseerd ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan van het Grondwettelijk Hof van de Republiek Bulgarije, op uitnodiging van de president, te Sofia
4 tot en met 6 september	Deelname van de president van het Hof aan het seminar dat werd georganiseerd door het ministerie van Buitenlandse Zaken van het Koninkrijk Zweden ter ere van rechter P. Lindh, te Stockholm
28 september	Deelname van een delegatie van het Hof aan de viering van het 60-jarig bestaan van het Bundesverfassungsgericht, te Karlsruhe
30 september	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de plechtigheden ter gelegenheid van de Verfassungstag, te Wenen
3 oktober	Officieel bezoek van een delegatie van het Hof aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, te Straatsburg
3 oktober	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de plechtigheden rond de Opening of the Legal Year, op uitnodiging van de Lord Chancellor, te Londen

3 oktober	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de officiële plechtigheden die werden georganiseerd ter gelegenheid van de nationale feestdag van de Bondsrepubliek Duitsland
13 en 14 oktober	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens het 7e symposium van de Europese rechters op het gebied van de merken, tekeningen en modellen, te Alicante
20 oktober	Ontmoeting van een delegatie van het Hof met D. Tusk, eerste minister van de Republiek Polen, in het kader van het Poolse voorzitterschap van de Raad van de Europese Unie, te Brussel
25 oktober	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de officiële evenementen ter gelegenheid van het 19-jarig bestaan van de grondwet van de Republiek Litouwen, te Vilnius
31 oktober	Vertegenwoordiging van het Hof bij de viering van het 180-jarig bestaan van de Raad van State van de Italiaanse Republiek, te Rome
31 oktober tot en met 2 november	Officieel bezoek van een delegatie van het Hof aan het Grondwettelijk Hof van de Republiek Malta
10 november	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de hoorzitting over de grondrechten „The implementation of the EU Charter of Fundamental Rights two years after the Lisbon Treaty’s entry into force”, in het Europees Parlement, te Brussel
16 en 17 november	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens de internationale conferentie die werd georganiseerd door de Raad van openbare aanbestedingen van de Hongaarse Republiek over het thema „Actual Questions of Public Procurements in the European Union and in the Member States”, te Boedapest
23 en 24 november	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens een symposium van deskundigen over de toepassing van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie door de rechterlijke instanties in de lidstaten, georganiseerd door de Raad van State van het Koninkrijk der Nederlanden, te Den Haag
25 november	Vertegenwoordiging van het Hof tijdens het symposium over het thema „Dallo Statuto albertino alla Costituzione repubblicana”, georganiseerd door het Grondwettelijk Hof van de Italiaanse Republiek ter gelegenheid van de viering van het 150-jarig bestaan van de eenmaking van Italië, te Rome
15 december	Deelname van de president van het Hof aan de conferentie die werd georganiseerd door het Land Hessen over het thema „Hessen und der EuGH im Dialog”, te Berlijn
23 december	Vertegenwoordiging van het Hof, op uitnodiging van de president van de Republiek Slovenië, tijdens de receptie die werd georganiseerd ter gelegenheid van het feest van de onafhankelijkheid en de nationale eenheid, te Ljubljana

Gerecht

1 januari	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de receptie die werd aangeboden door de president van de Republiek Malta tijdens de traditionele nieuwjaarsplechtigheden, te Valletta
-----------	--

19 januari	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de receptie van de bondskanselier van de Republiek Oostenrijk en van de vicekanselier, ter gelegenheid van de officiële plechtigheden rond het nieuwe jaar
25 januari	Vertegenwoordiging van het Gerecht bij de „Rechtspolitische Neujahrsempfang 2011“, georganiseerd door de minister van Justitie van de Bondsrepubliek Duitsland, te Berlijn
14 februari	Vertegenwoordiging van het Gerecht ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van de Højesteret, georganiseerd door M. Torben Melchior, president van het Hooggerechtshof van het Koninkrijk Denemarken, te Kopenhagen
14 en 15 april	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de „XV. Internationale Kartellkonferenz“ van het Bundeskartellamt, te Berlijn
19 tot en met 21 mei	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de 6e editie van de „Journées des juristes européens“
30 mei tot en met 1 juni	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens het officiële bezoek aan Malta op uitnodiging van president van het Hooggerechtshof
31 mei	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de door de president van de Italiaanse Republiek aangeboden receptie ter gelegenheid van de nationale feestdag, te Rome
23 juni	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens het plechtig Te Deum ter gelegenheid van de Luxemburgse nationale feestdag, gevolgd door een receptie op het Groothertogelijk Hof
24 juli	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de receptie die werd aangeboden door de president van de Helleense Republiek ter gelegenheid van de 37e verjaardag van de wederinstelling van de Republiek, te Athene
28 september	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de plechtigheden rond de toekenning van de orde van verdienste aan de rechters en hoogleraren in de rechtsgeleerdheid door de president van de Republiek Polen, te Warschau
30 september	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de plechtige viering van de 91e verjaardag van de grondwet van de Republiek Oostenrijk, te Wenen
2 en 3 oktober	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de plechtige opening van het gerechtelijk jaar in Westminster Abbey, te Londen
3 oktober	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de door de president van de Bondsrepubliek Duitsland aangeboden receptie ter gelegenheid van de Duitse nationale feestdag
12 tot en met 15 oktober	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens het 7e symposium van de Europese rechters, georganiseerd door het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen), te Alicante
14 en 15 november	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de conferentie „Die freiheitliche Grundordnung der Europäischen Union“, georganiseerd door het ministerie van Economische Zaken en Technologie, te Berlijn
24 november	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de conferentie die werd georganiseerd door de Académie de droit européen over het thema „Transnational Use of Video Conferencing in Court“, te Trier

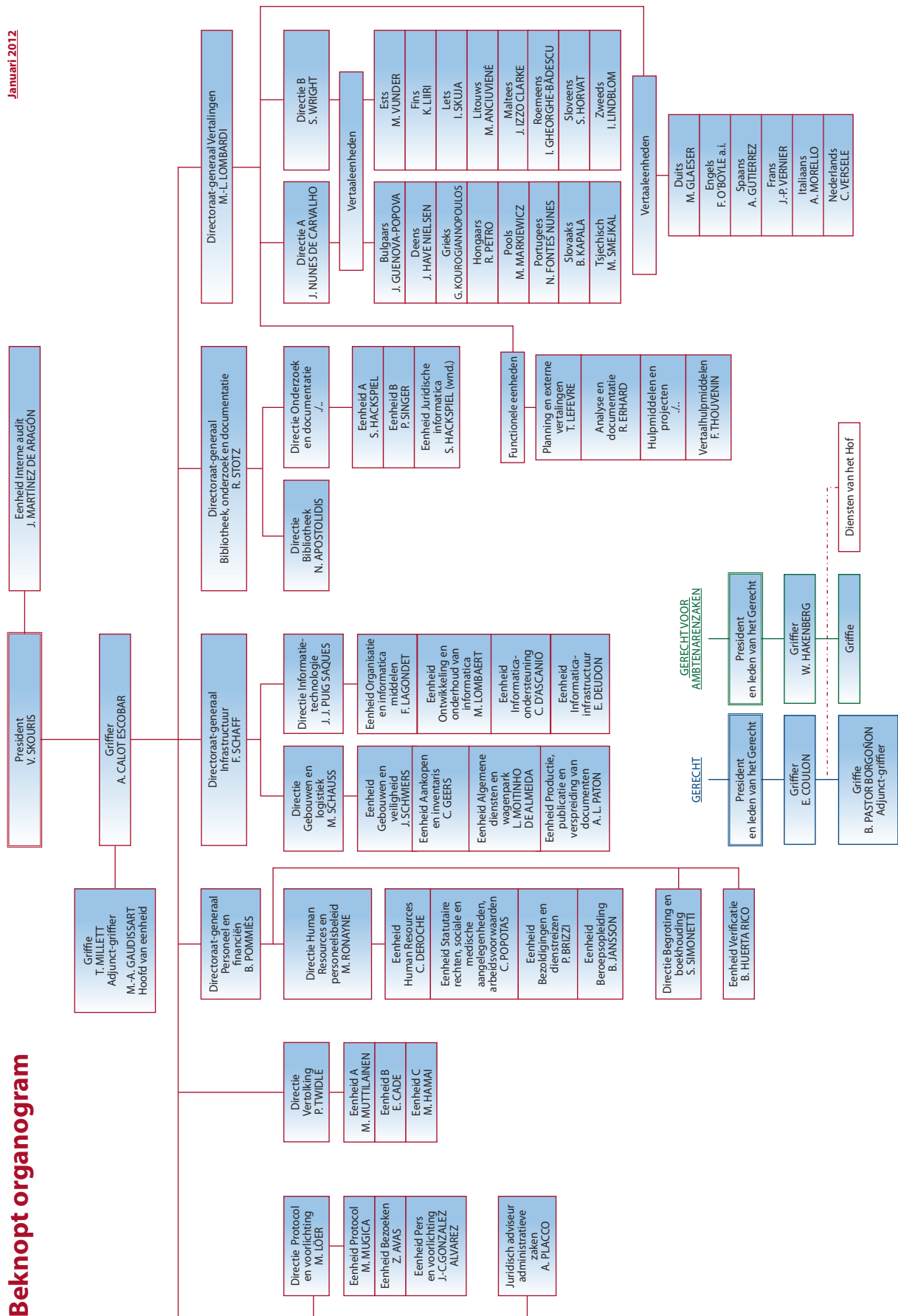
6 december	Vertegenwoordiging van het Gerecht tijdens de officiële receptie, aangeboden door de president van de Republiek Finland, ter gelegenheid van het feest van de onafhankelijkheid van de Republiek Finland
------------	--

Gerecht voor ambtenarenzaken

21 en 22 maart	Bezoek aan de Nationale School voor de Magistratuur te Thessaloniki
16 en 17 mei	Bezoek aan het Hooggerechtshof en aan het Grondwettelijk Hof van de Republiek Hongarije
22 en 23 september	Bezoek aan het Hooggerechtshof en aan het Grondwettelijk Hof van het Koninkrijk Spanje

Beknopt organogram

Hof van Justitie van de Europese Unie

**Jaarverslag 2011 — Overzicht van de werkzaamheden van het Hof van Justitie, het Gerecht
en het Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie**

Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie

2012 — 278 blz. — 21 x 29,7 cm

Catalogusnummer: QD-AG-12-001-NL-C

ISBN 978-92-829-1155-6

doi:10.2862/81953

ISSN 1831-8525

Publicatiebureau

ISBN 978-92-829-1155-6

9 789282 911556

HOE KOM IK AAN EU-PUBLICATIES?

Gratis publicaties:

- bij de EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>);
- bij de vertegenwoordigingen en delegaties van de Europese Commissie.
Ga voor de contactgegevens naar <http://ec.europa.eu> of stuur een fax naar +352 2929-42758.

Betaalde publicaties:

- bij de EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).

Betaalde abonnementen (bv. jaarreeksen van het *Publicatieblad van de Europese Unie* en de jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Unie):

- via een van de verkoopkantoren van het Bureau voor publicaties van de Europese Unie (http://publications.europa.eu/others/agents/index_nl.htm).

